

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ
ИНСТИТУТИ

АЛПОМИШ

Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1998

Айтувчи: ҒОЗИЛ ЙЎЛДОШ ЎҒЛИ

Ёзиб олувчи: МАҲМУД ЗАРИФОВ

Нашрга тайёрловчилар:

ҲОДИ ЗАРИФ ва ТЎРА МИРЗАЕВ

Ноширлик ва матбаа ишларини амалга оширганлар:

**ИСЛОМ ШОҒУЛОМОВ (раҳбар), ОДИЛ РАҲИМОВ,
БОБУР АЛИМОВ, ОТАБЕК ҒУЛОМОВ,
НАРИМОН САҒАРОВ, ВАЛЕНТИНА ПЛОТНИКОВА,
МАНЗУРА АБДУҒАНИЕВА, БОРИС ЦОЙ,
ҒАИП ТУРДИЕВ, ВЛАДИМИР НИКИФОРОВ**

«Алпомиш» дostonи аждодларимиз ижодий даҳосининг бебаҳо бадий ёдгорлиги. У бугунги кунда ўзбек халқининг миллий бирлиги ва маънавий уйғониш, ўз-ўзини англашининг рамзига айланган дostonдир. Асарнинг тўла нашри биринчи марта амалга оширилмоқда.

© «Шарк» нашриёт-матбаа кoоператив
Бosh таҳририяти
Тошкент — 1998

The image features a decorative border made of repeating stylized leaf or arrow motifs, pointing inwards towards the center. In the center, there is a horizontal rectangular frame with ornate, symmetrical flourishes at its top, bottom, and side centers. Inside this frame, the word "АЛПОМИШ" is written in a bold, uppercase, sans-serif font.

АЛПОМИШ

ДОСТОНЛАР ГУЛТОЖИ

Халқ достонлари қадимиятнинг буюк бир эҳсони, ўзлари яратилган даврнинг умумий дунёкараши, айни пайтда жонли анъанавий ижод ва ижро шароитларида халқ руҳининг объектив ҳолатини даврлараро ифодалаб, мазмун ва шакл жиҳатидан гоҳ кенгайиб, гоҳ торайиб, аجدодлардан авлодларга оғзаки равишда етиб келган адабий ёдгорликлар ҳисобланади. Зеро, улар халқ миллий тарихининг афсоналар қобиғига ўралган қаҳрамонлик воқеаларининг ўзига хос бадиий ифодасидир.

Ўзбек халқ қаҳрамонлик достонлари ҳам асрлар давомида яратилди ва уларнинг энг яхши намуналари халқ санъаткорлари — бахшшлар томонидан жонли эпик анъаналарда оғзаки равишда бизгача олиб келинди. Бундай достонларнинг қадимий илдизлари саклар, массагетлар, суғдийлар, хоразмийларга мансуб уруғ ва қабилаларнинг афсона ва ривоятларига бориб тақалса-да, уларнинг каттагина қисми ўзбекларнинг ягона халқ сифатида шаклланишида асос бўлган уруғ ва қабилаларда патриархал-уруғчилик муносабатларининг емирилиши ва илк феодал тузумнинг юзага кела бошлаши даврларида яратилган. Чунки улар халқимизнинг ўзлигини англашнинг буюк обидалари, унинг ягона халқ сифатида шаклланиш ва бирлашиш сари ташлаган улкан қадамнинг шеърят соҳасидаги тенгсиз намуналари сифатида юзага келди. Достонлар гултожи «Алпомиш» халқимиз яратган ана шундай эпик шеърят намуналаридан бири, балки биринчиси.

«Алпомиш» достони халқимиз орасида жуда кенг тарқалган ва асрлар давомида бахшшлар томонидан қуйлаб келинган. Шу билан бирга у туркий халқларнинг муқтарак достони ҳамдир. Унинг намуналари ўзбек, қорақалпоқ, қозоқ, олтой халқлари эпик анъаналарида достон ҳолида, татар, бошқирд халқлари орасида эса, эртақ ва ривоятлар тарзида, яна аниқроғи, оралӣқ шаклда сақланиб қолган ҳамда бу халқларнинг тил хусусиятларига қўра «Алпомиш», «Алпамис»,

«Алпамис ботир», «Алпн-Манаш», «Алпамша», «Алпамиша ва Барсин хитув» каби номлар билан юритилади. Шунингдек, Панжикент агрофлари, Кашкадарё вилоятининг Варгонза, Жейнов қишлоқларидан ўзбек дostonчилик анъаналари таъсирида юзага келган ҳамда жиддий трансформацияга учраган тожикча ва арабча вариантлари ҳам ёзиб олинган. Ёзма манбалар орқали бизгача етиб келган ўрта аср ўғуз эпоси «Лада Кўркүт китоби»нинг учинчи бўли (дostonи) — «Бамси Байрак» ўзининг сюжет воқеалари жиҳатидан «Алпомиш»га анча яқин туради. Бир сюжетдаги бир дostonнинг бир неча халқларда мавжудлиги уларнинг миллий ўзига хослигини инкор этмайди. Чунки бу дostonларнинг қадимий тарихий-хаётий асослари бир бўлса-да, уларнинг ҳар бири кейинги тараққиётида ўзлари мансуб халқнинг эпик анъаналари доирасида ривожланди, оғзаки ижод ва ижро шaroитларида янашда давом этди ва фақат кейинги даврлардагина шундай шaroитларда фольклоршунослар томонидан ёзиб олинди. Шунинг учун ҳам унинг версия ва вариантларига эга бўлган ҳар бир халқнинг ўзининг миллий эпоси сифатида муносабатда бўлиши табиий бир ҳолдир.

«Алпомиш» дostonи миллий версия ва вариантларининг фанда аниқланиши ва ёзиб оlinиши бир вақтда, бир хил даврда рўй берган эмас. Масалан, дostonнинг қозоқ ва қорақалпоқ вариантлари ўтган асрнинг охиrlари ва XX асрнинг бошларида ёзиб olinиб, нашр этила бошланган бўлса, ўзбек вариантлари анча кеч, 20-йилларнинг бошларида аниқланган. Олтой версияси эса, икки вариантда 1939 ва 1957 йилларда ёзиб olinган. Ёки тожик версияси 1956—1957 йилларда тўрт вариантда ёзиб olinиб, 1959 йилда нашр этилган бўлса, арабча эртакии Н. Н. Винников Кашкадарё вилояти Жейнов қишлоғида 1938 йилда ёзиб олган. Энг кўп ёзиб olinгани қорақалпоқ ва ўзбек версияларидир. Қорақалпоқ версияси саккиз вариантда, ўзбек версияси эса, ўттиздан ортиқ халқ дostonчисида тўла ҳолда, парча, баёни тарзда ўттиз беш марта ёзиб olinган. Бу ҳисоб дostonнинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти фольклор архивида сақланаётган нусхаларигагина тегишлидир. Бундан ташқари дostonнинг бошқа жамғармаларда (масалан, Санъатшунослик институтида), шахсий архивларда сақланаётган нотаом, парча ёки баёни тарзидаги вариантлари ҳам мавжуд.

«Алпомиш» дostonи ўзбек вариантларининг тўпланиши, нашр этилиши ва ўрганилиши тарихи ғоятда қизиқарлидир. Бу ўзбек фольклоршунослигининг фан сифатида шаклланиши ва ривожланиши билан бевосита боғлиқдир. 1922 йилнинг ёзида биринчи ўзбек профессори Ғозн Олим Юнусов Туркистон Маориф комиссияси Давлат илмий кенгашининг Ўзбек билим хайъати йўлланмаси билан Сирдарё ва Самарқанд вилоятларида илмий сафарда бўлди. Сафар давомида у ўзбек шевалари ва этнографиясига оид материаллар тўплаш билан бир қаторда, Ҳамроқул бахши ва Ғозил Йўлдош ўғлидан «Алпомиш» дostonининг бир қисминини ёзиб олди. Унинг маълумотига қараганда, қўлёзма 50 саҳифадан иборат бўлган. Ғозн Олим Юнусов «Билим ўчоғи» журнаlining 1923 йил 2—3-сонида қичик бир сўз боши билан ўзи ёзиб олган нусхадан парчалар эълон қилди. Дostonнинг бошланишидан Бойсарининг Кашалга қўчишигача бўлган қисм Ғозил Йўлдош ўғли айтган дostonдан («Билим ўчоғи» журна.л, 39—44-бетлар), Бойсарининг Кашалга келганидан Алпомишнинг Барчинини излаб йўлга чиқиши ва мазоротда тунашигача бўлган воқеалар Ҳамроқул бахши қуйлаган «Алпомиш»дан (45—59-бетлар) olinган. Ғозн Олим ёзиб олган вариантнинг қолган қисми маълум эмас. У тўплаган бошқа материаллар қатори «Алпомиш» қўлёзмаси ҳам йўқолган. «Билим ўчоғи» журна.лида эълон қилинган парча дostonнинг биринчи оммавий наشري ҳисобланади. 20-йилларда «Алпомиш» дostonи ҳақида-

ги мулоҳазалар асосан Ғозил Олим нашри доирасида бўлди. Масалан, профессор Фитратнинг 1928 йилда нашр этилган «Ўзбек адабиёти намуналари» китобида мазкур нашрдан фойдаланилган. Унда Ғозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган қисм қайта нашр этилган (33–40-бетлар).

«Алпомиш» достони 1926 йилдан бошлаб етакчи халқ бахшиларидан тўла равишда ёзиб олина бошланди. Дастлаб шоир Абдулла Атавий Тошкент вилояти Эвалак қишлоқлик Берди бахшидан достоннинг бир вариантини ёзиб олди. Бу вариантдан бир парча Фитратнинг юқорида тилга олинган хрестоматиясида (40–43-бетлар), унинг каттагина қисми Миёнбузрук Солихов томонидан 1935 йилда «Октябрғача бўлган ўзбек оғзаки адабиёти (фольклор)» тўпламида нашр этилди (86–145-бетлар). Бу нусхани тўла равишда ушбу сатрлар муаллифи сўз боши билан нашрга тайёрлади ва у 1969 йилда босилиб чиқди. 1926 йилда машхур фольклор тўпловчи Мухаммадиси Эрназар ўғли атоқли халқ шоири Пўлкан вариантини ёзиб олди. Ходӣ Зарифнинг маълумотига қараганда, бу вариантнинг ёзиб олиниш жараёнига атоқли халқ шоири Эргаш Жуманбулбул ўғли иштирок этган ва унинг айрим ўринлари унинг оғзидан ёзиб олинган. Шу қўнларда мазкур сатрлар муаллифи фольклоршунос З. Хусанова билан ҳамкорликда ушбу нусхани тўла равишда нашрга тайёрлади. Шунингдек, А. К. Боровков 1928 йилда Ўратепа тумани Қайирма қишлоғида яшовчи Мавлон Пирмат ўғлидан достоннинг мазмунини ёзиб олди ва уни 1956 йилда «Ўзбекистон Фанлар академияси ахборотлари»нинг 11-сонида ўзбек ва рус тилларида нашр этди (77–88-бетлар).

Достоннинг бадий жиҳатдан энг мукаммал варианты Ғозил Йўлдош ўғлидан 1928 йилда Махмуд Зарифов томонидан ёзиб олинган нусхаси ҳисобланади. Унинг биринчи қисми қисқартирилган ҳолда 1939 йилда Ходӣ Зарифнинг «Ўзбек фольклори» хрестоматиясида (80–128-бетлар) нашр этилди. Худди шу пайтдан бошлаб Ғозил Йўлдош ўғли вариантдан парчалар мактаб хрестоматиялари, ўқув қўлланмалари, турли тўпламларда мунтазам равишда нашр этилиб келинмоқда. Шунингдек, шу йилли жиҳдий қисқартирилган ҳолдаги Ҳамид Олимжон нашри ҳам юзга келди. Шоир Ҳамид Олимжон достонни нашрга тайёрлашда уни қариб яarmiга қисқартирган. Аммо бу қисқартириш шу даражада билим ва санъаткорлик билан амалга оширилганки, бу ҳолат достоннинг яхлитлигига путур етказмаган. Шоир достон матнига бирон-бир сўз қўшмаган, достон тилини таҳрир қилмаган, балки ундаги мавжуд имкониятлардан миришкорлик билан фойдаланган, яъни узундан-узок монолог ва диалоглардан иборат шеърли матндаги бадий заиф мисраларни қисқартириш билан достон сюжети воқеаларини тўла саклаган. Нашрга тайёрловчи олти минг мисрага яқин матни қисқартирган бўлса-да, достонни ўқиш давомида бу нарса деярли сезилмайди. Шунингдек, шоир нашрга каттагина сўз боши ёзиб, унинг ғоявий-бадий хусусиятларини таҳлил этди. Достоннинг яратилганлигига 1000 йил тўлганлиги ҳақидаги дастлабки мулоҳазалар ҳам Ҳамид Олимжонга тегишлидир. Шунинг учун ҳам бу нашр маданиятимиз тарихида катта воқеа бўлди ва халқ достонларини нашр этишдаги нобий тажриба сифатида ўз аҳамиятини хануз йўқотган эмас.

1957–1958 йилларда марҳум Ҳамид Олимжон номидан достоннинг иккинчи ва учинчи нашрлари чоп этилди. Аммо бу нашрларда «асарнинг умумий сюжети ва асосий ғоявий йўналиши билан органик боғлиқ бўлмаган, эксплуататор синф мафкурасининг таъсири остида бузилган ёки сунъий равишда қиртилган баъзи сўзлар, иборалар, асарнинг халқчилик асосига зид бўлган айрим тасоддий ходисалардан достонни тозаташ» баҳонасида Ҳамид Олимжон эришган ютуқларга барҳам берилди, матнга тоқат қилиб бўлмас даражада қўл урилди, достон тили

ўринсиз равишда тахрир қилинди ва бу билан ғайриилмий йўл тутилди. Чунончи, дostonда «Кўзи қуратайдай бўлиб» деган жуда чиройли мисра бор. Бу мисра ўринсиз равишда «Қуратай кўзи чўғдай бўлиб» тарзида «тахрир» қилинган. Бу билан дoston тилидаги табиийликка зарар етказилган, кофия тизими бузилган (ойдай-тойдай-бойдай-қуралайдай, аммо чўғдай эмас). Ёки «Бир калмани жорий қайтар, Қоражон» мисраси «Бир сўз айтиб кўнглин кўтар, Қоражон» тарзида бузиб берилган. Ўринсиз қисқартиришлардан ташқари бундай ўзгартириш ва тахрир қилиш ҳолларни уч юздан ошиб кетади. Шу рақамнинг ўзиёқ, дoston матнига қанчалик қўл урилганлигини кўрсатиб турибди. Бу нарса ўз вақтида илмий жамоатчилиكنинг жиддий эътирозларига сабаб бўлган эди. Шунинг учун ҳам дostonнинг энг мукамал нусхаси бўлган Фозил Йўлдош ўғли вариантини тўла равишда китобхонларга етказиш долзарб вазифа бўлиб келмоқда эди. Бу ишга камини ўзбек фольклоршунослигининг асосчиси, атоқли олим ва мураббий Ходи Зариф (1905—1972) билан ҳамкорликда 1964 йилда киришган эди. Аммо унинг биринчи қисмини тугаллаш билан иш тўхтаб қолди. Бунга 1968 йилдан «Булбул тароналари» (Тошкент, 1971—1973) беш жилдлигини нашрга тайёрлашга киришни ва устознинг вафоти сабаб бўлди. Кейинчалик камини ишни ниҳоясига етказди ва у айрим қисқартиришлар билан 1979 йилда «Ўзбек халқ ижоди» кўп жилдлиги силсиласида нашр этилди. 1985 йилда қайта босилиб чиқди. 1987 йилда яна бироз қисқартирилган ҳолда «Мактаб кутубхонаси» сериясида чоп этилди. Унинг нисбатан тўла наشري 1992—1993 йилларда икки жилдда амалга оширилди.

Ҳамид Олимжон наشري асосида шоир Л. М. Пеньковский дostonни рус тилига таржима қилди. Бу таржима 1949 йилда Тошкент ва Москвада М. Шайхзода ва В.М. Жирмуянскийлар сўз бошилари билан алоҳида-алоҳида китоблар тарзида босилиб чиқди. Кейинчалик Л. М. Пеньковский дoston таржимасини қайтадан кўриб чиқиб, бироз тўлдирди. Бу таржима Тошкент (1958, 1974), Москва (1958), Ленинград (1982) шаҳарларида қайта-қайта нашр этилди.

Дoston вариантларини ёзиб олиш ишлари 30—40-йилларда ҳам давом эттирилди. Жумладан, 1937 йилда Юсуф Султонов Қўқоннинг Бешкала қишлоғида яшовчи Бўри бахшидан, 1938 йилда Шамси Муродов Қизилтепа тумани Кенагас қишлоғида яшовчи Сандмурод Панох ўғлидан, 1944 йилда Мансур Афзалов Нурота туманининг Қўтир қишлоғида яшовчи Бекмурод Жўрабой ўғлидан дoston вариантларини ёзиб олдилар. 1940 йилда Мунисхон Тошпўлатова қизилтепалик Сандмурод Панох ўғли вариантдан парчалар, 1945 йилда Қосим Мухаммедов Шеробод туманининг Чигатой қишлоғида яшовчи Мардонакул Авлиёқул ўғли вариантнинг иккинчи қисмини, Ходи Зариф шу вариантдан парчалар ёзиб олдилар. 1951 йилда Охунжон Собиров атоқли халқ дostonчиси Ислom шоир вариантнинг мазмунини ёзиб олди. Бу ўринда шунини алоҳида таъкидлаш керакки, қизилтепалик Сандмурод Панох ўғли вариантини ёзиб олган Шамси Муродов ўша пайтда ўн уч ёшда бўлган ва олтинчи синфда ўқиган. Бунини ўзинга хос жасорат деб баҳолаш мумкин. Афсуски, бу талантли йигитча Иккинчи жаҳон уруши жангоҳларида мардларча ҳалок бўлди. Шамси Муродов қўлёзмасини ушбу сатрлар муаллифи сўз боши билан нашрга тайёрлади ва у 1972 йилда «Одилхон» китоби таркибида чоп этилди.

«Алпомиш» дostonи нафақат оғзаки равишда, балки Ҳамид Олимжон наشري орқали ҳам халкимиз орасига кенг тарқалганлигига, мактаблар ва олпий ўқув юрглари ўқув дастурлари ҳамда дарсликларидан муносиб ўрин олганлигига, унинг мотивлари асосида драмалар ва театр спектакллари яратилганлигига қарамай, А. Абдунабиев ва А. Степанов каби «танқидчилар» ҳам топилдики, улар

1952 йилда «Правда Востока» газетаси ва «Звезда Востока» журналида эълон қилган мақолатарида дostonни халққа қарши, реакция асар сифатида баҳоладилар. Шу йилнинг март ойи охирида Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти ҳамда Ёзувчилар уюшмасининг биргаликда ўтказган кенгаши ҳам дostonнинг ғоявий мазмунини бузиб, уни «Қонли урушларни қўқларга қўтариб мактовчи, хон ва бекларнинг талончилиги ва уларнинг қамбағал халққа ўтказган зулмини дабдаба билан қўйловчи, миллатчиликни тарғиб қилувчи, халққа қарши асар», — деб баҳолади. Шу тариқа халқимизнинг бу сеvimли дostonни қатли-ом қилинди, уни ўқиш, ўқитиш маън этилди.

Аммо софидил, ҳақиқий фольклоршунослар бундай ғайри илмий баҳо билан келиша олмадилар. Ходиб Зариф, Мансур Афзаловлар 1954 йилдаёқ эпос масалаларига бағишлаб Москвада ўтказилган кенгашида сўзлаган нутқларида «Алпомиш» дostonи бадиий юксак халқчил асар эканлигини асослаб, уни ўрганиш учун махсус илмий конференция ўтказиш зарурлигини таъкидладилар. Шундай конференция 1956 йилнинг сентябрида Тошкентда ўтказилди. Конференцияда ва 1959 йилда «Об эпосе «Алпамыш» номи билан эълон қилинган унинг материалларида дostonга нисбатан ҳақиқий илмий баҳо берилди, уни ўрганиш ва нашр этишга йўл очилди. Натижада В. М. Жирмунскийнинг «Сказание об Алпамыше и богатырская сказка», ушбу сатрлар муаллифийнинг «Алпомиш» дostonининг ўзбек вариантлари» монографиялари босилиб чиқди, дoston бўйича номзодлик ва докторлик диссертациялари химоя қилинди, янги вариантларини ёзиб олишга киришилди. 1954 йилда Фатхулло Абдуллаев Янгикўрғон тумани Говозон қишлоғида яшовчи Хайдар Бойча ўғлидан, 1955 йилда Зубайда Хусанова Қитоб тумани Қайнарбулоқ қишлоғида яшовчи Абдулла шонрдан, Зубайда Хусанова билан Музайяна Алавия шу тумanning Шоттири қишлоғида яшовчи Хамро Эргаш ўғлидан, Мансур Афзалов Шахрисабзда турувчи Зоҳир Қўчқор ўғлидан, 1956 йилда Охунжон Собиров Дехқонобод тумани Қорашина қишлоғида турувчи Умир шонрдан, 1958 йилда А. Мирзаев Гулистон тумани Қўйботган қишлоғида турувчи Мурод Отабой ўғлидан, Мансур Афзалов Жарқўрғон тумани Жалойир қишлоғида яшовчи Мамадрайим бахшидан, 1960 йилда Малик Муродов Ғиждувон тумани Захкаш қишлоғида яшовчи Амин Малик ўғлидан, 1962 йилда Тўра Мирзаев Малик Муродов билан биргаликда Хатирчи тумани Ёнбош қишлоғида яшовчи Ёгамберди Олломурод ўғлидан, шу йили Тўра Мирзаев Тожикистоннинг Данғара тумани Қўшқия қишлоғида яшовчи Аҳмаджон Соибназар ўғлидан, М. Афзалов Т. Ашуров билан биргаликда Ҳазорасп тумани Қурра қишлоғида яшовчи Матназар Жаббор ўғлидан, 1963 йилда Тўра Мирзаев Тожикистоннинг Қолхозобод тумани Пахтаорол қишлоғида турувчи Бўрибой Аҳмедовдан, 1964 йилда Малик Муродов Янгикўрғон тумани Ораарик қишлоғида яшовчи Раззоқ Қозок ўғлидан дoston вариантларини ёзиб олдилар. 1968 йилда атоқли шон-қиссахон Раҳматулла Юсуф ўғли ўз вариантини ёзиб топширди. Шунингдек, талантли дostonчи дехқонободлик Қодир Раҳимовдан фольклоршунослар Абдумўмин Қаҳҳоров ва Абдуолим Эргашев дostonнинг иккинчи қисmini «Бева Барчин» номи билан ёзиб олдилар. Тўра Мирзаев 1962 йилда Янгиер тумани Қўшқанд қишлоқлик Исо Янгибой ўғлидан ва 1963 йилда Тожикистоннинг Данғара тумани Жорубқўл қишлоғида яшовчи Тўла Хайбат ўғлидан дostonнинг мазмунини ёзиб олди. 1959 йилда Темур Очилов Зомин тумани Қаралчи қишлоқлик Ёрлақаб Бекназар ўғлидан дostonнинг бош қисmini ёзиб олган эди. Ушбу парчани маъмур сатрлар муаллифи «Ўзбекистон овози» газетасининг 1995 йил 30 сентябрь сониде эълон қилди. Шу тариқа кейинги 75 йил давомида дoston вариантлари мамлакатимизнинг барча вилоятлари ҳамда ундан ташқаридаги

ўзбеклар яшайдиган ҳудудлардан ёзиб олинган. Бу вариантлар сюжет воқеалари жиҳатидан бир-бирига ўхшаса-да, уларнинг бадиий ифодаси турли-тумандир. Шунинг учун ҳам олимлар уларнинг ҳар бирини мустақил бадиий асар сифатида ўрганиб келмоқдалар. Шу кунларда дostonни кейинги авлод бахшилари ҳам куйлаб келмоқдаларки, бу нарсa унинг жонли оғзаки ижро шарoитларида изчил яшаб келаятганлигидан далoлат беради.

Ушбу нашрга атоқли халқ шоири Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган «Алпомиш» дostonи қўлёзмаси асос бўлди. Қўлёзма Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтининг фольклор архивида 18-инвентарь бирлигида сақланади. Қўлёзма 946 саҳифадан иборат. Қoғoз бичими: 36X23. Дoston шеърый қисмининг ўзи 13715 мисрани ташкил этади. Қўлёзманинг дастлабки саҳифасида 1927 йил 14 июнь санаси кўрсатилган. Бошқа ҳеч қандай изоҳ ёки қўшимча маълумотлар қайд этилмаган. Дostonнинг ёзиб оlinишини ташкил этган Ҳoди Зарифнинг барча асарларида унинг қаламга olinиш санаси 1928 йил деб кўрсатилади. Тахминимизча, дoston қўлёзмасининг 16-саҳифасигача бўлган қисми бизга номаълум бўлган шахс томонидан 1927 йилнинг 14 июнида ёзиб oлинган. Шундан кейин нима сабабдандир уни ёзиб oлиш иши тўхтаб қолган. 1928 йилда эса, дostonни ёзиб oлиш иши давом эттирилган. Ҳoди Зарифнинг оғзаки маълумотларига кўра, дostonни унинг раҳбарлигида Махмуд Зарифов 1928 йилнинг ёз ойларида икки ой давомидa Фозил шоирнинг Булунғур тумани Лойқа қишлоғидаги уйида ёзиб олган.

Дostonни нашрга тайёрлашда қўлёзмадаги матн тўла равишда сақланди. Фақат фонетик жиҳатдангина (масалан, «Жўқ» ўрнида «Йўқ» тарзида) адабий тилга яқинлаштирилди. Шунда ҳам тасвир вазиятига алоҳида эътибор берилди ва асар бадиийлиги билан боғлиқ барча шева хусусиятлар сақлаб қoлинди. Матндаги порнографик сўзлар ўрнига қўп нуқта қўйилди.

Миллий ифтихоримиз бўлган «Алпомиш» дostonининг тўла равишда халқимизга етказилиши маданий тараққиётимиздаги улкан воқеадир. Истиқлол туфайли юзага келган кўпдан-кўп имкониятлардан бирининг фольклоршуносликда ўзига хос равишда воқе бўлишидир.

Тура МИРЗАЕВ,

филология фанлари доктори, профессор.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Бурунги ўтган замонда, ўн олти уруғ Қўнғирот элида Добонбий деган ўтди. Добонбийдан Алпинбий деган ўғил фарзанд пайдо бўлди. Алпинбийдан тағи икки ўғил пайдо бўлди: каттақонининг отини Бойбўри қўйди, кичкинасининг отини Бойсари қўйди. Бойбўри билан Бойсари — иккови катта бўлди. Бойсари бой эди, Бойбўри эса шой¹ эди, бул иккови ҳам фарзандсиз бўлди.

Ана энди ўн олти уруғ Қўнғирот элида бир чуфурон² тўй бўлди. Халойиқларни, элатияларни тўйга хабар қилди. Шу тўйга барча халойиқлар йиғилди. Бийлар ҳам тўйга келди. Тўйдаги катталар илгаригидай иззат қилиб, қадимгидай отини ушламади. Бийлар: «Мазмуни бу одамлар бизнинг келганимиздан беҳабар қолди», — деб отини ўзи бойлаб, маърақа-майлисга келиб ўтира берди. Бийларнинг қўнглини хушламади, отини ушламади, остига либос ташламади; ош тортди, сузган товокни чошламади; ош тортганда, ошнинг кетини-кўтини тортди. Бу қилган хизматни бийлар кўриб, илгари иззат кўриб юрган одамлар — бийлар айтди: — Бизлар ўн олти уруғ Қўнғиротнинг бойи ҳам шойи бўлсак, бизлар келсак, отимизни ушлар эдинглар, қўнглимизни хушлар эдинглар, остимизга либосни ташлар эдинглар, бу дафъа биздан нима қўтохлик ўтди, бизни бундай беҳурмат қилдинглар.

Бу сўзни эшитиб, ўн олти уруғ Қўнғирот элида пайга бетдан туриб бир чапанитоб бойбаччаси айтди: — Эй, Бойбўри билан

¹ Шох.

² Чукбурон — хатна тўй.

Бойсари! Бул тўй ўғилнинг ўлидан кайтади. қизлининг қизидан кайтади. сенинг нимангдан кайтади?! Ўзинг ўлсанг, молинга ҳар мероҳа ўр чиқади, оғзига одам кириб кетади. Сенинг бундан бу ёқдаги ейдиганинг ошнинг кети-кўти бўлади. Биз сенинг давлатингдан бўлиб оламизми?!

Бийлар булардан бу гапни эшитиб, хафа бўлди. Хафа бўлиб, саксон тилла чуфуронга ташлаб, туриб кетди. Бориб чечиб минди бедов отди, иккови уйига етди. Иккови қилди маслаҳатди, бу сўз бу икковига жуда ботиб кетди. Бойбўри туриб айтди: — Бойсари ука, қариганда бизнинг молимиз бесоҳибга чикди, энди бизлар бир фарзанд тарадди қилмаймизми? Бойсари туриб айтди: — Тортиб олиб бўлмаса, ўғирлаб олиб бўлмаса, сотиб олиб бўлмаса, худо бизга бермаса, қаёқдан қиламиз тарадди?! Бойбўри айтди: — Шу ердан Шохимардон пирнинг равзаси уч кунчилик йўл келар экан, ҳар ким бориб тунар экан: давлат талаб давлат тилар экан, фарзанд талаб фарзанд тилар экан, охират талаб имон тилар экан, қирқ кун тунаган киши муродига етиб қайтар экан. Биз ҳам борсак, нарзи-ниёзимизни берсак, Шохимардон пирнинг равзасини тунаб, биз ҳам бир фарзанд тилаб кўрсак.

Шунда бу гап бийларнинг икковига ҳам маъқул тушиб, бири-бирига: «Рост айтасан», — деб нарзи-ниёзини олиб, бийлар иккови Шохимардон пирнинг равзасига қараб жўнамоқчи бўлиб, минди бедов отди, нарзи-ниёзини олиб, уч кун тинмай йўл тортди. Уч кун йўл юриб, Шохимардон пирнинг равзасига етди, олиб борган нарзи-ниёзини шайхларга бериб, бийлар равзани тунаб ётди. Орадан бир кам қирқ кун ўтди, бир кам қирқ кун деганда, равзадан овоз келди: «Эй, Бойбўриман Бойсари, сен бир кам қирқ кундан бери тунаб ётибсан. Худонинг яратган шери мен бўлсам, бир кам қирқ кундан бери бир оёғим билан туриб, сизлар учун орага тушиб, яратган худоларингдан фарзанд тилайман, яратган худоларинг фарзанд бермайман, деди». Бийлар бу овозни эшитиб: «Бизлар бир кам қирқ кундан бери келиб, сизни тунаб ётсак, худонинг яратган шери сиз бўлсангиз, бизлар учун орага тушиб, бирор фарзанд тилаб олиб бермасангиз, бизга пирлигингиз ёлғон, худога шерлигингиз ёлғон. Бор, ундай бўлса, биз ҳам дунёнинг бахридан ўтдик», — деб таппа тушиб, равзада турбатнинг остида ётди. Қирқ кун ўртадан аниқ ўтди, боз равзадан овоз келди: «Бойбўри, сенга худойим бир ўғил, бир қиз берди, ёлғиз эмас, эгиз берди; Бойсари, сенга худойим бир қиз берди, эгиз эмас, ёлғиз берди. Бундан борсанг, фарзандларни кўрсанг, халойиқларни йиғсанг, тўй-томошалар берсанг, тўйда қаландар бўлиб бориб, болаларингнинг отини ўзим қўйиб келаман».

Бу сўзни эшитиб, бийларнинг жуда вақти хуш бўлиб, «тилаганимиз қабул бўлди», — деб қўнгли тўлиб, минди бедов отди,

кистаб мазгилига қараб йўл тортди. Вақти хушлиғи билан уч кеча-кундуз йўл юриб, Бойсин-Қўнғирот элатига етди. Вақти хушлиғига халойикни, элни йиғиб, қирқ кечаю қирқ кундуз тўй-томоша бериб ётди. Ана шунда орадан қирқ кечаю кундуз ўтди, тўй тарқаб, ҳар ким ўз мазгилига қараб кетди, қолган меҳмонлар ётди. Меҳмонларни ётқизиб, бийлар уйига қараб қайтди. Уйларига етса, бойбичалар тўшакни соп қўйибди. Бийлар чечиниб, дирдай-қирдай бўп, қўрпага кириб кетди; бойбичалар уни-буни эласлаб, иш қилиб, ўчоқнинг мўрисида айналиб турибди. Бийлар ҳар қайсилари ўз тўшагида, ўз уйларида хотинларига қараб: — Кел-чи, — деяпти, бойбичалари: — Кун совук, қўй-чи, — деяпти... Шунда бийлар қўлини узатди, бойбичаларнинг қўлидан ушлаб, шундай бағрига тортди, булар ҳам чечиниб қўрпага кириб кетди. Қўринг дарвешди, ёйди қулочди, бийлар билан бойбичалар топишди...

Шуйтиб булар ҳам ҳомиладор бўлиб қолди. Ойдан ой, кундан кун ўтиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат орадан ўтиб қолди. Бойбичаларнинг ойи-куни яқин етди, бийлар иккови айтди: «Бизлар ҳам бир шоҳлик шавкатини қилсак, овга чиқиб кетсак, фарзандлар ер юзига тушса, суюнчи, деб бир нечалар олдимишга йўлга чиқиб, бизлардан тилла-танга инъом олса», — деб ўйларни ўйлаб, бийлар овга жўнаб кетди.

Бойбичаларга шунда тўлғоқ вақти яқин етди; не кампирлар келиб, бойбичани айланиб, тулкини инлатган тозидай бўлиб, бойбичаларни анғиб, ўртага олиб турибди. Бийлар шул вақтда овдан қайтди; бу ёқдан шул вақтда фарзандлар ер юзига тушди. Бир нечалар бийларнинг олдига чиқиб, суюнчи олди. Бийлар зиёда вақти хуш бўлиб, мазгилига келиб жой олиб, вақти хушлигидан ҳар тарафга хабар юбориб, халойикларни қақриб, тўй-томоша қилмоқчи бўлиб, чоғланиб, созланиб, ўн олти уруғ Қўнғирот элининг катта-кичик бийларини, оксоқол, арбобларини йиғдириб, тўй қиламиз, деб маслаҳат қилди. Ҳамма мамлакатга овоза бўлиб, элининг, юртининг катта-кичиклари қуллук бўлсинга келиб, дўстлар шодмон бўлиб, душманлар ғамгин бўлиб, ғамгин бўлса ҳам, иложини тополмай, ҳеч кимга (юрагини) ёролмай, булар ҳам қуллук бўлсинга кела берди. Ўн олти уруғ Қўнғирот уруғининг одамлари, эшитган халойиклар гурос-гурос бўлиб кела берди. Шунда катта-кичиклар келиб, бийларнинг оғзидан тўй қиламиз, деганини эшитиб, тўйнинг асбобларини тузатиб, қанча сўким моллар сўйиб, ош-паловларни дамлаб, фуқаро, бева-бечоралар тўйиб, шу ажносда ўн олти уруғ Қўнғиротнинг одамбори тўйни қилиб, ҳаммалари жам бўлиб, қирқ кечаю кундуз тўй бериб ётди.

Қирқ кечаю қирқ кундуз бўлгандан қай¹ тўй тарқайдиган

¹ Кейин.

куни бўлди. Бир вақт шунда бийлар қараса, узокдан бир қаландар кўриниб кела берди. Бийларнинг эсига (тушиди): Равзада «Қаландар бўлиб бориб, ўзим отини қўйиб келаман», деган овозни эшитган эди. Шундай қараса, яхши нурли бир қаландар маст бўлиб, қаландардай бўлиб, шул мажлисга қараб кела берди. Халойиқлар ҳам кўрди: тарзи гул юзли, ширин сўзли, бир сиёсатли киши қаландар бўлиб келаётир, ўзга кишиларга бу қаландарнинг ҳоли-ахволи маълум эмас. Равзадаги сўзлаган овозни эшитган сабабли Шохимардон пирим шул киши бўлмаса, — деб бийлар ўрнидан туриб, олдига пешвоз чиқиб, салом бериб, зиёрат қилиб, мажлисхонага бошлаб олиб келди. Шунда фарзандларнинг учовини ҳам олиб келиб, Шохимардон пирининг этакига солди. Шохимардон пири Бойбўрининг ўғлининг отини Ҳакимбек қўйди, ўнг кифтига беш қўлини урди. Беш қўлининг ўрни доғ бўлиб, беш панжанинг ўрни билиниб қолди. Қизининг отини Қалдирғочойим қўйди. Бойсарининг қизининг отини ой Барчин қўйди. Ана шунда Шохимардон пири Ҳакимбекка ой Барчинни аташтириб, бешкирти қилиб: «Бу иккови эр-хотин бўлсин, Ҳакимбек билан ҳеч бир киши баробар бўлолмасин, омин оллоху акбар», — деб фотиҳани бетига тортди. Шохимардон пири туриб жўнаб кетди, одамларнинг кўзидан ғойиб бўлиб кетди. Шу ерда ўтирган халойиқлар: «Бийларга худо берган экан, пирнинг дуосин олган экан», — деб гаплашиб қолди. Балки шу ерда ўтирган катта-кичикларнинг ҳам меҳри қадимгидан зиёда бўлди. Ана шуйтиб, бийларнинг тўйлари ҳам тарқаб кетди. Ҳамма юртдан, элдан келган одамлар ҳам кетди, ўз мазгилига етди. Бийларнинг ўз-ўзлари, ўзига қараганлари қолди.

Шунда болалар кундан-кун ўтиб, ойдан-ой ўтиб, бирдан иккига кириб, иккидан учга кириб, буларнинг тили чиқиб, элга эниб, тили чиққандан қай, элга энгандан қай, тутиб учовини ҳам мактабга қўйди. Булар мактабда ўқиб юриб етти ёшга кирди. Бурро¹ саводи чиқиб, хат ўқиб-ёзадиган мулла бўлди. Шунда Бойбўрибий: «Энди ўғлим саводи чиқиб, мулла бўлди, ўғлимга энди шоҳлик, сипоҳилик илмини ўргатайин», — деб мулладан чиқариб олди. Бойсари ҳам Бойбўрига таассуб (қилди)². Бул ҳам ой Барчин қизини мактабдан чиқариб олди. Чиқариб олиб, «Қизимга Қўққамиш қўлида қўй соғдириб, чорвадорлик илмини ўргатайин, қўй соғмоққа уста бўлсин», — деди.

Шунда Ҳакимбек етти ёшга кирган. Алпинбий бобосидан қолган ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйи бор эди. Ана шунда Ҳакимбек шул ўн тўрт ботмон ёйни қўлига ушлаб, етти яшар бола кўтариб тортди, тортиб қўйиб юборди. Ёйнинг ўқи яшиндай бўлиб кетди. Асқар тоғининг катта чўққиларини юлиб

¹ Хошияда бурро сўздан кейин саводхон сўзи қўшиб қўйилган.

² Қўлёзмада солди.

Ўтди, овозаси оламга кетди. Бунн эшитган душманлар: «Бу бола зўр бўпти, назар топибди, буларга ҳеч ким баробар бўлмайди, етти яшар бола шундай ишни қилами?» — деб хафа бўлиб ётди. Дўстларнинг вақти хуш бўлиб юрди. Шунда барча халойиқлар йиғилиб келиб айтди: «Дунёдан бир кам тўксон алп ўтди, алп-ларнинг бошлиғи Рустами Достон эди, охири бу Алпомиш алп бўлсин. Тўксон алпнинг бири бўлиб санага ўтди», — деди. Охири Алпомишбек алп бўлиб, тўксон алпнинг бири бўлиб санага ўтиб, алпик отини кўтариб, етти ёшида Алпомиш от қўйилди. Ана шундан етти ёшида ёйни кўтариб отгани учун Алпомиш алп атанди. Ана шундай бўлиб, бу ердаги одамлар ҳам тарқаб кетди, ҳар ким ўз мазгилига етди.

Кунлардан бир кун Ҳакимбек китоб ўқиб ўтириб, бахилдан, сахийдан гап чиқиб қолди. Бойбўрибий шунда ўғли Алпомишдан: — Киши нимадан бахил бўлади, нимадан сахий бўлади? — деб сўради. Унда ўғли тўриб айтди: — Вақти-бевақт бировниқига меҳмон келса, отини ушлаб, жойи бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул ҳам сахий; агар жойи бор тўриб, жой иуқ, деб кўндирмай жўнатса, бул одам бахил. Вақт-бевақт киши бир мазоротнинг қабатидан ўтса, чап оёғини узангидан чиқариб, мазордаги одамларнинг ҳақиға дуо қилиб ўтса, бул ҳам сахий, агар ҳар ким мазордан ўтганда, чап оёғини узангидан чиқармай, мазоротнинг ҳақиға дуо қилмай ўтса, бул ҳам бахил. Кишининг моли закотга етса, закот берса, бул ҳам сахий экан. Агар закот бермаса, бул ҳам бахил экан. Бу сўзни Бойбўрибий Ҳакимбекдан эшитиб, фикр қилиб: «Мен ўн олти уруғ Кўнғирот элининг ҳам бойи бўлсам, ҳам шойи бўлсам, мен кимга закот бераман. Менинг давлатимда ёлғиз иним Бойсари бахилликка чиқиб кетмасин», — деб, ўз кўнглида: «Бойсарибий укам менга закот берса керак экан», — деб ўйлади. Ўйлаб: — Бойсариға боринглар, Бойсари ўзи розичилиғи билан бир чичкок улоқни закот деб менга берсин, закот ўрниға ўтар-да, Бойсари бахил бўлиб, бахилликка чиқиб кетмасин, — деб ўн тўрт маҳрамни буюрди.

Бойсарибий ўн минг уйли Кўнғирот эли билан кўчиб бориб, Қўккамиш қулида элибойлик қилиб, молларини семиртириб, яйловда яйлаб ётиб эди. Ўн минг уйли Кўнғирот элининг соп — деган бойбаччалари билан йиғилиб, бир ерга жамъ бўлиб, бир бахмал ўтовни текиб, шул ўтовнинг ичида ҳамма бойбаччалар билан кимиз ичиб, шағал маст бўлиб, ўз кайфу сафоси билан ўтириб эди. Ана шунда (отининг бўйниға) тилла қутос тақилган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. Шундаги бойбаччалар буларнинг келганини кўриб-билиб, эшикка чиқиб, маҳрамларнинг отини ушлаб қолди. Маҳрамларни ичкариға олиб кирди. Бойсарибий буларга жой кўрсатди. Маҳрамлар келиб жавоб-савол қилиб ўтирди. Бойсарибий булардан йўл бўлсин қилиб, савол сўради. Маҳрамлар саволга жавоб бериб айтди:

— Биз акангдан келган закотчи бўламиз, бугун бизлар сенинг молингни закот қиламиз. «Закот қилинглар, берса, закотини олиб келинглар», деб юборган», — деди. Бу сўзни маҳрамлардан Бойсари эшитиб, қўнглига оғир олиб айтди: — Эй, бизнинг молимиз шу вақтгача закот бўлмаган, энди акамиз ўғилли киши бўлиб, дарров бизнинг молимизни закот қиладиган бўлибди-да! Закот деган гапни эшитиб, бу гап ботиб кетиб, олдидаги ўзининг одамларига буюрди: — Ушла, баччағарларни, — деди. Бойбаччалар маҳрамларни битта-битта ушлаб қолди. Еттовининг корнига козиқ қокиб ўлдирди. У еттовининг қулок, бурнини кесиб, ўзларига егизиб, отига чаппа мингизиб, отнинг устига тортиб бойлаб: «Мана буни закот деб айтади», — деб Қўнғирот тарафига қараб ҳайдаб юборди.

Шунчалик ишни қилса ҳам Бойсарибийга закот деган гап ниҳоятда ўтиб кетган экан: — Энди бизнинг ўз элимизда сизинди бўлиб, ўз акамизга ўзимиз закот бериб (юрадиган бўлсак), бул элда бизнинг турғилигимиз қолмади, — деб ўн минг уйли Қўнғирот элига қараб: — Эндиги маслаҳат нима бўлди? — деб сўраб, бир сўз деб турган ери экан. Бойсари сўзи:

Ох урганда кўздан оқар селоб ёш,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош,
Барчинойим бўй етгандир қаламқош,
Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош,
Қўнғирот элдан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Қурсин Ҳакимбеги мулла бўлибди,
Безакот молларни ҳаром билибди,
Қўнғирот элдан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош.
Дардли қул дардимни кимга ёраман,
Айролик ўтига бағри пораман,
Муна элда сизинди бўп тураман,
Ўз акамга қандай закот бераман?!
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош! —
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
Шум фалак бошима савдо солибди,
Бойбўридан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Худо дейин, яратганга жилайин,
Ўз акама қандай закот берайин,
Ўз акама ўзим закот бергунча,
Бошқа юртда жузья бериб юрайин,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Бойбўридан бизга маҳрам келибди,
Закот дебди, бир бидахат қилибди.

Муна элда мен ҳам бекман, тўраман,
 Хар на қисмат ёзилгандан биламан,
 Азал¹ий тақдирга нима ~~ни~~ қиламан,
 Ўз акама қандай закот бераман?!
 Ўз акама ўзим закот бергунча,
 Қалмоқ бориб жузъя бериб юраман.
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Худой дейик, яратганга жилайик,
 Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
 Омин деса фариштаю малойик,
 Катта-кичик, турган энди халойик,
 Ўз акама қандай закот берайик.
 Сен эшитган Бойсарининг тилини,
 Акам бизга миннат қилди улини¹,
 Сабил қилиб кетай Бойсин элини,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Жафо тифи бугун жондан ўтади,
 Бойбўрининг сўзи бизни ўртади,
 Закотчилар жабр кўриб кетади,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Закот деган бир шумлиқни қилибди,
 Бойбўридан ўн тўрт маҳрам келибди,
 Закот деган гапни маълум қилибди.
 Устима кийганим яшил-кўк эди,
 Бундай сўзлар илгариди йўқ эди,
 Бойбўридан бундай сўзлар кеп эди,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Закот деган бул элларда йўқ эди.

Ана шунда Бойсарибий бу сўзларни айтди. Шу турган халойиклардан ҳеч бир сазо чиқмади. Шу мажлисда бир Яртибой оқсоқол дегани бор эди. Мажлисли кун бўлса, тўрдан жой тегмай, пиёладан чой тегмай, бўсаганинг олдида ковушга жой бермай, ковуш билан аралашиб, ит йиқилиш бўлиб, пойга бетда ётар эди. Тўрда ўтирган каттаман деб юрганларнинг ҳеч бир қайсисидан гап, сазо чиқмагандан қай, пойга бетдан Яртибой ўрнидан туриб, маслаҳат шул-да, — деб Бойсарининг сўзига жавоб бериб, Бойсарига қараб, бир сўз деб турибди. Яртибой сўзи:

Маслаҳат бермаймиз Бойсарибойга,
 Осилмаймиз Бойбўрининг дорига,
 Биринг ака, биринг ука, Бойсари,
 Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.

¹ Уғлини.

Худо дейик, яратганга жилайик,
Нор кесар олмосни белга чолайик,
Шоҳим, сизга не маслаҳат берайик?!
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўласан,
Муна элда ўзинг улуғ, тўрасан,
Ҳар на қилсанг, шоҳим, ўзинг биласан.
Маслаҳат деб ўзинг хафа бўласан,
Ҳар на гапни, шоҳим, ўзинг биласан.
Бойсаридан элга закот келибди,
Бу гап сенга қаттиқ савдо бўлибди,
Яртибой дер шундай жавоб берибди,
Одамлар кўнглига оғир олибди,
Закот деган гапи ўсал бўлибди.
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан,
Бу тургандан сўраб нима қиласан,
Биринг ака, биринг ука, Бойсари,
Нима бўлса биздан яхши биласан.
Сен эшитгин Яртибой нолишини,
Қўздан тўкма бунда селоб ёшини,
Йиғибсан олдинга қанча кишини,
Билолмадик Бойбўрининг ишини.
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
Биз ҳам бу гапларни оғир оламиз,
Оғир олган билан нима қиламиз,
Шоҳим, сизга не маслаҳат берамиз?!
Ғам билан сарғайиб гулдайн дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Жавоб беролмайин катта-кичиклар,
Сўз айтиб турганни Яртибой дерлар,
Аввал биздан сўз сўрамоқ не даркор?!
Жавоб беролмайди турган одамлар,
Нима десанг, ўзингдадир ихтиёр,
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
Биз билмаймиз Бойбўрининг ишини,
Маслаҳатга йиғиб шунча кишини,
Ким маслаҳат берса кесар бошини,
Маслаҳат бермаймиз Бойсарибойга,
Осилмаймиз Бойбўрининг дорига.
Қасд айласа билмагани билдирар,
Дўст йиғлатиб, душманини кулдирар,
Ким маслаҳат берса тайин ўлдирар,
Қизил гулин хазон қилиб сўлдирар,
Ханжар чекиб қора бағрин тилдирар,
Ажал етса паймонасин тўлдирар,
Маслаҳатни билса тайин ўлдирар,
Ҳар на десанг, ўзингдадир ихтиёр.

Бойсарибий Яртибойдан бу сўзни эшитиб, тагин ўзи бу турган одамларга қараб, бир сўз деди. Бойсарининг иккинчи сўзи:

Кулоқ солинг Бойсарининг тилига,
Кўчиб кетай мен ҳам Кашал элига.
Давлат қўнса бир чибиннинг бошига,
Самурғ қушлар салом берар қошига,
Банда қўнар тангри қилган ишига,
Кулоқ солинг Бойсари нолишига,
Қалмоқ бориб, қўнсам Чилбир дашига.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Турарим йўқ Бойсун-Қўнғирот элига.
Ўз элим деб яна бунда турганча,
Ўз акама ўзим закот берганча,
Ўз акамдан бундоқ хўрлик кўрганча,
Қалмоқ бориб жузъя берсам бўлмайми?
Ғариб бўлиб кўздан ёшим тизилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Ичим куйиб, юрак-бағрим эзилди,
Закот дейди, менинг қўнглим бузилди.
Бойсари дер билмаганим билдирди,
Дўст йиғлатиб, душманини кулдирди,
Закот деган гапни акам чиқариб,
Менинг тоза улсизлигим билдирди.
Ўз акама қандай закот берайин,
Ўз акама ўзим закот берганча,
Бошқа юртда сизинди бўп юрайин,
Қалмоқ борсам, жузъя бериб кўрайин.
Закот деса мен ёнаман, ўчаман,
Закотни бермайман, Кашал кўчаман.
Аввал олло, дуком наби бўлса ёр,
Қариндошлар, менда бўлса ихтиёр,
Қалмоқ элга кўчиб кетмагим даркор.
Билдингларми менинг қаттиқ кунимни,
Бий оғамдан кўрдим қаттиқ зулмни,
Сабил қилиб кетай Бойсин элимни.
Кўплик қилса бунда турмай кетайин,
Мусофирлик юртда қонлар ютайин,
Ўз акама мен сизинди бўлганча,
Бу ўлкадан бошимни олиб кетайин.
Танҳо ёйлаб қолсин Қўнғирот элига,
Мен борайин қалмоқларнинг қўлига.
Бу оҳимни бир оллога етқариб,
Мусофирлик юртда умрим ўтқариб,
Акам қўйди менга зулм ўтқариб,

Мен кетайин бундан бошимни олиб,
 Ўртанган ўтларга жонимни солиб,
 Улсизман-да, кетай Қалмоқ ~~юртин~~ ахтариб,
 Мусофирлик юрtda куним ўтқариб,
 Мен кетайин ўз бошимни қутқариб.
 Танҳо даврон суриб Бойсин элига,
 Мени солди айроликнинг ҳилига,
 Кун кўрарман бориб қалмоқ кўлига.
 Ҳазон бўлса боғда гуллар сўлмайми,
 Ўз элимда сизинди бўп юргунча,
 Бўлак юрtda кун ўтказиб бўлмайми?!
 Жаҳонни сайл¹ этсам, юриб кўрарман,
 Ўз акама ўзим закот берганча,
 Қалмоқ бориб жузья бериб юрарман.
 Асқар тоғнинг бошин чалгандир туман,
 Энди менинг бунда турмоғим гумон,
 Қалмоқ элга мен кетарман бул замон.
 Қариндошлар, эшит айтган сўзимни,
 Ёш тўлдириб бунда икки кўзимни,
 Улсизлигим акам бунда билдириб,
 Акам таъна қилди менинг кизимни.

Бойсаридан бу сўзни Яртибой эшитиб, Яртибой ҳам Бойсари-
 бийга қараб, бир сўз деди. Яртибой оқсоқолнинг иккинчи сўзи:

Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
 Бошинг эсон, давлатингни кам дема,
 Сен кетар бўлсанг Қалмоқ юртига,
 Бул элатни қолар деб ҳам ғам ема,
 Қайда кўчсанг, бизлар бирга борамиз,
 Қайда борсанг, сенинг билан бўламиз,
 Қайси элга борсанг, бирга юрамиз,
 Жаҳонни сайл этиб ўйнаб-куламиз,
 Болаларни жаҳонгашта қиламиз,
 Қайда борсанг, бирга-бирга борамиз,
 То ўлганча сизинг билан бўламиз,
 Бойбўрини бизлар нима қиламиз.
 Ҳамма ҳам сендайин кўзини ёшлаб,
 Закот деб чиқарди бир ишни бошлаб,
 Қайси элга борсанг, юргин сен бошлаб,
 Кетармиз Бойсинни буларга ташлаб,
 Бойбўрибий қолсин кўнглини хушлаб.
 Айролик ўтига бағри порамиз,

¹ Сайр.

Кайда кўчсанг, бирга-бирга борамиз,
~~Сен~~ қандай бўлсанг, биз ҳам шундай бўламиз,
 Қалмоқ борсанг, юра бергин, борамиз.
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлади,
 Бунда қолган одам тайин ўлади,
 Феъли кетиб зақот деб ҳам турибди,
 Қолганнинг молини тортиб олади,
 Бул Бойбўри ажаб ишни қилади,
 Бул элат сенинг билан бўлади,
 Кайда борсанг, бирга-бирга боради.
 Кайда борсанг, бирга кўчиб борамиз,
 Хар на қисмаг ёзилганин кўрамиз,
 Қалмоқнинг юртида бирга юрамиз,
 Ғам емагин бирга-бирга борамиз.
 Бойбўрининг бунда қўнглини хушлаб,
 Қўнғирот юртини ўзига ташлаб,
 Кетар бўлсанг, юра бергин йўл бошлаб,
 Кўчар бўлсанг, кўча бер ~~қўнғирот~~ хушлаб.
 Ўн минг уйли элат бирга борамиз,
 Сен ~~ни~~ бўлсанг, биз ҳам шундай бўламиз.
 Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
 Омин деса фариштаю малойик,
 Кайда кўчсанг, биз ҳам бирга бораёик,
 Элдан элни хўб бир юриб кўрайик,
 Бундан туриб энди бирга жўнайик,
 Қўнғирот элни Бойбўрига берайик,
 Элдан элни бизлар кезиб кўрайик,
 Хар юртларда мусофир бўп юрайик,
 Бизлар сенга хизматкор бўп турайик,
 Кайда борсанг, бирга-бирга бораёик,
 Ўн минг уйли элат бирга жўнайик,
 Қўнғиротни биз бўшатиб берайик.
 Оҳ тортиб, инграниб Бойсари шунқор,
 Бойбўридан қўнгли оғриб одамлар,
 Ўн минг уйли элат сенга хизматкор,
 Қалмоқ кетсанг, бирга борар бул эллар.
 Бундан барча бизлар бирга борамиз,
 Қалмоқнинг даврида даврон сурамиз,
 Қалмоқ элда жайлов олиб юрамиз,
 Қурсин Бойбўрини нима қиламиз?
 Сен эшитгин Яртибой нолишини,
 Ёлбориб худога солди ишини,
 Эргаштиргин бундан қанча кишини,
 Ёмон билдик Бойбўрининг ишини.
 Бирга кўчсак, бирга-бирга борамиз,
 Сен қаерда бўлсанг, шунда бўламиз.

Яртибой оқсоқол бу сўзни айтди. Яртибой оқсоқолнинг айтган сўзи ўн минг уйли Қўнғирот элининг катта-кичигининг бари га маъқул тушди. Ҳаммаси: — Яртибой оқсоқол рост айтади, — деди, — Бойбўрининг феъли кетди, ўн инисини билмади, Бойсарига закот солди, бу ўз инисидан закот олса, бизлардан тортиб олса ҳам олади, бунинг феъли қайтгани маълум бўлди. Бойсари кўчиб кетса, бизларни сира қўймайди, тортиб олса ҳам закотни олади; энди Бойсари кўчса, бизлар ҳам кўчиб кетайик, Бойсари ўлик ерда — ўлик, тирик бўлса — тирик; энди Бойсин-Қўнғирот юртини Бойбўрига бўшатиб берайик, Бойсин-Қўнғирот юртини бир ўзи ёйлаб олсин, — деди.

Ўн олти уруғ Қўнғирот элидан ўн минг уйли экин эсмоқни билмайдиган элибойлар айрилиб, Бойсарига қўшилди. Булар ҳаммаси бой, қўйли, туяли, молининг сони йўқ эди; буларнинг ичидан моли йўқ деган камбағалининг қирқ минг туяси бор, қўйининг сони ададсиз, ўзлари ҳам билмас эди. Ўра-ўра, бир қўра, икки қўра, ўн қўра қўй, деб санагани шул эди. Йилқи, молларини бир уюр фалон тўқайда юрибди, икки уюр фалон тўқай ерда юрибди, дер эди. Сонини санамоқни ҳеч қайсиси билмас эди. Булар қишдан ёзга экин экмай, мол бойлик қилар эди. Шунинг билан овқатларини ўтказар эди. Бойсарибойнинг йилқисининг сони шул эди: тўксон тўқай йилқиси бор эди. Тўксон тўқай дегани йилқиси ҳар ерларда, тўқайларда, тоғларнинг дарасида, тўқайли ерларда ёйлаб юрар эди. Тўқайларда йилқиси ёйилиб юргани учун Бойсарибойнинг тўксон тўқай йилқиси бор, дер эди. Лекин йилқисининг, молининг сонини ҳеч билмас эди. Шул ўн минг уйли Бойсин-Қўнғирот элининг ҳаммаси ҳам бой эди. Моли кўп эди.

Буларнинг ҳаммаси Бойбўрининг Бойсарига закот бер деганини эшитиб, бу бойларга бу иш жуда оғир келди. «Энди Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз», — деб ҳаммаси чўпонларига, йилқичиларига, туячиларига, ҳамма даҳмардаларига кўчамиз, деб одам буюрди. «Бу ердан, бу Бойсин яйловидан, бу тўқайлардан, бу яйловлардан қўйларингни, туяларингни, йилқиларингни — ҳаммасини ҳайданглар. Қалмоқ юртига, Кашал элига қараб йўл бошлаб юра берсин», — деб хабар юборди. Ҳаммаси Бойсин-Қўнғирот элини ташлаб, ўзлари Бойбўрига бериб кетмоқчи бўлиб, ҳаммалари маслаҳат қилиб, Кашал элига қараб, Қалмоқ юртига жўнаб кетмоқчи бўлиб, добирлашиб, кўчи кетмоқчи бўлиб, ҳаммаси бирдан — катта-кичик, ёш-қари — бари бир-бирига хабар қилиб, кўча бер, деб вағир-шағир қилиб, уйлари бузиб, туяларга ортиб, аёллари ҳам ўз юки-ёбини бўғиб, бўғча-бўйларини чоғлаб, туяларга ортиб, тўполон бўлиб, шовкин-ғалағул бўлиб қолди. Ўн минг уйли Қўнғирот талотўп бўлиб, ҳамма Кашал элига, Қалмоқ юртига қараб, ҳа, деб кўча берди Молларни, қўйларни, йилқиларни, туяларни — ҳаммасини ўз одамлари-

га хайдаттириб, жўнатиб юбора берди. Ана шунда ўн минг уйли Кўнғирот эли Бойсарибий бошлиқ — ҳаммаси юки-ёбини, тангатиллаларини, хазина-дафиналарини ҳам туяларга юклаб, ортиб жўнай берди. Ҳаммаси бирдан кўчиб, қаққайиб, ўн минг уйли эл Бойбўридан араз уриб, Қалмоқ юртига, Кашал элига қараб, Бойсин-Кўнғирот элини ташлаб, Бойсари билан бирга кўчиб жўнай берди. Аёлларига ҳам яхши отларни олиб келиб тортди. Бу аёллар — хотинлар ҳам отларни миниб, чоғланиб, булар ҳам жўнамоқчи бўлиб, Барчинойга, энасига қараб турди.

Ана шунда Барчинойнинг энаси Барчинойни ҳам жўнатмоқчи бўлиб, Барчиной учун бир тўруқ йўрга отни табладан олиб келиб, узангилари тилладан, айиллари ҳам тилладан, ҳамма асбобларини яхши созлаб, эгарлаб, устига тилла жабдуқлардан солиб, айил-пуштанларини тортиб, устига майин, тоза, мулойим бахмал парқувлардан солиб, тилла юганларни бошига солиб, жуда отни чоклаб, отнинг жиловидан энаси ушлаб, олиб келди. Ана шунда Барчиной энасининг бул отни етаклаб олиб келганини кўриб, Барчиной шундай қараса, ўн минг уйли кўнғирот элининг ҳаммаси кўчиб, талотўп бўлиб, шовқин қилиб, жўнаб кетиб бораётибди. — Бу нима гап, нима учун кўчиб бораётибди, менга нимага бу отни олиб келдингиз? — деб энасига қараб, Барчиной бир сўз деб турибди:

Абзаллаб келтирдинг хайвон тўрингди,
Бул кўчишинг, эна, менинг шўримди(р),
Бой отамман бий бобома не бўлди?
Ўйилмай куймасин кулбаи хонам,
Оҳ уриб йиғлайди мендайин санам,
Қалмоқда колар-да гулдайин танам.
Хўжа келса чиқар мурид назирини,
Хотин бўлмасмикан эрнинг вазири?!
Эр деганнинг ақлин олмас бўлурми,
Алдаб-сулдаб йўлга солмас бўлурми,
Бой отамман бий бобома не бўлди?
Эна, эшит, менинг айтган сўзимни,
Заъфарондай сўлдирмагин юзимни,
Қалмоқ бориб қўлдан берма қизингни,
Бой отамман бий бобома не бўлди?
Худойим саклагай бандани омон,
Тушиб бошимизга қайғули туман,
От абзаллаб олиб келдинг, энажон,
Яна қайтиб элни кўрмагим гумон.
Йиғлатдинг, энажон, мендай санамни,
Келиб кўролмаيمان мактаб жўрамни.
Бунда турмай, Қалмоқ элга борарсан,
Қалмоқлардан кўп зулмни кўрарсан,

Бориб сўнгра кўп пушаймон қиларсан.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўп сайрар булбуллар,
Мунгғайиб йиғлайди мендай гажакдор,
Кўп жафони солар бизга қалмоқлар.
Бой отамман бий бобома не бўлди,
Насихат қилмабсан, эна, муштипар.

Ана энди Барчинойнинг энаси Барчинойдан бу сўзни эшитиб,
Барчинойга тасалли бериб, Барчинойга қараб, насихат бериб,
бир сўз деди:

На сабабдан, болам, кўнглинг бўласан,
Жаҳонни сайл этиб ўйнаб-куласан,
Яхши, ёмон элни юриб кўрасан,
Ахир бир кун Бойсин элга келасан,
Мактаб жўранг билан ўйнаб-куласан.
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Мунгғайиб энангни хафа қилмагин.
Аввало олло, дуюм наби бўлса ёр,
Кўнглингни бўлмагин, болам, муштипар,
Ҳадди борми зулм қилиб қалмоқлар,
Мунгғайиб йиғлама, болам, гажакдор.
Жоним болам, эшит айтган дотимди,
Сен келиб кўрарсан ўсган юртингди.
Элат билан бирга-бирга борасан,
Неча вақтлар қалмоқ элда юрасан,
Ахир бир кун яна қайтиб келасан,
Хафа бўлиб, болам, кўнглинг бўласан.
Болам, эшит менинг айтган сўзимди,
Хафа қилдим, болам, сендай қизимди,
Отлантирай сендай сарвинозимди,
Элат билан бирга юрмоқ лозимди(р).
Мунгғайиб йиғлайди сендай зулфакдор,
Бир нечалар ўз холидан беҳабар,
Ўйнатиб мингсанг-чи, бундайин тулпор,
Сенга ҳамроҳ ўн минг уйли элат бор.
Бу элатда бордир қанча санамлар,
Сенга ҳамроҳ бўлиб кетар кўп қизлар,
Кўнглингни бўлмагин, гул юзли дилбар,
Отлангин сен, жоним болам, гажакдор.
Кўп хафа қилдим сендай боламни,
Обод қилиб юргин кулбаҳонамни,
Дикқат қилма, болам, мендай энангни.
Болам, сенинг билмаганинг билдирай,

Хол бўлсин деб оқ юзингни тилдирай,
Хар на десам, айтганима кўндирай,
Келгин, болам, бул йўрғага миндирай,
Болам, сени шоду хуррам кулдирай.
Кокилларинг эшилгандир тол-тол,
Хар толига берса етмас дунё мол,
Магар душман келса бўлғай-да поймол,
Бу сўзларга, жоним болам, кулоқ сол.
Сенинг кўнглингдагин отанг билмади,
Кўп гапирдим отанг қабул қилмади,
Жоним болам, отланмасанг бўлмади,
Ўн минг уйли элат кўчиб боради,
Ўн минг уйдан ҳеч қайсиси қолмади.
Элат билан болам, бирга борасан,
Тақдирингда нима борин кўрасан,
Ўлмасанг, бир куни қайтиб келасан,
Кўнғирот элда ўйнаб даврон сурасан.
Оҳ уриб тўкарсан кўздан ёшингни,
Келиб кўрарсан-да деиги-душингни,
Кўнғирот элда қолган қариндошингни,
Бир кун келиб қиларсан ўтиришингни.
Учқур каби қанотингдан қайрилиб,
Югрук эдинг, туёғингдан тайрилиб,
Ўн олти уруғ Кўнғирот элдан айрилиб,
Сен борарсан Қалмоқ элга йўл юриб,
Неча кун туз насиб қалмоқда кўриб,
Ахир бир кун яна Бойсинга келиб,
Ўз элингда чалқиб давронни суриб.

Бу сўзни айтиб, айтганига кўндириб, алдаб-сулдаб Барчинойни бул йўрғага миндириб, ана шунда Барчиной энасидан бу сўзни эшитиб, иложини тополмай, ноилож, ночор бўлиб, элнинг кўчиб бораётганини кўриб, неча каниз-қизларни ўзига ҳамроҳ қилиб, қирқин канизлари билан ҳар қайсилари ўзларига яраша отларига минди. Барчинойим тўриқ тулпор бедов отига минди, ўн минг уйли элат кўчиб жўнай берди. Ана буларнинг — ўн минг уйли Бойсин-Кўнғирот элининг жўнашини Фозил шоир Йўлдош ўғли шундай жўнатади. Бойсин-Кўнғирот элининг жўнаши шул:

Чечанлар эплайди гапнинг эпини,
Шул замонда олтимиш норни чўғариб,
Орта берди Барчин сулув сепини.
Кўнғирот элнинг шундайғача кўпи бор,
Бойсарининг икки жилдав тўпи бор,
Хар кўчганда тўп бўшатиб жўнади,
Қаторга тиркалган лўк билан норча,

Устига юклаган кирмизи парча,
Камликни кўрмаган сатта бойбачча,
Йўл-йўлакай улоқ чошиб боради.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласам, ҳолима йиғлар бир неча,
Хафа бўлиб борар Барчин ойимча,
Жафо тортиб бораётир бир неча.
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа юриб Кўкқамишни ёйлаган,
Чўпонлар кур хайтлаб қўйни хайдаган,
Бойсиндан Кашалга қараб жўнаган.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Етсак деб боради Қалмоқ элига.
Ғам билан сарғайиб гулдайн дийдор,
Кўргани йўқ қандай элдир қалмоқлар,
Орасида тўксон доvon тоғи бор,
Беллардан ошади ул замон бойлар,
Қалмоқ юртга етсак дея ўй ўйлар,
Сабил бўлиб қолди бу ўсган жойлар.
Қаба фалак бошга солди зулм, деб,
Элибойлар бундан қўчиб боради,
Қолди энди ўйнаб ўсган элим, деб.
Айролик ўтига бағрини доғлаб,
Бораётир Қалмоқ элни сўроқлаб,
Элибойлар бундан турмай жўнади,
Неча адир, белдан ошиб боради,
Куни билан юрса, окшом қўнади,
Хар куни бир тоғдан ўтиб боради.
Тайрилмай бошидан тожи-давлати,
Бойлар излагани Қалмоқнинг юрти,
Узоқ ерда қолди ўсган элати.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Қаватига ҳамроҳ бўлган қиркинлар,
Элат билан бирга Барчин зулфакдор,
Хафа бўлиб борар гул юзли дилбар,
Хар замон сўз айтиб неча канизлар,
Суксур каниз бирга бўлиб муқаррар,
Кеча-кундуз йўл олгандир бу бойлар,
Бораётган хар қайсиси тўради(р),
Кўкқамиш қўлидан чикиб боради.
Қалмоқ юртин излаб булар боради,
Хар на қисмат, ёзилганин кўради,
Хориган йўлларда булар қўнади,
Кўкқамишдан кети узилмай боради.
Ўтар дунё ўтарини ўйлади,

Тангқа тайлаб Олатовни ёйлади,
Қалмоқнинг юртига талаб айлади,
Юрсак етармиз, деб бойлар ўйлади,
Қўққамишдан бойлар чиқиб жўнади,
Хар на қисмат, ёзилганин кўради.
Қалмоқ юртга борсак дейшиб боради,
Бойбаччалар бедов отни минади.
От чопиб бойлар чўлни кўради,
Моли-давлатини йўлга солади,
Йўл тортиб, шу замон чиқиб жўнади,
Бедов минган от-абзалин шайлади,
Чўпонлар қур хайтлаб қўйни хайдади.
Баҳорда очилар тоғнинг лоласи,
Бойсаридир бу элатнинг тўраси,
Узоқ ердир бу Қалмоқнинг ораси,
Қалмоқ юртга талаб қилиб жўнади.
Бир нечалар кўриб ақили шошиб,
Бир нечалар юрур йўлдан адашиб,
Бойбўриман бул Бойсари ўрлашиб,
Ададсиз молини хайдаб боради,
Фуқаронинг экинини талашиб.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Кўч билан биргадир бул замон бойлар,
Мамлакатни босиб ададсиз қўйлар
Етган жойга бул ажаб талон тушди,
Бу бойлар денгу-душдан адашди,
Қалмоқнинг юртини булар излашди,
Неча довон, баланд тоғлардан ошди.
Жафо тортиб бораётир бир неча,
Қалмоқни билмайди, тиллари гачча,
Хафа бўлиб борар Барчин ойимча.
Бойсун-Қўнғирот элдан мен ҳам кетдим, деб,
Қалмоқлардан балки жафо тортдим, деб.
Барчиннинг ўйини билмайди бойлар,
Узоқ ерда қолди бу мазгил-жойлар,
Мусофир бўлдиқ деб неча ўй ўйлар,
Даҳмарда, сардорлар молини хайдар.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси,
Олтойчилик йўлдир Қалмоқ ораси,
Бораётган Бойсун-Қўнғирот тўраси.
Бошида бор эди зардан жиғаси,
Ёз бўлса яйлови Аму ёкаси,
Мусофир бўп Қалмоқ кетиб боради,
Ўн минг уйли Бойсун-Қўнғирот тўраси.
Ёмон билиб Бойбуриннинг сўзини,

Бермас бўлиб бунда Барчин кизини,
 Чўлларда сарғайтиб гулдай юзини,
 Ёш тўлдириб бийлар жоду кўзини.
 Айролик ўтига бағрини доғлаб,
 Олтойчилик йўлга кетди бу бойлар,
 Мусофир бўп, Қалмоқ юртин сўроқлаб.
 Булар ҳам бир ўз юртига тўради (р),
 Бойсарининг икки жилдав тўпи бор,
 Намойишга тўп бўшатиб боради.
 Неча бир жойларга талонлар тушиди,
 Молининг олди Қалмоқ юртга стишди,
 Тўқсон тоғдан кети узилмай мол ошди,
 Молнинг олди Чилбир чўлга стишди.
 Мол бошқариб бойлар кетиб боради,
 Кўз юбортиб ҳар тарафга қаради,
 Ададини киши билмас бу молнинг,
 Қўккамишдан кети узилмай боради.
 Жафо тиғи бугун жонидан ўтиб,
 Ўн минг уйли элат борар йўл тортиб,
 Мамлакатни бир говур-тўзон тутиб,
 Бораётир узок йўлни чангитиб.
 Нечовлар буларни кўриб ховлиқиб,
 Бир нечалар элдан чиқиб довриқиб:
 «Бизнинг элга қандай одам келди, деб,
 Бул ўлкага бежой талон солди», — деб.
 Бораётган шундайин бойлар эди,
 Қалмоқ юрти бундан беҳабар эди,
 Ўн беш кунлик йўлда майса бор эди,
 Экинни сира кўрмаган бойлар эди.

Ана шунда бойлар кўчиб жўнади, моллари Қўккамиш кўлидан
 чиқиб бориб, тўқсон тоғдан ўтиб, юрту жаҳонни тўзон, чанг
 килиб, молнинг олди неча кун йўл юриб, бул орадан олти ой ўтиб,
 олти ой деганда, бойлар тўқсон тоғдан молларини ўтказиб, қалмоқ
 юртига етказиб, ўзларининг бир хил бойлари шул молларнинг
 олдини олиб, йўл бошқариб келаётган эди, бир вақтида бойлар
 қалмоқ юртига неча довлардан ошиб етиб келди, қалмоқ юрти-
 га, Чилбир чўлига етишди. Шу чўлда, Тойчихон мамлакатаида,
 қалмоқ юртида, Тойчи вилоятида, Чилбир чўлида, ўн беш кунлик
 йўлида экиннинг майсаси бор эди. Бул бойлар ётган элибой,
 экинни билмайди. Бу бойлар бу экинни кўриб: «Қалмоқларнинг
 ерлари қўнғурсалқин бўлар экан», — деб шу майсаларга, экин-
 нинг устига Туркистондан ошган молларни рўпара ёғдириб, бош-
 қариб, экинларни едириб юбора берди. Шул вақтда моллар билан
 бирга келаётган қора уйлар Чилбир чўлини, Ойна кўлини ёқалаб
 қўна берди. Бул бойларнинг келишидан қалмоқ шоҳи беҳабар эди.

Оқсокол, арбоблари ҳам беҳабар эди. Лекин Чилбир чўлига бойларнинг моли келаётир, майсаларни оёқ ости қилиб, чигирткадай босиб, копқора бўлиб, еб кетиб бораётир. Майсаларнинг чангини чиқариб, тупроғини осмонга совуриб бораётир. Шунда ҳам бу Бойсин элининг бойларининг мол, қўйлари ҳали ҳам Қўкқамишдан чиқиб келаётир. Бир ёғи Қалмоққа етди, кети ҳали ҳам Қўкқамиш қўлидан чиқиб, ода бўлган эмас. Моллари шундай чиқиб, қўчлари ҳам молларига аралашиб, Қалмоққа қараб жўнаб, неча тоғлардан, неча қирлардан, неча бир доvonлардан ошиб кетиб бораётир. Ана шунда олдидаги бойлар Қалмоқ мамлакатига, Чилбир чўлига, Ойна қўлига етиб, қўлни ёқалаб қўниб ётир, молларини майсаларга, экинларга қўйиб, экин-майсаларни егизиб, қўниб ётаётир. Булар шу Чилбир чўлида, Ойна қўлида қўниб, сувлаб, моллари ўтлаб қўниб ёта берсин, саришталарини ола берсин, эндиги сўзни Қалмоқ юртидан эшитинг.

Ана шунда Қалмоқ юртлирининг оқсокол, арбобларидан беш юз оқсокол, арбоблари «Бу йилги экинларнинг ниҳоли яхши эмиш», — деб экинларини кўрмоқчи бўлиб, Қалмоқдан чиқиб эди. Шундай қараса, Туркистон эли тарафидан кўп мол ошиб келаётибди, осмоннинг қора булутидай босиб келаётибди. Ўн беш кунлик йўлдаги майсани обдол талагандай, илон ялагандай қилиб, чангини чиқариб, олди ернинг ўтини еб келаяпти. Оқсокол, арбоблар айтди: «Бу молнинг адади йўқ, беадад кўп мол экан. Бунинг олдига рўпара бўлсак, равочдай қип бизни ҳам кемириб еб кетса ҳам ажаб эмас. Шунча мол, шунча эл бизнинг элга келибди. Ойна қўлни ёқалаб, кўп эл қўнибди. Қалмоқ подшоси беҳабар қолибди. Келе, Қалмоқшоҳга борайик, бекорга бу ерда аҳмоқ бўлиб тўпланиб турмайик, ўзимизни гаранг қилмайик, бориб Қалмоқшоҳга билдирайик». Бу сўзни ўйлаб, оқсокол, арбоблар қайтиб кетди, Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига етди. Бул экинни егизиб қўйган бойларнинг устидан дотқа бўлиб, қилган тирикчилиги — экишидан айрилиб, Қалмоқшоҳга қараб, бир сўз деб турган экан:

Аё шохим, сизга айтар арзим бор,
Олмадайн сўлган гулдай тарзим бор,
Туркистондан бир бой кўчиб келибди,
Бу бойлардан, шохим, бўлдинг беҳабар.
Обло менинг ақли-хушим олибди,
Шум фалак бошима савдо солибди,
Бизинг элга қаттиқ талон қилибди,
Давлатини кўрдим жуда қолибди(р),
Аслин билсанг, Туркистондан келибди,
Экиннинг барини нобуд қилибди.
Учқур эдинг, қанотингдан қайрилдинг,
Юғрук бўлсанг, туёғингдан тайрилдинг,

Биз овқатдан, сен сурсатдан айрилдинг.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлади,
Бола-чақа тайин очдан ўлади,
Элимизни қимматчилик олади,
Сендай шохим бул беҳабар қолади,
Сурсатингни қайдан топиб беради?!
Чойракорлар чикмоқчин бўп туради.
Шундай номдор бойлар элга келибди,
Ойна қўлни ёқалаб эл қўнибди,
Чилбир чўлни моли босиб қолибди,
Бизинг эллар бунда абгор бўлибди,
Экиндан айрилиб деҳқон қолади,
Оқсоқоллар билиб хабар беради,
Фуқаронгнинг бари очдан ўлади,
Деҳқонларнинг ҳоли танг бўп қолади,
Фуқаролар нима илож қилади,
Элат чувлаб экинини кўради,
Еб қўйган сўнг нима илож қилади?!
Арз айтгани ҳамма сенга келади,
Чикимингни қайдан топиб беради,
Бойларнинг ҳисоби қандай бўлади?!
Сендай шохим бул беҳабар қолади,
Туриб ўйла, юртинг хароб бўлади,
Оқсоқоллар шундай хабар беради,
Чувуллаб фуқаро, халки келади,
Подшоликка одам тўлиб қолади,
Меҳнаткаш деҳқоннинг бари келади,
Бойларнинг устидан арз қип туради.
Фуқароси жуда абгор бўлибди,
Бир нечаси узоқ йўлдан келибди,
Бойларнинг зарбидан дод деб турибди,
Экиндан айрилиб бунда келибди,
Бу бойлардан оша жабр кўрибди,
Чувуллашиб ҳамма арз қип турибди:
«Жуда бизлар бунда абгор бўлдик, деб,
Экишдан айрилиб, сизга келдик, деб,
Бола-чақа йиғлаб қолди, ўлдик, деб,
Ҳамма деҳқон сизга арзни қилдик», — деб.

Бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ оқсоқол, арбобларига қараб,
муртини бураб: — Кўрдингларми, қаёқдан келибди? — деб
сўраб, бир сўз деб турган экан:

Давлатимнан шоли-шолдам ўрайман,
Сиёсат қип арбобларга қарайман,
У бойларни мен ҳам сендан сўрайман.

Қайси элдан келиб талон солибди,
Менинг мамлакатим абгор қилибди,
Мендан беихтиёр бунда юрибди,
Билдингларми қайси элдан келибди?
Элни абгор қипти, зулм қилайин,
Қайси юртдан келганини билайин,
Улуғ, катта-кичи, сендан сўрайин,
Қайси юртдан бунда кепти, билайин,
Ул бойларга қаттиқ азоб қилайин,
Молини сизларга олиб берайин,
Гуноҳқор қип мен зиндонга солайин.
Ҳар на деб сўйласам, ани қилинглар,
Мирғазаб, жаллодлар бунда келинглар,
Бундан турмай, Чилбир чўлга боринглар,
Ул бойларни ҳўб оралаб кўринглар,
Сўраб каттасини аниқ билинглар,
Сўнгра тортиб уни бойлаб олинглар,
Давлатимга уриб, ҳайдаб келинглар.
Додлаганман эшитманглар сўзини,
Билиб бойланг каттасининг ўзини,
Мен ўяйин у бойларнинг кўзини.
Ул бойларга қаттиқ азоб берарман,
Бошин кесиб мен ҳам дорга иларман,
Ундайин кишига азоб берарман,
Фуқаронинг вақтин хушлаб турарман,
Моли-давлатини олиб берарман.
Ҳаялламай, жаллод, энди боринглар,
Тақал қилмай тезроқ бориб келинглар!
Обло унинг ақли-хушин олибди,
Ҳеч кимдан сўрамай элга келибди,
Меҳнаткашга жуда азоб берибди,
Давлатига бойлар мағрур бўлибди,
Экишдан айрилиб ҳамма қолибди,
Эшитаман юртга моли тўлибди,
Мендан беижозат бунда келибди.
Беижозат кепти, бўлди гуноҳқор,
Меҳнаткаш деҳқонлар — бари даъвогар,
Ҳаялламай бориб келгин, жаллодлар.
Отга солди арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Жаллодларни ул бойларга буюрди,
Қилган иши деҳқонларга қийинди(р),
Ҳайдаб келгин, мен солайин ўйинди.
Обод қилиб турай бунда элингни,
Гуноҳқорга солмоқ даркор зулмни.

Бу сўзни Қалмоқшоҳдан эшитиб, беш юз мирғазаб, жаллод отланиб, чоғланиб, Чилбир чўлига, Ойна кўлига қараб кела берди. Ўн минг уйли эл оз бўлами, Ойна кўлни ёқалаб ўтирган, ҳаммаси бир-бирига ўхшайди. Ўзбек халқ, ҳеч белгиси йўқ, қайсиси катта эканини билмади. Каттаси шул-да, деб қария-чолларини ҳайдаб кета берайин деса, унинг ҳам ҳисобини топмади, шунча элда ким катта эканини билмади. Ногоҳон жаллодлар қаради, бир ерда бахмал уй тикилаяпти. Кўрди: кигизларини бахмалдан ёптирган, бўсаға, ён ёғочларини қумуш-олтиндан чоптирган. Бу уй Бойсарининг уйи эди. Беадад бойлиги ошиб кетган эди, кигизнинг ўрнига уйига бахмал ёпган эди. Оралаб юриб, жаллодлар бул уйни кўриб: «Албатта бу элнинг каттаси шул-да, ўзбекларнинг каттасининг белгиси шундай бўлади экан, ҳеч кимнинг уйи бунга тўғри келмайди, балки подшоликларда ҳам бундай салтанат қилмайди, шул уйга бораёйик, шул уйнинг эгасини топиб олайёик, Қалмоқшоҳнинг ёнига ҳайдаб бораёйик, каттаси шул экан, деб тураёйик», — деб Бойсариникига қараб юрди. Бойсари уйининг олдида борди. — Келган бой! — деб жаллодлар довуш қилди. Бойсари уйнинг тўрида эди. — Лаббай, — деб жаллодларнинг олдида туриб кела берди. Жаллодлар Бойсарини кўриб, отдан тушиб, сийнасини доғлаб, икки қўлини орқасига боғлаб, бошига қор-ёмғирдай қамчи ташлаб: — Юр буёққа, — деб туртиб ҳайдай берди. Бул элга янги келган, ҳеч кимдан шашти қайтмай юрган одам — Бойсари бу зулмни кўриб, қўнгли бузилиб, жаллодларга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўз элимда шоҳнинг ғамин еб эдим,
Мен ҳам Қалмоқ элга борсам деб эдим,
Қуш питага сифингандай бўп эдим,
Қочган қушман, паноҳ берар деб эдим,
Қалмоқ шоҳни ҳимоятим деб эдим,
Орқа тутиб бу юртларга кеп эдим.
Ўз жонимга ўзим қилдим зулмди,
Бунда келиб мен бойлатдим қўлимди,
Кимга айтай энди ўлар ҳолимди,
Эй жаллодлар, меҳрибонлик қил эмди.
Ҳимоят деб келдим, бўлдим гуноҳкор,
Бундай менга азоб берма, жаллодлар,
Қамчи уриб, зулм қилма, хунхорлар,
Не сабабдан мен бўлибман гуноҳкор?!
Раҳминг келмай кўздан оққан ёшим,
Аччиқ қамчи урма азиз бошим.
Даврон суриб юрдим Бойсин элима,
Ҳозир келиб банди бўлдим қўлинг,
Қараб раҳминг келсин менинг ҳолима.
Эл ичинда қўлим бойлаб ҳайдама,

Кариганда қилма мени шарманда.
Мендайми ночорга азоб берасан,
Зулм қилиб мени ҳайдаб борасан.
Ғарибликда менинг кўнглим бўлмагин,
Мусофирман, менга зулм қилмагин,
Бир гап билан келдим Қалмоқ элига,
Ҳозир банди бўлиб тушдим қўлига.
Калимайи-шаҳодат келар тилимдан,
Мусофирман, не иш келсин қўлимдан,
Келиб фойда қилмадим-ку элимдан.
Не сабабдан бундай ишни қиласан,
Ўзим турсам мени бойлаб урасан,
Бекорига менга азоб берасан,
Нима гуноҳ қилганимни биласан?
Мунча ҳам сиёсат қилма, жаллодлар,
Мусофир бой нега бўлди гуноҳкор?
Бу сўзларни айтган Бойсари номдор,
Гуноҳимни маълум қилгин, жаллодлар!
Элингнинг расими шундай бўлама,
Мусофирни кўрса бойлаб урама?!

Шундай Бойсарига қараб, гуноҳкор бўлганини билдириб,
жаллодлар ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бизлар билдик ўз элингдан келибсан,
Ҳеч кимдан сўрамай бунда қўнибсан,
Бу элатга жуда азоб қилибсан,
Элнинг экинни егизиб қўйибсан,
Дехқонларни сен яланғоч қилибсан,
Қилган ишинг ўзинг билмай юрибсан.
Меҳнаткашлар шоҳ қошига боргандир,
Устингдан чувуллаб арз кип юргандир,
Фуқаро арзини тинглаб билгандир,
Тойчи шоҳим қўп сиёсат қилгандир,
Тойчихон амриман жаллод келгандир,
Катта билиб сени бойлаб олгандир,
Бизлар жаллод, хоннинг амрин тутамиз,
Амр этмаса сени бойлаб нетамиз?!
Тойчихон қошига ҳайдаб кетамиз.
Бойлаганга бойлар хафа бўлибди,
Бундан катта сенга азоб турибди,
Қўп дехқонлар бул даъвогар бўлибди,
Экишидан ҳамма айрилиб қолибди.
Қилган ишинг ўзинг билмай юрасан,
Дехқонларга нима жавоб берасан,
Туриб ўйла армон билан ўласан,

Ўзинг билмай ҳўп ишларни қиласан,
Кўпнинг ўртасига тушиб қоласан,
Меҳнаткашга бир кўпкари бўласан,
Молингдан айрилиб ўзинг ўласан,
Бул ишинга шундай жавоб кўрасан,
Бола-чақанг кўрмай ғариб қоласан,
Хайдаб борсак, икки бошдан ўласан.
Қалмоқ шоҳим сенга зулм этади,
Бошинг кесиб сени дорга тортади,
Могу давлатингни талон этади.

Бу сўзни жаллодлардан эшитиб, Бойсари ҳам жаллодларга
караб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен берайин катор-катор норимни,
Нор устига юклаб берай заримни,
Мен берайин манглаймда боримни.
Жаллодлар, эшитгин айтган сўзимди,
Қўлим чечиб озод қилгин ўзимди,
Мундай кунда менга ўлим лозимди(р),
Мол етмаса берай Барчин қизимди,
Ҳали ҳам бир озод қилгин ўзимди.
Жаллодлар, кулок сол бу нолишима,
Қаба фалак оғу қўшди ошима,
Хайдаб бориб етма менинг бошима,
Нима деб сўзласанг, мен ҳам қилайин,
Тўқсон қўра қўйим бордир, берайин.
Тўқайдан йилкилар барини олсин,
Экишига молим ҳисоблаб кўрсин,
Камлик қип етмаса, қизимни олсин,
Ул деҳқонлар ё даъвогар бўлмасин.
Лодон кўнглим ҳар ҳаёлга бўлибман,
Гуноҳкор бўлганим энди билибман,
Элибойман, мен ҳам аҳмоқ бўлибман,
Илгарида мен экишни кўрмасам,
Деҳқонлар экишин ўт деб юрибман,
Билмасликдан гуноҳкор бўп қолибман,
Жаллод, сенга миннатдорлик қилибман.
Ҳаёлингга бадфеъллик келмасин,
Армон билан бир мусофир ўлмасин,
Хайдаб борма, шоҳинг мени кўрмасин,
Сиёсат қип қаттиқ азоб қилмасин.
Термилмагин, жаллод, менинг кўзимди,
Арза билан шоҳга билдир сўзимди,
Қандай бўлса ҳайдаб борма ўзимди,
Гуноҳкор бўлибман, ўлмак лозимди(р).

Бу сўзни Бойсаридан эшитиб, жаллодлар: «Рост айтади шул бечора, экинни ўт, деб билмай егизиб қўйибди, қанча фуқаро устидан арз қип турибди, ҳайдаб борсак, агар Қалмоқшоҳга тўғри қилсак, Қалмоқшоҳ гапига қулоқ солмай, бунинг бошини кесиб, дорга тортади; буни ҳайдаб бормаи, шунинг сўзини бир арза қип тутайик, агар қабул тутса, ҳайдаб бормаи, шу ердаёқ қўйиб кетайик», — деди.

Жаллодлар Бойсарининг ҳалиги сўзини арза қип, икки мир-ғазабдан жўнатди. Мирғазаблар арзани оп кеп, Қалмоқшоҳга тутди. Қалмоқшоҳ бу арзани ўқиб кўриб айтди, жуда димоғи ҳам чоғ бўлиб кетди: — Мени ҳимоят тутиб келган одам бўлса, қаторда нори ҳам ўзиники, нор устида зари ҳам ўзиники, барча давлат — моли ҳам ўзиники, бизга даркор эмас, Барчин қизи ҳам ўзиники. Ййловига Чилбирнинг чўлини бердим, сувловига Ойналининг қўлини бердим. Етти йилгача моли безакот, бетер-гов юра берсин. Ҳар ким мусофир бойларга таадди қилса, бо-ши — ўлимда, моли — таловда, ўз ихтиёрида юра берсин, — деди.

Бу сўзни эшитиб, оқсоқол, арбоблар: — Сен бундай беклик қилдинг, ул бева-бечораларнинг экинини егизиб қўйган, беш кун, ўн кундан кейин солиқ, сурсат деб (сўрайсан). Ҳеч нима бўлма-са, одамларнинг кўрпасини сотдириб оласанми? — деди. Шунда Қалмоқшоҳ туриб айтди: — Ҳали йил эрта, тари-тармоқ эксанг ҳам овқатлигингни олиб қоласан; бу йилги берадиган ҳар нима подшолик чиқимдан ҳам ўтдим, — деди. Шунда фуқаро деҳқон-лар ҳам димоғи чоғ бўлиб, тари-тармоқ эккани қўш чиқариб кетди. «Ҳар нима олганимиз ўзимизга бечиким тегадиган бўл-ди», — деб юрибди. Бойларнинг ҳам димоғи чоғ бўлиб: «Хўп ери қўнғирсалқин, ўтлоқ келади экан, молни икки семиртиб сотамиз экан», — деб буларнинг ҳам димоғи чоғ бўлиб, ҳаммаси ҳам жойлашиб қолди. Нима бўлса, Қалмоқшоҳдан вақти хуш бўлиб, ана энди булар бунда жойлашиб турсин, ҳар қайсиси ҳам ўз кунини ўтказмақ билан турсин.

Тойчи вилоятинда, Қалмоқ музофотинда бир Сурхайил деган кампир бор эди. Жуда ҳаддили зўр кампир эди, бу кампирнинг етти ўғли бор эди, еттови ҳам номдор алп эди. Каттасини Қўкал-дош дер эди, ундан кичкинасини Қўкаман дер эди, Қўқашка дер эди, Бойқашка дер эди, Тойқашка дер эди, Қўшқулоқ (дер эди), кенжатайини Қоражон дер эди. Шу еттовига тир қилгани Қал-моқшоҳ ҳар мамлакатлардан алпларни олиб келиб, тўксон алп қилиб, Қашал горида жой бериб, буларни тўқайистонда бокиб ётар эди. Ул алплар қандай алп: ёйандоз, мерган алп, ҳар қайсиси тўксон ботмон темирдан совут кийган, ҳар кунига тўксон ширбознинг этини таътил қилган, бош-бошига ҳар қайсиси под-шоҳликдан ҳар ойда беш юз сўм мояна олган хўб бирланчи зўр полвондир. Бул алпларнинг ҳар қайсисининг подшоҳликдан

кирк қиз хизматкори бор, бу ёқдан, у ёқдан, овдан келса, жойини солиб, хизматини қилиб турадиган қизлар. Бойсарининг қизи Барчинни булар кўргани йўк. Шул вақтларда Барчин ҳам баркамол, бўйи етган, ҳар яғрини ўн беш қарич келади. Пирнинг назари билан пайдо бўлган, бу ҳам алп. Орқаварон эшитиб, шу мусофир бойларда бир қиз бор эмиш, деб булар ҳам ўзавонда маслаҳат қилади: гоҳ бири олмоқчи бўлади, гоҳ бари олмоқчи бўлади, гоҳ ҳаммаси ўртага олиб хотинли бўп қолмоқчи бўлади. Неча вақтлар кўрмаси шу маслаҳатни қилиб юради.

Кунлардан бир кун алпларнинг энаси Сурхайил мастон Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига бориб, ўғилларининг орқасидан Қалмоқшоҳга ҳурмати қўп, Қалмоқшоҳ гапини қайтаролмайди, алпларнинг энаси Сурхайил мастон Қалмоқшоҳга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Шоҳим сенга арзим баён қилайин,
Каттамсан-да, бир гап келди, сўрайин,
Чилбир чўлни томоша қип келайин.
Ўзбаклар мазгили қандай, кўрайин,
Яхши-ёмонини онгниб билайин,
Рухсат берсанг, мен ҳам турмай борайин,
Ул бойларнинг молин бож қип олайин,
Шу сўзни, султоним, сендан сўрайин,
Жавоб бергин ўзбакларга борайин,
Қандай экан бир хангама қилайин,
Хеч зулм қилмайман, бориб келайин.
Жавоб берсанг, бундан турмай бораман,
Сайил этиб, элларни кўриб келаман,
Кўрганимни сизга жавоб бераман.
Бунда сарғаймасин гулдайин дийдор,
Жуда номдор эмиш ул келган бойлар,
Донгдорларни кўрмоқликка ҳаққим бор,
Фарзандларим муна элда зўрабор,
Шоҳим дедим, ҳурмат қилдим муқаррар.
Дардли қул дардимни кимга ёрайин,
Хасратимдан элдан эл ахтарайин,
Бебош бўп кетмасин, бойни кўрайин,
Бир озироқ чиқим солиб олайин,
Ёмонини бориб тергаб кўрайин,
Биров эмас, уч-тўртта бўп борайин,
Бориб каттасига меҳмон бўлайин,
Кўрганимни келиб хабар берайин,
Жавоб беринг, энди мен ҳам борайин.

[Қалмоқшоҳ] ул бойларнинг ихтиёрини ўзига берган эди. Бу сўзларни Сурхайил мастондан эшитиб, борма деб бу кампирга

айтолмай, ночор жавоб берди. Ўғилларининг зўрлигидан Қалмоқшоҳ ҳам ҳазар қилар эди. «Энди ихтиёрим ўзимда бўлди», — деб кампир қайтиб, мазгилига келиб, ўзига тобе қариндош тўққиз кампирни бирга олиб, ўзи билан ўнта бўлиб, йўлга чиқиб, йўл юриб, бели букрайиб, қулоғи тикрайиб бораётиб эди. Кенжатоё ўғли Қоражон ўн уч махрами билан йўлда от ўтлатиб ётиб эди. Қоражон қаради, тўққиз кампирни эргаштириб, энаси Чилбир чўлига қараб бораётир. Қоражон кўриб: «Бу энаси кургур нимага бораётир экан. Бу Чилбир чўлига борар, бизларни орқа қилиб баланд-паст гапирар, кўп одамларни ҳам хафа қилар, нима бўлса мусофир-да, бойларнинг кўнглини озор қилар. Буни қайтариб юборайин. Бул имонсизларга бойларнинг мазгилида нима бор, булардан яхши гап чиқамиз, бир кўнгли қоралик орттирар; ўғилларидан гап қочган-да, деб Қалмоқшоҳ ўпкалаб юрар, бу баччафарлар зўрлигига инониб, менинг ҳукмимни ҳам бузди, деб юрар, нима бўлса қайтариб юборайин», — деб ўйлаб, энасининг олдига чиқиб, йўл бўлсин қилиб, энасидан савол сўраб турган экан:

То ўлганча сўйлаб қолган тил бўлсин,
Узунли-қискали тўнинг мўл бўлсин,
Хар кимсага фарзанд берса, ул бўлсин,
Қаватингда тўққиз кампир энажон,
Ўнта бўлиб, эна, сенга йўл бўлсин?
Не сабабдан меҳнат тортиб келасан,
Меҳнат тортиб, эна, қайда борасан?
Қулоқ солгин Қоражоннинг тилига,
Эна, қайтгин, борма Чилбир чўлига,
Оралама ўзбакларнинг элига,
Эна, сен ҳам қайтгин келган йўлинг.
Сўз айтарман, эна, сенга бир алвон,
Яхшилик сўз айтиб туруп Қоражон,
Эна, қайтгин, борма Чилбир чўлидан.
Менинг сўзим, эна, оғир олмагин,
Бу гапларни, эна, ҳазил билмагин,
Хаёлингга ҳар тарафга бўлмагин,
Қайтгин, эна, ул бойларга бормагин.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Қоражоннинг айтган сўзи шу бўлар,
Бир нечалар аҳволидан беҳабар,
Кўй-чи, эна, ҳалак бўлиб нима бор?!
Кампирларни, эна, ҳамроҳ қилибсан,
Бир шумликни, эна, ўйлаб юрибсан,
Кўнгилингга ул шумликни олмагин,
Бориб шу бойларни ҳалак қилмагин,
Қайтгин, эна, келган йўлдан қолмагин.

Хориб-чарчаб, эна, ҳалак бўласан,
Борган ерни бесарамжон қиласан,
Ёмон бўлсанг, сен имонсиз ўласан,
Қайтгин, эна, бориб нима қиласан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг аччиғи келганини билиб,
Қоражоннинг ақлини олиб, кўнглидаги гапини билиб, бир сўз
айтиб турган экан:

Худойим сақлагай бандани омон,
Туриб ўйла яхши йўлга бораман,
Ўзбакларга сени куёв қиламан,
Ўзбакларнинг яхши қизи бор бўлса,
Аташтириб рўмол бериб келаман.
Йўлдан урма, Чилбир чўлга борайин,
Назар солиб ўзбакларни кўрайин,
Ўзбакларнинг яхши қизи бор бўлса,
Боши бўшми дейин, аввал сўрайин.
Яхши қизлар агар боши бўш бўлса,
Келин қилиб, бирор рўмол ўрайин.
Уйлантирсам, сенга хабар берайин,
Боришли-келишли бўлиб юрайин,
Болаларни тоға-жиян қилайин.
Ўн уч махрамингман йўлда турибсан,
Тенгинг йўқ, жон болам, бўйдоқ юрибсан,
Энангнинг хаёлини ёмон билибсан,
Кўнгилингга неча сўзни олибсан,
Мени қайтарсам, деб хаёл қилибсан.
Мени билсанг, сенинг учун бораман,
Элнинг бошдан-оёғини кўраман,
Сенга лозим бир қиз топиб оламан,
Кенжатойим, сени яхши кўраман,
Мен бировга сени куёв қиламан,
Кўнгилимда борин айтиб бераман,
Энанг мен-да, яхшилиқни кўраман,
Сенинг учун кўп хизматлар қиламан.
Бад олма энангнинг айтган сўзидан,
Обберай ўзбакнинг сулув қизидан,
Куёв бўп сузилиб турсанг, Қоражон,
Болам, томир бўлсак ўзбак элидан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг димоғи чоғ бўп, энасининг
юришидан кўнгли тўлиб: — Эна, шу гап кўнглингда бўлса, сен
келганча мен шу ерда тураман, битган-битмаган хабарини
қайтарда менга билдириб ўтасан, — деб Қоражондан жавоб
тегиб, кампир ҳам йўлга кирди. Бул бораётгандаги сўзи:

Жўраларин бирга олиб,
Тўққиз кампир хамроҳ бўлиб,
Юрмоқка баридан ғолиб,
Шул замонда йўлга кириб,
Чилбир чўлига йўл юриб,
Жўралари кейин қолди,
Сурхайил мастон йўл олди.
Ул бойларга борсак, дейди,
Қандай экан билсак, дейди,
Бориб меҳмон бўлсак, дейди,
Бекнинг қизин эшитгандир,
Сулувлигин кўрсак, дейди.
Тўққиз кампир кейин қопти,
Ҳаллослаб йўл тортди.
Не гап келади ўйига,
Қирқ қари бўз кўйлак бўлмас
Қургур айёрнинг бўйига.
Бораётир шундай қараб,
Бойсарининг уйин сўраб,
Ҳеч ким бўлмас бунга тараф.
Бир неча билмас тилини,
Уйлантирмоқчин улини,
Кўрсам дейди, йўл тортади,
Мусофир бой мазгилини.
Қичаб юрар қолган кампир,
Неча ишдан бўлиб ғофил.
Узокдир сойлар дараси,
Кўринмас кампир қораси,
Жуда ҳам бир қичаб кетди
Алп Қоражоннинг энаси,
Уйламакчун Қоражондай боласин.
«Кўнгилда борини мен ҳам билай, деб,
Ўзбакларнинг ҳаммасини кўрай, деб,
Агар сулув, яхши қизи бор бўлса,
Қоражон улимга олиб берай», деб.
Бу гапларни ўйлаб энди ўйига,
Яқинлади Бойсарининг уйига.
Бораётган шундайин айёр эди,
Бойсарида тўққиз кўппак бор эди,
Кўппаклари бул айёрни кўради,
Чопиб келиб бул ўртага олади.
Ҳар қайси ҳар ёқдан тортиб боради,
Айикдай чинқириб кампир кулади,
Бойқадами эмчагидан олади,
Изикути қувукка чанг солади,
Айикдай чинқириб кампир кулади,

Тўққиз қўпак ўртага оп талади.
 Жуда ҳам кампирнинг ақили шошди,
 Дирдай бўлиб иштон-қўйлақдан тушди,
 Хар тарафга кучук тортиб талашди,
 Кучуклар олдинда ўртага тушди.
 Бу кампирни ҳеч бир одам билмади,
 Ҳеч ким келиб бундан хабар олмади,
 Бул аҳволда бўлганини билмади,
 Устидаги кийимидан қолмади.
 Кампир кулаб бунда сулаб ётади,
 Кийимининг барин йиртиб отади,
 Балки кампир ярадор бўп ётади.
 Зўр итлар олдинда бул кампир ночор,
 Катта кучукларга бўлди гирифтор,
 Ҳеч ким бўлмади-ку бундан хабардор,
 Қўп талаб кучуклар қилди ярадор,
 Чинқириб бул кампир довшин чиқарар:
 — Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
 Ажал етиб паймонаси тўлдими,
 Кучуклари ўртага олиб талади,
 Бойсарининг бойбичаси ўлдими?
 Меҳмон келди, ҳеч бир одам билмади,
 Ит талади, уй эгаси кўрмади.
 Жафо тиғи бул кун жондин ўтдими,
 Айролиқ ханжари бағрин йиртдими,
 Ҳеч довушни эшитмайди халойик,
 Бу ёқнинг одами бир ёқ кетдими?
 Мендайин ночорнинг кўнглин бўлади,
 Бул ишидан бойлар зарар қилади,
 Кучуклардан қўп аланглаб қолади,
 Бойларнинг кучуги жабр қилади.
 Тур! — деган довушни энди эшитиб,
 Уйдан туриб бул бойбича қаради.
 — Қандай одам? — дейди, энди келади,
 Кампирнинг ҳолидан хабар олади,
 Шул замон бойбича етиб келади,
 Бул кампирга меҳрибонлик қилади,
 Кампирнинг ҳолини келиб кўради,
 Абгор қилиб қўп кучуклар талади,
 Итидан айириб энди олади,
 Кампирнинг кўнглини энди сўради,
 Кампир жуда дирдай бўлиб қолади.

Кампирнинг яланғоч бўп қолганини кўриб, бойбича уйига
 бориб, янги кийимлар олиб келиб, кампирнинг устидаги кучук
 йиртган кийимларини чечиб олиб, янги кийим кийдириб, бойби-

ча кучукларини уриб, кампирнинг димоғини чоғ қилиб, уйига эргаштириб борди. Барчин қирқин канизаклари билан ўтириб эди, бу кампирни кўриб, қандай бўлса мусофирчилик юрт-да, кампирни иззат қилиб, ўрнидан туриб, таъзим қилиб ўтирди. Барчинни кампир кўриб: «Бизнинг Қоражонга лозим қиз экан», — деб ўтирди.

Не паллада боғонағи тўққиз кампир жўраси етишди, буларнинг олдига одам чиқиб, итга талатмай олиб борди. Меҳмонлар кўришиб, ўтирди. Бойбича меҳмонларга ош тараддуд қилди, зиёфатга палов пишириб, паловни дамлаб: «Энди меҳмонлар билан гаплашиб ўтирайин», — деб бойбича ҳам кеп ўтирди. У ёқдан, бу ёқдан гап ташлашиб, беш-тўрт оғиз гап бошлашиб, шунда кампир бойбичага қараб, шу қизингнинг боши бўшми, — деб сўраб турган ери:

Қозонда қайнаган ширбоз гўшмиди,
Шул қизингнинг агар боши бўшмиди?
Боши бўшми дейин, сендан сўрайин,
Келин қилиб бирор рўмол ўрайин,
Қоражонга аташтириб борайин.
Меҳмон бўлиб бирор гузарим тушди,
Итинг кўп талади, кўп нашам учди,
Шул қизингни кўриб кўнглим хушди(р),
Албатта қизингнинг бул боши бўшди(р).
Бойбича, эшитгин айтган сўзимди,
Кўнглинг бўлиб хафа қилма ўзингди,
Келин қилиб кетай сенинг қизингди,
Сенинг қизинг Қоражонга лозимди(р).
Қизингнинг бошида таралган чочи,
Қоражон ҳам йигитларнинг меърожи,
Менинг айтган гапим бунда билсанг-чи,
Қоражонни куёв қилиб олсанг-чи,
Расми-қаъданг менга маълум қилсанг-чи.
Нима деб амр этсанг ани берайин,
Ўзбек бойлар расимингни сўрайин,
Қоражоннинг вақтин хушлаб турайин,
Қизингман икковин бирга қилайин.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласанг, холинга йиғлар бир неча,
Бу сўзима жавоб бергин, бойбича.
Сенинг қизинг тарзин кўрдим, ойимча,
Қоражон ҳам ёмон эмас, бекбачча,
Иккови ҳам ўйнаб юрсин ҳар кеча,
Қизинг билан рўзғор қилсин ўлганча,
Бу гапларни ҳазил билма, бойбича.
Бир облога етгай анинг ноласи,

Турган ерим бойнинг кулбахонаси,
Мен бўламан Қоражоннинг энаси.
Неча қизлар Қоражон деб интизор,
Ўзига тенг қўрмас болам зўрабор,
Сен қизингни берсанг, қўнгли хуш бўлар.
Сенинг қизинг Қоражонман баробар,
Ўйнаб-кулса, болам, Қоражон шунқор,
Қоражоннинг айтган қизи шунда бор.
Келин қилиб борсам, қўнгли топилар,
Неча маҳрам Қоражонга хизматкор,
Шул қизингни сенинг бермагинг даркор.

Кампирдан бу сўзни эшитиб, бойбича ҳам бир сўз деб турган экан:

Козонда қайнаган ширбоз гўш эмас,
Тўрда ўтирган қизнинг боши бўш эмас.
Қизим домот бобосининг улига,
Мол бергани Бойсин-Қўнғирот элида.
Хабар борса, бек Алпомиш келмайми,
Келса Қоражондай ўғлинг ўлмайми,
Қурғур кампир, тек ўтирсанг бўлмайми?!
Хар ким ўз элида бекми, тўрами,
Қарчиғай қарғага емтик берами,
Қайсар келса, алплар омон қолами?!
Бир куни бу ердан хабар бормайми,
Бўлган гапни Қўнғирот элда билмайми,
Олтойчилик йўлдан шунқор келмайми,
Қалмоқнинг элига қирғин солмайми,
Қурғур кампир, тек ўтирсанг бўлмайми?!
Хазон бўлиб бовда гуллар сўлибди,
Обло сенинг ақли-хушинг олибди,
Хаёлингга шундай сўзлар келибди,
Қалмоқлардан билсанг Ҳаким ғолибди(р).
Ҳакимбек киргандир ўн тўрт ёшига,
Қалмоқ тоб бермайди бул савашига,
Чидай олмас Ҳакимбекнинг ишига,
Бир балони сотиб олма бошинга.
Оти Ҳаким, билсанг ўзи зўрабор,
Душман чиқиб бўлолмайди баробар,
Қоражон ўғлингни сенинг ўлдиранг,
Бу сўзларни айтиб сенга нима бор,
Ўз йўлингга юрсанг бўйми' муштипар?!
Обод бўлар, билсанг, Бойсиннинг юрти,

¹Бўлмайдимми.

Учар қушдан ўтар бул минган оти,
Мингни чопар қўлда кескир пўлати,
Кўрса душманларнинг қолмас тоқати,
Асли ўзи Қўнғирот элнинг бекзоди,
Шул қизимнинг бул аташган домоти,
Шул бўлади бир юртнинг валламатини.
Сендан зулм кўрсак, бунда келмайми,
Душманларга бир қиёмат қилмайми,
Иш кўрсатиб, келиб ёрин олмайми,
Ўз юртига бориб даврон сурмайми,
Мастонмисан, жўн ўтирсанг бўлмайми?!

Бу сўзни эшитиб, кампир ҳам бойбичага қараб, бир сўз деб турган экан:

Меҳмон бўлдим сендайғачоқ носокқа,
Пут кўтардинг исломдаги...
Олтойчилик йўлдан куёв бўлами,
Шундан келиб сенинг қизинг олами,
Келса бул алплардан омон қолами?!
Бойбича, билмадинг айтар сўзингди,
Термилтагин бунда икки кўзингди,
Тортинмай бера бер Барчин қизингди,
Барчин қизинг Қоражонга лозимди(р),
Ҳазил билма менинг айтган сўзимди.
Қоражонни куёв қилиб олсана,
Муна элга эркин бўлиб юрсана,
Холинг билиб яхши сўзлаб кўрсана,
Қоражонни ўзингники қилсана,
Ўйланмай биз билан қуда бўлсана,
Яхши сўзман Қоражонга берсана.
Бермасанг, энаси айтиб бормайми,
Айтган сўзинг ул Қоражон билмайми,
Ғапингни қўнғлига оғир олмайми,
Аччиғланиб от ўйнатиб юрмайми,
Маҳрамиман келиб қизинг кўрмайми,
Сийёсатман келиб тортиб олмайми,
Ундан кейин юзинг туман бўлмайми,
Тортиб олмоқ ул қўлидан келмайми?!

Бу сўзни эшитиб, бойбича ҳам бир сўз деб турган экан:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Илойим Қоражон ўғлинг қурисин.
Сен эшитгин менинг айтган сўзимни,

Ўғлинг ололмайди Барчин кизимни.
Менинг сўзим ола бердинг қиёма,
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
Қоражонни менга улгу қиласан,
Ўзинг айёр, бир имонсиз, ўласан,
Носоқи сўз бунда айтиб турасан,
Бу мазгилда, кашмир, нима қиласан?!
Бу сўзларни айтди унга бойбича,
Қулоқ соп эшитиб Барчин ойимча,
Ўрлашма, деб ора тушди бир неча.
Бойбичаман кампир анча ўрлашди,
Бир-бириман тура келиб ушлашди,
Иккови тура кеп шундай тирашди,
Тўққиз кампир туриб орага тушди.

Кампирлар буларни айириб қўйди. Меҳмонлар ўтирди. Меҳмонларни булар ўтқизиб, қўлини ювдириб, дастархон солди. Уч товоққа ошни сузиб, ол кеп меҳмонларнинг олдига қўйди. Бир товоқ тўртовара бўп қолди. Боғона Қоражоннинг энаси зеҳни койиган, икки гуруч олиб оғзига солди. Бу ёкдаги кампирлар агар уч гуруч олиб оғзига солса, ҳадди йўқ, бошини кесади. Қоражоннинг энасидан қўрққанидан булар ҳам икки гуручдан олиб оғзига солди. Уч товоқ ошдан йигирма гуруч камиб қолди. Бўлдик, деб узата берди. Товокни бериб, фотиҳани юзига тортиди, меҳмонларни жўнатди. Қоражоннинг энаси қарамай илгариде кичаб кетди. Тўққиз кампир қорама-қора, булар ҳам кетиб бораёпти, ўзавонида тўнғиллашиб кетиб бораёпти: «Алла нима ейдиган ош бўлган экан. Худо олгур, ўғлингни уйлантирмай ўлгур, ошни егандан кейин ҳам уруш қилмади. Хўп кўрганли бойлар экан. Бул бўлмай, ўзимиз қидириб келсак ҳам шулла қип сийлар экан, эсиз ош қолди, худой олгур ошнинг устида қўнгли коралик қилди. Унга билдирмай, тағи бир қидириб келамиз-да», — деб бораёпти. Қоражоннинг энаси илгариде кетди. Қоражон йўлга қараб ётибди.

Караса, энаси келаяпти, энасини кўриб Қоражон: — Қалай, қалай, эна? Бўри бўп келаяпсанми, тулки бўп келаяпсанми? — деди. Энаси айтди: — Болам, мен борган ердан ҳам тулки бўламанми, бўри бўп келаётибман, сени уйлантириб, бу қўйлақларни қуда-андаликка кийиб келаётибман. Қоражон айтди: «Энам бизни кўрганли ердан уйлантирибди. Энамнинг бош-оёқ сарпойини қилиб юборибди». — Эна, бўри бўлганингдан гапир, — деб турибди. Қилган ишидан билдириб, кампир Қоражонга қараб, бир сўз деяпти:

Қулоқ солгин мендай энанг тилига,
Ораладим мусофир мазгилига,

Меҳмон бўлдим Бойсарибой уйига.
Назар қилиб мазгилига қарадим,
Келин қилайин деб аввал сўрадим.
Бойсарининг яхши қизи бор экан,
Оти Барчин, ўзи зулфакдор экан,
Бир неча кўрмакка интизор экан,
Атлас қўйлак ҳўб бир енги тор экан,
Қирқин қизлар унга хизматкор экан.
Ўн тўрт яшар экан, айна камоли,
Бошида пирпирлар ловдон рўмоли,
Ойдайн барқ урар анинг жамоли,
Одамни балқитар тегса шамоли,
Бойсарининг шундай қизи бор экан.
Бойбичани кўп ағдариб сўрадим,
Боши бўш эканин тоза синадим,
Сенга аташтириб рўмол ўрадим,
Шу бугун қалиққа боргин, Қоражон.
Ўзбакнинг расими шундай бўлади,
Аташтирган куни куёв боради.
Шу бугун уялиб, болам, бормасанг,
Эртан сенинг важинг ўтмай қолади,
Ўзбак қизи тайин айниб қолади,
Расимини менга айтиб беради,
Болам, сенга энанг хабар қилади.
Кечга қолма, жоним болам, эрта бор,
Суксурой деган бир сенинг янганг бор,
Куёв келса, бўлармиз деб хабардор,
Жуда ҳам тайинлаб қолди кўп қизлар,
Қандай бўлса, жоним болам, эрта бор.
Оти Барчин экан, ўзи ғажакдор,
Ўйнаб-кулиб тарқар кўнглингдан ғубор,
Бахмал уйда сенга қарар санамлар,
Ўзбак қизлар бари бўлар хизматкор,
Маҳрамингни олиб болам бирга бор,
Кечга қолма, нима бўлса, эрта бор.
Энангнинг сўзини ҳазил билмагин,
Сен паналаб қоронғида юрмагин,
Куёвман деб сен уялиб турмагин.
Бахмал уй белгили, болам, тикка бор,
Отинг ушлаб бари бўлар хабардор,
Қўнғирот қизининг бари йиғилар,
Ҳаммаси ҳам хотинингга хизматкор,
Болам, сенинг ёринг бир моҳи дилбар,
Жамоллари анинг ойга баробар,
Қандай бўлса, кечга қолмай, эрта бор.

Бу сўзни энаси айтди, энасидан Қоражон эшитди, Қоражон туриб айтди: — Эна, сенинг бу гапинг қандай бўп кетди, наҳоят бир рўмол ўратиб келгансан, унинг кейинидан биз зингкийиб қалликқа борганимиз айб бўлмайми, юрт кулмайми бул қилган ишингга? Энаси туриб айтди: — Ўзбакларнинг ўзининг расми экан, расми-қаъдасини ўзлари билдирди. Аташтирган куни куёв боради экан. Агар мол берганим йўқ деб шул куни ўйланиб бормай қолса, қизини айниб олади экан, уялган одам хотиндан қуруқ қолади экан. Уларнинг занги-расми шундай бўлади экан. Қандай бўлса, кечга қолмай, эртароқ бор, — деб энаси ўтиб кетди.

Қоражон маҳрамларига айтди: — Бир нечанг жаҳонни сайл этиб юрган, бир нечанг рўзғор кўрган, бир нечанг жаҳонгашта ҳам бўлган, биз ўзбакка куёв бўлдик, ўзбаки расм қилиб бора-райик, ўзбакнинг куёви не тартиб бўлади экан, ҳеч қайсинг кўрибмидинг? Маҳрамлар айтди: — Хайит-арафада ўзбакнинг куёвини кўрар эдик. Шийдам бўлиб юрар эди. Салла ўраб, кийиниб турар эди. Хотинлар куёв, деб бир нимасини олар эди, хайтовур ўзбакнинг куёви шундай бўлар эди.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон: — Эса ўзбаки расм қилайик, — деб телпакни ташлаб, янги либослар кийиб, бошига салла ўраб, чотаётир, сира шийдам бўлмайди, ғарпайиб кетаётир, сира ўзбак хоҳлайдиган бўлмаётир. Бурун-сўнг салла ўрагани йўқ, шийдам-лаб ўрамоққа ўнғайи келмаётир. Қоражон айтди: — Биз ўзбак хоҳлайдиган бўлмадик. Маҳрамлар: — Сизни ўзимиз созлаймиз, — деб тўқсон ботмон темирдан совут кийган алп Қоражонни маҳрамлар отга миндириб, ўн тўрт отнинг якка жиловини олиб, тип-тикка қилиб зингкийтиб, чориб ташлади: — Ана энди ўзбак хоҳлайдиган шийдам бўлдингиз, — деди.

Самарқанднинг миноридай зингкийиб, бути селанглаб, отнинг остига аймашиб, ўн уч маҳрамини бирга олиб, Қоражоннинг қалликқа жўнаб бораётган ери:

Қоражон бек йўлга кирди,
Маҳрамларин бирга олди,
Чилбир чўлига йўл юрди.
Билган энасин сўзини,
Кўрмакчин сарвинозини,
Олмакчин бийнинг қизини.
Боради шундай зўрабор,
Остида пишқириб тулпор,
Маҳрамлар бўлиб хизматкор,
Бундан беҳабар ўзбаклар,
Энасидан билиб шунқор,
Бориб кўрсам дейди дилбар,
Бундан беҳабар кўп қизлар,

Ойна кўлни ёқалади
Қоражон бекдай айдаҳор.
Сира кўрган йўқдир мундай,
Бу қандай юрган зўрабор,
Хайрон қолди ўзбак эллар.
Бедов отга қамчи чотди,
Уйларига бурилмай ўтди,
Кўп элни оралаб кетди,
Бойсарининг мазгилига
Қоражон яқинлаб етди,
Ҳали куёв борапти,
Бойсарининг ўйин кўриб,
Хар ёққа тенгсалиб ўтди.
Томошага элу халқни қаратди,
Энасин сўзига аҳмоқ бўлибди,
Бойсарининг мазгилига борибди,
Ҳеч ким хабар олмас бунинг ҳолидан,
Ўз шаънига куёв бўлиб юрибди.
Кийгани гулгун қирмизи,
Қарамайди кўп канизи,
Беҳабар ўзбакнинг қизи,
Уйландим деб ҳалак бўлган,
Сарсон Қоражоннинг ўзи.
Бунда ўйнаб-қуларман, деб,
Ўзбак қизин оларман, деб,
Келиб эди ҳалак бўлиб,
Сулув қиз-да, кўрарман, деб.
Ул энаси аҳмоқ қилган,
Чандиб ўзни боғлаб олган,
Жуда шийдам бўларман, деб
Дами қайтиб бунда келган.
Юрибди Қоражон полвон,
Қизлар кўриб алвон-алвон,
Хар ёқдан йиғилиб келган:
«Бундай юрган қандай полвон,
Ўзин бойлаб аҳмоқ қилган,
Билмаймиз не ишда юрган».
Қоражонбек отин бурар,
Уйни айланиб кўп юрар,
«Янгамиз топмади хабар,
Агар билса чопиб келар,
Отни ушлаб хизмат қилар,
Бий қизига олиб борар».

«Янгамиз кўрмай қолди. Мазмуни қизлар беҳабар бўлди», —
деб кўп айланиб юрди. «Ана, бир қалмоқ ўзини чориб бойлаб

юрибди-ю», деб кулди. Қоражон кўп ҳалак бўлди. Анадай паскам ерга бориб, отдан тушиб, маҳрамларга айтди: — Мени чечиб қўйинглар, жуда дамим қайтиб кетди. Энаси тушкур бизни алдаб кетган экан.

Отланиб Кашал ғорга қараб кетди. Алпларнинг қошига етди. Алпларнинг ичига бориб, отдан тушиб турибди. Алпларнинг зўри, тўксон алпнинг зўри Қўкалдош полвон: — Қоражон, сен қаёқдан келдинг? — деди. Қоражон айтди: — Биз ўзбакнинг қизидан, қаллиқ ўйнаб келаётимиз. Қўкалдош алп туриб айтди: — Жувормак, ўлармисан, бир бало қилармисан, акангнинг кўзи тирик турганда чечанга қандай қаллиққа борасан?! Қўшқулок деган алп туриб айтди: — Биз калинидан қутулиб қўйган қизга туртиниб бориб нима қиласан, бекор аҳмоқ бўласан, оғайнини билмай, тийина берсанг, жувормак ўласан, аҳмоқ бўп нимага борасан?! Бу сўзни айтиб, алплар ўтириб, ароқ-шароб ичиб ўтириш қилди. Файзи саҳар вақтида ароққа шағалмаст бўлиб, (Қўкамани алп) Қўқдўнонни миниб, бир ўзи айрилиб, кўлга овга чиқиб кетди. Қўлда юриб чошқада овдан қайтди. Қўлни ёқалаб келаяпти.

Барчин Суксурой деган канизи билан курут ёядиган сўрининг остида ўтириб эди. Барчин шундай қаради: кўрди, Қўқдўнонни ўйнатиб, бир қалмоқ келаётир. Самарқанднинг миноридай зинкийиб, бути аймашиб кетган зўр қалмоқ. Барчин: — Хаддили зўр қалмоқ экан, бизни кўриб, айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, хиром бўлиб, уйига кириб бораётди эди. Қўкамани алпнинг кўзи Барчиннинг сағрисига тушиб қолди. Қўкамани алп отнинг жловини тортди, ўз қўнглида бу сўзни ўйлаб борапти: «Булар ётган элибой, бу қизларга бурилиб бораин, булардан бориб қимиз сўрайин. Қимиз берса, шу қизнинг бировини оламан, сув берса, қуруқ қоламан, пешонамни шу ердан синаб кўраман, қандай бўлса, бир ёқли бўламан», — деб бурилиб бориб, қизларга қараб, қимиз сўраб турган ери экан:

Устингга кийганинг гулгун қирмизи,
Ақлимни олади жодугар кўзи,
Кўп бўлади элибойнинг қимизи,
Бор бўлса, йўқ дема, ўзбакнинг қизи.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўп сайгар булбуллар,
Малойик сувратли, гул юзли дилбар,
Қимиз сўраб мендай полвон интизор,
Албатта йўқ дема, турган санамлар,
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
Бор бўлса, йўқ дема, ўзбакнинг қизи,
Бир коса қимизни сендан сўрайман.

Шовқимга иргийди араби тулпор,
Қимиз сўрдим, юрагимда дардим бор,
Қимиз дори деди менга табиблар,
Албатта йўқ дема, қаддингдан дилбар.
Қимиз сўраб маҳтал бўлди зўрабор,
Элибойда қимиз деган кўп бўлар,
Албатта йўқ дема, турган муштипар.
Кўкаман дер Кашал ғордан келаман,
Кўлларни сайр этиб бунда юраман,
Ёқалаган элибойни кўраман,
Элибойда қимиз бор деб биламан,
Сизларга айланиб бунда келаман,
Қимиз дейман, маҳтал бўлиб тураман.
Устингга кийганинг яшилман кўкди(р),
Дардимнинг дориси қимиз бўлибди,
Ул сабабдан маҳтал бўлиб турибди,
Хаяллатмай жўнат мендайин бекди,
Сўраганда қимиз бермай не бўпти?!
Сендайин ойимни яхши кўраман,
Кўнглим тортиб қимиз сўраб келаман,
Қимиз берсанг, жуда дуо қиламан.
Дардманман, дардимдан фориг бўламан,
Қимиз сўраб кўп айланиб тураман.

Бу сўзни эшитиб, Барчин ҳам Кўкаманга қараб, бир сўз деб турган экан:

Майдон бўлмай, бедов отлар чопилмас,
Кўп чопилса, хаса тулпор собилмас,
Кетгин, қалмоқ, мундан қимиз топилмас.
Хар ким ўз элинда бекми, тўрами,
Сумбуланинг ярни ўтиб боради,
Ахмоқ қалмоқ, энди қимиз бўлами?!
Қалмоқ, эшит энди сўйлаган тилни,
Эгам онсот қилгай бунда мушкулни,
Билсанг, отам қўяберган қулунни.
Дардли қул дардимни кимга ёрайин,
Қимиз сўраб мен ҳам қайда борайин,
Йўқ қимизни қайдан топиб берайин?!
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмаса,
Эгам менинг ақли-хушим олмаса,
Сенга берай десам қимиз бўлмаса,
Кетгин, қалмоқ, қайдин топиб берайин.
Қимиз сўраб кўп ҳаяллаб турасан,
Бўлак ердан сўра, нима қиласан,
Неча сўзни менга лопи урасан,

Кетгин, қалмоқ, бекор ҳалак бўласан.
Отам давлатида ўйнаб-куламан,
Ёлғончи дунёда даврон сураман,
Сўзингга қайтариб жавоб бераман,
Йўқ кимизни қайдан топиб бераман?!
Қўп айналиб энди бунда турмагин,
Кимиз йўқдир, ўзингни ҳалак қилмагин.

Бу сўзни эшитиб, Қўкаман ҳам бир сўз деб турган экан:

Майдонда минардим бул тўбичоқти,
Хафа қилма, ойим, мендай ғўчоқти,
Чайиб бергин саба билан қўнакти.
Кимиз сўраб келдим мендайин номдор,
Кимиз дори деган неча такконлар,
Чайиб бергин саба билан қўнакни,
Яхшилиқман айтган сўзим шул бўлар.
Сен ҳам бир-бировнинг қўрар қўзисан,
Балки ширин тилда сўйлар сўзисан,
Мен биламан Бойсарининг қизисан,
Кимиз бермай, кўнглим наза қиласан,
Сўз эшитгин менинг айтган тилимдан,
Аччиқлансам ҳар иш келар қўлимдан,
Мусофир бўп келдинг Бойсин элингдан,
Чиқиб энди кимиз бергин қаддингдан,
Вақти хуш бўп кетсин Қўкаман полвон.
Мендай мард қолмасин келган йўлидан,
Кимиз ичиб кетсин қизнинг қўлидан.
Ўзбакнинг қизисан, турган ғажакдор,
Кимиз учун қўп бўлганман интизор,
Кимиз берсанг, менинг кўнглим топилар,
Берағойсанг, ойим, бизга не бўлар,
Кўнглингга оғир олма сендайин дилбар,
Сенга айтган гапнинг салти шу бўлар,
Йўқ демагин, сендан кимиз топилар.
Қалмоқ элда мен белгили тўраман,
Душман кўрсам шўр иш — ғавғо соламан,
Ғанимларнинг кўрсам бошин оламан.
Тўқсон алпнинг мен ҳам бири бўламан,
Дардим бор-да, кимиз сўраб келаман.
Мендайин шунқорни хафа қиласан,
Қандай бўлса сен кўнглингни бўласан,
Кетмайман, бир коса кимиз берасан!

Бу сўзни Қўкаман алпдан эшитиб, Барчин канизига айтди:

— Бу қалмоқ қимизни биздан ирим билан сўраяпти. Бир жом

сув бергин, биздан сувдай совнб кетсин, умидини узиб кетсин. Бу сўзни эшитиб, канизи ўрнидан туриб, жомни олиб, тиниқ сувни солиб, Кўкаман алпга узатди. Кўкаман алп косани кўриб, қимизми, деб қаради, сув эканини билиб, ўз кўзи билан кўриб, аччиғи келиб, канизнинг билагига қамчи билан солди. Жом жингирлаб ерга тушиб қолди. Суксур каниз Кўкаман алпдан бу зулмни кўрди. Кўнгли бузилиб, ўз ҳолига бир сўз деб турган экан:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Илойим мусофир юрти курисин.
Кулоқ солмас менинг айтган тилима,
Аччиқ қамчи урди бадбахт қўлима,
Муштипарман, қарамади ҳолима,
Мусофирмиз қалмоқларнинг элида,
Элдан кўчиб бизлар бунда келганмиз,
Қалмоқлардан кўп таадди кўрганмиз,
Худо қилганига рози бўлганмиз,
Қамчи ўтиб қонлар йиғлаб қолганмиз,
Мунғайиб йиғлайди мендай муштипар,
Бу юртларда балки бизлар хору зор,
Аччиқ қамчи мени урди қалмоқлар.
Кутилмадик бундай қайғу зулмдан,
Муштипарман, не иш келсин қўлимдан,
Бир гап билан чиқиб ўсган элимдан,
Кулоқ солмас ҳеч ким айтган додима,
Қалмоқлар қамчиси тегди этима,
Кўнглим бўлиб бунда йиғлаб тураман,
Йиғлаганман нима илож қиламан,
Ҳар гап бўлса, тақдиримдан кўраман,
Мунглуқман-да, нима илож қиламан.

Каниздан бу сўзни эшитиб, Кўкаман бир сўз деб турган экан:

Арзим эшит ўзбак қизи,
Ақлимдолар жоду кўзи.
Мен сени оларим бордир,
Сенинг Бойсари отангни
Бул дорга иларим бордир,
Сенинг ҳам тукқан энангнинг
Бошини юларим бордир,
Тўксон алпни қуда қилиб,
Эргаштиб келарим бордир.
Мен сени зўрликман оларим бордир,
Дўланиб қўйнингга кирарим бордир,
Новвосдай бўп сени суарим бордир.

Билгин, Кўкамanning кўнгли қабарди.
Агар билсанг, алплар хабар топади,
От ўйнатиб, бари йиғилиб келади,
Қора кунни ўзбакларга солади,
Ўзбакнинг қўлидан нима келади?!
Зўрлик билан сени тортиб олади,
Сени олиб тайин менга беради,
Алп Кўкаман билганидай қилади,
Ундан кейин ҳолинг қандай бўлади?!
Кўкамандай алпнинг кўнглин бўласан,
Сурхайил энамга келин бўласан,
Маъзилимда чалқиб даврон сураман,
Шунда менинг зўрлигимни биласан,
Қалмоқ элда ҳўп бир ўйнаб-куласан,
Бизнинг билан энди бирга борасан.
Аччиқлансам отга қамчи чотарман,
Қиличимга қирмизи қон қотарман,
Элибойнинг барин изиллатарман,
Зўрлик билан сени олиб кетарман.
Ўйнаб-кулиб бориб бирга ётарман.

Бу сўзни эшитиб, Барчин ҳам Кўкаман алпга қараб, бир сўз
деб турган экан:

Хар сўзимни ола бердинг қиёма,
Қўлингдан келганин қилгин, аяма.
Мени олмоққа ҳаҳдинг борми, қалмоқлар,
Ўз йўлингга бора бергин, бадбаҳтлар.
Оти Алпомиш ёрим бордир,
Чакада шунқорим бордир,
Элда зўраборим бордир,
Қатордаги норим бордир.
Чилла кирганда маст бўлган,
Хатапга бошини урган,
Не зўрларнинг додин берган,
Қўнғиротда қайсарим бордир.
Хабар борса, бек Алпомиш келмайми,
Хоним келса, сендай қалмоқ ўлмайми,
Ҳолинг билиб тўғри юрсанг бўлмайми?!
Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
Келмаса, мен тақдиримдан кўрарман,
Эркак либосини ўзим киярман,
Бор кучимни билагима жиярман,
Қирқ мингини бир деб санаб қирарман.
Мени олмоқ ҳаҳдинг борми, бадбаҳтлар!
Барчин сулув дейди менинг ўзимди,

Лоф урган қалмоққа ўлим лозимди(р).
Киларман, қалмоқлар, сенинг ишингни,
Мунглюк дема, мен кесарман бошингни,
Сулатай, душманлар, гавда-лошингни,
Қилолмай қоларсан бунда ишингни.
Бул оҳимни бир оллога етқариб,
Бундай кунда ҳожатимни битқариб,
Бора бергин ўз йўлингга, қалмоқлар,
Мен оларман ўз бошимни қутқариб.
Ўзбакнинг қизи деб бунда турмагин,
Кетгин, бадбахт, келган йўлдан қолмагин,
Аччиқландим, армон билан ўлмагин,
Кетгин, бадбахт, бунда ҳаял қилмагин.

Бу сўзни Кўкаман алп эшитиб, ҳеч кимдан бундай катта гап
эшитган йўқ эди, отнинг бошини буриб, йўлга кириб, аччиғига
чидай олмай, отнинг устида айикдай чинқириб кетиб бораётир.
Бориб, алпларнинг ичида, Кашал ғорида қўзини ёшлаб, ўзини
отдан ташлаб, отасига қингғирлик¹ қилган боладай, оёғини ти-
пирчилатиб, йиғлай берди. Буни кўриб, Кўкалдош акаси: —
Менинг эсонлигимда сенга кимдан таадди ўтди. Агар подшоман,
деб Қалмоқшоҳ таадди қилса, от устидан бориб, шохнинг қизини
сенга олиб берайин, — деб кўнглини сўраб, бир сўз айтиб турган
экан:

Ў, кимдан таадди ўтди, Кўкаман,
Ёлғон айтма, ростин айтгин Кўкаман,
Ёлғон айтсанг.....
Ўтирик сўз сўйламагин бул замон.
Аччиқ билан мен отимни минарман,
Нор кесар олмосни белга бўғарман,
Ғайрат билан Қалмоқшоҳга борарман,
Подшоҳман деб шохинг қилса таадди,
Қалмоқшоҳнинг тандан бошин юларман,
Зўрлигимни бориб маълум қиларман.
Шохнинг қизин сенга олиб берарман,
Шохнинг Товка қизин олиб берарман,
Ким таадди қилса, турмай борарман,
Ундай зўрни билганимдай қиларман.
Ёлғон айтмай, ростин айтгин бул замон,
Таадди қилганга бермасман омон,
Бориб солай унга қоронғи туман,
Қизи бўлса, олиб берай шул замон.

¹Қийқлик.

Ох уриб, тўкилиб кўзингдай ёшинг,
Нега хафа бўлиб келдинг эмикдошим,
Қандай гапга сенинг гангиган бошинг.
Бундай кунда сенинг холинг сўрайин,
Акангман-да, қариндошлик қилайин,
Қандай одам бўлса мен ҳам борайин,
Моли-мулкин бориб талон қилайин,
Кизи бўлса, сенга олиб берайин,
Тўғри гапир, кўнглингдагин билайин.

Бу сўзни эшитиб, Кўкаман Кўкалдошга қараб, сир-ахволини билдириб, бир сўз айтиб турган экан:

Кулоқ соп эшитгин айтган нолага,
Банда кўнар ҳақдин келган чорага,
Бедов чопсанг сувсиз қойим далага,
Бегуноҳ шохимни кўшма орага.
Сен эшитгин Кўкаманнинг сўзини,
Сарғайторма мендай ининг юзини,
Ўлайин, олмайман шохнинг қизини.
Жафо тиғи букун жондан ўтибди,
Айролиқ ханжари бағрим йиртибди,
Ўзбак қиздан бир таадди ўтибди,
Мендай ининг жуда қонлар ютибди.
Қиз ҳолиман неча лопи сўзлади,
Гапи ўтиб, бағрим кесиб тузлади,
Ул сабабдан мендай ининг бўзлади.
Кўнглим сўраб меҳрибонлик қиласан,
Кўнглим сўраб менга раҳбар бўласан,
Шул ўзбакнинг қизин олиб берасан.
Ўзбак қизин олиб бергин, кўрайин,
Сенинг раҳбарлигинг мен ҳам билайин,
Бўлмаса бу юртда қандай юрайин?!
Бошимдолиб, ака, бундан жўнайин.
Сўз сўзладим, аввал кулоқ солгандир,
Ул қиз сўнгра менга изза бергандир,
Мендай ининг шунга хафа бўлгандир,
Кўнглин хурсанд қилсанг мендай полвонди,
Ўзбак қизин ининг олмоқ бўлгандир.

Бў сўзни эшитиб, Кўкалдош полвон: — А жувормак, акангнинг кўзи тирик турганда, чечанга бориб тегинсанг, шундай таадди қилади-да, пўк ейсанми унга бориб, — (деди). Шул вақтда Қоражон келиб: — Биз қаллиқ ўйнаб юрган қизга сен туртиниб бориб (юрибсанми? — деди). Кўшқулоқ алп (айтди): — Биз қалинидан кутулиб, қалин молини бериб, олмоқчи

бўлиб юрган кизга ҳар қайсинг нимага борасан уриниб?! Кўкашқа деган алп келиб, Кўкамани бир муштлади: — У киз билан биз ваъда қилиб, ул тегмоқчин, биз олмоқчин бўлиб, ҳар қайсинг нимага борасан уриниб?! Алпларнинг ҳар қайсиси ҳам кўтарилиб: «Сенми, ўзбакнинг қизини оладиган», — деб ҳар қайсиси бир муштлаб ўтаётир. Ҳар алпнинг мушти текканда, Кўкаманининг устига тоғнинг чўққиси қулагандай бўлиб ётир. Алплар яна бир кўтарилиб босилди. Кўкалдош алп туриб айтди: — Бундай далада чаток қилиб юрганимиз бўлмас, юринглар, тўксонимиз ҳам борайик, ўзбакнинг қизини ё биримиз олайик, ё баримиз олайик. Ўртада жовлик хотинли бўп қолайик, — деб жовлик отланди. Отини миниб, Кашал ғоридан жўнаб, Тўқайистонни оралаб, Чилбир чўлига чикиб, кўп элга қараб, Бойсариникини сўраб, алплар бориб қолди. Ҳаммаси Бойсарининг уйининг теварагида жам бўлди. Алплар тўплашиб турди. Тўксон алпнинг зўри Кўкалдош: — Келган бой! — деб чақирди. Бойсари уйда ўтириб эди: «Оббо, келган бойданоқ қулоғимиз тинмади», — деди. — Лаббай, — деб уйдан чикди. Тўксон алпнинг зўри Кўкалдош туриб айтди: — Келган бой, сенинг бир қизинг бор экан, қани, биримизга берасанми, баримизга берасанми? Биримиз олайикми, ё баримиз олайикми, ё ўртада хотинли бўп қолайикми? Шу сўзга нима жавоб айтасан? Бу сўзни эшитиб, Бойсари нима жавоб айтарини билмай, хаёли қочиб, нашъаси учиб, ўйланиб: — Хой алплар, эртан чошқагачайин муҳлат берингизлар, эртан чошқада айланиб келингизлар, ё бирингизга берайик, ё барингизга берайик, бир бир ўйлашиб кўрайик, — деди.

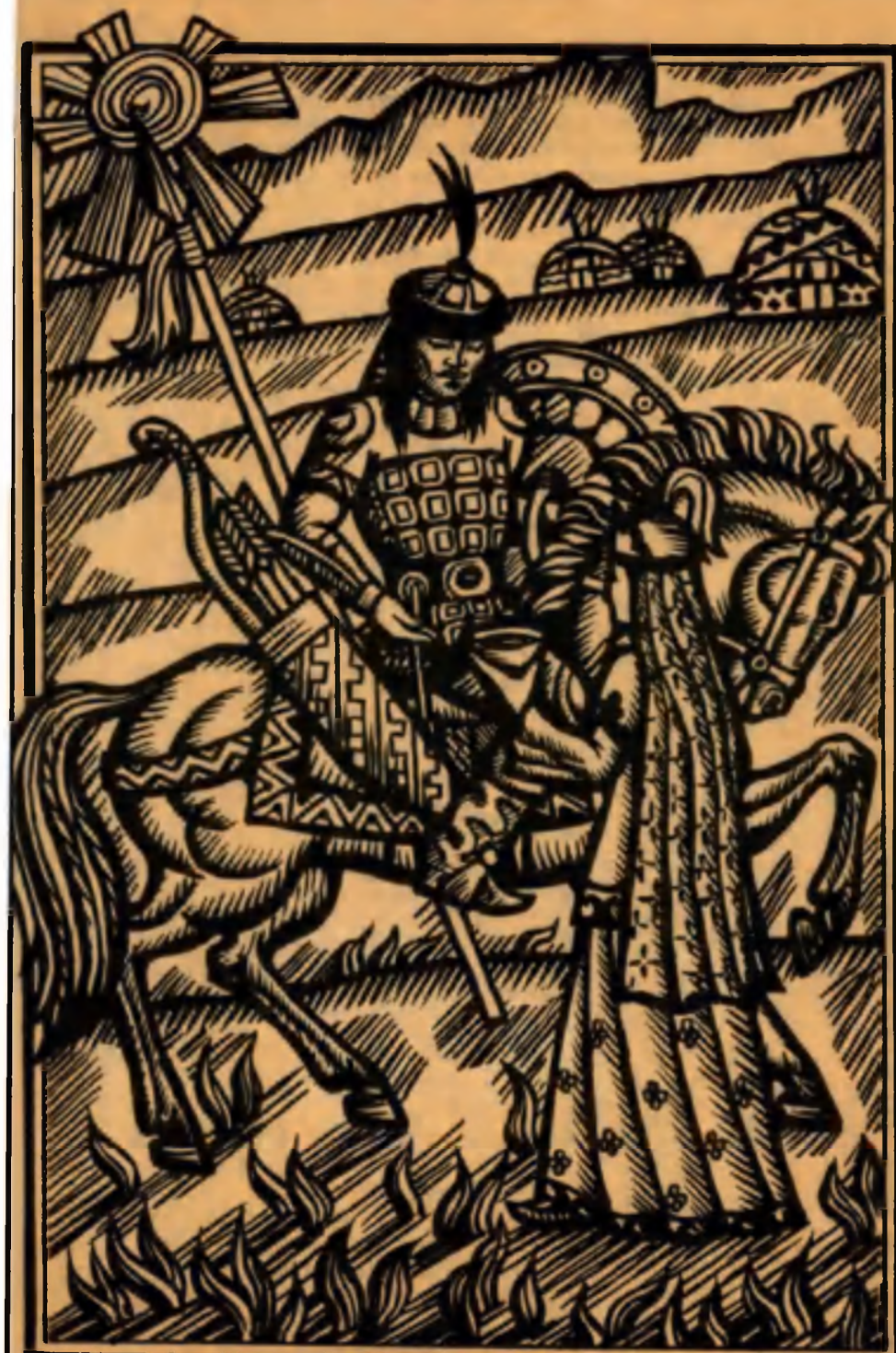
Эртан чошқагачайин муҳлат бериб алплар қайтди. Бора туриб алплар айтди: — Бу тўксонимиз бир ерда ётсак, тонг отганча мен оламан, мен оламан, деб тўбалашиб чиқармиз. Бирови: — Ўнта-ўнта бўп кетайик, — деди. Бирови айтди: — Бешта-бешта бўп кетамиз. Бирови айтди: — Учта-учта бўп кетамиз. Бирови: — Иккита-иккита бўп кетамиз, тонг отганча ҳангама кип ётамиз, — деди. Бирови: — Хўп биласан экан. Битта-битта бўп кетамиз, иккита-иккита бўп кетсак, ора очар қиладиган одам йўқ, зўри кам зўрини бўғиб ўлдириб қўяди, битта-битта бўп кетамиз, — деди. Бу гап ҳаммасига маъкул тушди. Қоғотон тоғи дер эди. Қоғотон тоғининг тўксон дараси бор эди. Тўксон алп Қоғотон тоғининг тўксон дарасига кириб кетди. Ҳар қайсиси бир дарада бир-бирига ёнашмай, айикдан чинқириб юрибди.

Энди Бойсари семиз қўйларни сўйиб, ўн минг уйли Қўнғирот элининг одамиман деганини жийиб, шўрвасига тўйиб, гўштини корсонга соп, олдига оп кеп қўйиб: — Бурунги кунимиз ҳам тузук экан, ишимиз соп зўрга тушди. Эртан чошқа алплар келса, нима жавоб берамиз? — деб қариндошларига қараб, Бойсари маслаҳат сўраб, бир сўз деб турган экан:

Ох тортганда кўздан оқар селоб ёш,
Барчинойим бўй етгандир, қалам кош,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош.
Алплар келса, нима жавоб бераман,
Азали тақдирга нимиш қиламан,
Тонг отганча муҳлат олиб тураман,
Қалмоқларга қизим қандай бераман?!
Юрагим тўлгандир дийдаи ғамда,
Барчинойни тенгқурига қўшмасам,
Маҳшар куни Барчин қўли ёқамда.
Кўрдим бунда алплар жуда зўрабор,
Бунинг билан бўлмасам баробар,
Эрта чошка бунда келади алплар,
Бир маслаҳат, қариндошлар, беринглар.
Ўз элимда мен ҳам юрган тўраман,
Бунда келиб мусофирлик кўраман,
Бу алпларга қандай тўғри бўламан,
Қалмоқларга нима жавоб бераман?
Қаттиқ бўлди бул менинг кўрган ишим,
Фалакка етгай-да йиғлаб нолишим,
Мусофирман, энди гангиди бошим,
Катта-кичик, турган бул қариндошим,
Заҳар бўлди бул менинг ичган ошим,
Ҳамманг менинг элда юрган сирдошим.
Маслаҳат бер, энди сендан сўрайин,
Бадбахтларга қандай жавоб берайин,
Азал қисмат тақдиримдан кўрайин.

Бу сўзни эшитиб, турган халойиқлардан ҳеч сазо чиқмади.
Бир Яртибой оқсоқол дегани бор эди. Бойсарига қараб, Яртибой
бир сўз деб турган экан:

Хон Бойсари, эшит айтган сўзимди,
Бул элларга бошлаб келган ўзингди,
Тортинмай бера бер энди қизингди,
Ҳазил билма менинг айтган сўзимди.
Бу алпларни куёв қилиб оламин,
Муна элга тоза эркин бўламин,
Болаларни тоға-жиян қиламин,
Қариндош бўп биз қатнашиб юрамин,
Элнинг зўри алплар экан, биламин,
Муна элда бизлар даврон сурамин,
Маслаҳатни сенга шундай берамин.
Бу юртда белгили экан бул алплар,
Алпларга муносиб сенинг қизинг бор,
Бул алпларни куёв қилмоғинг даркор,

Тортинмай кизингни, шоҳим, бера кўр.
 Жаҳонни сайл этиб бунда келгансан,
 Алпнинг сўзин билиб хафа бўлгансан,
 Кўнглингга оғир олиб юргансан,
 Сенинг нафинг алплар қилган, билмайсан.
 Агар алплар олағойса қизингди,
 Зўр қилади бу элатга ўзингди,
 Бу алпларга бера бермоқ лозимди(р).
 Муна юртда катта бўлиб юрасан,
 Хаёлингни ҳар алвонга бўласан,
 Не сабабдан, шоҳим, хафа бўласан,
 Бу зўрларга сен қизингни берасан,
 Чин бермасанг, икки бошдан ўласан,
 Сен қўрққан сўнг айтганини қиласан,
 Бекор сен ўзингни абгор қиласан.
 Аччиғланса ўяр икки кўзингни,
 Зўрлик билан олар сенинг қизингни,
 Юз дод қилсанг, эшитмайди сўзингни.
 Кўрдингми сен, алплар шундайин қайсар,
 Ҳар қайси ишқирган шундай айдахор,
 Бул элатда ким бўлар сенга раҳбар,
 Барчинни алпларга бермоғинг даркор,
 Яртибойнинг насиҳати шул бўлар.

Бу сўзни Яртибойдан эшитиб, Бойсарининг кўнгли бузилиб,
 бу ҳам бир сўз деб турган экан:

Юрагим тўлгандир дийдаи ғамда,
 Мусофирлик элда бўлдим шарманда,
 Азоб тортди ширин жоним бу танда,
 Ҳузур кўрмай мусофирлик маконда.
 Юрагимда кўпдир аламли дардлар,
 Менинг қизим — сенинг синглинг, номардлар.
 Қизинг бер деб менинг кўнглим бўласан,
 Суягимни ёнган ўтга соласан,
 Қалмоқлардан бадтар изза қиласан.
 Хафа фалак солди бошимга зулм,
 Мусофирман, қирқ газ чўқди кўнгилим,
 Бемаҳал етмади қайтайин ўлим,
 Харобат қип мен гулистон мазгилим.
 Сўз сўзлашиб мен баробар келмасам,
 Мен ўрлашиб унга жавоб бермасам,
 Қазом етиб бундай кунда ўлмасам,
 Қариндошдан ҳеч бир нажот кўрмасам,
 Хафа бўлдим, сўзга кулоқ солмасам,
 Бермайман деб мен баробар келмасам.

Ғариб бўлдим келиб Бойсин элидан,
Ҳеч иш келмас мендай бийнинг қўлидан,
Хафаликдан диққат бўлиб ўлдимман.
Тонг отган сўнг битар алплар муҳлати,
Зиёдадир Бойсарининг кулфати,
Маслаҳат бермади турган улфати,
Қолмади Бойсарибийнинг тоқати.

Бу сўзни Бойсари айтди. «Шу қариндошлардан нима маслаҳат чиқар экан», — деб Барчин келиб, тинглаб туриб эди. Қариндошларининг гапирган сўзларини эшитиб, отасининг кўнгли бузилганини билиб, Барчин ҳам бир сўз деб турган экан:

Жуда ҳам гангиди, бой ота, бошинг,
Маслаҳат берди-ку қавми-қардошинг,
Кўп йиғлама, жоним отам, дарвишим.
Эшитмагин қариндошлар сўзини,
Куёв қилсин тўқсон алпнинг ўзини,
Қариндошлар бера берсин қизини!
Сен йиғладинг, ота, кўнглим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Хафа қилма, ота, мендай қизингди,
Қўя бер алпларга менинг ўзимди.
Қалмоқларга жавоб бермоғим даркор,
Хафа бўлсанг, менинг кўнглим бузилар,
Ул алпларга мен бўларман баробар,
Хафа бўлма, ота, ўзимга бошқар,
Жазосини кўриб кетсин қалмоқлар.
Ярашиққа мен зулфимни тарарман,
Қалмоқларга гапирмоққа ярарман,
Нима деса, ота, жавоб берарман,
Хафа бўлманг, ота, кўнглинг сўрарман.
Менинг учун кўп жафони кўрасан,
Булардан маслаҳат сўраб турасан,
Хўб маслаҳат берди, ота, биласан,
Гапига қандайин кулоқ соласан,
Изаа бўлиб энди кўнглинг бўласан.
Хаёлингга кийин бўлгандир ишинг,
Мен биламан жуда гангиган бошинг,
Хафа бўлма, жоним отам, дарвишим.
Хар на деб амр этсанг, ани қилайин,
Қаерда амр этсанг, бориб турайин,
Бул алпларга ўзим жавоб берайин.

Бул сўзни Барчиндан эшитиб, ўн минг уйли Қўнғирот ҳазар қилди: — Бу ҳам ўзбошимча жувормак, алпларга баланд-паст

гапирар, бунинг касофатига ҳаммамизни оёқ-ости қип босиб кетар. Жавоб бергич бўлса, бизнинг ичимиздан чиқиб, холис ерда туриб жавоб берсин, — деди.

Ўн минг уйли Қўнғиротдан чиқариб, Барчиннинг ўтовини кўтариб, ҳў, анадай овлоқ тепанинг бошига тикиб қўйди. Бул ўтовда қирқин канизлари билан Барчин ўтирди. Куннинг бурни билан Қоғотон тоғининг тўқсон дарасидан тўқсон алп йиғилиб, жам бўлиб, чошкада зинкийиб, Бойсариникига йиғилиб кеп турибди: — Қани келган бой, маслахатни қаерга қўйдинг, биримизга бермоқчи бўлдингми, баримизга бермоқчи бўлдингми? Бойсари туриб айтди: — Биз маслахат қип, йил ағдариб кўрдик, қизимизнинг йили чичқон экан, ёши ўн тўртга чиққан экан, бизнинг ўзбекнинг расми шундай бўлади: қиз ўн тўртга чиққан сўнг ўз ихтиёри ўзида қолади, бизнинг айтганимизга қўнмай, тепанинг бошига ўтовини тикиб ўтирибди, ўзига борингизлар, ўзидан сўрангизлар, бирингизга тиями, барингизга тиями, ўзидан сўраб билингизлар.

Шунда қалмоқлар дўғилиб, Барчиннинг устига қараб бора берди. Бора бергандаги сўзи:

Боради отлари ўйнаб,
Бир нечаси чечан сўйлаб,
Менга тегарми, деб ўйлаб,
Бир нечаси муртин бураб,
Узангига оёқ тираб,
Боради Барчинга қараб,
Бийнинг қизин кўрармиз, деб,
Ҳаммаси ҳам олармиз, деб,
Бораётир бу қалмоқлар
Биз хотинли бўлармиз, деб.
Бийнинг қизи бизни кўрар,
Агар тегса ҳузур қилар,
Бировимизни хоҳлаб олар.
Барчин турур ҳурдай бўлиб,
Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
Жамоллари ойдай бўлиб,
Мисли асов тойдай бўлиб,
Сағрилари ёйдай бўлиб,
Бир минг қўйли бойдай бўлиб,
Кўзи қуралайдай бўлиб,
Кўрганларнинг кўнгли тўлиб,
Канизлар билан жам бўлиб,
Ўйин, кулги, даврон суриб,
Қўнғилдан ғуборин олиб,
Канизлар қўп хизмат қилиб,
Бий қизи деб ҳурмат қилиб,

Суксуройим кўнглин олиб,
 Хаммалари бирдай бўлиб,
 Боғдочилган гулдай бўлиб,
 Чаманда булбулдай бўлиб,
 Ўтириб эди суҳбат қуриб,
 Қалмоқ борди шердай бўлиб.
 Барчиной қалмоқни кўрди,
 Канизлар кўп шошиб қолди,
 Қалмоқ алплари тўпланди.
 «Бийнинг қизи ўтиргандир,
 Келганимизни билгандир,
 Бизни ихтиёр қилгандир.
 Ўзидан бир сўз чиқар», деб
 Қалмоқ сўзламай тургандир.
 Ийманиб бунча канизлар,
 Парво қилмас Барчин дилбар,
 «Ўзи бизга сўз қотар», — деб
 Умид қилгандир қалмоқлар,
 Қарамайди санам қизлар,
 Холин билмайди бадбахтлар.
 «Бировимизни хоҳлар», — дейди,
 Тенгсалиб юрур қалмоқлар,
 Ҳалак бўлгандир бадбахтлар,
 Писанд қилмай ўтирибди,
 Ўзбак қизи Барчин дилбар.

Қалмоқлар: «Ё бировимизга тегар, ё баримизга тегар, ўзидан
 бир сўз чиқар», — деб то тушнинг олдиғачайин тенгсалиб кўрик-
 дан ўтиб юрибди. Неча марта кўриқдан ўтди, тўқсон алпнинг
 зўри Кўкалдош: — Бир аҳмоқ қилмаганинг бизлар қолибмидик,
 ё биримизга тег, ё баримизга тег, бир жавоб айт, биз шуйтиб
 тенгсалиб юрамизми? — деди. Бу сўзни эшитиб, Барчин бир сўз
 деб турган экан:

Эшитгин, қалмоқлар, айтган тилимман,
 Мени олар келмас сенинг қўлингнан,
 Бадбахт қалмоқ, қолма келган йўлингнан.
 Мени олмоққа ҳаддинг борми, қалмоқлар,
 Ўз йўлингга бора бергин, аҳмоқлар.
 Мени оларман деб ҳаёл қилмагин,
 Кетгин, қалмоқ, келган йўлдан қолмагин.
 Унга қурбон мендай ойимнинг жони,
 Менинг тўрам, билсанг, Бойсин султони,
 Оти Ҳақимбекдир, элда даврони,
 Кўп айланма бунда, қалмоқ, бемаъни.
 Хабар етса алп Алпомиш келмайми,

Калмоқларга қиёмат кун бўлмайми,
Армон билан сендай алплар ўлмайми,
Холинг билиб, тўғри юрсанг бўлмайми?!
Менманликман баринг бунда келасан,
Келган билан мени нима қиласан?!
Сўз айтқичи сенга мендай муштипар,
Билсанг, мен ҳам, қалмоқ, сенга баробар.
Лочиндай айналма бунда, аҳмоқлар,
Бора бергин ўз йўлингга бадбахтлар.
Хар замон тўпланиб бунда келасан,
Аҳмоқ, қалмоқ, мени нима қиласан!

Бу сўзни эшитиб, Қўкалдош алп туриб айтди: — Бу ўзбакнинг кизининг дами баланд экан. Қўкаман! Тушиб судраб чик бу ёққа! Қўкаман алп оддан тушиб, отни уйнинг белдовига илдириб, боғана қимиз сўраб аламзада бўлган, уйнинг ичкарисига кирган, Барчиннинг канизлари қўркиб, уйнинг тўрида тўпланиб турган. Барчин ибo қилиб тескариб қараб туриб эди, Қўкаман алп Барчиннинг бурумидан ушлаб, пойгага қараб тарта бошлади. Барчин ўзини ўнгғариб, қўлини узатди, бир қўли Қўкаманнинг ёқасига етди, бир қўли билан белбоғидан тутди. «Ё, Шохимардон пирим», — деб кўтариб, чалқарамон қилиб ерга қўйди. Чап тиззасини кўкрагига қўйиб турди. Оғзи-бурнидан дирак-дирак қон кета берди. Қўкалдош алп туриб айтди: — Қўкаманга қаранглар, бу кўринмай, бу ёққа чикмади. Ўзбакнинг қизи билан айланишиб қолдими? Шундай келиб, бирови от устидан қараб, Қўкаманни кўриб: — Эй, ўзбакнинг қизи Қўкаманни босиб ўлдириб қўйибди, — деди. Бу сўзни эшитиб, бир кам тўксон алп оддан ташлай берди. Барчин алпларнинг аччиқ билан оддан тушганини билиб, қараб кўрди, алпларнинг зўри Қўкалдош эканини билди: зўрлик номига бошида тилла жиғаси бор, остида суворага миниб юрган саман йўрғаси бор. Бошидаги саржиғани кўриб, алпларнинг зўри эканини билиб, алпларга қараб, олти ойга муҳлат сўраб, бир сўз деб турган ери экан:

Устима кийганим менинг яшил кўк,
Ғарибликда бўлармикан кўнгил тўк,
Саман отли, саржиғали бек йигит,
Бир олтойга сиздан муҳлат сўрайин.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Бизлар қолдик айрилиқнинг ҳилига,
Мусофирмиз муна қалмоқ элига,
Хозир музтар бўлди қалмоқ қўлига,
Мол берганим Бойсин-Қўнғирот элига.
Бир олтойга сиздан муҳлат сўрайин,
Қўнғирот элга арза бериб кўрайин,

Олтойгача мен йўлига қарайин,
Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
Келмаса, мен тақдиримдан кўрайин,
Сўнгра мен ҳам бировингман бўлайин,
Бир олтойга сиздан муҳлат сўрайин.
Олмадаийн сўлган гулдай тарзим бор,
Муштипарман сизга айтар арзим бор.
Сизга ҳамроҳ бўпти неча йигитлар,
Муҳлат сўраб мендай ойим арз қилар,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Сен экансан, қалмоқ элда зўрабор,
Мендай қизнинг айтган сўзи шул бўлар.
Аввал обло, дуком наби бўлса ёр,
Мусофирмиз муна элда хору зор,
Муҳлат сўраб турган мендай гажакдор,
Олтой муҳлат беринг давлатли шункор.
Бу гап энди Қўкалдошга хуш келар,
Бул алпларнинг димоғи кўп чоғ бўлар,
Алпларга ёқимли Барчиннинг сўзи,
«Одамни англади ўзбакнинг кизи,
Ақлингни олади бу жоду кўзи,
Чирпиллаб ўтирди сўйлаган сўзи,
Кошида хизматкор неча канизи.
Айтар сўзин билмас эди бир неча,
Тар хинали келган, ўзи ойимча,
Ўйнаб-кулсанг булар билан ўлганча,
Ҳасратидан жафо тортар бир неча.
Сўз сўзласа, одам ақлин олганди,
Нечовлар етолмай ҳалак бўлганди,
Айтган сўзи бизга маъкул келганди,
Балки яхши билди мендай полвонди,
Шундай ойим билан килсанг давронди,
Балки сўзи кўнгли бордай бўлганди».

«Бизда кўнгли бор экан», — деб Қўкалдош алп вақти хуш бўлиб: «Алпларнинг ичида мени хоҳлагандай бўлди, балки менинг зўрлигимни ҳам би ди, бизга кўнғил қилди», — деб. — Бор олти ойга муҳлат, — деб юборди. Хадди йўқ, ўзга алплар ҳам «Олти ойга муҳлат», — деяпти. Қўкамани қўя берди, бул ҳам ўрнидан туриб: «Олти ойга муҳлат», — деб бораяпти. Олти ойгача алплар бурулмас бўп қайтди, йўлда алплар чакчақлашиб бораяпти. Бир нечаси айтади: — Қалай, Қўкамани, шу ўзбакнинг кизини олиб берсак, оларсанми, шунинг билан ҳам ватан-рўзгор қиларсанми, чап тиззаси кўкрагингга тегса, оғзи-бурнингдан қонинг кетиб ўларсанми? Қўкамани алп туриб айтди: — Сизлар тарз аҳмоқсизлар, мен сизларнинг қайсингдан камман, тўқсон ботмон

темирдан совут кийсам, тўқсон ширбознинг этини таътил қилсам,
тўқсон алпнинг бири бўлсам, шу ўзбакнинг қизи айтади ҳар
сўзнинг ўралида:

Оти Алпомиш ёрим бордир,
Элда зўраборим бордир,
Қатордаги норим бордир,
Шундайин қайсарим бордир.
Чилла кирганда маст бўлган,
Хатапга бошини урган,
Душманларнинг додин берган,
Элда зўраборим бордир, —

деб ўзбакнинг қизи ҳар сўзининг ўралида айтади, лекин бунинг
норининг бори ҳам рост, элдаги зўрининг бори ҳам рост, бунинг
мойси шундай, нори ким қандай?! Бундай тегина берсанглар, бир
кунлари шунинг нори келар, бошимизга бало бўлар, бизга чич-
қон ини минг танга бўп қолар. Менга солсанглар, шунинг олти
ойи ҳам курсин, ҳамишаги бўйдоқчилигимиз-да, шу ўзбакнинг
қизини чўртта қўйсак дейман, — деди. Алплар бу сўзни айтиб,
мазгилига қайтиб кетди.

Барчин ўн минг уйли Қўнғиротнинг йигитидан ўн йигитни
сайлаб олди, отасининг тўқсон тўқай йилкисидан ўн отни сайлаб
олди, отларни совутиб, тамом қилди. Шунда шундай арза ёзди
Барчин: «Олти ойчилик йўлга келдим, қалмоқнинг элига кел-
дим, зўр ёвнинг қўлида қолдим, олти ойга муҳлат олдим, мендан
умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса, жавобимни берсин».
Арзани ўн бойбаччага топширди, отларни эгарлаб, чоқлаб, яхши
бор, — деб дуо қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кечани мунаввар қилар тўлган ой,
Савашли кун тортилади парли ёй,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Кашалда талашда қолди Барчиной.
Борсанг, салом ўйнаб-ўсган эллара,
Қўқкамишдай мазгил жойим, чўллара.
Қалмоқлар йиғлатди мендай санамди,
Юрагимга тўлган доғу аламди(р),
Албатта сўранглар мактаб жўрамди.
Муғойиб сўз айтар мендай муштипар,
Кеча-кундуз шабгир тортинг, хизматкор,
Жиловдоринг бўлсин имом, чилтанлар,
Бойсин юртда қолган қавму қардошим,
Бул элда сел бўлди менинг кўз ёшим,
Мусофирлик юртда гангиди бошим,
Менга ҳамдам бўлолмади ҳеч кишим.

Мендайин мунгликнинг кўнглин бўлади,
Қалмоқ бари қайғу, зулм солади,
Олти ойга Барчин муҳлат олади,
Қалмоқ элда мусофир бўп жилади.
Бир олтойга зўрдан муҳлат сўради,
Бойбаччалар хизмат қилиб боради.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласам, ҳолима йиғлар бир неча,
Кеча-кундуз тинмай юринг, бойбачча,
Борсанг, салом ўйнаб-ўсган эллара.
Кеча-кундуз тинмай йўлни олинглар,
Бий бобома бул хабарни беринглар,
Катта-кичик ҳамма дуо қилинглار,
Элда қолган қариндошни кўринглар.
Сўз айтар сизларга мендайин санам,
Қалмоқда қолмасин гулдайин танам,
Қалмоқнинг зулмидан йиғлади энам.
Худойим кечиргай қилган хатомни,
Хафа қилдим Бойсаридай отамни,
Сен бориб кўрарсан Кўнғирот элимни,
Бошимдан кўтарсин қайғу, зулмни.
Кўнғирот элда бордир неча сирдошим,
Ҳамдам бўлиб бирга юрган йўлдошим,
Оға-иним, элимда денги-дўшим,
Хизмат қилинг, онсот бўлгай бул ишим.
Бу сўзни айтиб Барчин дуо қилади,
Улуғ-катта бари йиғилиб келади,
Қўл очиб буларга дуо қилади,
Элчи бўлиб Кўнғирот элга жўнади.
От белига чопар минди,
Барчиннинг арзасин олди,
Ҳамма дуо қилиб қолди,
Арзачилар йўлга кирди.
Кўнғирот элга йўлни бошлаб,
Бедов боради ангишлаб,
Чопарларнинг кўнглин хушлаб,
Камчи ургандир қулочлаб,
Остидаги араби отлар
Йўлда юрар яшин ташлаб.
Бедов отга қамчи чотди,
Урган қамчи симдай ботди,
Чопарлар қистаб йўл тортди,
Неча адр, белдан ўтди,
Чопарлар қилиб ғайратди,
Кеча-кундуз шабгир тортди,
Кўрсак дейди Бойсин юртди.

Бўлиб Барчинга хизматкор,
Яқин бўлар узоқ йўллар,
Бораётган ўн диловар,
Шуйтиб йўл тортди чопарлар.
Неча дарбанд, белдан ошди,
Гоҳ йўлларда ақли шошди,
Гоҳларда йўлдан адашди,
Яна қайтиб йўлга тушди,
Неча бел, тоғлардан ошди.
Хавода бор ёруғ юлдуз,
Дарёда ўйнайди кундуз,
Йўл юради кеча-кундуз.
Бедовлар селдаланг отди,
Чув-ха, деди, камчи тортди,
Остидаги араби отлар
Кунба-кун бўйнини узатди,
Совиб қорсокдайин қотди,
Йўлларнинг танобин тортди,
Не йўлларни тўзон тутди,
Гоҳи кечалар йўл тортди,
Барчин деб килди ғайратди,
Ахтаради Бойсин юртди,
Тинмайин чопар йўл тортди.
Узокдир Қўнғирот ораси,
Ёмон тоғларнинг дараси.
Билмайди юртдан хабарди,
Чарчатади чопарларди,
Тўксон белдор тоғи борди(р).
Юриб ўтиб бораётир
Неча бир қия йўлларди.
Излагани Қўнғирот хони,
Чарчайди минган хайвони,
Дам бермакка фурсат қани?!
Қалмоқнинг зулми бемаъни.
Барчин кўнглин олсак, дейди,
Муддатига борсак, дейди,
Бекка кўриниш берсак, дейди,
Кеча-кундуз юрсак, дейди,
Чарчаси отни урсак, дейди,
Биз ҳам инъом олсак, дейди,
Эли-юртлар қандай экан.
Юриб бориб кўрсак, дейди.
Қўнғиротга қараб боради,
Қўнғиротнинг юртин сўради,
Барчинойга хизмат қилиб,
Арза кўтариб боради.

Жафо килган кўп баччалар,
Йўл тортади бойбаччалар,
«Муддатига еткизмасак,
Хизматимиз бекор бўлар,
Қалмоқлар Барчинни олар,
Сўнгра бул иш қийин бўлар.
Олтойчилик йўл дейдилар
Қалмоқман Қўнғирот ораси,
Дуо қилиб қолиб эди
Бойсарининг мунглиқ боласи.
Қалмоқлардан жафо кўрган,
Қаттиқ кунда йиғлаб қолган,
Ҳакимбекка арза берган,
Бойбаччалар хизмат қилган».
Шу сўзни айтиб йўл тортди,
Сувсиз чўлга тушиб кетди,
Ташна бўп чопар йўл тортди.
Кўринмас мазгили, эллар,
Одамзоддан йўқдир хабар,
Сувсиз энди узоқ йўллар,
Шундай қип чопар йўл олар.
Бораётган валламатлар,
Бошдан кетса аломатлар,
Биз билмаймиз элдан хабар,
Оқшом-кундуз тинмай юрар.
Шундай қип чопар йўл тортди,
Қамишзор кўлларга етди.
Бунда отга дам берибди,
Бир дам фароғат қилибди,
Қашантириб минган отди,
Айил, пуштанини тортди.
Мўлжал-муддат ўтмасин, деб
Чопар кистар минган отди.
Қарамас отнинг бетига,
Чидай олмас ғайратига,
Қамчи ургандир отига,
Етсак дейди элатига.
Шуйтиб чопарлар йўл тортди,
Жафо тиғи жондин ўтди,
Айролиқ бағрини йиртди,
Тўзон қип йўл юриб кетди,
Неча тоғдан турмай ўтди,
Ола деган тоққа етди,
Отларнинг мазаси кетди,
Жуда тенгсалиб йўл тортди,
Энди кўрди Бойсин юртди.

Ола тоғдан энкайгандир,
Қўнғирот элатин кўргандир,
Вақтини хушлаб юргандир,
Шундай қилиб юриб кетди.
Тўқсон кеча-кундуз ўтди,
Отларнинг мазаси кетди,
Булар тепсиниб ғайратди,
Оралади бул элатди,
Шундай қип қилди меҳнатди.
Бойбўриникига етди.

Отлар қорсоқдай қотган, тўқсон кеча-кундуз йўл тортган, балки чопарлар от билан била битган, Қўнғирот элига Бойбўрининг давлатхонасига етган, от устидан туриб салом берди. Буларни кўриб, Бойбўри айтди: — Булар қандай одам экан, беадаблик билан салом берди менга. Чопарлар боғонағи аризани чиқариб берди. Аризани ўқиб кўриб билди, келган Барчиннинг чопари экан. Ўн маҳрамни буюрди, чопарларни битта-битта отдан кўтариб олди, чопарларга хизмат қилди, бул аризани ҳеч кимга билдирмай, олиб бориб сандиққа солиб ташлади. Чопарлар йигирма кун ётди, хўб иззат-икром қилиб, қилди зиёфатди, кўп қилди хизматди. Берган аризасидан ҳеч шобир бўлмади. Чопарлар жўнаймизга тушиб, чопарларга зару зебар инъом бериб, хуш келибсан қилиб, йўлга солиб, чопарга шундай гап тайин қилди: — Бундан кетганча, Қўнғирот музофотидан ўтганча, Қалмоқ вилоятига етганча, ё бир ўтинчига, ё бир подачига, ё чўлда юрган чўпонга «биз Барчиннинг чопари бўлар эдик», — деб оғзингдан чиқарсанг, одам буюраман, кейинингдан қувиб етади, бошингга камчи чотади, баданингни бўздай қилиб йиртади, оп келиб дорга тортади, оғзингдан чиқармай кетгин, — деб бу сўзни тайинлаб, чопарларга айтиб турган сўзи:

Ҳакимбекни сўраб арза берибди,
Билдим Барчин той-талашда қолибди,
Қалмоқлардан кўп бир азоб кўрибди,
Унга бойбаччалар меҳнат қилибди,
Хизмат қилиб ўнта чопар келибди.
Чопарлар, эшитгин айтган ноламни,
Обод қилган бунда кулбахонамни,
Барчин учун юбормайман боламни.
Қайтай, қилса қалмоқ қаттиқ зулмни,
Баҳор бўлса тар очилган гулимни,
Барчин учун юбормайман улимни.
Майдон бўлса бедов отлар чопилар,
Чопиб келса банот жуллар ёпилар,
Бормасин, ўғлима хотин топилар.

Хеч кимга бермайин кетгайсан хабар,
 Сен билдирмай тўғри кетгин, чопарлар.
 Сўзимни қўнглинга оғир олмагин,
 Юришинг бировга маълум қилмагин.
 Қўп яшасин, бунда беклар ўлмасин,
 Келганингни бек Алпомиш билмасин,
 Биров билиб яна хабар бермасин,
 Юришинг хеч элга маълум бўлмасин.
 Биров билса, Алпомишга билдирар,
 Дўст йиғлатиб, душманимни кулдиар,
 Қўнғиротнинг хонин қалмоқ ўлдиар,
 Ўғлимга жанжалли қизлар не даркор?!
 Холинг билиб тўғри кетгин чопарлар.
 Билган сўзим сенга фиғон этарман,
 Билдирсанг, қувалаб сенга етарман,
 Хайдаб келиб сени дорга тортарман,
 Холинг бил, чопарлар, бўлгин хабардор!

Бу сўзни эшитиб, чопарлар «сира ҳам оғзимиздан чиқармаймиз», — деб йўлга кирди. «Хўб гапни гапирди, хоҳи бор, хоҳи борма, биздан бир хизмат-да, бизнинг борган-бормаганинг билан нима ишимиз бор, кетса, сенинг келининг кетади, қалмоқ олса, сенинг инингнинг қизини олади, биздан кетадигани бир йўл юрган хизматимиз-да», — деб чопарлар йўлга равона бўлди. Булар жўнаб кетди. Жўнаганига ҳам неча кун ўтди. Булар жойлашиб ётди.

Бойбўрининг Қултой деган йилкичи қули бор эди. Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. Бир ярғоқ қулун туғди, бул тулпор, деб Бойбўрига оп кеп берган эди. Неча йилдан бери таблада боқувли турган эди. Чопарлар келиб кетгандан кейин табладаги от сағриси тошиб, ёли қуловидан ошиб, юлдузни кўзлаб, паракқос бойлаб ўйнай берди. Бойбўри: «Шу ёмонлағурнинг ўйнагани ҳам яхшилик эмас», — деб сағрисига уч-тўрт таёк тушириб, табладан чиқариб, Қултойнинг қошига йилқиларга оп бориб, кўшиб юборди. Йилқиларга кўшиб қайтди.

Алпомишнинг Қалдирғоч деган синглиси бор эди. Қирқин канизлари билан бир сандикни очиб кўраётиб эди, бир хат чиқди: бул хатни ўқиб кўрди, Барчин чечасининг хати. — Туновги ўн чопар бул хатни олиб келган экан, буни билдирмай отам сандикқа солиб қўйган экан. Юринглар, бек акама борайик, бу хатни берайик, қанча ғайрати бор экан, синайик, — деб Ҳакимбекнинг қошига келди. Бу хатни шундай берди, бир маҳрам олди. Шу вақтларда Ҳакимбек ўн тўрт ёшга кирган, маст бўлган нордай кўпик сочиб ўтирган, неча маҳрамлар хизматида турган. Бу хатни ўқиб кўрди, хатда айтибди: «Олтойчилик йўлга келдим, тўксон алпда той-талашда қолдим, олти ойга муҳлат олдим,

мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса жавобимни бер-син» деган хат. Бу хатни ўқиб кўриб: «Олтойчилик йўлда бўлса, қалмоқнинг элида бўлса, зўр ёвнинг қўлида бўлса, бир хотин оламиз, деб сандириб ўлаимизми», — деб хатни тиззасининг остига босиб ўтирди. Қалдирғоч ойим акасига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Менинг билан ҳамроҳ бўлган бу қизлар,
Бирга келди бунда энди канизлар,
Ака, сенга айтадиган арзим бор,
Талаш бўпти бийнинг қизи зулфакдор.
Савашли кун тортилади парли ёй,
Мўмин қулни бандам десин бир худой,
Ғамли одам тортар экан оху вой,
Кечасини ёруғ қилар тўлган ой,
Кашалда талашда қопти Барчиной.
Мард йигитнинг ёри талаш бўлами,
Эр йигитнинг ёрин қалмоқ олами,
Барчин чечам талаш бўлиб қолами,
Сендай беклар бул беҳабар турами?!
Келар дебди, сендан умид қилибди,
Олти ой қалмоқдан муҳлат олибди,
Инсоф қип бадбахтлар муҳлат берибди,
Умид тортиб сенга арза қилибди,
Хат кўтариб ўн бойбачча келибди,
Англамай отама хатни берибди,
Отам хатни бул сандикқа солибди,
Энди билиб синглинг олиб келибди,
Мунглуқ синглинг сенга арз қип турибди,
Қалмоқларда чечам жабр кўрибди.
Ака, айтган сўзим оғир олмагин,
Нар-мода ишини бунда қилмагин,
Бу ишдан беҳабар бўлиб турмагин.
Сен бормасанг, ёринг қалмоқ олади,
Барчин йиғлаб нима илож қилади,
Сўраганда излаб борсанг бўлади,
Зўр бўлган қалмоқлар унда қолади,
Шундай қип эр йигит ёрин олади.

Бу сўзни эшитиб, Ҳакимбек нар-мода деган гапни қўнглига оғир олиб, қизларга қараб, нар-мода деган гапнинг маъноси нима, деб сўраб турган экан:

Жафо тиғи бу кун жондин ўтади,
Айролиқ ханжари бағрим йиртади,
Нар-мода деб қизлар қимни айтади?

Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Кеча кўрган тушим кундуз жўрайман,
Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
Нар-мода маъносин сендан сўрайман.
Юрагима тушди доғи-аламлар,
Синглим билан бирга келган санамлар.
Сенга айтган мен ҳам бундайин сўзлар,
Қўнғирот элда ўйнаб-кулган кўп кизлар,
Синглим билан бирга келган канизлар,
Нар-мода деб менга сўзладинг сўзлар,
Нар-мода маънисин айтгин, сен кизлар.
Нар-мода деганга хафа бўлибман,
Нима гап эканин билмай турибман,
Қўнғлима мен ҳам оғир олибман,
Ёмон сўз деб жуда ҳадик қилибман.
Нар-мода деганга қўнғлим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.
Нар-мода деганинг қўнғлима келди,
Кўп кизлардан аканг уялиб қолди,
Эмикдошим, сенинг гапинг не бўлди?
Мендайин акангни хафа қиласан,
Нар-мода деб мени силкиб соласан,
Сен менга наҳ уриб, лопи урасан,
Жуда ҳам акангни номард биласан,
Канизларни ҳамроҳ қилиб юрасан,
Бундай бўлсанг, сен жувормак ўласан,
Нар-мода эканим нима биласан,
Нар-мода деб мени айтиб турасан.

Бу сўзни акасидан эшитиб, Қалдирғоч ойим бир сўз айтиб
турган экан:

Хар ким ўз элида бекми, тўрами,
Нар-модалар сендан камроқ бўлами,
Марднинг ёри той-талашда қолами?!
Мард бўлиб майдонди кунда юрмаган,
Йилқичидан бедов сайлаб минмаган,
Олмос пўлат белга қайраб чолмаган,
От асбобин шайлаб Қалмоқ бормаган,
Қалмоқларга қаттиқ кунлар солмаган,
Той-талашда қолган ёрин олмаган,
Ўз элида бир хил гапни билмаган,
Жаҳоним сайл этиб бунда юрмаган,
Нар-модалар сендан ортиқ бўлами?
Бу сўзимни нега оғир оласан,
Ёринг кетса, қандай элда юрасан,

Тирик юрмай, ака, сен ҳам ўласан.
 Яхшилик шул, гапни оғир олмагин,
 Муҳлат яқин кепти, кечга қолмагин,
 Сарсон бўлиб, бунда ўйлаиб турмагин,
 Эрта юр, ишингни кечга қўймагин,
 Хабар кепти, ака, бундан жўнагин.
 Мен эшитдим чечам арза тилидан,
 Ажиратиб олгин золим қўлидан,
 Хабар олгин мусофирлар ҳолидан,
 Жўна, ака, Бойсин-Қўнғирот элидан,
 Олис деб қайтмагин бундай йўлидан,
 Нимиш келсин мунглуқ чечам қўлидан.
 Ёзган хати унинг шундай бўлибди,
 Тўксон қалмоқ кунда йиғилиб келибди,
 Қалмоқнинг юртида улар ғарибди(р),
 Ул алплар ҳам қўп таадди қилибди,
 Ул сабабдан бунда хабар келибди,
 Ака, сендан бормоқ лозим бўлибди.

Бу сўзни эшитиб: — Яёв борамизми эса? — деди. Қалдирғоч
 ойим: — Тўксон тўқай йилқинг бор, яёв бориб, мингани оёқ-улов
 топмай ётибсанми? Эгар-абзални олсанг, йилқига Қултойнинг
 қошига борсанг, қўнглинга ёққанини хоҳлаб миниб кета бер-
 санг, — (деди). Бу сўзни эшитиб: — Хайр эса, — деди. Қалди-
 рғочойим эгар-абзални, совут-қалқонни, ёв-яроқ, асбобни айил-
 нуштанга солиб, ўхшатиб бўғиб, кўтартириб юборди. Кўтариб
 бораётиб эди, бой отаси овдан келаётиб эди, олдидан чиқиб
 қолди, қараса, ўғли кўтариниб бораёпти, отаси ҳадик олиб, бир
 сўз сўраёпти:

То ўлганча сўйлаб қолган тил бўлсин,
 Ғанимнинг шавкати келиб эл бўлсин,
 Қўрар қўзим, болам, сенга йўл бўлсин?
 Эгар, абзал, анжом олиб келасан,
 Кўтариниб бунда ҳалак бўласан,
 Йўл бўлсин, жон болам, қайда борасан?
 Бировлардан бирор сўзни билдингми,
 Йўқса, болам, овға талаб қилдингми,
 Олис юртга, қўзим, бормоқ бўлдингми,
 Хабар бер, жон болам, қайда борасан?
 Белинга бойлабсан заррин пўтангни,
 Худойим кечиргай қилган хатонгни,
 Хафа қилиб кетма мендай отангни,
 Хабар бергин, қўзим, қайда борасан?
 Сен эшитгин, болам, айтган додимни,
 Сабил қилиб кетма музофотингни,

Миндирайин сенга бедов отимни,
Шоду хуррам қилай бул фарзандимни,
Болам, айтгин менга борар юртингни.
Мен биламан абгор бўлиб келасан,
Бир нечадан бир ёмон сўз биласан,
Тараддинг шул, олис юртга борасан,
Ҳалак бўлиб йўлда нима киласан,
Кўрар кўзим, болам, қайда борасан?

Бу сўзни эшитиб: — Эй, закот олмай ўлинг сиз бир, — деб ўтиб жўнай берди. Бойбўри: «Оббо, бу жувормакка биров билдирган экан», — деди. Сойма-сой уриб кетди. Бойбўри уйига етди. Келиб сандикни кўрди, сандиқ очилиб қопти, боғанағи қўйган хати йўқ. Тағи минди бедов отди, сой билан паналаб йўл тортиди. Алпомишга кўринмай кетди. Алпомишдан бурун Қултойга етди. Қултойга туриб айтди: — Алпомиш келяпти, Кашалдан келган хабарни биров билдирибди, бул иш ёмон бўпти, лекин ўзи зўр-ку, зўр бўлса ҳам, жуда қўрқок, сал дўқдан ҳам қўрқади ўзи, уриб-сўкиб, йилқи бермай, дўқлаб қайтариб юборгин. Қултой айтди: — Сендан амр бўлмаса, Алпомишга йилқи бераманми?! — Албатта шуйта кўр, — деб Қултойга Бойбўри тайинлаб қайтди. Бул гапдан беҳабар орқаланиб Алпомиш бораяпти. Қултойга яқин етди. Қултой Алпомишни кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи бокадиган қайқи таёғини қўлга ушлаб, жуда шамиён қайтариб, дўқлаб, бу сўзни айтиб, Алпомишга қараб айтиб турган сўзи:

Қаерларга қилдинг талаб,
Хароми полвон ўпкалаб,
Момонг... энанг...
Сўз айтади мендай ночор,
Бу йилқиларда ниманг бор?
Сенинг бу юришинг бекор,
Сенга тегмайди йилқилар,
Кет энди сендай энағар,
Юришингдан йўқдир хабар,
Бу йилқиларда ниманг бор?
Тўқайин сенинг ёшингни,
Билмайсан мендай кишингни,
Турсанг ёрарман бошингни,
Қилайин сенинг ишингни,
Кет энди турмай, энағар.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг ақли-хушинг олдими,
Бойбўри ўлиб, моли сенга қолдими?!
Гап эшит айтган тилимдан,

Кет энди, қолма йўлингдан,
Хеч иш келмайди қўлингдан,
Айрилма ўсган элингдан.
Сен менинг қошима келма,
Халак бўлиб бунда турма,
Бу ерда бир ниманг борма?
Сен ўзингни абгор қилма,
Бу сўзимни ҳазил билма,
Бир зўрнинг қўлида ўлма,
Бекорига сарсон бўлма,
Узоқ йўлга талаб қилма,
Ёшсан сен, овора бўлма,
Кет энди, сен йўлдан қолма.

Алпомиш бу сўзни эшитиб, Қултойга қараб, бир сўз деб турган экан:

Бобо, сиру ҳолим маълум қилайин,
Сиздан энди бир бедовни сўрайин,
Бедов миниб қалмоқ элга борайин,
Қалмоқ элдан ёрим олиб келайин,
Жавоб бергин, бобо, мен ҳам жўнайин.
Хабар билдим, ёрим талаш бўлибди,
Кашал юртдан бизга элчи келибди,
Барчинойим ул ўртада қолибди,
Мендай ўғлинг, бобо, бормок бўлибди.
Қалмоқ элга мен ҳам бориб келайин,
Бориб мен уларнинг кўнглин сўрайин,
Қалмоқларман қайтмай саваш қилайин,
Бийнинг қизин ажиратиб олайин,
Ўйнаб-кулиб яна элга келайин,
Ўз юртимда келиб даврон сурайин,
Сен эшитгин мендай ўғлинг сўзини,
Ажратиб келайин бийнинг қизини.
Сачратиб борсам миниб бир тулпор,
Ўзима ёр, бобо, сенга хизматкор,
Сенга менинг айтган арзим шу бўлар,
Бунда турмай Кашал бормоғим даркор.
Рухсат берсанг, жафо тортиб бораман,
Қалмоқларман қон тўкишиб кўраман,
Олис юртга сафар қилиб бораман,
Бундан борсам, бийнинг қизин кўраман,
Йилқи берсанг, шоду хуррам бўламан,
Бобом дейман, меҳрибонлик қиламан,
Бобо, сени иззат қилиб юраман,
Бир йилқи бер, бобо, миниб бораман,

Такдиримда нима борин кўраман,
Кетган ёрим талаб айлаб бораман,
Насиб қилса, ёрим олиб келаман.

Бу сўзни эшитиб, Қултой ҳам бир сўз деб турган экан:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг акли-хушинг олдимини,
Ажал етиб ё паймонинг тўлдими,
Бойбўри ўлиб, моли сенга қолдимини,
Ё, энағар, ажал ҳайдаб келдимини?
Мендайн бобонгнинг кўнглин бўласан,
Тур, йўқол, энағар, тайин ўласан,
Бу ерда селайиб нима қиласан?
Кўп турмагин мендай бобонг қошига,
Чидай олмассан бобонгнинг ишига.
Бу сўзни айтиб марднинг ақлин олади,
Уч-тўрт таёқ қайқайтириб солади,
Еган таёқларинг йилқи бўлади!
Ҳакимбекнинг кўзи аланглаб қолади,
Жуда ҳам бир таёқ ўтиб боради.
Билмади-ку бобосининг ишинини,
Пок бўлмаса ёра ёзди бошинини.
Шундай дўқлаб Қултой қилди сиёсат,
Таёқ еган бекда қолмади тоқат,
Ўлдирар қайтмасам, дейди валламат.
Таёқ еб Ҳакимбек ҳарба қилмади,
Бобосининг қилган ишин билмади,
Таёқ ўтиб танда тоқат қолмади.
Бул бобоси кўп сиёсат қилади,
Жуда айналтириб анча уради,
Бобом урди деди, қайтиб жўнади,
Кўтариниб қайтиб кетди йўлига.
Илойим бир Қултой кули курсин, деб
Ўлар вақти хўп бўкириб ўлсин, деб,
Кетди бундан бул имонсиз қолсин, деб,
Жуда менга қаттиқ азоб беради,
Бул имонсиз аямайин уради,
Мен кетмасам таёқ ўтиб боради.

Алпомиш Қултойнинг қошидан қайтди, кўтариниб бораётиб эди, «Булай-шулай, деб Қултой дўқласа, акам қайтиб кеп қўядан ҳам тоймас; ўз кўзимиз билан жўнатиб юборайик», — деб қирқин канизлари билан Қалдирғочойим келаётиб эди, олдидан чиқиб қолди. Алпомиш ерга қараб бораётиб эди. Шундай бошини-

кўтариб қаради, қарши манглайига канизлари билан синглиси
кеп қопти, қизларни кўриб, уялган киши бўлиб, эгар-абзални
ташлаб юбориб, йўл устида ёнбошлаб ётди. Қалдирғоч ойим
устига бориб, бу сўзни айтиб турибди:

Айтган сўзнинг поёмини билсанг-чи,
Кўз куюги, эй, нар-мода ўлсанг-чи.
Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этмаган,
Қиличига қирмизи қон қотмаган,
Ўз молига ўзин важи ўтмаган.
Қул деганга қаҳр қилмас бўлурми,
Йилқичидан бедов минмас бўлурми,
Қул деганнинг бошин олмас бўлурми?
Қултойнинг дўқидан қайтиб келасан,
Сўраганда нима жавоб берасан,
Сен ҳам одамман деб қандай юрасан,
Уялиб ёнбошлаб йўлда қоласан.
Билсанг, Қултой йилки боқар хизматкор,
Кўп дўқлабди аҳволидан беҳабар.
Сен сўрасанг, улар сенга жавобгар,
Бу юришинг, бек ака, қандай бўлар?
Одам кўрса, юришингга қолади,
Бу юришинг элга гап бўп қолади,
Жўнатмоқ бўп мендай синглинг келади,
Бу юришинг, ака, айиб бўлади.
Ётмайин ўрнингдан энди турсанг-чи,
Буйтиб турмай энди ғайрат қилсанг-чи,
Бизи минан бирга-бирга борсанг-чи.
Бу сўзларни айтди шундай муштипар.
Ўрнидан тургандир давлатли шунқор.
Оҳ урганда хаста қўнглин хушлади,
Эгар-абзалини йиғиб ушлади,
Шул замон эгнига қокиб ташлади,
Қултой қулга тағи йўлни бошлади.
Йўлга тушиб Қултойкулга қаради,
Урган ерда ҳали Қултой туради,
Қайтай деса, бул синглиси келади,
Тағи урармикин деб кетиб боради,
Бу қизлар билмайди Ҳакимбек ўйин,
Ҳакимбек илгари, синглиси кейин.
Қултойкулга бирга кетиб боради,
Ҳакимбек қизлардан илгари ўтар,
Илгари ҳаллослаб энди йўл тортар,
Таваккал қип бораётир муқаррар.
«Қандай бўлса, Қултойкулга борай, деб,
Қайта бошдан тағи сўйлаб кўрай», деб.

Култойнинг қошига яқинлашиб борди. Синглиси анча каниз-лари билан кейин қолди. Култой ҳам Алпомишни кўрди, боғона-ғи урган ерда Култой зинкийиб турди, яқинлаб борди. Култой тағи дўқлаб, бу сўзни айтиб кела берди:

Бобонгнинг сўзини ҳазил биласан,
Сен ғарбачча, нега айналиб келасан,
Сен энағар, билдим тайин ўласан,
Нимишинг бор, тағи нега келасан?!
Яна биров йўлда кўнглинг бўлдими,
Тағи сенинг таёқ егинг келдими?
Сиёсат қип Култой яқин келади,
Бек Алпомиш индамайин туради,
Ҳар гап бўлса, тақдиридан кўради,
Тағи келиб Култой бунни уради,
Уч-тўрт таёқ айлантриб солади,
Бунда келган одам тайин ўлади,
Алпомишга таёқ ўтиб боради.
Таёқ ўтди, хаста кўнглин хушлади,
Кўтарган нарсасин ерга ташлади,
Култойқулнинг белбоғидан ушлади.
Жафолар солгандир тандағи жонга,
Хазон бўлса, зоғлар қўнар гулланга,
Таёқ ўтиб эди бундай султонга,
Култойқулни чирпиб отди осмонга.
Отиб кеп юборди давлатли шункор,
Култойқул хавода кўринмай кетар.
Давлатли хон шундай қўкка қаради,
Олчи-чикка бўлиб энди айланиб,
Култойқул осмондан тушиб келади.
Кўкдан келаринда Култой не дейди:
— Армон билан ўлдим ғаминг е, — дейди.
Ерга тушиб Култой бобонг ўлмасин,
Йилкиларинг боз боқувсиз қолмасин.
Ҳар не деб амр этсанг, ани қилайин,
Жуда илдамидан ушлаб берайин,
Ерга тушиб мен ҳам нобуд бўлмайин.
Бу сўзларни айтиб хаводан етди,
Узалиб Култойнинг белидан тутди,
Чалқарамон қилиб ерга қўйибди,
Тиззасин кўкракка қўйиб турибди.

— Бобо қани ушлаб беринг! — Қўя бер, ўғлим, ушлаб берайин, — деди. — Йўк, ётган ерингда ушлаб берасан! — деди. — Турмасам, қайтиб ушлаб бераман, — деди. — Эса мени нимага бунча урасан? Култой ҳам заҳар чол эди. Ётган ерида

бир курхайт тортди, тўксон тўқайдаги йилки йиғилиб қошига етди, ҳамма йилкилар жам бўлиб турибди. Добонбий бобосидан қолган қўриқни Ҳакимбекнинг қўлига берди. Ҳакимбек қўриқни қўлига олди. Бу қўриқни йилкиларга солмоқчи бўлди. «Саман сарига туш, ё олапоча тўрига туш, шапақнинг зўрига туш», — деб қўриқни солди, ёллари эшилган ипакдай бир чипор отнинг бўйнига тушди. Кўнглидаги бўлмай, отдан кўп кўнгли тўлмай: «Кўп нозик учради», — (деб) бу отни қўйиб юборди; яна қўриқни солди, тағи шунинг бўйнига тушди. «Бир бало қиласанми, ё ёмонлаб ўласанми, менга дардисар бўп қоласанми», — деб қўйиб юборди. Қайтариб тағи қўриқ солди, тағи шу чипорнинг бўйнига тушди. «Такдирдаги шул экан-да», — деб белбоғини отининг бўйнига солиб, эгар-абзалининг қошига етаклаб кела берди, эгар-абзалининг қошига бориб, уёқ-буёғини кўра берди. «Қандай бўлар экан», — деб ўйланиб туриб эди, Қалдирғочойим ҳам канизлари билан кела берди. Акасининг тарзига қаради. Акасининг айтгани бўлмай, отдан кўнгли тўлмай, хафа бўлиб турганини билди. Отнинг тизгинини акасининг қўлидан олиб, саврисини силаб, уёқ-буёғига қараб, «Йилқида юрган ҳар отлар бор, юлдуз-ни кўзлаган, не отлардан қўриққа кемай, менинг тақдирим шундай ёмон отга қолган», — деб турганини Қалдирғочойим билиб: — Хафа бўлма, бу отинг балки тулпор чиқар, ёмон дема, бул отинг назаркардадир, буни минган одам кўп ерларни кўради, мақсадини ҳақдан топиб қолади, — деб акасининг кўнглини кўтариб, қуллу бўлсин қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўзи шундай келган экан човқар қўқ,
Қуйруғидан берисинда кири йўқ,
Минганларга бўладакан кўнгли тўқ,
Буни минсанг, ака, сенга душман йўқ.
Минганда ирғийди бу арғумоғинг,
Эгар қошга солсанг олтин садоғинг,
Боргандан тегади бодом қобоғинг,
Қуллу бўлсин, акажон, арғумоғинг,
Чопар от ўйнатиб бундан борасан,
Буни минсанг, ака, йўлли бўласан,
Қалмоқларнинг жуда додин берасан,
Борганданоқ Барчинойни оласан,
Яна қайтиб ўйнаб даврон сурасан,
Бу отингдан кўп хосият кўрасан,
Қуллу бўлсин, акажон, арғумоғинг.
Ёмон дема, ака, Бойчиборингни,
Кўнгилдан чиқаргин сен ғуборингни,
Сен билмадинг бу асл тулпорингни,
От учун бўлмагин сира кўнглингни.
Боргандан оларсан кетган ёрингни,

Назаркарда билгин бу тулпорингни.
Минсанг, тангрим берар мақсадларингни,
Обод қилсанг келиб кирдикорингни,
Манглайин силагин бул тулпорингни.
Отинг асли назаркарда бўлади,
Бир нечалар синамайин қолади,
Қамчи урсанг учар қушни олади,
Бундай от ҳар кимда қайдан бўлади?!
Миниб кўрсанг, ака, кўнглинг тўлади,
Сенинг отинг жуда белдор тўлади(р),
Қичов бўлса, олис йўлни олади,
Бул отдан, акажон, кўнглинг тўлади,
Қалдирғочнинг сўзи шундай бўлади,
Бефаросат одам нима билади,
Узоқ йўлни яқин қилиб юради,
Ахир бориб отдан кўнглинг тўлади,
Тулпорман деганлар кейин қолади,
Сенинг излаганинг шул от бўлади.
Остингда ўйнаса шундайин тулпор,
Ҳеч бир душман бўлолмасин баробар,
Ғанимларнинг додин берар жонивор,
Назаркарда билгин, ака, Бойчибор,
Қолмайди кўнглингда заррача ғубор,
Барчин чечам бул йўлингга интизор,
Қичасанг, етказар назари Чибор,
Шундай тулпор миниб бормоғинг даркор.
Ҳеч бир ишни қилолмайди қалмоқлар,
Қўрганларнинг кўнгли тўлар жонивор,
Бийнинг қизи, борсанг, бўлар хизматкор.

Қалдирғочойим акасига бу сўзларни айтиб, отни эгарлаб
берайин, деб турган ери:

Оша элга ошган тотар хўрликни,
Бек Алпомиш қилар бугун эрликни,
Бисмилло, деб солди отнинг устига
Кимхоби майиндан бўлган терликни.
Мард бўлганлар қарайдакан дурбини,
Усталар ишлатар пўлат қирғини,
Шул замонда солди отнинг устига
Зарлию зарбобдан бўлган чиргини.
Чиргининг устидан қўйди белликни,
Боз устидан солди жаҳалдирикни.
Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар чопади теша-табарни,
Бисмилло, деб солди отнинг устига

Тилла корсон, қоши олтин эгарни.
Эл кўчириб Олатовдан оширди,
Сирин айтмай душманлардан яширди,
Иккови ҳам тилладандир узанги,
Ярқиллатиб икки ёққа туширди.
Кишман ёз ўртаси хишшай саврди(р),
Ёмон одам мудом қилар говурди,
Лоф айтганга ботмондан ҳам овирди(р)¹
Бисмилло, деб солди отнинг устига
Чочоғи зумратдан зарли давирди.
Гана-гана бандаларинг жойилди(р)²,
Худо қилган ишга банда қойилди(р),
Ой Қалдирғоч тортди отнинг белидан
Сирти ипак, ичи майин айилди.
Чув, десанг, ўзади осмонда қушдан,
Хеч камлик бўлмаса йўрға юришдан,
Бисмилло, деб тортди отнинг белидан
Ўн саккиз қуббали чағатой пуштан.
Абзалининг бари ола қайишдан,
Сағрисига ташлаб карки қуёшкон,
Хар қуббаси келган катта таркашдан.
Отлантирмоқ бўлди шундайин бекни,
Гарданига ташлаб ўмулдирикни.
Абзаллаган отни кўриб қувонди,
От бошига солди тилла юғанди.
Отни силаб кўп парвариш қилади,
Параккос кип оти ўйнаб туради.
От сағрисин бул канизлар силади,
Бойчиборни хўб абзалаб бўлади,
Ой Қалдирғоч олиб келган либосни
Кийгин, дейди, Ҳакимбекка беради.
Қиз бола шум бўлар, шундай ўйлабди,
Шул замон кийгизди майин кўйлакди,
Боз бостириб кийди бул киш телпакди.
Юракдан кечириб оҳ билан войни,
Кийгизди устига яхши сарпойни.

Шундай қилиб, кийинтириб, кескир қиличларни белига бойлаб; Арпали қўлидан отлана берди. Алпомишнинг Алпинбий бобосидан қолган ўн тўрт ботмон биринчдан бўлган парли сари ёйи бор эди. «Мабода душманнинг юртида ёй тортишадиган кун бўларми, одам билмайди, керак бўп коларми», — деб

¹ Оғирдир.

² Жохилдир.

ёйни эгарнинг қошига солиб олди. (Қалдирғоч) акасини отлан-тириб, от-анжомини чоқлаб, яхши бор, деб бул сўзни айтиб турди:

Қайда борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўникимом, чилтон жиловдор бўлсин,
Душманларинг кўрса сени зор бўлсин,
Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.
Мен мунглуқман, кўзда селоб ёшимди(р),
Бундан бориб олгин гул бувишингди,
Қўнғирот элда қилгин ўтиришингди,
Эсга олгин мендай эмикдошингди.
Эшитгин кулоқ соп айтган нидога,
Ишингни солганман кодир худога,
Соғ бориб, саломат келган, бек оға.
Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Хонасилло¹ дуо қилдим бул замон,
Соғ бориб, саломат келгин, Алпинжон.
Эмикдошим, эшит айтган тилимди,
Соғ-саломат қалмоқ бориб кел энди,
Келиб обод қилган кирдикорингди,
Йиғлатмагин эна, ғамхўрларингди,
Сен бориб оларсан излаб ёрингди,
Келиб обод қилгин ўсган шаҳрингди.
Остингда ирғиса араби тулпор,
Бу йўлда қўрмагин, акажон, хатар,
Сенинг дуоғўйинг мендай муштипар.
Эл кўчириб Олатовдан оширдим,
Улуғланиб остонага бош урдим,
Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим.

Бу сўзни эшитиб, Ҳакимбек Қултой бобоси билан, Қалдирғоч синглиси билан хўшлашиб, бир сўз деб турган экан:

Мен кетарман ёрим излаб,
Бу жароҳат бағрим тузлаб,
Ёлғизман, бўтадай бўзлаб,
Бобом Қултой, хуш қол энди.
Кетсин мендан оҳу войим,
Обод бўлсин мазгил-жойим,
Дуо қилган қиблагойим,
Отам Қултой, хуш қол энди.

¹ Холисанлилло.

Ёр савдоси келди ғолиб,
Мен кетарман бошим олиб,
Билмам неча кун йўл юриб,
Қалмоқ борарман ахтариб,
Қалмоқ бориб ёрим кўриб,
Отам Қултой, хуш қол энди.
Бизман бирга ҳамдам бўлган,
Бир эмчакни бирга эмган,
Акам деб эргашиб юрган,
Умид тортиб бунда келган,
Мунглиқ синглим, хуш қол энди.
Сенга етгай аканг сўзи,
Чўлларда тўрт наркас кўзи,
Сарғаймасин гулдай юзи,
Излаганим бийнинг кизи,
Жоним синглим, хуш қол энди.
Жаҳонни сайл¹ этиб юрсам,
Душманларнинг додин берсам,
Яна қайтиб элга келсам,
Эмишдошим, сени кўрсам,
Кеп юртима эга бўлсам,
Бунда келиб даврон сурсам,
Эмикдошим, хуш қол энди.
Бундан кетсам бедов миниб,
Ошсам тоғлардан йўл юриб,
Яхши, ёмон элни кўриб,
Душман кўрсам саваш қилиб,
Душманларнинг додин бериб,
Неча кун қалмоқда туриб,
Қалмоқларга келсам ғолиб,
Шахрига ғалағул солиб,
Мен кетсам ёрим ахтариб,
Кетган юртларини кўриб,
Қариндошлар ҳолин сўриб,
Мени кўрса шодмон бўлиб,
Катта-кичик хурсанд бўлиб,
Барининг вақти хуш бўлиб,
Бир нечаси ёрдам бериб,
Бунда қолинг дуо қилиб,
Меҳрибонлар, хуш қол энди.

Бу сўзни эшитиб, Қалдирғочойим ҳам бир сўз деб турган экан:

¹ Сайр.

Бир нечук номардга кўнгил бермагин,
 Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
 Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
 Йўлда номардларни ҳамроҳ қилмагин.
 Кулоқ солгин мендай синглинг нолишига,
 Эгам раҳм айласин кўзда ёшига,
 Ёмонни йўлатма отнинг қошига,
 Банда кўнар тангри қилган ишига,
 Аччиқ қилиб урма отнинг бошига.
 Кулоқ соп эшитгин айғон нидога,
 Ўлим навбат етар шоҳу гадога,
 Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.
 Ёринг билан бўлсин элда суҳбатинг,
 Тоймасин бошингдан тожу давлатинг,
 Сен келганча обод бўлсин элатинг,
 Сен кетган сўнг қолмас менинг тоқатим,
 Юз алвон ўйнайди минганда отинг,
 Ярқиллар белингда кескир пўлатинг,
 Қўлга тегсин излаган паризодинг.
 Сендай акам меҳнат тортиб боради,
 Ўлмаган дунёнинг ишин кўради,
 Кетган элнинг бари хизмат қилади.
 Барчин чечам ҳар кун йўлга қаради,
 Олтойгача сенга интиқ бўлади.
 Сен етмасанг, қабоҳат кун бўлади,
 Агар етсанг, бари ҳурмат қилади,
 Сенинг билан бирга бўлиб туради.
 Бир бўп турсанг, душман нима қилади?!
 Қасд қилса ҳам ул анқайиб қолади,
 Жами ўзбек бир оғиз бўп кўради,
 Мендай синглинг дуо қилиб туради,
 Соғ бориб, саломат кел, деб қолади.

Хар қайсиси билган сўзини айтиб, омонлашиб, хўшлашиб,
 йўлга кириб, йўлда айтиб бораётган сўзи:

Дубулға бошда дўнгуллаб,
 Карк қубба қалқон қарқиллаб,
 Тилла поянак урилган,
 Узангиларга ширқиллаб.
 Бедов отлари дирқиллаб,
 Олғир қушдайин чарқиллаб,
 Қўлда найзаси сўлқиллаб.
 Юрмакчин узоқ йўлига,
 Қарамай ўнгу сўлига,
 Етсам деб ёрнинг элига.

Силтаб юради Бойчибор,
Якин бўлар узок йўллар,
Йўл юрар давлатли шунқор,
Қалмоқ юртини ахтарар,
Ёлғиз кетди бундан шунқор.
Ҳақимбек қилди ғайратди,
Қилади отга шиддатди,
Чу, ҳа, деди, қамчи чотди,
Извор чўлни тўзон тутди,
Йўлнинг танобини тортди.
Қир келса қилпиллатди,
Арна келса иргитди,
Ўр келса ўмганлатди,
Шуйтиб Ҳақим йўл тортди.
Қўрсам деб кетган элини,
Излаб ёрнинг мазгилини.
Тоғларда бордир заранги,
Эғнида бордир паранги,
Ойлар ҳам тошдай қоронғи.
Охи чекиб ҳар дам кундуз,
Йўл юргандир қўп қулотуз,
Ё кеча тинмайди кундуз.
Хай, равшан қўзларин ёшлаб,
Ғанимининг сирини фошлаб,
Қамчи уради қулочлаб,
Остидаги Чибор оти
Олиб қочди сувлуқ тишлаб,
Суриб боради анғишлаб.
Айроликқа бағрин доғлаб,
Ёрнинг юртини сўроғлаб,
Шунқор белин маҳкам бойлаб,
Неча гапни йўлда ўйлаб,
Ёлғиз борди айҳайлаб.
Бек Ҳақимнинг баҳрин очди,
Оти суриб олиб қочди,
Неча бир тоғлардан ошди,
Йўлларда мавж уриб тошди,
Ҳар тарафга аланглашди,
Қўрганларнинг ақли шошди.
Қалмоқ элга борсам, дейди,
Бийнинг қизин қўрсам, дейди,
Лабдан болин сўрсам, дейди,
Борганимдан олсам, дейди,
Қуёв бўлиб турсам, дейди,
Қичаб йўлни юрсам, дейди,
Мен отимни урсам, дейди,

Хаялламай борсам, дейди,
Ўйнаб даврон сурсам, дейди,
Талаш қилган у зўрларнинг
Жазосини берсам, дейди,
Иш кўрсатиб келсам, дейди,
Бориб андай қилсам, дейди,
Барчинойман юрсам, дейди,
Борганимдан кўрсам, дейди,
Қайтиб элга келсам, дейди,
Юртга эга бўлсам, дейди.
Боради элнинг тўраси,
Гумбурлар тоғнинг дараси,
Урушли кун бўлган вақтда
Ингрантар найза яраси,
Бораётиб хон қаради,
Кўринди бир тўп қораси.
Бул қорани Ҳаким кўрди,
Кўрингани узоқ йўлди(р),
Бўлжаёлмас¹ майдон чўлди(р),
Кўринган қора ким бўлди?
Қистайди Бойчибор отди,
Қилар отга сиёсатди,
Кун пешин ҳаддига етди,
Тўрт кеча-кундуз йўл тортди,
Кўринг шундай валламатди,
Ул қорага яқин етди.
Кўн пора-пора бўлган вақтда
Бек Ҳаким етиб борибди.

У қора боғонағи келган ўн чопар эди. Ўн чопар Ҳакимбекни кўриб: «Оқ юзли-обрўли бўлдик», — деб отдан тушиб, таъзим қилди. Бул чопарларни кўриб: — Сизлар аста-аста кета беринглар, — деб ўта берди. Ҳакимбек илгари ўтиб кетди, чопарлар кейин қолди. Ўз ихтиёрича юриб, қўнглида «Бирор кеча окшомлайдиган ер бўлса», — деб бораётиб эди, қараса, бир ерда ёруғ чиқиб турибди. Отнинг бошини буриб юборди. Ёруғ чиқиб турган ерга борди. Борса, бир кўҳна мазорот экан. Бу чилтанларнинг бир мазгилгоҳ жойи эди. Ҳакимбек чилтаннинг мазгилгоҳ жойи эканини билмади. «Кеч қолган одам мазоротда ётади, дегич эди. Шул мазоротда ётсаммикан, ё шу ердан кетсаммикан?! Беҳуда одами йўқ мазоротда ётишлигим қандай бўлади экан, беҳуда ётсам, бу ўликларнинг мен билан иши бўлмаса, меҳмон келди, деб мenden хабар олмаса. Шу ёруғ чиқиб турган ерга бир

¹ Мўлжаллай олмас.

савол қилайин. Мен буларга ўзимни билдирайин», — деб савол қилиб турган экан:

Мени билсанг қўнғиротларнинг оғаси,
Бошимда бор эди зардан жигаси,
Ёз бўлса, яйловим Аму ёқаси,
Мен бўламан Бойсин-Қўнғирот тўраси.
Ассалом алайкум, аҳли кубурлар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман,
Осмонда арвоҳлар, қўқда малаклар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман.
Бедовимнинг баданинда тер борми,
Давлатлининг юрагида чер борми,
Бирор кеча қўниб ўтар ер борми?
Ҳориди остимда тулпор, бедов от,
Ўз элимда мен ҳам юрган валламат,
Сўз сўрадим бунда ётган мазорот,
Ётсам мен бир кеча соғу саломат.
Қўп йўл юриб менинг сўлган тарзим бор,
Излаб юрган элда сарвинозим бор,
Аҳли кубур, сенга айтар арзим бор.
Тўра бўлиб ўз юртимни сўрайман,
Сиёсатман элу халққа қарайман,
Куйган қулман гапни гапга улайман,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман.
Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этайин,
Фалак сарсон қилди мени, қайтайин,
Мазоротга савол қилиб ўтайин,
Бир кеча бу ерда қўниб ётайин.
Узоқ йўлда меҳнат тортиб юраман,
Рухсат берсанг, мазоротлар, қўнаман,
Сўрасанг, гапингга жавоб бераман.
Мени билсанг, қалмоқ элга бораман.
Рухсат берсанг, бу мазгилга қўнаман,
Бирор кеча фароғатни оламан,
Элдан чиққан мен ҳам шунқор бўламан,
Парвоз қилиб бунда учиб келаман,
Қаерда жой бўлса бориб қўнаман,
Ёлғиз юриб қўп йўлларни оламан,
Ҳориб-чарчаб бемаҳалда келаман,
Бир кеча ётмоққа толиб бўламан,
Бу сабабдан мазгил сўраб тураман.
Ёлғиз юриб бўтадайин бўзлайман,
Ғаним кўрсам, кесиб бағрин тузлайман,
Аслим шердир, бир мазгил-жой излайман.
Ассалом алайкум, аҳли кубурлар!

Мендай тўра махтал бўлиб туради,
Тун қоронғи, бевақт бўлиб боради,
Қўнар фурсат энди якин келади,
Ўристондан бу мазгил-жой сўради,
Бул ёриқдан биров чиқиб келади,
Келаётган одамзотни кўради.
«Қандай одам?» — деб бунга қаради,
Неча сўзни Ҳаким бундан сўради:
— Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Мозоротда юрган одам саргардон,
Ётоқ жой сўраган мен ҳам сарсонман,
Бу сўзларни айтиб турган Ҳакимхон,
Қандай одам сен, келасан бул замон?
Менга хабар бергин сен ҳам наслингдан.
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайин,
Қандай жонзот эканингни билайин,
Агар душман бўлсанг, бошинг олайин,
Сени мозоротнинг бири қилайин,
Хабар бергин сиру ҳолинг билайин.
Рози бўлиб мен ҳам тақдир ишина,
Одам бўлсанг, бери келгин қошима,
Душман бўлсанг, қилич солай бошинга.

Ул ёриқдан чиққан киши: — Бу ерда отингизга жой бор, ўзингизга жой йўқ, — деди. Ҳакимбек: — Отимизга жой бўлса, ўзимизга жой бўлмаса, бекор экан-да, — деб туриб эди, яна бир киши чиқиб: — Берман ҳайдай беринг, ўзингизга ҳам жой бор, отингизга ҳам жой бор, — (деди). Бу ер чилтанларнинг мазгилгоҳ жойи эди. Шоҳимардон пири чилтанларнинг суҳбатида эди, шу вақтда равзага жўнаб кетиб бораётиб эди. Шоҳимардон пири чилтанларга айтди: — Бул бачча бизнинг муридимиз бўлади, бугун сизларга меҳмон бўлди, кўнглини наза қилмай, вақтини хушлаб жўнатишлар. Шу гапни айтиб Шоҳимардон пири жўнаб кетди. Чилтанлар кўнглини хушлаб, отнинг жиловидан ушлаб, Бойчиборни таблага тортиб ташлаб, Ҳакимбекни чилтанлар суҳбатига бошлаб, бекнинг вақтини хушлаб ўтирди. От қоқиб, йўл юриб борган одам, чилтанлар суҳбатида ўтириб-ўтириб уйқу олиб кетди. Чилтанлар: — Бу бачча Шоҳимардон пирнинг муриди экан. Бизнинг суҳбатимизда бўлди, вақтини хушлай олмадик, — деди. Чилтанлар илми қаромат билан Чилбир чўлидан, Ойна кўлидан, бахмал ўтовда ухлаб ётган еридан, Барчиннинг руҳини олиб келди танидан. Алпомиш мунда ухлаб ётибди, ухлаб ётган еридан бунинг ҳам руҳини танидан олди. Алпомишнинг руҳи билан Барчиннинг руҳини ўртада бир ерга қўйди. Бир коса шароби антаҳур чилтанлардан Барчиннинг руҳига тегди. Бар-

чиннинг руҳи шаробни қўлига олиб, Алпомишни кўриб, бир ўзи
ичгани қўнгли бўлмай, Алпомишнинг руҳига олинг-олинг қилиб,
бу сўзи айтиб турган экан:

Олинг, аллаёр-аллаёр,
Келинг, аллаёр-аллаёр,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Коса ушлаб қўлим толди,
Бийнинг кизи махтал бўлди,
Қўнглингиз кимдан қолди,
Боқолмай юрдик сабилди,
Хон тўрам, сизга не бўлди,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Шундай бўлди Барчин сўзи,
Кийганим гулгун қирмизи,
Ақлингдолар жоду кўзи,
Каватида йўқ канизи,
Коса берар бийнинг кизи,
Қўнғирот бекнинг сарвинози,
Бойсин элнинг добулбози,
Келинг, аллаёр-аллаёр,
Коса берар ойимчалар,
Богдочилган гулғумчалар,
Жафо қилди қўп гаччалар,
Ҳалак бўлган бекбаччалар,
Коса берган ойимчалар.
Узатдим коса оз — тўлмас,
Олмасангиз сира бўлмас,
Ичмасангиз ойим қўймас,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Қўлим толди, косани олинг,
Узоқ турмай яқин келинг,
Келиб менинг ҳолим билинг,
Такдир этса, даврон сурунг,
Бу сўзимни, хоним, билинг.
Яқин кел менинг қошима,
Понза рўмолим бошима,
Қўл узатгин оқ тўшима,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Қўнғирот элдан бундан келган,
Ёрин излаб ҳалак бўлган,
Хали ёринг дучор келган,
Қадингдан айланай, полвон,
Қалмоқлардан жафо кўрган,
Ёринг ҳам интизор бўлган,
Барчинойим янги кўрган.

Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Бахорда очилган гуллар,
Гулга сайраган булбуллар,
Қўнғирот элдан келган шунқор,
Коса бериб мендай дилбар,
Янги сизга келдим дучор.
Бунча бизни ҳалак қилманг,
Баччадай қўнгилни бўлманг,
Ўзингизни олис билманг,
Ер овлоқдир, ҳадик олманг,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Ғамли кун тортдим оху вой,
Бандам десин қодир худой,
Хўб бир овлоқдир мазгил-жой,
Бу ерда ўйнаб-кулгудай,
Бул кеча даврон сургудай,
Ҳаялламай тез бўлгудай,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.

Барчиннинг руҳидан бу сўзни эшитиб, Алпомишнинг руҳи
ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Сенинг қўнглинг бизда бўлса,
Қўнғирот элдан Қалмоқ элга
Келмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг берган шаробингни
Олмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг учун абгор бўлиб,
Мен ўтларга жоним солиб,
Янги мен ҳам сени кўриб,
Бу мазгилда дучор келиб,
Сен гажакдор коса бериб,
Ичмайман косангни олиб.
Сенга еткай бекнинг сўзи,
Арзим шулдир бийнинг қизи,
Ақлимдолган қора кўзи,
Олмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг берган шаробингни
Ичмам, аллаёр-аллаёр.
Тархинали, нозик белинг
Кучмам, аллаёр-аллаёр.
Мен ҳам Қалмоқ элга бориб,
Душманларнинг додин бериб,
Қалмоқ элда ишлар қилиб,
Мард бўлиб майдонда туриб,
Қилган ишим барча кўриб,

Дўсту душман қойил бўлиб,
Шул кун шаробинг олиб,
Шунгачайин, бийнинг қизи,
Ичмам, аллаёр-аллаёр.
Шул кун бўлса, бўлар даврон,
Ҳозир иш қилмайман пинҳон,
Қўп мени қичама, жонон,
Олмам, аллаёр-аллаёр.

Бу сўзларни икковининг руҳи бир-бирига айтди, кечаси файзи саҳар вақтига етди. Чилтанлар Барчиннинг руҳини олиб кетди, Чилбир чўлида, Ойна кўлида, бахмал ўтовда, ухлаб ётган ерида Барчиннинг руҳини ҳам танига киргизиб қайтди. Алпомишнинг руҳини ҳам танига киргизди. Эрта-мертан тонг отди. Оқшом кўрган одамлар йўқ, бир ўзи қопти. Қадимгидан сертардуд бўлиб, бийнинг қизини тушида кўриб: «Оқ кубба келган, қизил чиройли, хўб баркамол, яхши киз экан», — деб отланиб ётибди.

Барчин ҳам канизларига кулиб ўтирибди: — Бий бобомнинг ўғли тушима кирибди, икковимиз бир ерда ўтирибмиз, пок бўлмаса, ит йиқилиш бўлайлик деб қоппиз, анча гаплашибмиз, — деб вақти хуш бўп ўтирибди. Алпомиш тушида ёрини кўриб, йўлда қичаб бораётгандаги сўзи:

Бойчибор отини миниб,
Кетди шундай йўлга кириб,
Чилтаннинг суҳбатин кўриб,
Боради вақти хуш бўлиб,
Бедов отга қамчи уриб,
Барчинойим деб ахтариб,
Ёрини олмоққа толиб,
Ҳар замонда ғайрат қилиб,
Адир йўллар ҳавор бўлиб,
Олис юртни яқин қилиб,
Бораётибди йўл юриб,
Ҳар замон чўлда оҳ уриб,
Қалмоқ юртини ахтариб,
Етсам деб Чилбир чўлига,
Олмос пўлати белида,
Қўп қичар олис йўлига,
Етмоққа ёр мазгилига,
Душман чиқолмас йўлига.
Қайда бўлур ёр мазгили,
Яқин қолди қалмоқ эли,
Кўринади Чилбир чўли.
Чилбир чўлга назар солар,

Губор-қоралар кўринар,
Ййлаб ётган элибойлар,
Аниқ эмас мазгил-жойлар.
Бедов отга қамчи уриб,
Хар ерда молларни кўриб,
Якин деб вақти хуш бўлиб:
«Энди етиб келдим, дейди,
Қалмоқ юртин кўрдим, дейди,
Мен ёримни олдим, дейди,
Агар душман дучор келса,
Қайтмай саваш килдим, дейди.
Жазосини бердим, дейди,
Кетган элга келдим, дейди.
Чилбир чўлин билдим, дейди,
Чўпонларга келдим, дейди,
Энди етиб қолдим», — дейди,

Қалмоқ элида, Чилбир чўлида бораётиб эди. Бир ерда тўксон кўра қўй ёйилиб ётибди. Бу тўксон кўра қўй Бойсарининг қўйи эди, тўксон кўра қўйнинг чўпонининг маҳмаданасини Кайқубод¹ кал дер эди. Кайқубод саришин-қилтоб кал эди. Кайқубодга қараб, шул орага бир элибой келдими, деб Алпомиш сўраб турибди:

Ассалом алайкум, чўлда чўпонлар,
Устига кийгани эски чопонлар,
Қағанокқа тўйиб ётган гуппонлар,
Шул орага бир элибой келдими?
Бир облога еткай анинг ноласи,
Қирқ мингча бор хайдаб юрган галаси,
Унда эди Қўнғирот элнинг тўраси,
Шул орага бир элибой келдими?
Ғамли қулнинг ўйлайдиган ўйи бор,
Давлатманднинг гургумадор тўйи бор,
Бир белгиси бахмал ёпган уйи бор,
Чанғароғи ғўла, абжуш чийи бор,
Шул орага бир элибой келдими?
Ғам билан сарғайган гулдай юзи бор,
Қўтонида қўй-қўзининг изи бор,
Бир белгиси ой Барчиндай қизи бор,
Шул орага алп қизли бой келдими?
Хар гапимнинг бордир шукрилилоси,
Беш юз норга юк бўлади тилласи,

¹ Қўлёзмада Кайкибат.

Шундай бойнинг бизмиз куёв боласи,
Бу элга тортимли бойлар келдими?
Олис йўлдан келиб бунда қарайман,
Давлатим бор, шоли-шолдам ўрайман,
Шул бойларни, чўпон, сендан сўрайман.
Хазон урмай боғда гуллар сўлдими,
Сўлган гулга булбул келиб қўндими,
Қилган ишим ҳаққа қабул бўлдими,
Мендай беклар савол сўраб турдими,
Хабар бергин, бунда бойлар келдими?

Бу сўзни эшитиб, Алпомишга қараб, Кайқубод ҳам бир сўз
деб турган экан:

Кулоқ солгин чўпон айтган нолишига,
Яхши кўнар тангри қилган ишига,
Чопар кетди Қўнғирот Алпомишига,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Қирқ мингча бор ҳайдаб юрган галаси,
Унда экан Қўнғирот элнинг тўраси,
Энди бўлди одамнинг бечораси,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Ғам билан сарғайган гулдай тарзи бор,
Қўтонида қўй-қўзининг изи бор,
Белгиси шул Барчинойдан қизи бор,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласа, ҳолига йиғлар бир неча,
Талашиб ётибди тўқсонга гачча,
Талаш бўлиб ётир Барчин ойимча,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин!
Ҳар гапининг бўлса шукрилиллоси,
Беш юз норга юк бўлади тилласи,
Шундай бойнинг бизлар чўпон боласи,
Сен бўлмагин ўзбек элнинг тўраси?!
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Бунда Бойсарини сўраб турасан,
Ҳар на десанг, гапга жавоб берасан,
Сени билдим, олис йўлдан келасан,
Бойсариникини сўраб борасан,
Бойсарининг бир яқини бўласан.
Олмос пўлат айрилмайди белингдан,
Қаҳрлансанг ҳар иш келар қўлингдан,
Бойсари деб кепсан ўсган элингдан,
Созандалар созин чертар қўл билан,
Ёмон одам қуйдиради тил билан,

Сени билдим, Бойсарини сўрадинг,
Бора бергин ёлғизоёқ йўл билан.
Хар тарафга кўз юбортиб қарайсан,
Бунда келиб Бойсарини сўрайсан,
Бойсарини кўрмоққа толиб бўласан,
Шул йўл билан кетсанг, тўғри борасан.
Тарзингга қарайман бир лочин шунқор,
Остингга минибсан назари тулпор,
Сен бўлибсан ё бировга харидор,
Бойсарига йўликқудай ишинг бор,
Йўл кўрсатар сенга турган чўпонлар.
Шу йўлдан бурилмай тўғри борасан,
Қўлни ёқалаган элни кўрасан,
Хеч ёққа чикмасанг, тўғри борасан,
Бойсарининг бахмал уйин кўрасан,
Кеч бўлса ҳам юрсанг, етиб қоласан,
Сўраб бориб бахмал уйга кўнасан,
Бойсари қариндошни бориб кўрасан.

Бу сўзни чўпонлардан эшитиб, Алпомиш айтди: — Кун бе-
вақт бўлди, бемаҳал борган меҳмоннинг иззати, обрўйи бўл-
майди, бугун мен сизларнинг қўшхоналарингга ётайин, эртанги
сўнг туриб кетайин. Бу сўзни эшитиб: — Шу йўловчи бизга
айлана берди, Қўнғиротдан келаётган Алпомиш езнамиз чиқиб
қолса ҳам ажаб эмас, — деб чўпонлар кўнглини хушлаб, Бойчи-
борнинг жиловидан ушлаб, езнасини меҳмон қила бошлаб, ости-
га шим билан кебанакни тўшаб ташлаб, зиёфатга қўйни сўйди. —
Чарчаб келгансиздир, езна, суяниб ўтиринг, — деб хуржуни
билан унни оп кеп қўйди. Езнасини меҳмон қилиб сийлади.
Бойчиборни оқ шувокқа бойлади, Алпомиш бу гапни айтди: —
Кайқубод, Чибор отим сенга омонат, омонатга қилмайсан хиёнат.
Мен ётиб ухлайман, эртанги сўнг топиш қиласан соғу саломат.
Кайқубод ҳам отга хабардор бўп ўтирди. Алпомиш чўпонларнинг
қўшхонасида ухлаб ётди. Кечаси файзи сахар вақтига етди,
сахар вақти чўпонларнинг қўшхонасида ётиб бир туш кўрди.
Излаб бораётган Барчин ёри, бул ҳам бахмал ўтозда ётиб, субҳи
содик тукқан вақтда бир туш кўрди. Кашал ғорида, тўксон
қалмоқнинг ичида Қоражон алп ҳам бир туш кўрди. Учовининг
туши олдин-кейин, дўғилиш кўрди. Аввал Алпомишнинг туши:
Бир қусармас пири тушида бу сўзларни айтиб билдирди:

Ҳакимбек кирганди ўн тўрт ёшига,
Меҳмон бўлди чўпонларнинг қўшида,
Ул кечаси файзи сахар бўлганда,
Расули худони кўрди тушида.
Маст уйқуда ётиб эди бу шунқор,

Фафлатдан кўзини очди Искандар,
Кўзига кўринди расул пайғамбар,
Бу сўзларни расул пайғамбар айтди:
«Адашган умматин шафқатдорингман,
Таниб колгин, расул пайғамбарингман,
Умнатларни мудом йўлга солурман».
Бу сўзларни эшитиб Ҳаким шу замон:
«Пайғамбарим, эшитинг оху зоримни,
Сабил қилмам элда кирдикоримни,
Ҳали ололмайман Барчин ёримни,
Кўролмадим Шоҳимардон пиримни».
«Ғам ема, умматим, — деди пайғамбар, —
Остида дулдули, белда зулфикор,
Жиловида Бобо Қамбар жиловдор,
Ғамингда отланди Шоҳимардон пирлар,
Ғайратингдан бўзлаб кетар қалмоқлар,
Ҳеч ким бўлмас сенинг билан баробар,
Сенга такдир қилди Барчин зулфакдор».
Бу сўзни эшитди ётган Искандар,
«Раҳм айлаб юборди хол қилган жаббор,
Ҳамма пирлар бўлди сенга мадақдор,
Кўнглиндан кетади бир зарра ғубор»,
Бу сўзларни айтиб расул пайғамбар.

Бу сўзни ётган ерида маълум қилиб кетди. Эрта-мертан тонг
отди. Барчин ҳам кўрган тушини Суксурой канизига айтиб ту-
рибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлганда,
Жон жасаддан бир беқарор бўлганда,
Зиён ётиб, раҳмат тошар бўлганда,
Раҳмат дарё айни тошиб келганда,
Туш кўрибман файзи саҳар бўлганда.
Қибла бетдан бир ой туғиб келади,
Ойнинг гирдин тўртга юлдуз олади,
Тушимнинг табири қандай бўлади?
Бу тушни кўргандир мендай муштипар,
Ер юзини тутиб кетди айдахор,
Ёмон деманг, яхши жўранг, канизлар.
Бул тушни кўргандир мендай қаламқош.
Кўркканимдан кўтардим уйқудан бош,
Келаётир маст туяман¹ айдахорлар аралаш,
Ёмон демай, яхши жўранг, канизлар.

¹ Туя билан

Чўлларда кўринди қирқта айдахор,
 Қирк айдахор бир бургутни кўтарар,
 Шул бургут келиб тушди қошима,
 Қанотининг учи тегди бошима.
 Бир нечалар ушлаб турди кўлимнан,
 Айдахорлар тишлаб турди тилимнан,
 Қайсар йўлбарс пайдо бўлди кейинимнан,
 Қочсам, қўймай маҳкам қисди белимнан,
 Ёмон демай, яхши жўранг, канизлар.
 Бахмал уйнинг чанғароғи ўйилди,
 Мендайин оймининг зулфи ёйилди,
 Орқамдаги чочбовматим туйилди¹,
 Солиб қўйган бул тўшагим жийилди,
 Ўйлаб кўрсам, кўрган тушим қийинди(р),
 Бул тушнинг табири, қизлар, не бўлди?
 Ёмон демай, яхши жўранг сабилди.

Бул сўзни Барчиндан эшитиб, Суксурой канизи тушининг табирини айтиб турибди:

Хафа бўп мунғайма, сендай муштипар,
 Бу тўшингга бўлмайсанми харидор,
 Қибла бетдан бир ой туғиб келсалар,
 Ой эмасдир, ул ҳам расул пйғамбар,
 Ой гирдинда тўртта ёруғ юлдуз бор,
 Юлдуз эмас, тўрт чориёр муқаррар,
 Ер юзини тутиб кетса айдахор,
 Маккадин Машрикқа кулли эранлар.
 Бул тушни кўрганди сендай қалам қош,
 Қўрққанингдан уйкудан кўтарсанг бош,
 Кела ётса маст туяман айдахорлар аралаш,
 Мадинада ўттиз уч минг саҳоба,
 Фотма дер, Зухра дер, канизи дарға,
 Раҳм айлаб юборди хол қўйган обло,
 Бул тушингга бўлмайсанми харидор.
 Чўлда кўрган бўлсанг қирқта айдахор,
 Қирк айдахор қирк чилтан пирлар бор.
 Кўтарган бургути бобонг Чибори,
 Устида қарчиғай Хаким шунқори,
 Шул бўлар, бувишим, тушинг табири,
 Эртан чошка келар бобонгнинг ули.
 Бойчибори ем емайми кўлингнан,
 Вакиллари савол сўрар тилингнан,

¹ Тугилди.

Кочсенг, нега сени қўйсин Алпомиш,
Бахмал уйда маҳкам қисар белингнан.
Бахмал уйнинг чанғароғи ўйилса,
Мен билувда тўқсон қалмоқ сўйилса,
Сендайин ойимнинг зулфи ёйилса,
Тўқсон алпнинг қони ерга қуйилса,
Туранг келиб душманнинг додин берса.
Хафа бўлмай, мудом ўйнаб-кулгин-чи,
Каддингдан, бувишим, берман келгин-чи,
Шукрилилло, яхши тушни кўрибсан,
Бу тушингга, ойим, бергин суюнчи.
Тушингнинг табири шундай бўлади,
Эртан чошқа қайсар тўрам келади,
Сенинг кўнглингдаги бўлиб қолади,
Сендай ойим бунда ўйнаб-кулади.
Тушин айтиб суюнчини сўради,
Суюнчига Барчин тилла беради,
Суксуройнинг вақти хуш бўп қолади,
Тушининг табгирин шундай жўради,
Ҳаммаси ҳам ўйнаб-кулиб туради,
Келмаса ҳам келгандай бўп қолади.
Энди келар дейди, умид қилади,
Уйдан чиқиб шундай йўлга қаради,
Тушни жўраб вақти хуш бўп туради,
Барчинойнинг вақти хуш бўп боради.

Суксур канизи эртан чошқада бобонгнинг ўғли келар, деб тушининг табгирини жўради, Барчиннинг ҳам жуда димоғи чор бўп қолади, келмаса ҳам келгандай бўп, кулиб-ўйнаб туради.

Алпомиш чўпонларнинг қўшхонасидан отланиб келаётиб эди. Тойчи вилоятида, Қалмоқ музофотида, Чилбир чўлида Муродтепа деган тепаси бор эди, ҳаддили баланд тепа эди, устидан қанотли қуш учиб ўтолмас эди, ҳар қандай одам чиқиб, оёқ ости қилиб кетолмас эди. Шул тепани кўриб, Алпомиш ирим чекиб: «Шу тепага отимни солайин, иркилмай тепага отим чиқиб кетса, боргандан ёримни оламан, чиқолмаса, бориб нима қиламан, борган билан бекор аҳмоқ бўламан, пешонамни шу ердан синаб кўраман», — деди. Отни тепага тўғри қилди, туёғидан чилтанлар ҳами берди, қирқ минг отнинг дубири пайдо бўлди. Алпомиш кўнглида ёрини олмаса ҳам олганча бўлиб қолди. Тепанинг устига чиқиб қараса, ўн минг уйли Қўнғиротнинг эли кўриниб турибди, отни қовдонга қўя бериб, тепанинг бошида ёнбошлаб, Бойсарининг уйига тиклаб ёта берди.

Богонағи туш кўрган Қоражон қалмоқ номоз вақти ўрнидан

калима айтиб турди. Қоражоннинг калима айтиб турганини бир кам тўксон алп кўриб: «Ошпичоқ, қалампир, Қоражон тентак бўп қопти», — деб бир кам тўксон алп: — От торт, — деди. Кўлга қараб овга чиқиб кетди. Қоражон ўн уч маҳрами билан чўлга қараб овга чиқиб кетди. Бул Алпомиш тарафга қараб борапти. Қовдон еб ётиб, хоннинг Чибор оти шундай қаради: Қалмоқ тарафидан ўн тўрт қора отнинг кўзига кўринди. Бул қорани кўриб, отнинг чайнаб ётган қовдони ҳам томоғидан ўтмай қолди. Отнинг кўнглидан кечгани шул бўлди, кўнглига шундай келди: «Бу келаётган отлар тулпор бўлса, устига мингани душман-кофир бўлса, Алпомиш мени миниб қочса, кейинимдан қувиб етса, бир шўрнинг ёлғиз ўғли ўладиган бўлдида». Хоннинг Чибор оти тоза тингнаб қаради. Қараса, ўн тўрти ҳам тайпанглаб йўртиб келаётир, туёғи ерни туртиб келаётир. Бул отларни кўриб: «Қувсам, етаман экан, қочсам, қутулиб кетаман экан, устима минган мардимни, чин ажал қамсаб келмаса, фалокатдан озод қип кетаман экан», — деб қарсиллатиб қовдонни ура берди.

Қоражон Муродтепанинг остига келиб қолди. Шундай тепанинг бошига қаради. Тепанинг бошида Юсуф талъатли, Рустам сифатли, бир човқар отли биров ёнбошлаб ётибди. «Бу бизнинг Қалмоқ вилоятининг одами эмас, бундай йигитлар Қалмоқ юртида бўлса, бекликда, подшоликда бўлар эди. Илгаридан ҳам бирди-ярим кўзима тушар эди. Магар қирқ чилтан билан расул пайгамбар мени мусурмон қилиб, қавм-қариндошини тушимда руҳима кўрсатиб, мени дўст қилган, Кўнғиротдан келаётган Алпомиш деган комилбачча шул бўлмаса», — деб Алпомишга қараб, бир сўз деб турган экан:

Остингда юз алвон ўйнайди отинг,
Душманни ўртайди шоҳлик шавкатинг,
Йўл бўлсин, бекбачча, қайда борасан?
Остингда бедовинг ҳаллослар қушдай,
Аччиғинг чиллалли музлаган қишдай,
Норкалла келгансан чуйда қўшмушдай,
Норкалла полвоним, қайдин бўласан?
Юрагингда бордир ғусса-аламинг,
Хуржунигда балки қуръон-каломинг,
Сипоҳи сатангим, қайдин бўласан?
Мударис эшоним, қайда борасан?
Қийғир деган қуш ўтирар қиёда,
Жасадинг бор Рустамдан ҳам зиёда,
Ғайратингдан шоҳлар юрар пиёда,
Хабар бер, бекбачча, қайда борасан?
Тепанинг бошида сенга қарайман,
Борар жойинг мен ҳам сендан сўрайман.

Жамолинг ўхшайди осмонда ойға,
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйға,
Жасадинг ўхшайди бўз қарчиғайға,
Ёнбошлаб ётишинг минг қўйли бойға,
Бойбачча сифатлим, қайдин бўласан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан,
Сендай йигит бино бўлмас энадан,
Парвоз қилдинг қайси мазгилхонадан,
Баланд парвоз хоним, қайдин келасан?
Мундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Сени тукқанларнинг борми армони,
Душман қўрса кетар энди дармони,
Аслинг одам десам, беҳишт ғилмони,
Қарчиғай чангаллим, қайдин бўласан?
Мен билмадим ўйнаб-ўсган юртингни,
Англамайман келган мамлакатингни,
Янги бунда қўрдим сендай мардимни,
Қоражон дейдилар менинг отимни,
Баланд билдим сенинг сиёсатингни,
Хабар бер, бекбачча, қайда борасан?

Қоражондан бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Қоражонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Мени билсанг, Қўнғиротларнинг оғаси,
Бошимда бор эди зардан жигаси,
Ёз бўлса, яйловим Аму ёқаси,
Мени билсанг, Қўнғирот элнинг тўраси.
Қўқамиш қўлидан суксур учирдим,
Суксурни излаган лочин бўламан,
Боғларим зумратдан, чанғалим пўлат,
Бойсиндан қуюлган шунқор бўламан.
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа тайлаб Олатовни ёйлаган,
Камбағали қирқ минг гала ҳайдаган,
Шул галада бизнинг бир моя келган,
Моянинг йўқчиси, нори бўламан.
Ҳасратидан ғамга тўлдим оҳ уриб,
Олтойчилик йўлдан келдим ахтариб,
Чилла кирмай, чирқилларман маст бўлиб,
Чайқарман хатапга бошимни уриб.
Жафолар соларман тандаги жонга,
Хазон бўлса зорлар қўнар гулшанга,
Ажалли қасратки тегар илонга,
Индан чиқиб пишак билан ҳазиллар
Магар ажал қамсаб келса чичқонга,

Қалмоқ кўрсам отаман-ку осмонга,
Қалмоқларга келган бало бўламан.
Бойсин-Қўнғирот дейди ўсган элимни,
Бадбахт қалмоқ, эшит айтган тилимни,
Соларман бошингга қаттиқ зулимни,
Кўп сўрадинг сен менинг мазгилимни.
Асли Қўнғирот дейди менинг юртимди,
Лақабим Алпомиш, отим Ҳакимди(р),
Не биласан, сен сўрайсан юртимди,
Қоражон деб хабар бердинг отингди.

Қоражон Алпомишдан бу сўзни эшитиб, Қоражон мусурмон бўлган, Алпомишнинг сўзини қўнглига оғир олган, Қоражон айтди: «Қандай бўлса, кўтарилма, лоппи ўзбак экан». «Қалмоқларга келган бало бўламан» дегани Қоражонга ботиб кетган эди. Алпомишга қараб, Алпомишни синаб, бир сўз деб турган экан:

Учирган суқсуринг Ойкўл қўнибди,
Тўқсон ғажир ўртага олиб турибди.
Ёш ўғлонсан, бекор ҳалак бўласан,
Ғажирлар иложин қандай қиласан?
Бекор ҳалак бўлиб бунда келасан,
Ғажирлар чангида тайин ўласан,
Ҳолинг билмай, сен ҳам сарсон бўласан.
Ҳар бир сўзни бунда лоппи урасан,
Ўлар йўлга юрган тентак бўласан,
Осмондан тушгандай бўлиб келасан,
Англамайсан, кўтарилиб турасан,
Лоф уриб сен ҳам менга қарадинг,
Моячам деб сўнгра мenden сўрадинг,
Сўрадинг, моянгдан дарак берайин,
Билганимни сенга айтиб берайин.
Нор, моянг юрибди Чилбир дашида,
Минг беш юз тиллалик овсар бошида,
Қўрдим тўқсон алпнинг той-талозида,
Нор, моянг шу кунда довриқ устида.
Мундайғачоқ шунгўт ўзбак бўласан,
Тўқсон алпдан хоназодни оласан,
Жуда ҳам бир ўзбак йўлли бўласан,
Нор, моянгни кўрсанг, завқ қип қоласан,
Нор, моянгни болалатиб борасан.
Алплар билан, кўрсанг, саваш қиласан,
Айрилиб моянгдан сарсон бўласан,
Бул алпларни нима илож қиласан,
Йўлиққан сўнг сен зўрлигин биласан,
Бекор ҳалак бўлиб бунда келасан.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш кўнглига оғир олиб:
«Тўксон тоғдан ўтиб, бунинг учун меҳнат тортиб, бул қалмоқлар-
нинг алпи билан аралашиб қолиб, балога йўлиқиб юрган экан, бу
қалмоқ менга билиб гапиргандир, бориб шарманда бўлгунча,
бормай, шу ерданоқ қайтиб кета берсаммикан», — деди. Алпо-
миш кўнглига оғир олганини билиб, танимаган киши бўлиб, мен
сени бировга ўхшатиб турибман, деб (Қоражон) бир сўз айтиб
турган ери:

Билдим кўнғиротлик зотингни,
Малакдайин суратингни,
Қовдон еган отингни
Мен бировларга менгзадим.
Моячам деб сўрганингни,
Галман жавоб берганингни,
Рустам каби мужгонингни
Мен бировларга менгзадим.
Ширин суханли тилингни,
Билагингдаги зўрингни,
Панжаси узун қўлингни
Мен бировларга менгзадим.
Қалласи катта бошингни,
Ҳақ деб чиққан нолишингни,
Бургутдай ўтиришингни
Мен бировларга менгзадим.
Жасаду тана, тўшингни,
Имо билан кулишингни,
Қийилган қалам қошингни
Мен бировларга менгзадим.

Алпомиш бу сўзни эшитиб, аҳмоқ қалмоқ, мени сен кимга
менгзадинг, — деб, бул ҳам бир сўз сўраб турган экан:

Билсанг кўнғиротлик зотимни,
Малакдайин суратимни,
Қовдон еган отимни
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?
Бадбахт, сен кимга менгзадинг?
Моячам деб сўрганимни,
Галман жавоб берганимни,
Рустам каби мужгонимни
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?
Ширин суханли тилимди,
Билагимдаги зўримди,
Панжаси узун қўлимди
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?

Бургутдай ўтиришимни,
Калласи катта бошимни,
Менинг юрган юришимни
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?
Жасаду тана, тўшимни,
Имо билан кулишимни,
Қийилган қалам қошимни,
Оҳ тортганда нолишимни
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?

Алпомишнинг аҳмоқ, бадбахт, деган сўзи Қоражонга жуда ўтиб кетди, ғайрати ғайратга етиб, ўтдай тутаниб кетиб, баданининг туклари совут-қалқонини тешиб ўтиб, тағи ўзига тасалли бериб, бу сўзни айтиб турибди:

«Инжилма, кўнглим, сабр очар,
Бесабрдан давлат қочар,
Давлат эшигин сабр очар,
Инжилма, кўнглим, сабр айла.
Келма мени, малъун, босиб,
Қилма жаннатни бенасиб.
Очилмайин гулинг сўлсин,
Малъун шайтон, бўйнинг синсин,
Мени бунча шердил қилма,
Дўст бўлганимни не билсин.
Келмагин, малъун, янашиб,
Кетибман ақилим шошиб,
Менман бўлибман адашиб,
Бу сўзларга ақлим шошиб,
Кетмайин дарёдай тошиб,
Инжилма, кўнглим, сабр айла».

Қоражоннинг Алпомишга қараб, айтиб турган сўзи:

Билдим кўнғиротлик зотингни,
Малакдайин суратингни,
Қовдон еган отингни
Бойчиборларга менгзадим.
Моячам деб сўрганингни,
Галман жавоб берганингни,
Рустам каби мужгонингни
Алпомишларга менгзадим.
Ширин суханли тилингни,
Билагингдаги зўрингни,
Панжаси узун қўлингни

Бойсариларга менгзадим.
Калласи катта бошингни,
Билдим мен қилган ишингни,
Бургутдай ўтиришингни
Бойбўриларга менгзадим.
Ҳақ деб чиққан нолишингни,
Жасаду тана, тўшингни
Кунтуғмишларга менгзадим.
Имо билан кулишингни,
Қийилган қалам қошингни
Қалдирғочларга менгзадим.

Бу сўзни эшитиб: — Аҳмоқ қалмоқ, илгари мени кўрибмидинг, ё менинг билан ҳамсухбат бўлибмидинг, ё бизинг кўзини бокиб, бизникида етим-метим юрибмидинг? Бойсарини ўз элинг-да кўргансан, мени бу ерда кўриб турибсан, отамни ҳам даладашда кўрсанг, кўргансан, сен етим юрмасанг, уйдаги энамни, синглимни каёқдан билдинг? — деди. Қоражон айтди: — Мен сени кўрганим йўқ, сенинг билан ҳамсухбат бўлганим йўқ, мен ҳам хотинингга талашиб ётган тўксон алпнинг бири бўламан. Қулфи дилимни худо очди, мусурмон бўлдим. Қирқ чилтан билан расул пайғамбар қавму қариндошингни тушимда кўрсатиб, сенинг билан мени дўст қилди. Ул сабабдан биламан. — Дўст бўлган бўлсанг, эса яқин бўп қолган экансан, тепанинг устига чиққин, кўришайик. Қоражон айтди: — Бу тепанинг устига чиқадиған камолга етишганим йўқ, сен тепадан тушгин, мен кўришайин.

Отни етаклаб, тепадан тушиб кела берди. Қоражон маҳрамларига амр қилди: — Дўстим билан кўришгин, — деб. Маҳрам халки нозик келади, қўл учидан кўришаётир. Қалайсан, деб сиқинқираб юборди, маҳрамларнинг панжаси бир-бирига ёпишиб, қапишиб, янчилиб кетди. Қоражон билан Алпомиш ёйди қулочди, иккови хулки муҳаббат билан кўришди: — Қалайсан, дўстим, омонсанми, — деб сиқинқираб юборди, Қоражоннинг етти қобирғаси синди, иши тинди, таппа туши ётиб қолди. Алпомиш айтди: — Нима қилди, дўстим? Қоражон сир бермаган киши бўлиб: — Бола кунда тутадиган куёнчиқ касалим бор эди, шул шу вақт тутиб қолди, — деди. Алпомиш айтди: — Белгили касал бўлса, тузалиб ол эса. Қоражон айтди: — Ростингни айтгин, шул кўришганингми, ё уришганингми? Алпомиш айтди: — Нима қилдинглар, уришаман, кўришганим эди. — Кўришганинг шул бўлса, уришганинг қандай экан, — деб Қоражон бир сўз деб турибди:

Қўлин қисиб маҳраимни қочирдинг,
Белим қисиб қовурғамни шиширддинг,

Армон билан
Дўстим, сенинг зўрлигинга қойилман.
Сендай беклар Қўнғирот элдан келади,
Шўри қисган сенга дучор бўлади,
Бу сенга йўлиққан қалмоқ ўлади,
Сенинг билан ким баробар бўлади?
Остингда иргийди бу аргумоғинг,
Эгарнинг қошида олтин садоғинг,
Боргандан тегади бодом қобоғинг.
Ирритсанг Бойчиборингни,
Боргандан оласан Барчин ёрингни,
Ўлдирасан бунда душманларингни,
Мен ҳам кўрдим сендай зўраборимни.
Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Ҳеч ким бўлмас сенинг билан баробар,
Янги бўлдим сендай полвонга дучор.
Бекор аҳмоқ бўлиб юрур қалмоқлар,
Сендай зўрга сира бўлолмас дучор,
Дучор бўлса, ўлиб кетар шўрлилар.
Улар ҳар қайсиси юрур лоф уриб,
Аҳмоқ бўлиб, бекор элни қудириб,
Сени кўрса қолар ҳолини билиб.
Меҳнат тортиб бизнинг юртга келасан,
Қандай душман бўлса, додин берасан,
Зўрликни ўтказиб ёринг оласан,
Аччиқлансанг, ҳар бир ишни қиласан.
Отинг Ҳаким экан, ўзинг зўрабор,
Бизнинг юртга келган сендай айдахор,
Ҳеч бир алплар бўлолмайди баробар.
Мен эшитдим, дўстим, сенинг тилингни,
У тегмаса, сен қилмайсан зулимди,
Боргандан оласан Барчин гулингни,
Ўйнаб-кулиб, дўстим, даврон сур энди.
Мен ҳам эдим тўқсон алпман баробар,
Яхши ишман мен кўришдим муқаррар,
Йўқ эди кўнглингда бир зарра ғубор,
Сенга қойил бўлдим мендайн номдор.
Бизнинг юртда сенга йўқдир баробар,
Аҳмоқликда ўлиб кетар қалмоқлар.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш бир сўз деб турган экан:

Бу сўзларни менга айтиб турмагин,
Алп Қоражон, менга ҳийла қилмагин.
Кофирмисан, сенинг ўзинг мусурмон,

Сен динингдан баён айла бу замон.
Сендайин ночорнинг кўнглин бўларман,
Ҳийла қилсанг, сенинг додинг берарман,
Шумлик қилсанг, балки бошинг оларман,
Бир калмани жорий айтгин, Қоражон,
Ҳийла қилсанг, қабоҳат кун соларман.
Тангри бир, расул барҳак, деб калма айтсанг,
Калити шул: очар жаннати ризвон,
Имон ҳамроҳ қилиб ўтсанг дунёдан,
Хизмат қилар сенга ҳур билан филмон.
Кофир бўлсанг, борар жойинг жаҳаннам,
Калма айтиб дарров бўлгин мусурмон,
Ҳийла қилсанг, мен ҳам бошинг оларман.
Ҳолинг билиб, менга ҳийла қилмагин,
Айёрлик кип, кофир бўлиб юрмагин,
Бу сўзимни, қалмоқ, ҳазил билмагин.
Ажал келса, тебранади танда жон,
Кетгай бошимиздан қайғули туман,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Бекорига ўлиб кетма, Қоражон,
Калма айтиб билдир менга бу замон.
Сен билмайсан менинг қилар ишимни,
Кўздан тўкай мунда сенинг ёшингни,
Душман бўлсанг, мен кесарман бошингни,
Калма айтиб сен чиқаргин довшингни.
Қалмоқни аҳмоқ, деб аҳмоқ бўлмагин,
Ҳийла қилиб бул олдимда турмагин,
Беҳуда ўзингни абгор қилмагин,
Бир калмани жорий қайтар, Қоражон,
Сен беҳуда кофирликда ўлмагин.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон калма жорий айтиб, иккови бў-
лакдан кўришиб, дўст бўлиб, Алпомишни меҳмон қилмоқчи бў-
либ, чодирига эргаштириб бораётгандаги сўзи:

Азаматлар олмос бойлар дастига,
Беклар минди бедов отнинг устига,
Давлатли шунқорни олиб жўнади.
Ғамли қуллар тортадикан оҳу вой,
Ўн тўрт ботмон биринчандир парли ёй,
Эгарнинг қошига солиб боради,
Кўрган қалмоқ бунга ҳайрон қолади.
Қоражон югуриб хизмат қилади,
Маҳрамлари йўл бошқариб боради.
Давлат қўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,

Етсам дейди яна гул бувушига,
Беклар рози бўлар такдир ишига.
Эшитгандир Ҳакимбекнинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,
Эси бор билади гапнинг тузини,
Излаб келган Бойсарининг кизини.
Бораётган Қўнғирот элнинг ботири,
Қоражоннинг қирқ аймақли чотири.
Шовқимға иргийди араби тулпор,
Бораётган шундай давлатли шунқор,
От чопади йўл бошқариб маҳрамлар,
Чодирга бошлади Қоражон қайсар,
Билла бўлган Ҳакимбекдай дўсти бор.
Хар тарафга қушдай бўйлаб қаради,
Қалмоқ юртин назар солиб кўради,
Тўқайистон ерда кетиб боради,
Тўқайни оралаб йўлни юради,
Қоражонбек бошлаб кетиб боради.
Не гап келар одамзоднинг ўйига,
Остидаги Чиборини ўйнатиб,
Етди Қоражоннинг мазгил-жойига.
Қоражонбек мазгилига етади,
Югуриб бекка хизмат қилиб ётади,
Канизлар йиғилиб бари етади.
Меҳмон бўлмоқ бўлди ўзбакнинг ўзи,
Келди Қоражоннинг қирқта канизи.

Канизларига Қоражон: — Отдан тушириб ол, — деб амр килди. Канизлар қўлтиғидан ҳамин¹ бериб, отдан тушириб олмоқ бўлиб, Алпомишнинг шўхлиги келиб, канизларга салмоғини солиб, канизларнинг ўн беши майиб бўлиб, ўн бешининг бути айрилиб, заиф бўлиб, бари ҳам шундай бўлиб қолди. Қоражонникида Алпомиш меҳмон бўлиб ўтирди. Қоражоннинг энасининг кўзи тушиб, Қоражонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Қоражонбек, болам, бежо қилибсан,
Зўр ўзбакни қайдан топиб келибсан,
Англамайин, болам, дучор бўлибсан,
Душманни уйинга меҳмон қилибсан.
Нега, болам, бундай ишни қиласан,
Одамхўр ўзбакни топиб келасан,
Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан, .

¹ Ҳоми.

Бу ишингдан наф топмайин қоласан.
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Бул ўзбакка меҳрибонлик қилмагин,
Дўст тутиб сен бул қошида турмагин.
Оша юртдан келган экан зўрабор,
Бундай меҳмон, болам, сенга не даркор!
Аччиғланса, болам, сени ўлдирар,
Бу энангнинг насиҳати шу бўлар,
Ҳар на деса, айтганига кўндирар.
Сурхайил дер эшит айтган сўзимни,
Қоражонбек, аҳмоқ билдим ўзингни.

Шунда Қоражон энасидан бул сўзни эшитиб, бул ҳам бир сўз
деб турган экан:

То ўлгунча яратганга рост бўлдим,
Ўз феълимдан чўпу хасдан паст бўлдим,
Худони ўртага солиб дўст бўлдим.
Келган меҳмон сенинг ўғлинг бўлади,
Ундай десанг, эна, кўнглим қолади,
Худого урдириб, оси бўлади,
Дўстнинг меҳри жуда иссиқ келади,
Ҳар ким қайтса, худого оси бўлади,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Мазгилига ўғлинг айтиб келади,
Зарул эмас, сени нима қилади,
Дўст отини бунда тутиб туради,
Ўй дема, энажон, айб бўлади,
Кўнғиротнинг шунқори келиб кўнади,
Эшитса, кўнглига оғир олади.
Бундай сўзни, эна, сўзлаб келасан,
Сен менинг дўстимни душман биласан,
Бундай бўлса сен имонсиз ўласан,
Қўй, бетовфиқ гапни нима қиласан,
Кимни кўрсанг, ғаним билиб юрасан,
Кўнглингга маъқул деб сўйлаб келасан,
Эна, мудом гап еталаб юрасан.
Бошдан бошга сен тинмаган балосан,
Аёл-эркак кўрсанг, чатоқ қиласан,
Ҳамиша, энажон, шундай бўласан,
Ўз феълингга тўғри юрсанг, ўласан,
Шу сўзни кўнглингга маъқул қиласан,
Ким кулиб гапирса, яхши кўрасан,
Шундайғачоқ гап ташигич бўласан,
Кариганда иғвогарлик қиласан,

Ўзинг шундайғачок юрган балосан,
Бу сўзни гапириб нима қиласан?!

Алпомиш Қоражонникида меҳмон бўлиб ётди, Қоражон қилди зиёфатди, югуриб қилиб ётир хизматди. Эрта-мертан тонг отди, кун чошка ҳаддига етди. Алпомиш туриб айтди: — Қоражон, бизнинг бунда келиб ётганимизни Бойсари не билсин, сен Бойсариникига томон бориб келсанг, бир хабарини билиб келсанг, кизини бизга берадигандай бўлса, жовчи бўлиб келсанг, қандай бўлса, менинг келганимни бир билдириб келсанг. Қоражон: — Мен қандай от миниб борайин? — деди. — Майлинг, қандай от миниб борсанг, — деди. — Сенинг отинг чарчаб келган, ўзимнинг отимни миниб бора қолайин, — деди. — Сен ўз отингни миниб борсанг, ҳамишаги келиб талашиб юрган қалмоқ, — деб ишонмайди. Белгим шул: менинг отимни миниб боргин. — Хайр, — деб Қоражон Бойчиборни миниб олди, қамчи билан қўйиб-қўйиб юборди, қамчи ўтиб кетди, хоннинг Чибори лўкиллаб йўртди. Қоражоннинг... узилиб кетди. Қоражон отнинг жиловини тортди: «Бу ёмонлағурга бир бало бўпти, ўзида асли ёмон мол экан, менинг ишимни ўсал қипти, шуни ҳам мол деб миниб кепти». Қоражон тўхтаб, Алпомишга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Юрар бўлсанг, сенга майдон йўлмиди,
Ғанимнинг шавкати сенга элмиди,
Сенга тегадиган Барчин гулмиди
Қўнғирот элдан минган отинг шулмиди?
Қай ўйингман шуни миниб келасан,
Бу чўбирни қандай миниб юрасан,
Шу от билан ёрни қандай оласан?!
Беҳуда, бек дўстим, ҳалак бўласан,
Ҳали ҳам кета бер, нима қиласан,
Бу душманлар билса, тайин ўласан.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласам, ҳолимга йиғлар бир неча,
Тўксон тўқай йилқиси бор, бойбачча,
Қўнғирот элда минган отинг шулмиди?
Устингга кийганинг яшил, қўқмиди,
Бундай кунда сенга қўнгил тўқмиди,
Минсанг бундан ўзга йилқинг йўқмиди?
От деб сен ҳам шуни миниб келасан,
Ҳалак бўлма, дўстим, ёрдан қоласан,
Хатарли кун сен ҳам қандай қиласан,
Бекорига аҳмоқ бўлиб юрасан,
Қўнғирот элда сен ҳам бексан, тўрасан,
Олти ойлик йўлдан бунда келасан,

Сен ёрингни, дўстим, қайтиб оласан,
Хали ҳам кета бер, нима қиласан.
Бу сўзимни, дўстим, оғир олмагин,
Халак бўпсан, келган йўлдан қолмагин.
Дўстим, умид қилма Барчин ёрингдан,
Армонман айрилма ўсган элингдан,
Бул от билан ҳеч иш келмас қўлингдан.
Қалмоқ билса, билмаганинг билдирар,
Бул отингман кўрса, сени ўлдирар,
Бундай ёмон чўбир сенга не даркор?
Сенда бордир шоҳлик шавкат, кирдикор,
Миниб кўрдим ёмон экан Бойчибор.
Гуруллаб йиғилса бунда қалмоқлар,
Бул от билан бўлолмасанг баробар,
Шундай кунда тайин сени ўлдирар,
Албатта сен бундан кетмоғинг даркор,
Хийли бўлдим, сўзни ҳазил билмагин,
Бойчиборинг курсин, бунда турмагин,
Кет энди, ёрингдан умид қилмагин.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган экан:

Сен эшитгин мендай мард нолишини,
Қўздан тўкма бунда селоб ёшини,
Бежой бурдинг Чиборимнинг бошини,
Қирқ кун кейин туширдинг-ку, Қоражон,
Бек дўстингнинг битиб турган ишини.
Бурилмайин бора берса Бойчибор,
Борганидан тегар эди зулфакдор,
Бежой бурилгандир назари Чибор,
Қирқ кун кейин тушиб қолди бул ишлар,
Бул ишлардан алп Қоражон беҳабар.
Қулоқ солиб эшит ғуссали доққа,
Миндирганман шундайин тўбичоққа,
Бойчиборим хўр бўлдим деб йиғлайди,
Сендайғачоқ тил билмаган қалмоққа,
Бир калмани жорий қайтар, Қоражон,
Сўнгра отим олиб учсин фалакка.
Беҳуда отима жабр қилмагин,
От назари, аччиқ қамчи урмагин,
Сен ўзингни абгор қилиб юрмагин,
Калма қайтар, отни кейин бурмагин,
Бул отим назари, ёмон билмагин,
Сен ҳам энди хаёлингни бўлмагин,
Бора бергин, жовчиликдан қолмагин.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон калма жорий айтди, хоннинг Чибор оти йўлга кириб кетди. Қоражон боғона отни минган вақтда Қоражоннинг кўнглига кеп эди: «Шунинг отини бўлса олдим, динидан қайтиб, калмоқларнинг ичига кетсам», — деб эди. Шундай гап кўнглига кеп эди, ул сабабдан от юрмай ётиб эди. Қоражон: «Минган оти шундай назари, албатта дини барҳақ», — деб сидқи билан калма айтди, хоннинг Чибор оти йўлга кириб кетди. Қоражон ҳам чин кўнгли билан мусурмон бўлиб, жовчиликка жўнаб кетди. Қоражон жовчи бўп бораёпти. Барчиннинг устида алплар кўп талаш қилган эди, олармиз, деб калмоқлар юрган эди, Барчин олти ойга муҳлат олган эди, муҳлатидан икки соат қолган эди. Кун тушга яқинлаб борган эди, кун қиём бўлган сўнг, калмоқларнинг тани бўлиб кетар эди. Туш кўрганда бобонгнинг ўғли чошқада келар, деб эди. Айтган мўлжалидан ўтиб кетди. Безовта бўп йўлга қараяпти. «Бу тушнинг табири тўғри келмади», — деяпти. «Армон билан ғайридин бўлдим», — деб Барчин канизларига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Дардманман, дардимни кимга ёраман,
Айролик савдога бағри пораман,
Қўл кўтариб дуо қилинг, канизлар,
Энди мен ғайридин бўлиб бораман,
Азали тақдирга нимиш қиламан,
Бошикаста шўрман, қайда бораман,
Қалмоқ келса, нима жавоб бераман,
Ғайридинман қандай ўйнаб куламан?!
Тил билмаган элга кетиб бораман.
Муғойиб йиғлайди мендайин санам,
Ўйилмайин куйди бул кулбахонам,
Қалмоқларда қолди гулдайин танам,
Қўл кўтариб дуо қилгин, қирқинлар.
Айролик савдога бағримни доғлаб,
Мен қолганман қаттиқ кунда қон йиғлаб,
Келмади бобоннинг ўғли сўроғлаб.
Бул жафо жонимдан ўтди,
Билмайман, хонга не бўпти,
Келар вақти кечка тортди,
Кўп қизлар хафа бўпти,
Қалмоқлар муҳлати битди.
Жафо тушиб танда жонга,
Мен қолганман қаттиқ кунда,
Шармандаман муна элда,
Энди қолдим ғайридинда,
Худо деб йиғлай ҳар кунда,
Умрим ўтсин ислом динда.

Келмади бобомнинг ули,
Не бўлади кўрган куни,
Йиғлай беринг, қирқин қизлар,
Қуриди Барчиннинг шўри.
Хабар келмаса элидан,
Нимиш келар бундай кунда
Мунглиқ шўрлининг қўлидан.

Бу сўзни эшитиб, Суксур каниз Чилбир чўлига қаради, Чил-
бир чўлидан отнинг дубири келади, Қоражон билан Бойчиборни
кўради, бу сўзни Барчинга айтиб туради:

Қўнғирот элдан бобонг ўғли келибди,
Тўксон алп зўрига дучор бўлибди,
Армон билан бобонг ўғли ўлибди,
Минган оти ўлжа бўлиб қолибди,
Тўрангнинг отини душман минибди,
Йиғлай бергин, қиёмат кун бўлибди.
Бек Алпомиш ўз юртида тўрами,
Ўлмаса отини душман минами?!
Мазмуни ўлибди давлатли шунқор,
Қалмоқнинг қўлида қопти Бойчибор,
Чибор миниб келаётир қалмоқлар,
Бу юришда тўранг топибди хатар,
Худо дегин, йиғлай бергин, муштипар.
Бойчиборни Суксур каниз кўради,
Устида зингкийган қалмоқ балоди(р),
Бойчиборни жуда кичаб келади,
Билмаймиз ҳолимиз қандай бўлади?
Қўнғирот мулки бўлиб қопти бесойиб,
Айрилдинг тўрангдан чочингни ёйиб,
Йиғлай бер, бувушим, энди сарғайиб.
Нима бўлса битта қалмоқ келади,
Бунда келса билганидай қилади,
Қирқин қизлар бунда чувлаб қолади,
Зўрлик билан сени келиб олади,
Энди бизга қиёмат кун бўлади.
Қирқин қизлар бари чиқиб қаради,
Келаётган бу қалмоқни кўради.
Хаммаси чувуллаб хайрон бўлади,
Барчинойни бул ўртага олади,
Қўл кўтариб дуо қилиб туради.

Бу сўзни Суксур каниздан эшитиб, Барчин ҳам бир сўз деб
турган экан:

Ҳар нарсани айта берма сўзинга,
Дўсту душман кўринар-да кўзинга,
Илойим кум қуйилсин оғзинга.
Бу сўздайтиб Барчин сулув туради,
Жапсар ёриб Чилбир чўлга қаради,
Бойчиборман Қоражонни кўради,
Кўп пушаймон қилиб ойим жилади.
Энди менинг ширин жоним керакмас,
Молу мулку хону моним керакмас,
Фасли баҳор — гулистоним керакмас,
Энди менинг ширин жоним керакмас.
Кўролмадим Бойсин-Қўнғирот хонини,
Олсин эгам берган ширин жонини.
Бий бобомнинг мулки бўлди бесойиб,
Йиғлайди Барчиной чочини ёйиб,
Канизларман бирга туриб сарғайиб.
Хазон уриб боғнинг гули сўлгандир,
Ажал етиб паймонаси тўлгандир,
Мени излаб бобом ўғли ўлгандир,
Қариндоши бул беҳабар қолгандир,
Қўнғирот элдан менинг учун келгандир,
Бул алпларга келиб дучор бўлгандир,
Бу қалмоқлар қилганича қилгандир,
Бадбахтнинг зулмида тўрам ўлгандир.
Бу сўзни айтиб ойим йиғлаб турганди,
Бошида бўлмадим келган полвонди,
Оталари беҳабар бўп қолганди,
Бу бадбахтлар қандай азоб берганди.
Худо деб йиғладим мен ҳам муғойиб,
Тўрамнинг ўлиги бўлди бесойиб.
Узок йўлда меҳнат қилиб юрганди,
Ҳийламан қалмоқлар ишни қилганди,
Кўролмадим ғариб ўлган полвонди.

Бу сўзни айтиб туриб эди, Қоражон ҳам жовчи бўлиб бориб қолди. Муртини бураб, узангига оёғини тираб, бахмал уйга қараб, Бойсарини сўраб, бир сўз айтиб турган экан:

Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдами,
Давлатмандлар гургумали тўйдами,
Алп қизи бор Бойсарибой ўйдами?
Савлат билан мен салламини ўрайман,
Назар солиб бул элларга қарайман,
Алп қизи бор Бойсарини сўрайман,
Юрт оғаси Бойсарибой ўйдами?
Шовқимга иргийди араби тулпор,

Бир нечалар юришимдан беҳабар,
Бўлиб келдим мен ҳам хонга хизматкор,
Алп қизи бор Бойсарида ишим бор.
Бойсари мазгилин келиб кўраман,
Йўлиқса ишимни айтиб бераман.
Ёд этиб йиғлайман қодир худойди,
Бунда келиб кўрдим бул мазгил-жойди.
Алп Қоражон Бойсарини сўрайди,
Ҳар тарафда турган халқлар қарайди,
Қоражон қошига ҳеч ким келмайди,
Сўзига ҳеч одам жавоб бермайди,
Не ишда юрганин ҳеч ким билмайди,
Ул ҳайтовур Бойсарини сўрайди.
Бизга келди деб қизлар йиғлайди,
Қоражоннинг кўнглидагин билмайди.
Алп Қоражон ўз ишини билади,
Кўнглида шумлик йўқ, тўғри келади,
Жовчи бўлган, Бойсарини сўради.
Кўрганлар кўнглига шумлик олади:
«Бул бир ёмон ўйда келган балоди»,
Ҳамма бундан ҳадик олиб қолади,
Сўзига Барчиной жавоб беради.

Қоражонга қараб, Барчиннинг айтган сўзи:

Ўлжа қилиб миниб кепсан човқар кўк,
Ғарибликда минганларга кўнгил тўқ,
Сўраганин Бойсарибой уйда йўқ.
Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдадир,
Давлатмандлар яхши мазгил-жойдадир,
Менинг отам чўпонларман қўйдадир.
Устима кийганим кимхоб кўк эди,
Сенга ўлжа бўлган Ҳакимбек эди,
Сўраган Бойсаринг уйда йўқ эди.
Қалма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Бизлар қолдик айроликнинг ҳилига,
Отам кетган Бойсин-Кўнғирот элига,
Қайтган бўлса уч ойчилик йўлига,
Мусофирмиз бизлар қалмоқ қўлига.
Отам олтойчилик йўлга боргандир,
Ўз элида қариндошин кўргандир,
Бепарво бўп отам унда юргандир,
Барчиной сўзингга жавоб бергандир.
Сендай қалмоқ бир шумлик қип келади,
Жуда бизга қаттиқ ишлар қилади,
Мен билувда от эгаси ўлади.

Сендай қалмоқ бой отамни сўради,
Уч ойдан қай отам бунда келади,
Уч ойгача, қалмоқ, ҳалак бўлмагин,
Муҳлатим битди деб қичов қилмагин,
Тўксон кундан бери сен ҳам келмагин,
Кета бергин, келган йўлдан қолмагин,
Қўп яшагин, қўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Сен бизларга бирор залал қилмагин,
Бой отам келганча бунда турмагин.
Ҳийламан Бойсарини сўраб турибсан,
Бир куни Бойсари отам келар-да?!

Барчин бул сўзни Қоражоннинг қўнглида бир шумлиги бор, ёмон ўйда келган, тағи бир уч ой муҳлат олиб кўраман-да, — деб айтаётган эди. Барчиннинг қўнглидаги гапни Қоражон билмай айтди: — Бизга отанг бўлмаса ҳам майли, биз ўзинг билан гапириша берамиз, биз аҳмоқ бўлиб, йўл чангитиб дамба-дам келиб юрмаймиз. Сен тегадиган бўлсанг, у оладиган бўлса, шул бўлади. Бекорига нимага келади, деб, «Жовчиликнинг шаъни шул, бира-тўла битириб кетаман», — деб Барчинга бир сўз айтиб турган экан:

Остимда бедовим ўйнар юз алвон,
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,
Бу давлатни менга бергандир раҳмон,
Жовчи бўлиб сенга келди Қоражон.
Устингга кийганинг гулгун қирмизи,
Сўзимни англагин ўзбакнинг қизи.
Қулоқ солиб турди Барчиннинг ўзи,
Атрофида турган қанча қанизи.
Бизникида ётир давлатли шунқор,
Дўстимнинг отидир муна Бойчибор,
Дўстим учун бўлиб келдим хизматкор,
Ҳар на сўзинг бўлса, бизга айтқўр,
Сўзингни опборар Қоражон номдор,
Жовчи бўлиб айтган сўзим шул бўлар.
Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бир нечалар сени йўлдан урмасин,
Келишимни душман қалмоқ билмасин,
Мени қалмоқ деб қўнглингга келмасин.
Ҳазил билма Қоражоннинг тилини,
Хоҳлайсанми бий бобонгнинг улини?
Ҳар на деганингни айтиб бораман,
Қандай сўз сўзласанг, мен ҳам биламан,
Ҳозир ўзим яхши хизмат қиламан,

Нима деб сўрасанг, жавоб бераман,
Қандай десанг, хонга айтиб бораман.

Бу сўзни эшитиб, Қоражонга қараб, Қоражонни синаб, бир
сўз айтиб турган экан:

Устима кийганим яшил кўк эди,
Ўз элинда шоҳнинг ғамин еб эди,
Қурсин Алпомиш, кўнглим йўқ эди,
Яхшимасдир, қурсин кўзи кўк эди,
Тўқсон алп ичинда кўзга босганим,
Ростин айтсам, Қоражондай бек эди.
Давлатимдан адрас, кимхоб кияман,
Хақдан келган ишга бўйним ияман,
Алпнинг зўри Қоражонга тияман.
Боғбон бўлиб қизил гулни тераман,
Канизим ияртиб мудом юраман,
Қоражонбек билан ўйнаб-куламан,
Ростин айтсам, бирга ватан қиламан,
Алп Қоражон билан даврон сураман,
Қоражонга тегсам дейман юраман.
Алпларнинг сардори Қоражон номдор,
Бўлакнинг зўрлиги бу ерда бекор,
Олса Қоражонда энди ихтиёр,
Сенинг ҳам ўзингда менинг кўнглим бор.
Бўлак одамларни нима қилайин,
Мудом мен ҳам сенинг билан бўлайин.
Мени бошқаларга ўнглаб турмагин,
Хар кимни сен менга дучор қилмагин,
Менинг кўнглим сенда, кўнглинг бўлмагин.
Икковимиз бирга-бирга юрамиз,
Бунда туриб ватан-рўзгор қиламиз,
Бу дунёни шундай бўлиб кўрамиз,
Болали-чақали бўлиб қоламиз,
Қоражонбек, сизни ихтиёр қиламиз,
Бирга бориб мазгилингни кўрамиз,
Канизларни биз хизматга соламиз,
Гапим шулдир, сизи билан бўламиз.

Бу сўзни Барчиндан эшитиб, Қоражон айтди: — Сен мени
қўйгин, бундай қилма, инсофга келгин, меҳнат тортиб Алпомиш
кепти, қандай бўлса, қуруқ қолмасин, шунга теккин. Агар сенинг
кўнглинг сидқи қалмоқда бўлса, қалмоқларнинг мендан бошқа
бир кам тўқсон алпи бор, шуларнинг бирига теккин, сен мени
қўйгин, бўлмаса, бокиб юрган сабилингни бошингга қалпоқ қи-
либ кийгин, — деб хаёли қочиб, нашъаси учиб, отнинг бошини

буриб, йўлга кириб, ўзавонида калма айтиб жўнай берди. Бунинг чини билан мусурмон бўлганини Барчин билиб, Қоражонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Кўзима кўринмас баландман дасти,
Бир нечук сўзларнинг тегар шикасти,
Ҳазиллаб айтаман, тўрамнинг дўсти,
Шундайин йигитнинг бормикан эси,
Мундайғачок аҳмоқ бўлгани неси,
Боғонағи сўзимни айтманг тўрама.
Кўнгилига оғир олиб қолмасин,
Мен шўрлидан кўнгли чўчиб юрмасин,
Нима бўлса бу сўзимни билмасин.
Сиз эшитинг мендай ойим нолишини,
Берман бурунг Бойчиборнинг бошини,
Билолмадим мен бекларнинг ишини.
Мен ҳам сизга яхши хизмат қилайин,
Тўрам кепти, билиб хурсанд бўлайин,
Бери келинг юришини сўрайин,
Тоза билиб вақтим хушлаб турайин.
Неча вақтлар бизлар бўлдик интизор,
Билмасдан сўйлаган сўзларим бекор,
Қоражонбек, сизга айтар арзим бор,
Отингни ушласин қирқин канизлар,
От бошини бурунг сиздай зўрабор,
Чақирганда сенинг келмоғинг даркор,
Беҳуда қолмасин мендай ғажакдор.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон зингкийиб бурилиб келди. Барчин отнинг жиловидан ушлаб, кўнглини хушлаб, Қоражонни меҳмон қила бошлаб, остига либос ташлаб, зиёфатга бир қўйни сўйди, гўштини осиб, шўрвасига ҳам тўйди. Гўштини пишириб, корсонга солиб, Қоражоннинг олдига олиб келиб қўйди. Тўқлининг гўштини чайнаб, суягини пуркиб юбориб, Қоражон ҳам қайқайиб ўтира берди. Қоражон туриб айтди: — Қани, Барчин, Алпомиш бўлса келди, алпларнинг муҳлати бўлса битиб қолди, сен нима жавоб айтасан? Барчин айтди: — Алпомиш келса, кепти-да, Алпомиш келди, деб мен Алпомишнинг этагидан ушлаб кета берайинми? Бул алплар ҳам умид билан олти ойга муҳлат берган. Ҳар ким майдонга от солади, отини ўздирган одам олади. Ҳар кимнинг ўз кўнгли ўзидан қолади. Менинг тўрт шартим бор, шул тўрт шартимни қилган кишига тегаман. Хоҳи Алпомиш қилиб олсин, хоҳи қалмоқларнинг бири қилиб олсин, шул сўзимни хон тўрамга айтиб бор, — деб бир сўз айтиб турган экан:

От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси,
Келган бўлса Қўнғирот элнинг тўраси,
Қирқ кунлик йўл Бобохоннинг ораси,
Бобохон тоғидан пойга қиламан.
Қўздан ёшин мунчоқ-мунчоқ тиздирса,
Қўшқанотнинг куйруғини сўздирса,
Бобохондан пойга қилиб ўздирса,
Оти илдам бойбаччага тегаман.
Мендайин ойимнинг ҳолин билганга,
Оша юртдан меҳнат тортиб келганга,
Душманларга қора кунни солганга,
Ёй тортишса, ёйи синмай қолганга,
Мен тегаман шул ёйандоз полвонга.
Мендайин ойимнинг ҳолин билганга,
Мени излаб оша элдан келганга,
Ғаним кўрса қиёмат кун солганга,
Оша юртдан излаб ҳалак бўлганга,
Минг қадимдан¹ танга-пулни урганга,
Мен тегаман шул қирағай мерганга.
Саваш бўлса, бул шубаниб чиққанга,
Кураш қилиб тўқсон алпни йиққанга,
Мен тегаман нор билакли полвонга.
Шул сўзимни айтиб боргин тўрамга,
Зоғ ҳам бўлса қўна берсин гулшанга,
Баб-баробар қилдим яхши-ёмонга,
Мен тегаман тўрт шартимни қилганга.
Айтиб боргин излаб келган султонга,
Отин тоблаб кира берсин майдонга,
Хабар бергин бари қалмоқ душманга,
Талаб қилса бари келсин майдонга,
Ҳеч қайси ҳам қолмасин-да армонда.

Бу сўзни Барчиндан эшитиб, Қоражон айтди: — Бул ўйни сен ўнғай топдинг, аёллик қилиб, мен шуни дейман, деб Алпомишнинг этагидан ушлаб ўтирганда, ҳодиса ишлар пайдо бўлар эди. Бул ишинг бинойи бўлди, — деб Қоражон отланиб бораётиб эди, бир кам тўқсон алп келаётиб эди, Қоражоннинг олдидан чиқиб қолди. Тўқсон алпнинг зўри Қўқалдош туриб айтди: — Қоражон, қаёқдан келаяпсан? Қоражон айтди: — Ўзбакнинг қизиникидан келаяпман.

— Ўзбакнинг қизининг муҳлати битди, учрадингми, нима жавоб айтди?

¹ Қадам

— Ўзбакнинг қизига учраб келаётирман. Ўзбакнинг қизининг айтган сўзи шул бўлди: «Пойга қиламан, отини ўздирганга тегаман; курашда алпларнинг барини йикқанга тегаман; ёй тортишса, ёйи синмай қолганга тегаман; минг қадимдан танга-пулни урган қирағай мерганга тегаман», — деди.

Бу сўзни эшитиб, Қўқалдош алп айтди: — Ўзбакнинг қизининг кўнгли менда, пойга бўлса, ўзиб келмоқ Қўқдўноннинг тани; кураш бўлса, тўқсон алпнинг бирини қўймасдан йикмоқ фақирнинг тани; ёй тортишганда ҳам менинг ёйим синмай қолади; минг қадимдан танга-пулни депти, беш юз қадимдан танга-пулни ураман, минг қадимга борган сўнг, чоғлаб қўйиб юбораман, бу ёғини мужмалтоб қилиб оламан. Сен бу остингдаги олачани қаёқдан олдинг? — деди.

— Қўнғиротдан Алпомиш деган дўстимиз келган экан, бул шунинг оти.

— Алпомиш келдими?

— Келди, — деди.

— Шул юртлардан шул отини миниб, хотин олиб кетаман деб аҳмоқ бўлиб юрурми?

— Шул отни миниб келган экан, — деди.

Қўса синчи деган синчиси бор эди, синчисига айтди: — Тушиб ўзбакнинг отини кўр қани. Тушиб Бойчиборни кўрди; қаричлаб кўрди: сағрисининг устидан қулоғининг ўртасигачайин тўқсон олти қарич чикди, айил тортуви олтмиш уч қарич чикди. Сағрисини силаб, бурнидан найча қўйиб, дурбин билан қараб кўрдиким, қўлтиғида тўрт ярим газ қаноти буклам-таклам бўлиб ётир.

— Қандай экан ўзбакнинг оти? — деди.

— Ўзбакнинг оти андай экан, ўзбакнинг қизига бурилмай қўя қўй, — деди.

— Чинингни айт, — деди.

Отни таъриф қилиб, чини шул, деб бир сўз айтиб турган экан:

Йилкичинда ўзи келган синлидир,
Тўбишқон туёқли, марол беллидир,
Аросат кунинда ажаб ҳоллидир,
Қиммат баҳо экан ўзбакнинг оти.
Минганларнинг ҳақдин етар мақсади,
Қўлтиғида тўрт ярим газ қаноти,
Асил тулпор экан ўзбакнинг оти.
Ўзи шундай келган экан човқар кўк,
Қуйруғидан берисинда кири йўқ,
Қандай бўлса минганларга кўнгил тўқ,
Мен биламан илдамликда мини йўқ.
Қимтиса ўтади осмонда қушдан,
Белига ярашган карк қубба пуштан,
Ҳеч камлик бўлмаса йўрға юришдан,

Умид қилма ой Барчиндай бувушдан,
 Асил тулпор экан ўзбакнинг оти,
 Буни минган Қўнғиротларнинг бекзоти.
 Ўн икки ой сен отингни боқтирсанг,
 Йўл-йўлакай йўлга гулмих тўқтирсанг,
 Авайлаб ўзади ўзбакнинг оти.
 Бедав миниб, от абзалинг шайласанг,
 Пойга қилиб қўп шумликни ўйласанг,
 Пойганинг бошида тортиб бойласанг,
 Ўн беш кун илгари берман ҳайдасанг,
 Бўшалса ўзади ўзбакнинг оти.
 Аввал қулоқ солгин айтган тиллара,
 Сенга тақдир қилмас Барчин гуллара,
 Чопа берсанг олтойчилик йўллара,
 Ингранса ўзади ўзбакнинг оти.
 Қалмоқ элда от бўлмайди баробар,
 Умид узиб кета бергин қалмоқлар.
 Ўзбакнинг қизи деб ҳалак бўласан,
 Отинг ўзолмаса нима қиласан?
 Бир ўзбакдан изза бўлиб қоласан,
 Беҳуда уришиб аҳмоқ бўласан,
 Бул от назаркарда, тоза биласан.
 Қаердан чопишсанг, аввал келади,
 Тенг бўламан деган отлар ўлади,
 Барчинойни ўзбак оти олади,
 Бошқа от минганлар ҳалак бўлади.
 Ўрлашганман не ишни қилади,
 Фойдаси йўқ, ғариллашиб юради,
 Бекорга ўзини аҳмоқ қилади,
 Бари гап майнага¹ йиғилиб келади,
 Асил тулпор бунда пайдо бўлади.

Бу сўзни эшитиб, Қўкалдош алпнинг аччиғи келиб: — Мендан бирон вақтда сен жодирим бўлиб, ўзбакни илгаридан ҳам кўриб, ўзбакка йўлиқиб, сиёсатга отимни таъриф қил, деб сенга уч-тўрт танга берган эканда, чокдан бирон нарса олиб таъриф қилдинг, — деб аччиғи келиб, синчининг икки кўзини ўйиб олиб қўйди. — Хамма вақт ўзбакнинг оти менинг отимдан ўзганда, сенинг кўзининг хунини бераман. Юринглар, Алпомишнинг устига бора-миз, — деди. Қоражон ҳам қўшилди, тўқсон алп жам бўлди. Хаммаси йиғилиб, тўкилиб, Алпомишнинг устига бориб қолди.

Алпомиш чодирда ўтириб эди, шундай каради, ҳар қалмоқлар келаяпти: калласи қападай, танаси тепадай, бутлари селанг-

¹ Мия.

лаб отнинг остига аймашиб кетган. Алпомиш ўтирган ерида сиёсат билан қаради. Бир кам тўксон алп отдан таппа-таппа ташлаб, қўл ковуштириб таъзим қилди; ақли шошиб қолди, табиридан адашиб, Қўкалдош алп Қўқдўноннинг устида бир ўзи қолди, Алпомишга қараб, бир сўз айтиб турди:

Гап эшит, ўзбак, тилимдан,
Колмагин келган йўлингдан,
Умидинг узгил жонингдан,
Умид қилмагин ёрингдан,
Айрилма кирдикорингдан,
Нима иш келар қўлингдан?!
Сўз айтади мендай алплар,
Менга бўлмайсан баробар,
Бул хотинимда ниманг бор,
Кет энди сендай баччағар.
Тоғ бошини чалар туман,
Чангалима бўлсанг дучор,
Ўзбак, қутулмоғинг гумон.
Устингга отлар соларман,
Ер билан яксон қиларман,
Ўзбак қизини оларман,
Билганимдайин қиларман.
Ҳазил билиб турма мени,
Ким аҳмоқ кип юборди сени?
Келганинг қалмоқ мазгили.
Кет, ўзбак, тайин ўласан,
Тур йўқол, нима қиласан.
Қўкалдош дейдилар мени,
Қўп сарсон қиларман сени,
Менга маълум қизнинг ҳоли.
Олсам деб умидинг борди(р),
Ҳазил билма қалмоқларди,
Бу гапимни англаб билсанг,
Барчинойнинг кўнгли борди(р).
Неча марта савол қилган,
Тегаман деб ваъда берган,
Ўзбак қизин олмоқ бўлган,
Билгин бул Қўкалдош бўлган.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Қўкалдошга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Тикилсам қурийди дарёнинг гуми,
Наъра тортсам қулар қўрғоннинг тими,
Бунча сўзни лоф урмагин бемаъни,

Отим Ҳаким, мен ҳам Бойсиннинг хони.
Кетган одам излаб бунда келами,
Келган одам сендан камроқ бўлами,
Ўзи ўлмай, киши ёрин берами,
Ҳеч бир элда сендай тентак юрами,
Лоф уриб ўзини бозор солами,
Лоф билан қўлидан бир гап келами?!
Бешайин чиқмайди марднинг довуши,
Урушли кун Рустамдайин бул иши,
Қайсардайин бордир анинг саваши,
Шундай кунда ўлмоқ гуппининг иши.
Майдонда лоф уриб ул кун келади,
Кўтарилганини биров билади.
Айналтириб бир қайсар солади,
Аҳмоқ бўлиб сендай қалмоқ ўлади,
Лоппининг жазосин шундай беради.
Ғарибликда ҳаққа фиғон этарман,
Нор кесар олмосни белга чотарман,
Қиличима қирмиз қонлар қотарман,
Дучор келганингни кўкка отарман,
Иш кўрсатиб, ёрим олиб кетарман.
Жафолар соларман тандаги жонга,
Хазон бўлса зоглар қўнар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга,
Ҳазиллашма, қалмоқ, мендай султонга,
Сен мард бўлсанг, чиқа бергин майдонга,
От-потингман отайинми осмонга?!
Алпомиш дер сенга бермайман омон,
Қалмоқларга солайин охир замон.

Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош ҳам бир сўз деб турибди:

Ўзбак, эшит менинг додим,
Ёрни босган сиёсатим,
Бу юртда қолар жасадинг,
Қайтиб сен отасан отим,
Кимга келади қувватинг?!
Сен ҳам, ўзбак, ажаб депсан,
Гуппи сўз ўрганиб кепсан,
Неча сўзни лоф урибсан.
Қиларман ер билан яксон,
Сўз айтарман алвон-алвон,
Элингдан чиқибсан, полвон,
Мендан қутулмоғинг гумон.
Умид қилмагин ёрингдан,
Одам бўп чиқиб шаҳрингдан,

Бўйинингни узай танингдан.
Мен ҳам бўлсам марди майдон,
Омон кетмайсан бу жойдан,
Сендай неча полвон келган,
Келиб бу юртларни кўрган,
Хаммаси қўлимда ўлган,
Қолгани пушаймон қилган,
Боши гангиб, чўлда сарсон,
Элин топмай, гаранг бўлган,
Хар ким ҳам дўғилиб кўрган,
Ким менга баробар бўлган?!
Ўзбошимча бу Қоражон
Сени бир кун топиб келган,
Бу юришинг бўлар ёлғон.
Мени билсанг шундай полвон:
Не эрлар кеп саваш қилган,
Бу тўқайлар қонга тўлган,
От остида калла қолган,
Хаммаси қўлимда ўлган.

Бу сўзни Қўкалдошдан эшитиб, Қоражон ҳам бир сўз деб турган экан:

Эмишдошим, ака, бундай қиласан,
Бир ўзбак деб сўзни лофи урасан,
Сен тилингни тортиб сўйла бу замон,
Ўзбак муғум, армон билан ўласан.
Бул ўзбакни алп Қоражон билади,
Чангалласа, тоғни талқон қилади,
Сен тилингни тортиб сўйла, бек оға,
Аччиғланса, мулкинг яксон бўлади.
Ўзи оғир, билмас айтган додингни,
Ўт қўйиб куйдирар, қалмоқ, юртингни,
Холин билмай ҳар ким ҳалак бўлади,
Ким бунга тегинса тайин ўлади.
Англамайди кўпинча айтган сўзингни,
Агар билса, ўяр икки кўзингни,
Якинласанг, ўлдиради ўзингни.
Ўрлашганман, ака, нима бўлади,
Бир ҳодиса иш бўп бунда қолади,
Бекор керишганлар аҳмоқ бўлади,
Барчинойнинг айтган шартин қилади,
Шарт битирган одам ёрни олади.
Тўрт шарт буюргандир унда зулфакдор,
Қоражонга тайин қилган муқаррар,
Шул шартнинг пайида бўлмоқли даркор,

Бекор гапнинг нима кераклиги бор!
Элу халққа юриб хабар берайин,
Ҳамма ҳам эшитсин, ани кўрайин,
Ким олади, ким қолади, билайин.
Ўртадаги ўзбек кизи у дилбар,
Унинг учун бекор ўрлаш не даркор?
Жонни сотиб ўзиб келар бедовлар,
Отинг ўзса, ўзингдадир ихтиёр,
Бунинг учун ўрлашиб ётмоқ не даркор,
Оти ўзганга тегар Барчиндай дилбар,
Бундайин беҳуда сўзлар не даркор.
Пойганинг пайида энди бўлайик,
Қалмоқшоҳга бориб хабар берайик,
Элу халққа юриб жарчи қўйайик.
Халойик эшитмай яна қолмасин,
Эшитмаган кўп пушаймон қилмасин,
Билмадик деб ичин уриб юрмасин.
Отини совутиб майдонга келсин,
Ўртадаги ўзбек кизини кўрсин,
От боққанлар чошиб пойгани курсин,
Оти ўзган олар, ҳалоли бўлсин.
Бу сўзни Қоражон туриб гапирсин,
Ҳамма одам эшитиб бунни тан берсин,
Қўқалдош ўртада ўрлашиб турсин,
Қўпдан қолмай, бу ҳам пойгага юрсин,
Оти ўзса, Барчин шуники бўлсин.

Қоражоннинг сўзи ҳаммасига маъқул бўлиб, «Қоражон рост айтди», — деб, буёқдаги қўл қувуштириб турган қалмоқлар: — Ёш бачча экан бул ўзбек ҳам, — деди.

Бир нечаси: — Бир ўзбек-да, — деди.

Бир нечаси айтди: — Жуда ҳаддили муғум зўр ўзбек-да, Қўқалдошдан ҳайикмади, тилини тортмай гапирди, сўнгги навбатда Қоражон ора тушди, бўлмаса, Қўқалдошни бир ёқлик қилар эди, хили иш бошлаб турар эди, — деб ҳар қайсиси ҳар сўзни гапириб ётди.

Энди Қоражон бош бўп, пойганинг ҳаракатини қилаяпти. Хат ёзиб, Қалмоқшоҳга хабар юборди. Бир маҳрам хатни олиб кетди, ким йўлиқса, хабар бериб бораёпти. Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига етди. Бир хизматкор хатни олиб, Қалмоқшоҳга тутди, Қоражоннинг маҳрами қайтди. Бул хатни Қалмоқшоҳ ўқиб кўрди. Сайис хизматкорига буюрди: — Отларни тобла, хўб парвариш қилиб қара, манглайларини сила, ўзбекнинг кизи пойга бўлади, насиб этган олади. Жуда яхши киз таърифи келади, отини ўздирган одам олади, — деб кишлоқларини, бозорларини чакирта берди, ҳар тарафга хабар қила берди.

Қалмоқшоҳнинг амри шундай бўлади,
Ҳар элга жарчилар хабар қилади,
Қишлоқларга юриб хабар беради,
«Отига ишонган одам боради,
От ўздирган бийнинг қизин олади»,
Эшитганлар отни тоблаб кўради.
Билмаганга юрур шундай билдириб,
Шўхлик қилиб бир нечани қулдириб,
Элу халққа юриб хабарни қилиб,
Жарчилари ҳар бозорни чақириб.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Қўнғиротдан ҳам бунда одам келибди,
Тўксон полвон кўп бир чаток қилибди,
Бойсарининг кизи пойга бўлибди,
Бизнинг юртга шуйтиб хабар келибди,
Яхши қиз деб овозаси келибди.
Мард йигитлар от совутиб боради,
Оти илдам Барчинойни олади,
Қалмоқ юрти кўп ғалоғул бўлади.
Ҳар ким ўз ҳолига отин кўради,
Оти ёмон кўп иркилиб қолади,
Кўрайлик, деб катта-кичик келади.
Кашал ғорда катта йиғин бўлади,
Ойнали кўлига одам тўлади,
Алплар, бул ҳам шердай бўлиб айналиб,
Элатидан келган отга қаради.
Пойгага борғудай отни айириб,
Шул замон мирзалар хатлаб туради.
Пойганинг бошчиси Қоражон сардор,
Тўсат-тўсат келаётир қалмоқлар,
Ўн минг уйли Қўнғирот халқи қаради,
Томошамон Ойна қўлга тўлади.

Пойгага қўшиладиган отдан қалмоқларнинг подшосидан ҳам
уч от келди: бири олапача тўрик от, бири бир шапақ от, бирови
ўн бир минг тангага олган саман от. Қалмоқнинг юртидан Бар-
чиннинг пойгасига йиғилган от тўрт юз тўксон тўққиз от бўлди.
Бойчибор билан тўп-тўғри беш юз бўлди. Синчилар беш юз отдан
бўлагини кўриб қайтариб юборди: — Бу отлар бўлмайди, бу узок
йўл, бул отлар йўлда қолади, ичи куйиб бекорга ўлади, эгаси ҳам
сарсон бўлади, — деди.

Пойгачилар ҳар кунига от совутиб, ёлғон пойга қўйиб келади.
Бойчибор отларнинг чангини кўрмай қолади. — «Уйинда ўзган
чинда ўзади» деган гап бор, ҳазил пойгада отнинг чангини
кўрмай қолади. Чин пойга бўлган сўнг қандай келади? — деб
қалмоқлар боғонағи кўр бўлган синчига изза беради. Зўрни зўр

билади, валини вали билади, тулпорни тулпор билади. Тойчи ўлаҳатида Қўқалдошнинг Қўқдўнони тулпор эди, ўзидан қолиб Бойчиборни қўриб, ваҳм босиб, емини олмай қолди. — Менинг отим касал бўлдим, дарди ёмон ўсал бўлдим, кўзинг бўлмаса ҳам, қўлинг билади, бизнинг отни бир қўриб берсанг, — деди. Синчи Қўқалдошга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Алп Қўқалдош, эшит айтган сўзимни,
Зўрлик билан ўйдинг икки кўзимни,
Сарғайтирдинг менинг гулдай юзимни.
Ўзидан қолибни отинг кўргандир,
Бул пойгадан ўзолмасин билгандир,
Ваҳм босиб емин олмай қолгандир,
Отингнинг қолиби Чибор бўлгандир,
Ўзингнинг қолибинг Ҳаким полвондир,
Шуйтиб отинг ўйлаб ваҳм қилгандир.
Хоҳи боргин, хоҳи қўйгин, қалмоқлар,
Бекорига ҳалак бўлма, аҳмоқлар.
Ўзбакнинг қизидан умид қиласан,
Ҳолинг билмай сарсон бўлиб юрасан,
Беҳуда отингга зулм қиласан,
Ололмайсан, сарсон бўлиб келасан.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Сенга айтган менинг сўзим шул бўлар,
Бойчиборман отинг бўлмас баробар,
Ҳали ҳам сен ҳалак бўлма, қалмоқлар.
Бобоҳон тоғига сен ҳам борасан,
Қўп жонингни қийнаб сарсон бўласан,
Сарсон бўлган билан нима қиласан,
Бир куни зингкийиб ўзинг қоласан,
Элга келиб сен шарманда бўласан,
Қўзим ўйиб менга изза берасан,
Ўзбакнинг қизини қайтиб оласан,
Элда юрган сен ҳам аҳмоқ балосан,
Борсанг сен, сарсон бўп бир кун келасан.

Бу сўзни эшитиб, ўлса ҳам бул тўғри гапирмайди, энди бул ўзбакнинг ёрдамини олиб, гапирмоқ билан бўлди бунинг иши, — деди.

Қўқалдош отланиб, ҳамма пойгачилар жам бўлиб, Алпомишнинг танидан Қоражон пойгага бормоқчин бўлди. Саксон тилла савдо қилиб Бойчиборни олди. Қариндошсиниб қалмоқлар Қоражонни айнитди: — Бул отинг бунча пуллик от эмас, синчининг пора олиб гапирганига аҳмоқ бўлдинг, ўзбакнинг ёмон чўбирини баланд олдинг, бир четини ўзинг ҳам кўрдинг.

Алпомиш айтди: — Дўстим, қариндошларинг айнитган би-

лан айнама, бир суриниб турар, сувдай оққан йўрға бўлар, нима десанг, айтганингни килар, отдан жуда кўнглинг тўлар, — дейётир. Қоражон ҳам: — Бир савдо-да, айнамайман, — деб ётир. Қалмоқларга кўз-кўз қилиб, шундай иш бўлиб, Қоражон Бойчиборни миниб, пойгачиларга аралашиб турибди.

Алпомиш ўз юртидан келган отга бағир босиб қолган. От кўзидан ғойиб бўладигандай бўлди, шу шаҳарда қоладигандай бўлди, якка мазор бўп ўладигандай бўлди. Қоражонга қараб: — Бир келар мўлжалингни айтгин, — деб сўраб турган экан:

Қоражонбек, мен ҳам сенга қарайин,
Бир келар бўлжалинг сендан сўрайин.
Тойрилмасин бошда тожи давлатинг,
Белингда ярқиллар кескир пўлатинг,
Ўйнайди остингда Бойчибор отинг,
Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?
Ўз элингда сен ҳам бексан, тўрасан,
Жаҳонни сайл этиб ўйнаб-куласан,
Кўп қалмоқман ёлғиз кетиб борасан,
Хабар бергин, неча кунда келасан?
Сен кетган сўнг қолмас менинг тоқатим,
Бойчибор эди-ку менинг улфатим,
От кетган сўнг қолмас менинг қувватим,
Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?
Бебош қалмоқ бўлди сенинг ҳамройинг,
Бундай кунда гапни гапга улайин,
Бир келар бўлжалинг айтгин, билайин.
Ғам билан сарғаяр гулдайин дийдор,
Бул сенинг остингда кетди Бойчибор,
Хар гап бўлса, сенда бўлди ихтиёр,
Отга залал еткизмасин қалмоқлар,
Албатта хабардор бўлгин, Қоражон.
Бориб обод қилсам мамлакатимни,
Дўстим, деб миндирдим сенга отимни,
Айтиб кетгин сен ҳам бир муҳлатингни.
Кўп қалмоққа ёлғиз ҳамроҳ бўласан,
Нима бўлса созигарлик қиласан,
Айтиб кетган неча кунда келасан?
Саломат бўлсин-да Бойчибор отинг,
Шундай бўлди менга қилган хизматинг,
Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?

Бу сўзни эшитиб, Қоражон келар муҳлатини айтиб, бир сўз деб турган экан:

Остимда ўйнаса араби отим,
Мен кетсам қолмайди, дўстим, тоқатинг,
Борув қирқ кун, қайтув беш кун, бек дўстим,
Қирқ беш кундир, дўстим, келар муҳлатим.
Жаҳонни сайл этиб ўйнаб кулмасам,
Нор кесар олмосни белга чолмасам,
Қирқ беш кунда Бобохондан келмасам,
Ҳам отингни, ҳам дўстингни ўлди де,
Якка мозор бўлиб шунда қолди де.
Ҳар гап бўлса, яратгандан кўрарман,
Қўлимдан келганча хизмат қиларман,
Ярашиққа от кокилин ўрарман,
Насиб этса қирқ беш кунда келарман.
Ҳар талабинг бўлса, ҳақдин тилагин,
Қирқ беш кунда бул йўлима қарагин.
Ғамли қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
Мен келганча дуода бўл, беғижон,
Бу сўзларни айтиб ўтар Қоражон,
Ҳамроҳ бўлди менга беш юзта душман,
Ёлғиз-да деб сен қилмагин пушаймон.
Булар ҳам қариндош, бирга борарман,
Қалмоқларман кўп ўрлашиб кўрарман,
Қўлимдан келганча хизмат қиларман,
Беш юзининг бири бўлиб юрарман,
Нима бўлса эҳтиёт қип кўрарман,
Ёмонининг йўлда додин берарман,
Насиб этса қирқ беш кунда келарман,
Хафа бўлма, дуода бўл, бек дўстим.
Ҳаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Мен келганча, дўстим, хафа бўлмагин.

Бул сўзларни айтиб, пойгачилар жўнаб кетди. Алпомиш чодирда ўтириб қолди. Қирқ беш кунда келар, деб вақтини хушлаб турди. Энди Барчиннинг қирқин канизлари билан Суксурой деган канизи бош бўлиб, Алпомишга овқат олиб, қирқин қизлар товоқ кўтариб, дастурхонга солиб, чодирга олиб келиб қолди. Келса, пойгачилар жўнаб кетибди. Алпомишга қараб, Суксур каниз бу сўзни айтиб турибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
Обло сенинг ақли-хушинг олибди,
Беғижон, бул ишинг ўсал бўлибди,
Бойчиборни, билдим, қалмоқ минибди.
Марднинг иши элда шундай бўлама,

Отидан айрилиб яёв қолама,
Хаёлингга шундай гаплар келама,
Хеч замонда қалмоқ дўстлик қилама?!
Менинг муножотим қабул бўлмади,
Бегижон, бўшлигинг сира қолмади.
Сен бекор берибсан Чибор отингни,
Фалак берсин қайтай кўнгил шодингни,
Хай билмайман қиларми хизматингни?!
Оша юртга келиб бундай бўласан,
Ихтиёринг бир қалмоққа берасан,
Бир ғариб пиёда бўлиб қоласан,
Душман бўлса, нима илож қиласан?
Сен эшитгин мендай мунглуқ тилини,
Янги кеп қўргансан қалмоқ элини,
Сен билмайсан бадбахтларнинг сирини,
Қуритмасин сендай марднинг шўрини.
Учқур бўлсанг, қанотингдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг, туёғингдан тайрилиб,
Бекор қипсан Бойчибордан айрилиб,
Англаб билгин, отинг омон келмайди,
Кўнглингдаги ўйлаганинг бўлмайди,
Улар душман, сира дўстлик қилмайди.

Бу сўзни эшитиб, Суксур канизга қараб, бир сўз деб турган экан:

Хар ким ўз шаънига бекми, тўрами,
Аёлнинг ақили ақл бўлами,
Шу гапинг шаънима тўғри келами,
Дўст деб менга ул душманлик қилами?!
Бу насихат айтма, сендай муштипар,
Қулоқ соп эшитгин айтган нидога,
Бу сўзларни айтма, каниз, садаға,
Ишимни солганман кодир худога.
Аввал обло, дуюм наби бўлса ёр,
Ўн икки имом, чилтан бўлса жиловдор,
Иншоолло пойгадан келар Бойчибор,
Бу сўзларни айта кўрма, қирқинлар,
Қоражонбек шумлик олса кўнглига,
Қоражонбек бир худога урдирар.
Кўнглига қандайин шумлик келади,
Дўст отини тутиб бундан жўнади,
Дўст деганинг қабоҳат гап бўлади,
Қоражонбек яхши хизмат қилади,
Хаёлин қочирса, осий бўлади,
Эси бор, Қоражон ўзи билади,
Бу гапинг, канизак, қандай бўлади,

Таваккални бир худога қилади,
Кўп қалмоқман ёлғиз ўзи жўнади,
Менинг учун меҳнат тортиб боради,
Мен билмайман нима азоб кўради,
Қалмоқлар албатта ташвиш беради,
Дўст хизмати, каниз, шундай бўлади,
Ўлмаса, бир куни келиб қолади,
Шаънима бу гапинг номард бўлади.
Сен номард билмагин бул замон бизни,
Аёллик қип билмай сўйладинг сўзни,
Эргаштириб кепсан бул қирқин қизни.

Бу сўзни айтиб, канизларнинг олиб келган овқатини еб, фоти-
хани юзга тортди. Қирқин канизлар бу сўзни айтди:

Кийгани гулгун қирмизи,
Ақлингдолар жоду кўзи,
Бизлар Барчиннинг канизи,
Келсин деган бийнинг қизи.
Қирқин қизлар бошлаб борар,
Олдингизда хизмат қилар,
Агар кўрсанг, йўлинг бўлар.
Эшитингиз айтган сўзни,
Маҳтал қилманг қирқин қизни,
Барчиной юборган бизни,
Қўймай оп кетамиз сизни,
Қўрмайсизми сарвинозни.
Балқ уриб ўтирган ўзи,
Сизни элтар айтган сўзи.
Боғдочилган гулгунчалар,
Гулга ярашган думчалар,
Келсин деган ойимчалар.
Агар кўрсанг, кўнглинг тўлар,
Билла юрсанг, яхши бўлар,
Канизлар бўлди миннатдор,
Кўнглингда қолмасин ғубор,
Сирлашсам дейди гажакдор,
Сўз айтади жамъи қизлар.
Эшитинг оху зоримни,
Бориб кўрсангиз ёрингни,
Таркат черу ғуборингни.
Барчин шундай гажакдорди(р),
Хамма сизга интизорди(р),
Бориб кўринг зулфакдорди,
Ўғринча қалликқа бормоқ
Ўзбак юртда расм борди(р).

Канизларга караб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган экан:

Бул бориш, қирқинлар, айб бўлмайми,
Бойсарибий билса, гина қилмайми,
Эшитса, элу халқ бизга кулмайми,
Бу борувим менинг айб бўлмайми
Одамлар шаънига номард қилмайми?!
Қизлар мени лодон ишга солмагин,
Ёрим таъриф қилиб ақлим олмагин,
Қўй, канизлар, бундай йўлдан урмагин,
Қизлар, бундай баринг йиғилиб келмагин,
Мени жуда аҳмоқ, лодон билмагин,
Сен ияртиб, эл кулдириб юрмагин,
Ўртага олиб кўп шарманда қилмагин,
Бора бер, канизлар, ҳалак бўлмагин.
Сенинг билан юрсам қандай бўлади,
Гап келса, бетима таъна қилади.
Қанча одам хизмат қилиб юради,
Бий қизига борсак айб бўлади.
Хизматингдан, қизлар, кўнглим тўлади,
Бул ишинг кўнглима тўғри келмади,
Қандай одам кўрса айб қилади.
Барчин сулув ўзин ўртага солади,
Бийнинг қизи бул ўртада қолади,
Меҳнат тортиб бир кун отлар келади,
Сўнгра билмам кимники бўп қолади.
Ҳозир боришимиз бежой бўлади.
Канизлар, зўрлама, кўнглим қолади,
Гапирган сўзларинг айб бўлади,
Ўртада қолгандир, кимлар олади,
Ким оларин жаббор эгам билади,
Бу сўзларинг, каниз, айб бўлади.
Такдир этса, бир кун даврон суради,
Такдирга тан берса, яхши бўлади,
Худо қилган ишга банда кўнади.

Бу сўзни эшитиб: — Ўғринча бормоқ ота-бобомиздан қолган расм, — деди. Бул маъкул тушайин, деди. — Ота-бобомиздан қолган расм экан, — деб бормокни ихтиёр қилди. Бул ўғринча қаллиққа бораётгандаги сўзи:

Ҳакимбекнинг билмаганин билдирди,
Ёрин айтиб шодиёна кулдирди.
Қизларнинг сўзига ҳуррам бўлади,
Қирқинларман бирга-бирга жўнади.
Маъкул билди канизларнинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,

Бориб кўрсам дейди бийнинг қизини.
Таъриф бериб анинг ақлин олади,
Канизларман бир-бирга боради,
Сой билан паналаб шунқор жўнади.
Бийнинг қизин кўрса кўнгли тўлади,
Қирқин қизлар ўйнаб-кулиб боради,
Ҳар тарафга назар солиб қаради.
Кўп қизларман билалашиб жўнади.
Ўзбакнинг расми шундай бўлади,
Ўғринча қаллиққа кетиб боради.
Қизлар айтар: — Бизман бирга юринг, деб,
Ҳар замон паналаб бориб келинг, деб,
Дамба-дам вақтингиз хушлаб туринг, деб,
Кўнглингиз тобласа кунда боринг, деб,
Қандай бўлса аралашиб туринг, деб,
Барчинойман бориб суҳбат куринг, деб,
Насиб қилса кунда ўйнаб-кулинг, деб
Ҳеч ким билмасин-да пасман юринг, деб,
Насиб этса, бийнинг қизин олинг, деб,
Кўчманчи бўп келган элни кўринг, — деб.
Бу сўздайтиб қизлар кетиб боради,
Ўн минг уйли элдоралаб юради,
Бойсариникига яқин боради,
Бевақт бориб бахмал уйга киради,
Шул замонда Барчинойни кўради.
Адаб билан бул ўрнидан туради,
Қирқин қизлар ҳозир бўлиб туради,
Бу қизлардан Барчин уялиб боради,
Икковини қизлар яқин қилади,
Билагидан Ҳаким ушлаб олади,
Бекнинг вақтин қизлар хушлаб туради.
Бийнинг қизин жамолини кўради,
Кўриб Ҳакимбекнинг кўнгли тўлади,
Табассумман Барчин сулув келади,
Қирқин қизлар хизмат қилиб туради.
Ҳакимбекнинг сиёсатин кўради,
Барчинойим иззат қилиб туради,
Қирқин қизлар пайровинда бўлади,
Иззатида бекнинг кўнгли тўлади.
Саҳаргача Ҳаким бунда туради,
Тонг олдида тағи қайтиб жўнади.
Эл кўзига тушмай бунда келади,
Намоз вақти чодирига киради,
Кунда қизлар хабар олиб туради,
Ҳаким бунда аралашиб қолади,
Боришли-келишли бўлиб юради.

Буларга ҳар замон қизлар келиб, бир-бирини куриб, сиру холини билиб, шундай бўлиб юрди. Булар бунда шундай бўлиб турди. Пойгачилар йўл юрди. Пойгачиларнинг бораётгандаги сўзи:

Не қалмоқлар шердай бўлиб,
Хар яғрини кирдай бўлиб,
Беш юз отли бирдай бўлиб,
Қистаб йўлда тўбичокни,
От бошини қўйиб олар
Яқин қилмоққа узоқни.
От чопишса узоқ йўлга,
Бир-бири кирмайди тилга,
Қамчи уриб Бойчиборга,
Қоражон ҳам борар бирга,
Йўлдош бўлган сатта зўрга.
Қоражонни мазах қилар,
Шўхлик кип ўртага олар,
Барчинойимнинг устидан
Хўп ўрлашиб талаш бўлар.
Бораётгир лололашиб,
Ганаси дарёдай тошиб,
Бир хили ўтдай тутлашиб,
Бадбахт чўлда аҳалашиб,
Қоражон отини қўшиб,
Бир суруниб Чибор турар,
Энди жуда йўрға бўлар,
Қўп қалмоқлар ҳадик қилар:
«Қунба-қун юрса очилар,
Ўзбакнинг оти ҳийлагар».
Гумон қилди қўп қалмоқлар:
«Ҳайвон ҳам бўлса жодугар,
Йўлларнинг танобин тортар,
Бул отдан ҳамма беҳабар,
Ўзармикан шул укағар,
Фарқламайди ақли йўқлар».
Шундай бўлиб йўл юради,
Зилнинг тоғига боради,
Қалмоқ шундай айрилади.
Қалмоқ кетди ўйни ўйлаб,
Қўнғлига келганин сўйлаб:
«Бобоҳонга етармиз, — деб,
Тумшук билан ўтармиз, — деб,
Текис йўлман кетармиз», деб.
Қоражон айрилиб қолди,
Зил тоғин белига солди,

Бир йўл билан бора берди.
 Бораётган Қоражон номдор эди,
 Зил тоғида бир айдахор бор эди,
 Айдахорга алп Қоражон дориди.
 Қоражонбек энди шундай каради,
 Бунда ётган айдахорни кўради,
 От тизгинин мунда тортиб туради,
 Айдахор ҳам Қоражонни кўради,
 Қоражонга аждар салом беради.
 (Шоир сўзи шундай ёлғон бўлами,
 Айдахор одамга салом берами?!)
 Остида мингани Бойчибор эди,
 Минганларга қутби замон ёр эди,
 Жиловида чилтан, пирлар бор эди,
 Пирга салом берган айдахор эди.
 Жафоларга тушиб энди танда жон,
 Бундай кунда эгам бўлғай меҳрибон,
 Айдахордан ўтиб кетди Қоражон.
 Азаматлар олмос бойлар дастига,
 Фаним тушар кам давлатнинг қастига,
Остидаги Чибор отни ўйнатиб.
 Қоражон чикди Зил тоғининг устига.
 Токка чиқиб алп Қоражон каради,
 Йўлда тўзиб қалмоқ кетиб боради,
 Бул тоғдан энкайиб номдор жўнади,
 Мазмунли қалмоқлар кейин қолади,
 Йўлнинг тутасиман қичаб боради,
 Неча адир, белдан ўтиб жўнади,
 Муродини яратгандан тилади,
 Тақдирида нима борин кўради,
 Чу, дейди, Чиборга ғайрат қилади,
Қалмоқдан илгари кетиб боради.
Қуринмайди қалмоқларнинг қораси.
 Бораётган Қоражондай тураси,
Яқин колли Бобоҳоннинг ораси.

Бобоҳон тоғига етиб, Қоражон отга дам бериб ётди. Қалмоқлар тумшукни айланиб бораяпти. Бир нечаси: «Қоражон қуринмайди», — дейди. Бир нечаси айтади: «Отларнинг тўзонида чўбири билан тўбалашиб юргандир-да, Қоражон ўзбакнинг отини баланд олган, ул ўзбакнинг тани бўлган, қачон Қоражон бир ҳисобда бор, у ҳам ўзбакнинг бири бўп сарсон бўлган». Қалмоқларнинг олди ҳафта-ўн кун деганда Бобоҳон тоғига етди. Кейини чувалиб ҳали ҳам келаяпти, жуда ҳам ўлдик, деб бораяпти. Кўрса, Қоражон Бобоҳон тоғида ётибди, пойга қўядиган ерга борибди.

Кўкалдош алп туриб айтди: — Қоражон, сен лот-манотдан юз ўгириб, исломнинг динига кириб, сеҳргар-жодугар бўлиб, балога йўликиб қолибсан. Шу ёмон чўбир билан биздан бурун келибсан.

Қоражон айтди: — Сизлар билан бирга-бирга Зил тоғига келдим, от чарчаб қолиб, кўп дилтанг бўлдим, зехним койиб, йикиб тўрт оёғини бўғиб, орқалаб, йўлнинг тўтаси билан янгитта ошиб келдим. — Ўзбакка иярсанг, азоб кўрадиганинг белгили эди, — деб бир сўз айтиб турган экан:

Сен билмадинг бек оғаннинг ишини,
Кел кесайик Бойчиборнинг бошини,
Ўртаголиб ейик анинг гўшини,
Шуйтиб қилсак ўзбакларнинг ишини.
Сен эшитгин алп оғаннинг додини,
Кел сўйайик, ука, ўзбак отини,
Армонман кетмасин аканг хотини.
Ўзбак билан гапинг бир бўп юрасан,
Сен ҳам жуда ўзбошимча бўласан,
Мендайин акангни хафа қиласан,
Номус-орни кимга олиб берасан,
Қайси ўзбакни сен хотинли қиласан?
Ўзбошимча бўлиб элда юрасан,
Ёмон бўлсанг, сен жувармак ўласан.
Бир ўзбакнинг кизи деб ҳам келганмиз,
Беш юз одам ҳалак бўлиб юрганмиз,
Неча марта биз маслаҳат қилганмиз,
Сенинг ҳисобингни топмай турганмиз,
Ўзбак отин ўлдирмоқчи бўлганмиз,
Ўзбак қизин биз олмоқчи бўлганмиз.
Ўзбакнинг отини нобуд қилайик,
От гўштига тўйсин барча халойик,
Бойчибор гўштини овқат қилайик,
Келгин, ука, бир ваъдада турайик,
Жуда ҳам ўзбакнинг ишин қилайик.
Ёлғиз чиқиб ўзбошимча бўлмагин,
Кўкалдош акангни хафа қилмагин,
Ўзбакларнинг етагида юрмагин,
Баччағарнинг айтганини қилмагин,
Қандай бўлса, қариндошдан қолмагин,
Ўзгаларнинг айтганига қўнмагин.

Бул сўзни Кўкалдошдан эшитиб, Қоражон ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бу сўзингни, ака, сенинг қўйайик,
Омин деса париштаю малойик,

Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
Келгин, ака, Кўкдўнонни сўяйик,
Дўноннинг гўштига тоза тўяйик,
Қазисини ёлғиз сенга қўяйик,
Шул сўзимни маъқул денглар, халойик.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмайми,
Обло сенинг ақли-хушинг олмайми,
Кўз ола қиласан Чибор отима,
Бундай бўлсанг Кўкдўноннинг ўлмайми?!
Шу сўзим ҳаммага маъқул келмайми,
Кўкдўноннинг гўштин есак бўлмайми?
От сўймоққа жуда абжил бўлибман,
Одамларнинг кўнглидагин билибман,
Қассобликни ўзим машқ қип турибман,
Дўнонни сўймоққа, ака, толибман.
Хафа қилма Қоражондай мардингни,
Аввал ўлдирайлик Дўнон отингни.
Йўқ ердаги сўзни лофи урасан,
От сўймоқни ўзинг бошлаб турасан,
Ўлдирмоққа мен абжил-ку, биласан,
Акажон, каттасан, кавак боласан,
Йўқ ердаги гапни топиб келасан,
Менинг отим ўлдирмоқчи бўласан,
Эгаси йўқ, нима жавоб берасан,
От сўймоқни, ака, мендан кўрасан,
Аввал сен отингни сўйиб берасан,
Мен айтсам, кўнглингга оғир оласан,
Одамларнинг кўнглидагин биласан,
Ярамаган сўзни айтиб турасан,
Ака, ўзинг асли аҳмоқ бўласан.
Бу сўзни айтиб туриб эди Қоражон,
Қалмоқлар аччиғи келди ул замон,
Қоражонга сира бермайди омон,
Ҳаммадан айрилиқ савдоси ёмон,
Қоражонга интилганди бу замон.
Бари қалмоқ бу ўртага олади,
Қоражон ёлғиз-да, нима қилади?
Бу қалмоқлар кўплик қилиб туради.
Қалмоқ бари хаста кўнглин хушлади,
Қоражоннинг билагидан ушлади.
Йиғилиб қалмоқлар зўрлик қилади,
Ўлдирмоққа кўзи қиймай туради.
Неча сўзни бу қалмоқлар ўйлади,
Қоражонни кулабанд қип бойлади.
Харчанд чирпиниб кўрди Қоражон номдор,

Қалмоқ кўп-да, бўлолмади баробар,
Зўрлигини билдиргани қалмоқлар.
— Хазон бўлса боғда гуллар сўлар, деб,
Ажал етса, паймонаси тўлар, деб,
Бўшалса, бир кун и ўзи борар, деб,
Шунгит бўлди, бу жувормак ўлар, деб, —
Бош бўлиб Қўкалдош бойлаб ташлади, —
Ҳамиша бизга чатоқ қилиб юрар, деб,
Ўзбек бўлса шундай азоб кўрар, деб,
Қарға, қузғун еса бунда қолар, деб,
Зўр бўлса бир Қоражон кам бўлар, деб.
Бойловли қолгандир Қоражон номдор,
Бойчиборни ўртага олди қалмоқлар.
Шундайин ҳайвоннинг кўнглин бўлади,
Қалмоқ бари бул ўртага олади,
Хар тарафдан унга арқон солади,
Бойчиборни энди йиқиб олади.
Бойчиборни шундай тортиб бойлади,
Оёғидан ўраб-кериб тайлади.
Аҳмоқ қалмоқ отга зулм қилади,
Туёғига гулмихларни уради,
Урган гулмих ялпоқ тизга келади,¹
Бадбахт қалмоқ отга зулм қилади.
Чингириб¹ кишнайд и бойловли Чибор,
Сиёсатман зарб кўрсатди қалмоқлар.
Бойчибор ҳайвоннинг кўнглин бўлади,
Туёғига неча пичоқ уради,
Шундай қилиб отга азоб беради.
Миришкорлар туяр пўлат добилди,
Бундай кунда отнинг ҳоли не бўлди,
Бўшалса ҳам етолмасин деди-да,
Отга жойлаб олти чорак совунди.
Қоражонман Бойчиборни созлади,
Қоражон бойловли ётиб бўзлади,
Қарамайди Қоражоннинг юзига,
Ҳеч бир қалмоқ қулоқ солмас сўзига.

Қоражон билан Бойчиборни шундай қилиб бойлаб ташлади
«Бўшалса, бир кунлари бора қўяр, ажали етса, ўла қўяр, иш қип
биздан кейин қолса бўпти», деб пойгачилар жам бўлиб, қатор
туриб, пойгани қўйиб жўнаб кетди. Бобоҳон тоғида ёлғиз қолиб,
Бойчибор билан Қоражон иккови бойловли ётиб, авлиёларни
шафе келтириб, бу сўзни айтиб ётир:

¹ Чинкириб.

Барчанинг отаси ҳазрати Одам,
Пайғамбарлик бўлди унга мусаллам,
Иброҳим, Исмоил, Макка муаззам,
Динларнинг чироғи Имоми Аъзам,
Муҳаммадга уммат, ҳаққа мусаллам.
Аввалам яратдинг сен Одам сафи,
Андин пайдо бўлди сонсиз минг вали,
Шайх Аҳмад, Зинда пил, Имоми шафи,
Обло, сендан бошқа йўқдир мураббий.
Сатқанг бўлай эр Сулаймон пойи ток,
Қўқонга юборди мўйи муборак,
Зиёрат айлайди насиб қилган халқ,
Каримсан, саматсан, расулинг барҳақ,
Раҳм айлаб, ёр бўлинг ночор қуллара.
Майдонда қилмадим Рустамнинг жанги,
Хайбатимдан титраб кетса фаранги,
Тошкантининг мулкинда эр бобо Занги,
Товба қилдим, мен гапирсам баланд-пас,
Бул бандадан баланд бўлар чўпу хас,
Сахийнинг сардори ул Саид Ваққос,
Садағанг бўлайин Ғавс билан Ғиёс,
Ҳақнинг хазначиси Хидири Илёс.
Ҳақ деб чиқар ғамли қулнинг овози,
Отингдан айланай ҳақиқат қози,
Сатқанг бўлай, Хўжа Ҳофиз Шерози,
Гуноҳкор бандангман, раҳмон, бўл рози.
Умид кип йиғладим ҳазрати Нурдан,
Ғам тортган лочинни қутқаргин тўрдан,
Аввали облодан, дуюми пирдан,
Мискин умид қилар Алидай шердан.
Лочиннинг қаноти бўлмасин майиб,
Балога сабр этган ҳазрати Аюб,
Уч юз олтмиш ўтган мардони ғойиб,
Кам банданг мақсадин тилар муғойиб.
Нимиш келсин кам банданинг қўлидан,
Ё мадад тилайман Ҳазрат Алидан,
Умид қилдим Ғавсул Аъзам валидан,
Отинг раҳмон, қайтар шайтон йўлидан.
Холиксан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,
Гуноҳкор бандаман, мақсадга етқар,
Сатқанг бўлай хўжа Қобил, Акбар,
Самарқанд валининг чорбоғи дерлар,
Шоҳизинда, Эрдониёр, пайғамбар,
Хўжайи Зумрати, Хўжайи Аҳрор,
Бобо, якка пирсиз, Эрхўжа мазор.
Бу сўзларни айтиб йиғлар Қоражон,

Бойчиборман мунда қолиб бул замон.
Армонман бойланган Бойчибор эди,
Бек Алпомиш ўз юртида қўл берган
Ражабхўжа деган пири бор эди.
Фалак титрар Қоражоннинг нолишига,
Банда қўнар тангри қилган ишига,
Бобохонда йиғлаб эди Қоражон,
Ражабхўжа пири етди қошига.
Кароматман келиб хабар олади,
Қоражоннинг қўли чечиб қўради,
Қоражонни пир тарбият қилади,
Қоражонбек бул ўрнидан туради,
Ким чечганин ўзи билмай қолади,
Бойчиборни алп Қоражон қўради,
Шул замонда отдан хабар олади,
Бойчибор бойланган, чечиб қўради¹.

Қоражон туриб, отнинг оёғини ечди. От ўрнидан турди. Эшоннинг рухунати отнинг сағрисини силади, қалмоқларнинг солган совуни жириб ерга тушди. Отни калта қантариб, тизгинини эгарнинг қошига ўраб ташлаган эди. Қоражон отнинг устига минди, от оёғини босолмай турди. Қоражон: «Пойгага бекор келган эканман, қалмоқларнинг кетганига анча вақт ўтди, агар илгаридан от ўзиб бориб қолса, дўстимнинг бетига қандай қарайман? Бул юришим бекор бўлди», деб пушаймон қилиб турди. Эшоннинг рухунати Қоражонга қўринмайди, отнинг тўшида туриб, Қоражонга бир сўзни айтди. Қоражон хиёлида «Менга Бойчибор гапиряпти», — деб турди. Бул эшоннинг рухунатининг айтаётган сўзи:

Дам шу дамдир, ўзга дами дам дема,
Бошинг эсон давлатингни кам дема,
Қолдим деб, Қоражон, сира ғам ема.
Жабр қилгин бундай ҳайвон жонига,
Қамчи ургин гўшт қўтарган сонига,
Еткизарман Бойсин-Қўнғирот хонига,
Қолдим деб, Қоражон, сира ғам ема.

¹ Фозил Йўлдош ўғли 1936 йилда дostonни қайта қуйлаганда, Қоражоннинг пирларга сўғиниш тасвирини тушириб қолдириб, уни қуйидагича айтган:

Қоражонни калмоқлар боғлаб кетди,
Бойчиборман ўзи ёлғиб қолибди,
Қоражон чирпиниб шул замон тортди,
Боғлаган арқони узилиб кетди,
Ғайрати туташиб шунда Қоражон
Шу боғлаган банддан халос бўлибди.

Коражонбек, эшит, айтган сўзимди,
Эгар қошдан ушлаб юмгин кўзингди,
Энди билсанг мендан хизмат лозимди(р).
Энди кетдим шопарларим ёйилиб,
Армон билан қолма мендан айрилиб.
Ўзингдан хабардор бўлгин, Қоражон,
Бу сўзларни айтди руҳунати эшон,
Бойчибор гапирди дейди Қоражон.

Энди жабр қилди отнинг жонига,
Қамчи урди Бойчиборнинг сонига.
Қолмади-ку Бойчиборнинг тоқати,
Ёзилгандир тўрт ярим газ қаноти,
Қамчи тортди Қоражондай зўрабор,
Яшиндай бўп кўтарилди Бойчибор,
Балки булут билан бўлди баробар,
Кўзин очиб қарар Қоражон номдор,
Яшиндай бўп оп кетибди Бойчибор.
«Билмай қамчи урдим буни муқаррар,
Мени қўкка олиб кетди жонивор,
Ўз тилидан айтиб эди Бойчибор,
Бул ишлардан мендай беклар беҳабар.
Қоражонман, бунда қўнглим бузилди,
Ёлғончи дунёдан ризким узилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.
Бориб кўролмайман мен ўсган элди,
Бул отнинг қўнлига бир шумлик келди,
Қоражон бекнинг аҳволи не бўлди.
Мени қўкка олиб кетиб боради,
Бошларим айланиб, кўзим тинади,
Билмайман аҳволим қандай бўлади».
Кўзин очиб алп Қоражон қаради,
Ер юзида бедов кетиб боради,
Қоражоннинг хуши ўзига келади,
Одамдай бўп ҳар тарафни кўради,
Қалмоқлардан дарак кўрмай боради.
Бойчибор боради шундай арқираб,
Туёғида тўрт сихи бор ярқираб,
Ирғиганда қумлар кетди тирқираб,
Бораётир чўлда шундай ширқираб.
Алп Қоражон ёлғиз кетиб боради,
Чу дейди, Чиборга ғайрат қилади,
Яшиндай бўп чўлда оқиб боради.
Пойгачининг қорасини кўрмади,
Қоражондай мардда тоқат қолмади.
Эрдай бўлиб алп Қоражон оҳ уриб,

Бораётир ёлғиз чўлларни кўриб,
Қалмоқларнинг азобидан қутулиб.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингрантар найза яраси,
Қоражон ҳам қалмоқ юртнинг тўраси.
Кўз юбортиб шундай чўлда қаради,
Бадбахт чўлда пойгачилар боради,
Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда,
Пойгачининг қорасини олади.
Тўсат-тўсат қалмоқ кетиб боради,
Не бедовлар жонни сотиб боради,
Бировдан бирови ўтиб боради,
Хайдовчига бул якинлаб қолади,
Яқин ерда қалмоқларни кўради,
Кейнига Қоражон етиб боради,
Қалмоқлар ҳам Қоражонни кўради.
Бир нечаси бунга савол қилади:
— Отингнинг жиловин тортгин, Қоражон,
Илгарида бориб қолди Қўкдўнон.
Отни қичаб энди қайда борасан,
Борган билан бекор ҳалак бўласан,
Беҳуда отингга жабр қиласан,
Қўкалдошнинг олганини кўрасан,
Беҳуда ҳалак бўп нима қиласан?!
Бундай гапга кулоқ солмас Қоражон.
Қалмоқларнинг айтган сўзин билади,
Пойгачиман аралашиб қолади,
Ҳақнинг яшинидай Чибор боради,
Қалмоқлардан тўсат-тўсат қолади,
Беш юз отнинг бири бўлиб боради.
Ўзган отни санар Қоражон номдор,
Қўкиб-буриб бораётир қалмоқлар.
«Янгитда биз ўзбак отин кўрдик, деб,
Чу, деб урар бундан кейин қолдик, деб,
Сени от деб бизлар боқиб юрдик, деб,
Ўзбакнинг қизидан қуруқ қолдик», деб.
Гоҳи тўп-тўп, гоҳи ёлғиз боради,
Бир-бирига қарамайин жўнади,
Бир неча отлар сузилиб кейин қолади,
Қувватин боринча қичаб кўради,
Қарамайин бари отин уради,
Не бедовлар суриб кетиб боради,
Ярамаган ёмон кейин қолади,
Ўзбак қизи шундай пойга бўлади,
Кимнинг оти ўзса, қизни олади,
Аланглаб қалмоқлар кетиб боради.

Шу отлар бири бўп Чибор юради,
Чу, дейди, Қоражон камчи уради,
Жуптак ташлаб ирғиб кетиб боради,
Неча отдан Чибор ўтиб боради,
Ўтган отни санаб кетиб боради,
Отларнинг хисобин Қоражон олади,
Алп Қоражон отга камчи уради,
Бир кеча, бир кундуз чопиб боради.
Шундай бўлиб бораётир Бойчибор,
Тўрт юз олтмиш отдан ўзди жонивор,
Чопиб, хориб қолаётир тулпорлар,
Ҳақнинг яшинидай оқиб жонивор,
Қолган отдан алп Қоражон хабардор,
Кундуздай тизилиб чўлда бедовлар.
Яна тонг отганча тинмай чопади,
Не бедовлар жазосини топади,
Бир неча йиқилиб қумни қопади.
Шундай бўлиб алп Қоражон боради,
Ўзганини жамлаб санаб кўради,
Куннинг ўзи айни чошқа бўлади,
Пойгачидан тўрт от кам кеп қолади.
Ким илгари кетганини билмади,
Қоражондай алпда тоқат қолмади,
Ул тўрт отнинг нишонини билмади,
Сўрай деса ҳеч бир одам бўлмади.
Қоражон чўлларда ёлғиз боради,
Худо дейди, отга камчи уради,
Жонни сотиб Чибор кетиб боради,
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
Пешин вақти бир қорани кўради,
Қоражон бек чу деб шиддат қилади,
Кейнидан Бойчибор етиб боради.
Қолмади-ку ул қалмоқнинг тоқати,
Бораётган Қалмоқшоҳнинг тўр¹ оти,
Шундай бўлар тўриқ отнинг одати:
Ета соп Қоражон носвой сўради,
Икковлари нашалашиб қолади,
Тўриқ от одати шундай бўлади,
Қизиб келиб энди қаерда турса,
Турган ерда олақарок бўлади,
Бунинг одатини Қоражон билади.
От тизгинин бир тўхтатиб туради,
Ким кетди, деб бу қалмоқдан сўради.

¹ Тўриқ.

Қоражонбек бул турганча бўлмади,
Чув, дейди, тағи ҳам бундан жўнади.
Қалмоқ ҳам бул отга шиддат қилади,
Турган ерда оти қотиб қолади,
Қўзғалгандан шўрнинг оти қолади,
Эгар-абзал дардисар бўп қолади.
Айикдай чингириб қалмоқ жилади,
Чўлда бойқиш пиёда бўп қолади.
«Қалмоқ етса мени миндириб олар, деб,
Жуда менга қариндошлик қилар, деб,
Қариндош-да, келса мени кўрар, деб,
Хар замон кейнига бурилиб қаради,
Кейин қолган қалмоқ етиб келар, деб.
Қоражон энағар андай қилганди,
Унинг хийласидан отим ўлганди».
Яёв бойқиш анча йўлни юрганди,
Барчиной шундайин пойга қилганди,
Не қалмоқлар чўлда сарсон бўлганди,
Қоражонбек шундай хизмат қилганди,
Ёлғиз бир чўлларда кичаб юрганди.
Кун айланиб тағи туш бўп келади,
Тағи шундай бир қорани кўради,
Яқинлаб Қоражон номдор боради,
Бу отнинг аниғин энди билади.
Остида иргийди бул тўбичоғи,
Бораётган Қалмоқшоҳнинг шапағи,
Шапақ отга етиб борди Бойчибор,
Шапақ бўлди Бойчиборман баробар,
Йўл талашиб чопа берди жонивор.
Харчанд кичаб кўрди Қоражон беклар,
Қичағанман ўтолмайди Бойчибор,
Иргиса иккови бўлар баробар.
Қоражонбек аччиқ қамчи уради,
Шапақман баробар кетиб боради.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Жуда дилтанг бўлиб Қоражон қайсар,
Қанча отдан ўтиб борган жонивор,
Шапақ билан энди бўлиб баробар.
Аччиқ қип Қоражон қамчи уради,
Шовқин бериб чўлда кетиб боради.
Шапақ отдан ўзолмайди Бойчибор,
Ўзмокқа Чиборда қувват қолмади.
«Жайрағирга бул бир бало бўлди, деб,
Шапақдан ўтмади, тоза ўлди, деб,
Қурсин шапақ, отни андай қилди, деб,
Шунча отдан ўзиб келган жайрағир,

Шапаққа кеп мени дилтанг килди, деб,
Билмайман бул ишим қандай бўлди, деб,
Йўл олмайди, отим кейин қолди», — деб.
Қоражон бек шундай шиддат қилади,
Куннинг ўзи айнаи туш бўп келади.
Шапақнинг олдини Чибор ўради,
От бошини кунга тўғри қилади,
Қўзлари чағилиб кейин қолади.
Шапақ отдан Чибор ўтиб жўнади,
Шапақнинг одати шундай бўлади:
Дубур эшитмаса кейин қолади.
Шапақ отга қалмоқ қамчи уради,
Дубурни билмайди, кейин қолади.
Бекор қичаганман нима қилади,
Бойчибордан от ўтмоғи қийинди(р),
Кейинги қалмоқлар тўп-тўп жийилди,
Бош¹ югрук-да, ўзи назари Чибор
Бўлмаса ёлғизга ўтмоқ қийинди?!
Тоза югрук, бунга онсон бўлади,
Қанча отдан ўзиб ўтиб боради,
Қоражон чўлларда ёлғиз боради,
Қўз юбортиб ўнгу сўлга қаради,
Чўлда тағи бир бедовни кўради,
Кейнидан Қоражон етиб боради,
Бул отнинг аниғин тағи билади:
Ўн бир минглик Қалмоқшоҳнинг самани
Чўлларда ярқиллаб кетиб боради.
Ғам билан сарғайиб гулдайин дийдор,
Бу қалмоқ ҳам Қалмоқшоҳга хизматкор,
Пойгага шоҳининг отини чопар,
Бораётир Қоражондан беҳабар.
Чўлларда ярқиллаб араби тулпор,
Ирғиганда тоғу тошлар гумбурлар,
Саманнинг кетидан етиб Бойчибор
Сағрисиға келиб оғиз солади,
Кейин қараб ани тўлғаб ташлади,
Икки тулпор йўл талаша бошлади.
Иккови баробар кетиб боради,
Бир-бирига йўлларда рад беради,
Қоражонбек бунга ҳайрон қолади,
Қалмоқшоҳнинг оти саман балоди(р),
Бойчиборман баробар кеп қолади.
Ҳарчанд ўйлаб борар Қоражон номдор,

¹ Боши, бошида.

Бораётир йўл талашиб баробар,
Оқтуёқ келгандир бундай саманлар.
Ох уриб тўкади кўздан ёшини
Ёлбориб худога солган ишини,
Тошга қараб бурди отнинг бошини,
Тошлоқда қилай деб бунинг ишини.
Тошлоқда чопади назари тулпор,
Бўйнин сузиб ирғир эди жонивор,
Бир кеча, бир кундуз тошлоқда чопиб,
Туёгин олдириб, кейин қолдирар,
Саман отдан энди ўзди Бойчибор.
Самандан ўтди-да, тоқат қолмади,
Кўкалдошнинг Кўкдўнонин кўрмади.
Баракалла, Қоражондай мардига,
Бек дўстига бул қилган хизматига,
Чидай олмай чўлларда ғайратига,
Сира қарамайди отнинг бетига.
«Билмайман, Кўкалдош қайда бўлди, деб,
Оти ўзиб бадбахт бориб қолди, деб,
Агар борса, бир савдони қилди, деб
Тек ўтирмас, бекка ташвиш қилди», деб
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
Милдираган бир қорани кўради,
Олис йўлдан отни қичаб боради.
Ох урганда кўздан оқар селоб ёш.
Золим билан ҳаргиз бўлмаглар йўлдош,
Тақимида беш юз ботмон калтаги,
Қайқайиб боради бадбахт Кўкалдош.
Алп Кўкалдош шундай бурилиб қаради,
Чув, дейди Дўнонга қамчи уради,
Яшиндай бўп оқиб кетиб боради.
— Қани энди етиб ол, — деб боради.
Шопириб ирғийди назари Чибор,
Бу Дўнондан қолиб келган тулпорлар,
Чу, деб қамчи урди Қоражон қайсар,
Кувиб Дўнонига етди Бойчибор.
Алп Кўкалдош шундай бурилиб қаради,
Бойчиборман Қоражонбек келади.
«Биров бунни чечкан», — деб гумон қилади,
Шамолдай ғувуллаб етиб боради,
Кўкдўноннинг сағрисида олади,
Кейин қараб силтаб отиб юборди.
Анча йўлга бориб тушди Кўкдўнон,
Қирқ минг қадим ўтиб кетди Бойчибор,
Яна ҳам ўзини ўнгғарди Дўнон,
Чиборнинг кейнидан етди ул замон.

Қарсиллатиб думғазадан олади,
 Устида Қоражон билмай қолади.
 Кейин қараб силтаб отиб юборди,
 Анча йўлга бориб тушди Бойчибор,
 Ўн минг қадим ўтиб кетди бу тулпор.
 Ўзини ўнгғариб Чибор келади,
 Қўкалдош илгари кетиб боради,
 Пойганинг мазгили яқин келади,
 «Ўзбек қизи меники, — деб боради, —
 Бул ўзбакнинг оти кейин қолади,
 Барчинойим фақирники бўлади».
 Шу сўздайтиб ёлғиз кетиб боради,
 Яшиндай бўп Чибор етиб келади.
 Алп Қўкалдош жуда ҳадик олади:
 «Шул ўзбакнинг оти тилсиз балоди(р),
 Тағи ҳам жаланглаб етиб келади»,
 Чу дейди, Дўнонга қамчи чолади,
 Ҳозир Дўнон бир баробар келади,
 Икки тулпор йўл талашиб боради,
 Алп Қоражон Қўкалдошга қаради:
 — Акам эдинг, кўп шумликни ўйладинг,
 Пойганинг бошида тортиб бойладинг,
 Неча кундан бери отни хайладинг.
 Қани, сенинг Дўнонингнинг ўзгани,
 Еминг ҳақлаб, сенинг ҳолинг билгани,
 Қани, бул отингнинг хизмат қилгани,
 Ўзбак қизин сенга олиб бергани,
 Қани, ундан Бойчиборнинг қолгани?!
 Неча кундан бери чопиб келасан,
 Беш юз одам сарсон бўлиб юрасан,
 Оламан деб баринг аҳмоқ бўласан,
 Беҳуда зингкийиб ҳамманг қоласан,
 Ўзбак оти энди ўзар, биласан.
 — Остингда иргийди Чибордай хайвон,
 Қўтарилиб сўз айтмагин, Қоражон.
 Ўзбак қизи меники деб бораман,
 Хар қандай қилсам-да, ўзим оламан.
 Жафоларга солиб энди танда жон,
 Ўзарман, деб қўтарилма, Қоражон!
 Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
 Чиборингдан Қўқдўнонни кам дема,
 Тилинг тортгин, аҳмоқ, сўзни лоф урма.
 Қамчи босса яшиндай бўп кетади,
 Сенинг минган Чиборингдан ўтади.
 Устидаги мендай номдор тўради,
 Бу зўрлигим юртга маълум бўлади,

Менга душман бўлган одам ўлади,
 Хотинимни қайтиб ўзбак олади,
 Сен бир ўзимдан чиққан балоди(р),
 Оти ўзганман бир ўзбак нима қилади?!
 Қоражонбек бунинг сўзин билади,
 Олганингни кўраман, деб жўнади.
 Иккови баробар йўлда боради,
 Бир-бирини мушт ташлашиб уради,
 Биров-бировига мушти текканда,
 Тоғ чўққиси кулагандай бўлади,
 Қоражон қайтмайди, навбат олади.
 Гоҳ ерларда қамчилашиб, савашиб,
 Кўп хархаша қилар ақили шошиб,
 Бедов отлар борар йўлда талашиб,
 Бораётир бир-бириман тишлашиб.
 Икки тулпор йўл талашиб юргандир,
 Қанча қалмоқ Бадбахт чўлда қолгандир,
 Барчин дейшиб сарсон бўлиб юргандир.
 Бир нечаси билмас айтар сўзини,
 Худой галдиратиб қўйган ўзини,
 Сира ҳам кўрган йўқ ўзбак қизини.

«Буларнинг келар муддатидан ўтди», — деб Алпомиш бир баланд тепанинг устига чиқиб, дурбинини олиб, шундай йўлга қаради. Кўрди: икки от йўлда йўл талашиб келаяпти, бирини дурбини билан таниди: бири Кўкдўнон. Бойчибор тўриқдай бўп кўринди. Туёғидаги михлар озор берган, оппоқ кўпикка ботган, туёғидан чиққан тўзон билан тўриқдай бўп қотган. Бойчиборни танитай: «Хам отимдан, хам юртимдан айрилдим», — деб беҳуш бўлиб йиқилди.

Барчин келиб, Алпомишнинг холини кўриб, йиқилганини кўриб, бошини тиззасига олиб, бир сўз деб турган экан:

Не сабабдан, тўрам, қаддинг букилди,
 Жаладай бўп кўздан ёшинг тўкилди,
 Бир давлатли хоним, холинг не бўлди?
 Сен йиқилиб, қолмас ойим қарори,
 Ё асар қилдими дев билан пари?
 Сен эдинг-ку Қўнғирот элнинг шунқори!
 Сабил бўлмасин-да бобом кирдори,
 Ойимнинг қолмади сабри-қарори,
 Бошинг кўтар, Қўнғирот элнинг кўчқори.
 Мени излаб келиб бундай бўласан,
 Мен билмайман кимдан зулм кўрасан,
 Кўрдим сени беҳуш бўлиб борасан.
 Йиғлатмагин мендай гул бувишингни,

Оч кўзингни, кўтар, хоним, бошингни!
Бундай кунда, хоним, ҳолинг сўрайин,
Хабар бергин аҳволингни билайин.
Сен эшитгин мендай ойим сўзини,
Бундай хафа қилма бийнинг қизини.
Мендай ойим ҳолинг сўраб турибди,
Мен билмайман нима зулм бўлибди,
Тарзинг кўрдим, ҳолинг танг бўп қолибди,
Билмайман аҳволинг қандай бўлибди,
Қиркин қизлар аввал сизни кўрибди,
Ул канизлар менга хабар берибди,
Мендай ёринг қонлар йиғлаб турибди.

Бу сўзни эшитиб, кўзини очиб, Барчинга қараб, бир сўз деб турган экан:

Мендай беклар сенинг учун келгандир,
Сенинг шартинг, билдим, пойга бўлгандир,
Кўп қалмоқман Бобоҳонга боргандир,
Қоражонман менинг отим ўлгандир.
От ўздириб қалмоқ сени олмайми,
Оти ўзса, гапи маъкул бўлмайми,
Мендай ғариб қонлар йиғлаб қолмайми,
Сендай ойим қалмоқ билан бўлмайми,
Мендай тўранг тириклайин ўлмайми?!
Ҳасратингдан беҳуш бўлиб ётаман,
Юртим кўрмай, сарсон бўлиб кетаман,
Бундай бўлиб элга бориб нетаман,
Бу сўзларни ўйлаб, қонлар ютаман,
Қайтай мен ҳам беҳуш бўлиб ётаман,
Ётаганда ёлғиз ўзим қайтаман?!
Энди бўлдим бу юртларда хору зор,
Бул ишларни солган қудратли жаббор,
Эгам паноҳ берса, бизга не гап бор,
Қалмоқларда ўлиб кетди Бойчибор,
Излаб келиб менинг ўлмоғим даркор.
Қалмоқ келса, билмам, мени нетади,
Қиличига қирмиз қонлар қотади,
От остида мени яксон этади,
От, ярок, асбоби менда бўлмаса,
Зўрлик билан қалмоқ олиб кетади.
Қалма келар менинг қизил тилимдан,
Пиёдаман ҳеч иш келмас қўлимдан,
Қўлдан бериб, сендай зулфакдоримдан —
Мен энди айрилдим кирдикоримдан.
Пойга кетган қалмоқ йиғилиб келади,

Лоловлашиб бир қиёмат қилади,
Зўрлик билан келиб сени олади.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Барчин ҳам дурбин олиб
қараб, келаётган отларга қараб, бир сўзни айтиб турган экан:

Қурру-ё қур, хайт-а, тўрамнинг оти,
Оқ тўшим — яйловинг, сочим — шипиртки.
Куйганимдан гапни гапга улайин,
То ўлганча сайисинг бўп юрайин,
Эгам раҳм айласин қонли ёшима,
Сабаб бўлиб қўшгин денги-дўшима,
Олмосдай туёғинг қордай тўшима,
Қурр-ё қур, хайт-а, тўрамнинг оти!
Ўйилмай куймасин кулбаи хонам,
Оҳ уриб йиғлайди мендайин санам,
Қалмоқда қолмасин гулдайин танам.
Ўн икки ой сени Бойбўри бокди,
Гарданингга Қалдирғоч қўтос тақди,
Йиғлатмагин Барчин гулдай бебахтди,
Қурру-ё қур, хайт-а, бегимнинг оти!

Узоқ йўлга қўз юбортиб қаради,
Билмайман ҳисоби қандай бўлади?
Келаётган чўлда отни кўради,
Қур хайт, деди, желагини булғади.
Худонинг тақдири шундай бўлади,
Худо қилган ишга банда қўнади,
Муродини яратгандан тилади,
Тепанинг бошида қараб туради,
Отлар ройиш бул кўриниб қолади,
Қур хайт, деган Барчинойнинг довуши
Бойчиборнинг қулоғига боради.
Сувлуқ тишлаб ўзин отди Бойчибор,
Қалта қантариб ташлаганди қалмоқлар,
Тизгини узилиб кетди муқаррар,
Устидаги алп Қоражон бежабар,
Қўқдўнондан энди ўтди жонивор.
Қоражонбек энди буни билади,
Эгарнинг қошидан ушлаб келади.
Энди жонивор ёзилиб ирғиб боради.
Алп Қўқалдош отга қамчи уради:
«Бул ўзбакнинг оти ўзиб боради,
Бул Қоражон бир балони қилади,
Укам менга душман бўлиб боради».

Фалак титрар алпнинг айтган додига,
Хеч ким тоқат қилолмас сиёсатига,
Қулочлаб камчи урар Дўнон отига,
Қарамайди қалмоқ олди-ортига.
Сиёсатман алп Қўкалдош боради,
Бойчибор ғувуллаб кетиб боради.
Ҳарчанд қичаб қўрди бундай зўрабор,
Бойчиборман от бўлмади баробар,
Ирғиганда гумбурлаб қолди чўллар,
Жуда ҳам бир дилтанг бўлди муқаррар,
Бир иш бошлаб Қоражонман Бойчибор.

Шунда етолмасини билиб, Қоражонга қараб, Қўкалдош алп
бир сўз айтиб борапти:

Мендайин акангнинг қўнглин бўласан,
От ўздириб қайси ғўрга борасан,
Акангнинг хотинин кимга берасан?
Бундай бўлсанг, сен жувормак ўласан.
Сен эшитгин бек акангнинг додини,
Жувормак, ўздирма ўзбак отини,
Армонман кетмасин аканг хотини.
Айтган сўзнинг поёмини билсанг-чи,
Шумлик қилсанг, қонлар ютиб ўлсанг-чи,
Икки қўллаб як жилов қип бурсанг-чи.
Сенинг ўзинг юрган қандай балосан,
Элу халққа шарманда бўп қоласан,
Аканг тирик, чечангни кимга берасан,
Торт, жувормак, ўздириб қайда борасан,
Хотинимни кимга сарсон қиласан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон ҳам от устида бу сўзларни айтиб
бораётир:

Қайтай, ака, сенинг қўнглинг қолади,
Қўнглинг бузук, хаёлинг бадга боради,
Асли қўнглим сенда эди, бек оға,
Бу Бойчибор жилов бермай боради.
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Қўп бўлади сендай акам армони,
Қўп гапирдинг орт-сиртимдан бемаъни,
Торта-торта қолмади-ку Қоражоннинг дармони,
Отга ўргатганми Бойсиннинг хони?!
Мендай ининг ҳарчанд тортиб қўради,
Сувлук тишлаб, суриб кетиб боради.

Так, дейди, чу-ха, дейди, жўнади,
Қоражонбек ўз йўлидан комади,
Ҳарчанд бақирганман қулоқ сомади,
Чингириб ортидан довуш қилади,
Қоражон қарамай кетиб боради.
«Жувормак ўл», — дейди Қўқалдош номдор,
От тизгинин сақлаб олди муқаррар.
Қандай бўп илгари ўтди Бойчибор,
Пойганинг олдини олди жонивор.
Олдин олиб борар бу Чибор оти,
Томошамон ўн минг уйли элати.
Пойганинг олдини олиб борибди,
Мамлакатга ҳўп овоза тўлибди,
Қалмоқ, ўзбак бари йиғилиб қолибди,
Саф-саф бўлиб томошамон турибди.
Келаётган ёлғиз отни кўради,
Бойчибор деб ўзбак хуррам бўлади,
Қўқдўнон деб жами қалмоқ қаради,
Қўқдўнонга ҳеч келбати келмади.
Барча халойиқлар қараб туради,
Бойчибор экани аниқ бўлади.

Қўқалдош алп ҳарчанд чингириб қолди, куйиб-пишиб қўп довуш қилди. Қоражон қулоқ солмай кетди, хоннинг Чибор оти пойга боши бўлиб, олдига ўтди. Қанча қалмоқ чўлда тизилиб келаяпти. Нечови отини ураяпти, Қўқалдош қўп пушаймон қилаяпти: «Илгаридан ғамимни емадим, ёлғиз вақтимда отни ҳўб қайдаб кўрмадим, бу ўзбакнинг отининг бундай келарини билмадим, ҳайр Қоражон қулоқ солмай кетди, қалмоқнинг бари қопти, ўзимиздан чиқиб Қоражон бизнинг ишимизни қипти, ўзбакнинг оти пойганинг олдини опти».

Ҳамма қалмоқлар ҳам пушаймон қилибди: «Булай-шулай қилиб ўзиб келибди, ўзган билан ололмас, йиғилиб борармиз, ҳўп чатоқ кип турармиз, олти ойчилик йўлдан кеп ўзбакнинг олганини кўрармиз, бориб қўлимиздан келганча кўрармиз, шунча одам бундан қараб қолгандан кейин ўлармиз». Шундай деб қалмоқлар келаяпти.

Хоннинг Чибор оти пойганинг олдини олиб, шашти билан келиб, баҳмал ўтовни етти марта айланиб, отнинг тизгинини ушлаб Қоражон тўхтатди, Барчиннинг канизлари йиғилиб етди. Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, баҳмал уйга киргизиб кетди, қизлар отни елдириб, совутиб турибди, оп кеп якка михга бойлади, тери қотди. Барчин кеп, отни кўрибди, кўзларини ипак рўмоллар билан суртди, чанги, терини ушатди. Оёғидаги михлар озор бериб, хоннинг Чибор оти таппа тушиб ётди. Туёғидаги михларни кўриб, Барчин бир сўз деб турибди:

Аҳмоқ қалмоқ отга зулм қилибди,
Менинг учун хайвон азоб кўрибди,
Шул миҳ билан Бобоҳондан келибди,
Ул бадбахтлар бежой ишни қилибди.
Бунга зулм қилган қалмоқ бемаъни,
Сенга қурбон мендай ойимнинг жони,
Азоб кўрган хон тўрамнинг хайвони.
Ҳеч замонда шундай ишни қилами,
Хайвонзодга шундай азоб берами,
Минган одам, бул беҳабар қолами,
Шунча азоб билан бедов келами?!
Ул қалмоқлар отнинг кўнглин бўлибди,
Бобоҳонда билганидай қилибди,
Туёғига неча пичоқ урибди,
Кўрганларнинг бари раҳми келибди,
Бу бадбахтлар оша зулм қилибди,
Менинг учун кўп азобни кўрибди.
Муғойиб йиғлайди мендай муштипар,
От эгаси бу мазгилда беҳабар,
Ўсал ишлар отга қилган қалмоқлар,
Менинг учун азоб тортган Бойчибор.
Бул хайвонга душман қойил бўлибди,
Чин тулпор-да, шул азобман келибди,
Шунча жароҳатман хизмат қилибди,
Қирқ кунчилик йўлдан пойга бўлибди,
Шунча йўлдан шу жабрман келибди,
Қалмоқ жуда қабоҳат иш қилибди.
Кўп азоб берибди хоннинг душмани,
Пўлатни эритар қизларнинг дами.
Барчинойим кўриб ўйлаб туради,
Урган миҳи ялпоқ тизга боради,
Чорсисин туёққа ёзиб солади,
Гул миҳларни тишлаб суғуриб олади.
Қалмоқ деган шундай тилсиз балоди(р),
Кўнгли бўлиб бундай ишни қилади,
Азоб билан бу жонивор келади,
Бу сўздайтиб йиғлар Барчин зулфакдор.
Сенинг азобингга кўнглим бузилар,
Кўп жафони солган сенга қалмоқлар,
Қаттиқ кунда азоб тортган жонивор,
Мендай ойим бул йўлингга интизор.
Билганича қилган сени бадбахтлар,
Бепарво ўтирган давлатли шунқор,
Хизматимни бажо қилган Бойчибор.

Бу сўзни айтиб, отга меҳрибонлик қилиб, банот тўрвага емни
илиб, кўчиб борган кўнғиротлар жам бўлиб, йиғилиб, пойга

кетган қалмоқлар ҳам келиб, бир кам тўксон алп гуруллашиб туриб, «Алплар билан ўзбакнинг полвони ёй тортишар эмиш», — деб овоза бўлиб, ҳамма томошамонлар йиғилиб, шунда Ойна кўлига, Чилбир чўлига томошамон тўлиб, ёйандозлик қилмоқчи бўлиб, бу ёй тортишмоқдаги сўзи:

Қизу жувон саф-саф бўлиб туради,
Барчиннинг устида талаш бўлади,
Гуруллашиб неча алплар келади,
Буни кўриб бир хил қизлар кулади:
Бир хотин деб бари шундай қилади,
Хотин топмай юрган шўрли келади.
Олис йўлга нишонани куради,
Нишонани урган одам олади.
Қалмоқ алплар бари қатор бўлади,
Мен урарман дейди кўнгил қилади,
Бир-бирига алплар навбат беради,
Парли ёйни бул қўлига олади.
Шиқирлатиб энди ёйни тортади,
Ёйнинг ўқи бул ғувуллаб кетади,
Бири пастдан, бири баланд ўтади,
Бир хилининг ўқи етмай ётади,
Аччиқланиб ёйни буклаб тортади,
Ушлаган парли ёй синиб кетади,
Иккам тўксон алпи тортиб ўтади,
Кўкалдошга энди навбат етади.
Аҳмоқ қалмоқ ёйни қўлга олади,
«Барчинойим бул меники бўлади».
Ёйига Кўкалдош ўқни солади,
Нишонага қараб тўғри қилади.
Бор, урдим, деб энди ёйни тортади,
Қўлда ёйи чўртта синиб кетади,
Кўп қалмоқлар пушаймон кип ётади,
Энди навбат Алпомишга етади.
Ғамли кунда тортар эди оху вой,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Ўн тўрт ботмон биричдандир парли ёй.
Парли ёйни шундай қўлга олади,
Кўрган қалмоқ бари ҳайрон қолади.
Раббим дейди, энди ёйни тортади,
Нишонага ўқи тўғри кетади,
Нишонани урган шундай тўради(р),
Бекнинг ёйи энди омон қолади.

Бу шарт билан қалмоқ сўзи бўлмади.
Минг қадим ерни қадимлаб кўради,

Танга пулдан бул нишона қилади,
Ўйни қўйиб, милтиқ отмоқ бўлади.
Қўп деб қалмоқларга навбат беради,
Аввал қалмоқларга навбат келади.
Қалмоқлар нечови милтиқ отади,
Саксонман тўқсонга ўқи етади,
Қайси отса, йўлда қолиб кетади.
Алп Қўкалдош жуда ғайрат қилади.
Қалмоқнинг айтгани сира бўлмади,
Отган ўқи ҳеч бир гўрга бормади.
Алп Қўкалдош шундай кўзлаб кўради,
Беш юз қадим ерга ўқи боради.
Қўкалдошнинг кўнглидаги бўлмади,
Қалмоқлардан навбат ўтиб боради,
Неча қалмоқ ҳўп тан бериб туради,
Алпомишга тагин навбат келади.
Бек Алпомиш хаста кўнглин хушлади,
Йиғилган душманнинг сирин фошлади,
Анжом, милтиғини қўлга ушлади,
Қараб нишонани отиб ташлади.
Кўриб, бул қалмоқлар ҳайрон қолади:
«Илгаридан машқ қип юрган балоди(р),
Минг қадимдан танга-пулни уради,
Бул ўзбак ҳадисга ўзи балоди(р),
Ҳали ёлғиз қўп ишларни қилади,
Ҳар иш ҳам қўлидан бунинг келади,
Қўйган шартнинг барин удда қилади,
Бунинг билан ким баробар бўлади?!»
Барча қалмоқ шу сўзни айтиб туради:
«Бул ҳам бир алп экан, жуда зўрабор,
Қалмоқ юртда йўқдир бунга баробар,
Минган оти тулпор экан Бойчибор,
Ёлғиз ўзи қўп ишларни битирар.
Қўрган қалмоқ ҳаммаси ҳайрон қолди,
Уч шартнинг олдини шул ўзбак олди,
Энди шартдан бори бир кураш қолди,
Бойсарининг қизини ўзи олди,
Бизим қалмоқларнинг иши бекорди(р)».

Уч шарт ўтди, кураш тараддисин қип ётибди. Ўн минг уйли Қўнғирот одами, қанча қалмоқнинг одами йиғилиб, Чилбир чўлига, Ойна қўлига томошамон тўлиб, раста-раста, даста-даста кур тортиб ўтирди. Томошамонлар: «Курашни қўрамиз. Тойчи-хоннинг алпи билан Қўнғиротдан келган ўзбакларнинг алпи кураш қилади, кураш жуда қизиқ бўлади, курашда қайсиси зўрлик қилса, ўзбакнинг қизини олади», — деб томошамоннинг

бари жам бўлади. Қўқалдош бош бир кам тўқсон алпи билан бир тарафдан қатор бўлиб ўтирди. Алпомиш билан Қоражон бир тарафдан ўтирди, ўртада анча ерни очиб қўйиб, чангиган ерларга сув уриб, Қоражон ўрнидан туриб, бир хил кийимларини чечиб қўйиб, кураш кийимини кийиб, белини бўғиб, шундай айлана берди. Қалмоқлар айтди: «Ўзимиздан чиқиб, Қоражон ҳам бало бўлди. Мудом ўзбакнинг ёрдамини олди». Бу ёқдан Қўшқулоқ алп деган алп майдонга кирди.

Бу алпларнинг курашаётгандаги сўзи:

Жафоларга тушиб энди танда жон,
Мўмин қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Тараф тортиб бу майдонда Қоражон.
Қалмоқ бари Қоражонга қаради,
«Бул Қоражон бир балони қилади,
Ўзимиздан бизга ёв бўп қолади».
Қоражоннинг бир акаси бўлади,
Тараф бўп Қўшқулоқ полвон жўнади,
«Қани мен ҳам Қоражонни қўрай, деб,
Жувормакни билганимдай қилай, деб,
Бошимдан ошириб ерга урай» деб
Чечиниб бул қалмоқ келди майдонга.
Қоражонга алплар тараф қилади,
Қўшқулоқ ҳам шундай бир зўр балоди(р),
Кураш-да, таърифи шундай бўлади:
Шомурти шохалаб ҳар ёққа кетган,
Учида чичқонлар болалаб ётган,
Издан тушган пишак олтойда етган,
Мундай қалмоқ қўлин булғаб келади.
Қоражонбек хаста қўнглин хушлади,
Жуппай қилиб ёқасидан ушлади,
Дустамон кип уни қоқиб ташлади.
Қўшқулоқнинг шундай ақили шошди,
Кумни қопиб энди ерга ёпишди.
Яна ҳам бир қалмоқ келди майдонга:
Одам тушмас бунинг айтган тилига,
Беш юз қулоқ арқон етмас белига,
Дучор бўлди Қоражоннинг қўлига,
Ушлагандан отди Чилбир чўлига.
Қўтарилиб тағи қалмоқ қиради,
Қоражонбек ўзи ёлғиз туради,
Бунга дучор бўлган қалмоқ ўлади.
Бул қалмоқдир қалмоқларнинг равиши,
Оҳ урса оламни бузар довуши,
Тўқсон молнинг терисидан ковуши.
Сиёсатман келиб майдонда турди,

Коражон таваккал тангрига қилди,
Бу қалмоққа энди яқинлаб қолди.
Курашмоқ ҳадисин шундай билади,
Алп Қоражон ётиб отар қилади,
Анг эди, ул шўрли билмай қолади,
Бошидан ошириб ерга уради,
Тушиб ерда пора-пора бўлади.
Аччиғланиб тағи қалмоқ келади,
Қоражоннинг ишин бари кўради.
Қахрланса тошни ёрар қаҳари,
Тўксон норнинг гўшти бўлмас наҳори,
Хар изига кетар анча баҳори,
Шундай қалмоқ келиб кирди майдонга.
Жафолар солгандир тандаги жонга,
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
Дучор бўлди Қоражондай полвонга,
Ушлагандан буни отди осмонга.
Тағи ҳам бир қалмоқ келди майдонга:
Олтмиш қари олачадан қалпоғи,
Тўксон қўйнинг терисидан телпағи.
Шундай қалмоқ келиб кирди майдонга.
Қоражонбек жуда ғайрат қилади,
Қайсардай бўп бул олишиб туради,
Кейинга қайириб ерга уради,
Келган қалмоқ армон билан ўлади.
Қоражонга пирлар қувват беради,
Худо дейди, бул майдонда туради,
Дўсти учун жуда хизмат қилади,
Қоражондан бекнинг қўнгли тўлади,
Келган қалмоқ сира омон қолмади.
Қоражонбек ўзи танҳо турибди,
Нашаванд қалмоқлар алпи кўрибди,
Нашасини хўп қўндириб олибди,
Қайфин чоқлаб бул майдонга келибди.
Қоражонга талаб қилиб турибди,
Нашаванд таърифи шундай бўлибди:
Тўрт юз тўксон қулоч қўлда ҳассаси,
Сарҳовуздан катта эди косаси,
Шунинг билан ўн саккизта нашаси,
Тўксон қари бўздан бўлган киссаси,
Шундай қалмоқ айланади майдонда.
Бир-бирига қўлин булгаб боради,
Нашаванд бўлса ҳам бир зўр балоди(р),
Иккови ҳам қўп олишиб туради,
Мисли ерлар шудгордай бўп қолади,
Нашаванд-да, бўғуми бўшаб боради.

Бу калмокдир жуда номдор, хунари,
Йўқ эди бойкишнинг хадис-хунари,
Қўп олишиб, кам-кам кетди мадори,
Қўринг энди Қоражондай шункори,
Қалмоқ билмай қолди, ҳеч бир хабари,
Алп Қоражон қўкка отиб юборди.
Балки булутга ул бойкиш етишди,
Жуда ҳам ёзганнинг нашаси учди,
Осмондан келиб ерларга тушди,
Куни битиб, ўлар вақти етишди,
Фуруллашиб қолгани қўтарилишди,
Қоражонбек ёлғиз қилади ишди,
Қалмоқ тарафидан тағи етишди.
Қалмоқларнинг бунда ҳолин билади,
Майдонга келгани қолмай ўлади.
Қоражонбек: -- Баринг кел, — деб туради,
Иккам тўқсон алпни нобуд қилади,
Бул алплардан бир Қўкалдош қолади.
Алп Қўкалдош ёлғиз ўзи қолибди,
Ўзга алпларнинг бари ўлибди,
Қоражон барига қолиб келибди,
Қун номозгар, энди кеч бўп қолибди,
Қурашга ул замон жавоб бўлибди.
Одам тарқаб мазгилига борибди,
Ўрда бозор, юриб ўйин қилибди,
Қалмоқларнинг қўпи изза бўлибди,
Қанчаси бу ерга ётиб қолибди,
Тонг отганча маслаҳатда бўлибди,
Нечовларнинг вақти хуш бўп қолибди.
Бир окшомни шундай қилиб ўтқизди,
Номоз вақти эрта-мертан тонг отди,
Чошқада йиғилиб кетганлар кепти,
Алпларнинг каттасин навбати кепти,
«Қураш қизиқ бўлар», — деб ҳам турибди,
Кечагидай бари келиб саф тутди.

Шунда кетган томошамон бари йиғилиб: «Кечагидан ҳам бугун қизиқ бўлар, алпларнинг зўри олишар», — деб турди. Кеча қандай бўлса, бугун ҳам шундай бўп ўтирди. Қоражонга Алпомиш туриб айтди: — Бугун тушмайсанми майдонга, бугун талаб қилмай турибсан? — Бунга ҳам туш десанг, тушаман, тушган билан бундан омон топмайман, лекин бу ҳаддида зўр, бунга тушсам, икки бошдан ўламан. Ўзим ўлгандан кейин сенинг берган давлатингни нима қиламан. Бизнинг сири-холимиз бир-биримизга маълум, илгаридан ҳам тўқайда айикдай олишиб ётган одам эдик, уларни илгари ҳам йиқитар эдим, энди калманинг

шафохати — ушлагандан отиб юбораяпман, қандай бўлса, бир калмоқ копти, бунга тушиб ўлгандан бир нима чиқарми, ғайратинг бўлса, кўрсат энди, — деб турибди.

Алпомиш чечиниб: — Хайр, ундай бўлса, — деб майдонга талаб қила берди. Кўкалдош алп туриб айтди: — Ўзбак! Сен бундай бўйни йўғонлик қилма, ғариби гўристон бўлиб ўлма, хали ҳам қўйгин, ёрингдан умид қилма, ҳалак бўп келган йўлингдан қолма, шу алплар ўлса, ўлсин, ўзбакнинг кизи бечатоқ бўп ёлғиз ўзима қолсин, деб туриб эдим, сени илгаридан ҳам ҳисоб қилганим йўқ эди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Кўкалдошга қараб, бул ҳам бир сўз деб турган экан:

Ҳар ким ўз элига бекми, тўрами,
Ўзи ўлмай киши ёрин берами?
Бунча сўзни лоф урмагин, сен калмоқ,
Кел энди майдонда тургин, ё аҳмоқ.
Билмайман майдонда кимлар ўлади,
Кўтарилма арзон бўлиб қолади,
Барчинойим бул ўртада туради,
Бийнинг кизи кимга тақдир қилади.
Мени сен ўзингдан кам деб турасан.
Кўтарилма, жуда аҳмоқ балосан,
Олишган сўнг қанчалигим биласан,
Кўтарилиб, қалмоқ, нима қиласан.
Богбон бўлсам, қизил гулни терайин,
Ҳар на қисмат ёзилганин кўрайин,
Келгин, қалмоқ, бирга майдон қилайин,
Насиб этса, сенинг додинг берайин,
Сенинг билан майдон қилиб кўрайин,
Зўрлик қилсанг, тақдирга тан берайин,
Кўтарилма, бир олишиб кўрайин!
Билдирасан менга зўрликларингни,
Ўлдириб оласан Барчин ёрингни,
Олишсанг, синайсан ўзинг ҳолингни,
Ўз жонингга сен қилмагин зулмни.
Бир аросат бунда майдон бўлади,
Турган барча томошани кўради,
Кимнинг куни битса, бунда ўлади,
Қолган одам бойнинг қизин олади.

Бу сўзни Алпомиш айтиб туради,
Аччиқланиб бул Кўкалдош туради,
Чечиниб, шу замон белини бўғиб,
Минордай бўп бу майдонга киради.

Кўрган одам бари хайрон қолади,
 Биз билмаймиз қандай замон бўлади.
 Иккови майдонда айланиб турди,
 Томошамон кўз юбортиб тикилди.
 Ҳамма бу алпларга тиклаб туради,
 Шердай қайсар қўл булғашиб келади,
 Турпоқлар чангийди, тўзанг бўлади,
 Иккови кеп белма-бел бўп олади,
 Белма-бел олишса айрит бўлади,
 Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.
 Шундай бўлди анга ҳақнинг фармони,
 Кўп бўлади ғамли кулнинг армони,
 Ҳарчандки чирпинди Бойсиннинг хони,
 Йиқмоққа келмади бекнинг дармони,
 Зўр экан Кўкалдош, жуда бемаъни.
 Зўр қилиб, инграниб шундайин шунқор,
 Кўкалдош ҳам бўлди хонга баробар,
 Шудгордайин бўлиб қолди бу ерлар,
 Жуда ҳам олишди бу икки қайсар.
 Иккови қайтмасдан майдон қилади
 Жон бозори кўп олишиб туради,
 Иккови баробар келиб қолади,
 Элда ёлғиз бек Алпомиш тўради(р),
 Қурашда қувватин сарф қип юради,
 Йиқмоққа қуввати бекнинг келмади.
 Кўкалдош ҳам Алпомишдан кам эмас,
 Мени ўзбак йиқади деб ғам емас,
 Олишар майдонда икки шағал мас,
 Иккови ҳам бир-бирига сир бермас,
 Буларнинг ишини халойиқ билмас,
 Иккови бир-бирин ҳеч парвой қилмас.

Ўн минг уйли Қўнғиротнинг қизлари билан, Барчин канизла-
 ри билан томоша қилиб, буларнинг олишганини кўриб, Ҳаким-
 бекка қараб, бир сўз деб турган экан:

Очилар баҳорда боғларнинг гули,
 Гулни кўрса маст бўп сайрар булбули,
 Нар-мода бўлибсиз бий бобом ули.
 Йиқолмасанг, бизга беринг навбатди,
 Жуда келди Барчин ёринг ғайрати,
 Ушлагандан кўкка отмай не бўпти?
 Йиқолмасанг, тўрам, навбат тилайин,
 Эркак либосини ўзим кияйин,
 Бор кучимни билагимга жияйин,
 Бул қалмоқни пора-пора қилайин.

Калмоқ билан, хоним, бўлдинг баробар,
Сизни жуда мазақ қилар канизлар,
Бу калмоқни кўкка отсанг не бўлар?
Иш кўрсатсанг, менинг кўнглим топилар.
Бу сўзларни Барчин сулув айтади,
Барчинойга навбат бергин, нетади,
Мендай ойим ушлаб кўкка отади,
Қизлар сизни нар-мода деб айтади,
Қизларнинг айтгани менга ботади.
Мардлар олишмайди, силтаб отади,
Майдон бўлса иш кўрсатиб кетади,
Бўш одамнинг иши кейин кетади.
Барчинойнинг бундай кўнглин бўлмагин,
Кўп олишиб, ўзинг ҳалак қилмагин,
Қиз бола деб мени номард билмагин,
Бу сўзимни, хоним, оғир олмагин,
Навбат бергин, сира гина қилмагин.
Майдон кунда сенга ҳамдам бўлайин,
Мен ҳам энди бир олишиб кўрайин,
Ушласам калмоқни нобуд қилайин,
Оғир олма, тўрам, навбат сўрайин.
Бу сўзларни айтди гул юзли дилбар,
Икки полвон бўлиб турди баробар,
Кўп сўзларни Барчин сулув айтади,
Сўзи Алпомишга ботиб кетади.
Жафо тиғи бул кун жондин ўтади,
Айрилиқ ханжари бағрин йиртади,
Ўтдайин тутаниб шунқор кетади,
Ғайрати ғайратга бекнинг етади,
Ёр сўзиман шердил бўлиб кетади,
Чирпиб Қўкалдошни кўкка отади,
Анча ер ҳавога чиқиб кетади.
Халойиқлар кўкка бокиб каради,
Олчи-чикка бўлиб шундай айланиб,
Алп Қўкалдош бул осмондан келади,
Калласиман келиб ерга уради,
Калласи.....чиқиб боради,
Шундай бўлиб Қўкалдош ҳам ўлади.
Томошамон калмоқ бўзлаб жўнади,
Калмоқ халқи шундай зарбни кўради,
Томошамон бари изза бўлади.
«Армон билан, эсиз, алплар ўлди», — деб
Не гўзаллар кўзин ёшлаб боради,
Қоражондан бари гина қилади,
Шу вақтинда кураш охир бўлади.
Такдирига Қалмоқшоҳ тан беради,

Қанча амалдорман қайтиб жўнади.
Бир нечаси кўриб гина қилади,
Баробар келмади, ахир ўлади,
Неча сўзни қалмоқ айтиб боради,
Қалмоқшоҳ сўзига кулоқ солади:
«Менманликман бизинг алплар ўлади,
Ўзбак иши асли ҳақ деб боради.
Бировнинг хотинин қайтиб олади,
Ўларманнинг иши шундай бўлади,
Тан бермаган одам шуйтиб ўлади».
Қалмоқлар ҳам рост, деб кетиб боради,
Тойчихоннинг сўзи маъкул бўлади.
Шундай бўлиб кураш охир бўлади.
Давлатидан адрас-кимхоб кийдирди,
Кимки ганим, хонумонин куйдирди,
Ҳақдан келган ишга бўйинин ийдирди,
Ўн минг уйли элатини жийдирди.
Хабар борди шундай отлар чоптириб,
Намойишга оқ ўтовлар ёптириб.
Эли-халқи — барча йиғилиб келади,
Бекни сийлаб, яхши хизмат қилади,
Барчинойга тўй қилмоқчи бўлади.
Обгардонин ортиб ошпаз келади,
Чилбир чўлда тўйни бошлаб қолади,
Бешта-ўнта улоқ ташлаб туради,
Бир четида кўпкари ҳам қилади.

Ўлиб кетди қалмоқ гачча,
Тўй бўлди Барчин ойимча,
Олмоқчи Ҳаким бекбачча,
Йиғилишган сатта норча,
Кўпкарини чопиб ётир
Аралашиб соп бойбачча,
Тўй беради кўп кунгача,
Улоғига ташлаб турур
Катта сарка, олапача.
Беҳад қўю сўкимларни сўяди,
Қунда ҳамма қолмай ошга тўяди.
Қунига узмасдан улоқ беради,
Чиқарганлар танга-тилла олади,
Чавандозлар катта унум қилади,
Қирқ кунгача узмай тўйни беради.
Ўйинчи, нағмагар бари келади,
Ўзбак шоирлари айтиб туради.
Келган одам сира қуруқ қолмади,

Хаммаси ҳам анча нарса олади,
Кирк кундан кай тўйлар охир бўлади,
Бир нечалар уйга таркаб жўнади.
Бойбаччалар бекнинг гирдин олади,
Қуёв нўкар бўлиб бунда туради,
Ўзбакнинг расими шундай бўлади:
Кизу жувон бари йиғилиб келади,
Аёллари тўққиз товоқ қилади,
Қуёвнинг олдига шундай боради,
Оп борган таомни нўкарлари еб,
Товоғига танга-тилла солади.
Не бир хотинлар вақти хуш бўп боради,
Анча танга бунда унум қилади,
Ўртага ўт ёқиб қизлар туради,
Салом солиб бекни бошлаб боради.
Шу замонда уйга яқин бўлади,
Уй ичинда катта одамлар туради,
Санам қизлар бари йиғилиб қолади,
Барчинойни бул ўртага олади,
Қадимги расими шундай бўлади,
Барчинойни қиз опқочди қилади.
Не келинлар юриб қизни сўради,
Бир ердан буларни топиб олади.
Икки вакил ул мулладан келади,
Келиб қизнинг ихтиёрин сўради,
Уялгандан қабул қилмай туради,
Қиз сўйлатар деган расм бўлади,
Қиз гапиртган анча пулни олади,
Барчин вакилини энди беради,
Ҳакимбекни бунда қабул қилади,
Гувоҳлар йиғинга яна боради,
Пешини қайтариб мулла сўради,
Бул гувоҳлар туриб жавоб беради.

Домласи вакилларида сўраб, булар ҳам гувоҳлигига бир нима олиб, мулла хутбасини ўқиб, никоҳ қилиб, мулланинг сўраган сўзини вакиллар ҳам қабул қилиб қайтди. Ҳакимбекдан ҳам не шартлар сўраб, шарти, шароити билан қабул қилиб, ҳамма димоғи чоғ бўлиб, мазгилига қайтиб кетди. Бахмал ўтовда чимилдиқ тутиб, қуёв нўкарлари билан қуёвни киргизмоқчи бўлиб, бир неча хотинлар «кампир ўлди» бўлиб, ўлганига бир нима олиб, «ит ириллар» деган расмини қилиб, бунга ҳам бир нима бериб, ҳар замон салом солиб, уйдан ичкари кириб, чимилдиқда ўтириб, олдида дастархон солиб, қўйларнинг тўшини пишириб олиб келиб, буларнинг олдида қўйиб, хўп еб тўйиб, қуёв нўкарларга тўппи, рўмол, сарпойлар бериб, хаммаси ўз расми-қаёда-

сини қилиб, куёв нўкарлар чиқиб кетди, булар ҳам мазгилига жой-жойига қараб кетди. Барчинни бекнинг қошига оп келмоқчи бўлиб, кўп қизлар ўртага олиб, бахмал қоплаган оқ кигизга солиб, «кадимги расмимизни қиламиз», — деб қизлар кўтариб, кўтаргани қуввати келмай ҳалак бўлиб, уйтиб-буйтиб олиб келиб, Ҳакимбекнинг қошига олиб кириб, хотинлар расмини қилиб, «чоч сийпатар», «қўл ушлатар»ини қилиб, бир неча янгалар шўхлик қип туриб: «Нима қилсангиз, ихтиёр ўзингизда», — деб шўхлик билан бир нечаси жавоб бериб, ҳар қайсиси ўз мазгилига кетди. Бул ўтов икковига танҳо тегиб қолди. Ана энди Барчинойни никоҳ қип олган сўзи:

Эшитингиз, беклар, оҳу зорини,
Ўлиб кетган неча душманларини,
Никоҳ қийиб олди Барчин ёрини,
Кўнгилдан чиқариб кўп ғуборини,
Ўйнаб-кулиб тарқатгандир черини,
Олгандир шундайин зулфакдорини,
Кўнглин хушлаб бунда бул бекларини.
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Ул кечаси бориб анинг қошига,
Ўйнашиб, қўл солиб қордай тўшига,
Ул кечаси файзи саҳар бўлганда,
Бек Ҳаким қўшилди гул бувушига.
Намоз вақтигача ўйнаб-кулади,
Тонг отган сўнг бул ўрнидан туради,
Икковлари икки жойда бўлади,
Овлоқ жойга ўтов тикиб қўяди,
Бек Ҳаким ўтовга бориб ётади.
Ҳар замонда қизлар хабар олади,
Янгалар йиғилиб бунда келади,
Бир хил янга «куёв товоқ» қилади,
Танга-тилла товорига солади,
Ўзбеклар расими шундай бўлади:
Чошқа-тушда соп йигитлар келади,
Ҳакимбекдан «куёв улоқ» сўради,
Сўраган одамлар қуруқ қолмади,
Буларга ҳам битта сарка беради,
Вақти хуш бўп булар кетиб боради.
Қоражон ҳам келиб бирга туради,
Қоражонни яхши иззат қилади,
Қоражон кўнглига ҳамма қаради,
Алпомишнинг бири бўлиб туради.
Қоражон ҳам иззат-ҳурмат кўради,
Ҳар куни бу ерда даврон суради,
Кун айланиб яна кеч бўп қолади.

Хақимбекни янгалари олади,
Барчиной қошига қўйиб келади.
Қизу жувон бари бунда жам бўлиб,
Турур Қоражонга хизматни қилиб,
Неча кунлар бундай давронда ўтди,
Бу мазгилга келиб Ҳақим жой тутди,
Бойсарига энди гапни жўнатди.
Бойсарига энди хабар борибди,
Элатидан катта-кичик келибди,
Элат билан маслаҳатни қилибди,
Барчинни узатиб қайтмоқ бўлибди,
Бойсарибой бормаиманда турибди,
Бўлак эл кетмоқни ихтиёр қилибди,
Бойсарига ҳарчанд зўрлаб кўрибди,
Эли-халқи кўп насиҳат қилибди,
Бир нечалар кўп сўз айтиб турибди:
— Қизинг кетар, сен ҳам ганиб қоларсан,
Қалмоқлардан кўп жафони кўрарсан,
Бул кўрганинг ҳали озлик қилами,
Қалмоқнинг юртида нима қиларсан.
Сен қоларсан, кетар бундан элатинг,
Сўнгра учмоққа йўқдир қанотинг,
Ўн минг уйли Қўнғирот сенинг қувватинг.
Эт қизувман бунда ёлғиз қоласан,
Ёлғиз қолиб кўп пушаймон қиласан,
Албатта бирга борсанг, сен ҳам яхши бўласан.
Аввал бир гап билан бунда кеп эдинг,
Тойчихонни паноҳ берар деб эдинг.
Бунда келиб неча кунлар тургансан,
Қизинг талаш, қанча изза кўргансан,
Қалмоқлардан не яхшилик кўргансан.
Каттамизсан, бундай ўрлаб турмагин,
Қандай бўлса элдан ёлғиз қолмагин,
Қизингдан айрилиб ғариб бўлмагин,
Қийин бўлар сўнгра элни кўрмагинг.
Келиб эдик, бирга-бирга борамиз,
Ҳақимбекка шу жавобни берамиз,
Бундан борсак, Кўкқамишга қўнамиз,
Бойсин элни бориб ёйлаб юрамиз,
Қурсин қалмоқ юрти, нима қиламиз?!
Ҳақимбекка нима жавоб берамиз?
Кетар қизинг Барчин зулфакдор,
Ўрлаб сенга ёлғиз қолмоқ не даркор,
Қалмоқнинг юртини қилма ихтиёр,
Мусофирлик юртдан кетмоғинг даркор.

Бу сўзни эшитиб, қавми-қариндошининг гапига қараб, Бойсари ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Акам изза қилди Бойсин элида,
Турулмадим Қўққамишнинг кўлида.
Закот деди, ўн тўрт маҳрам буюрди,
Маҳрам келиб менга берди хабарди,
Закот деган гапга қўнглим қабарди.
Улсиз эдим кўп гап ёдима келди,
Акамнинг сўзлари каттиқ кўринди.
Мен ҳам айтган сўзга менманлик қилдим,
Ўн тўрт маҳрамини ушлаб ўлдирдим,
Кашалга кўчмокни ихтиёр қилдим,
Сизлар ҳамроҳ бўлиб ундай кунларда,
Неча кунлар Кашал қараб йўл юрдим,
Қўққамишдан чиқиб Ойкўлга қўндим,
Қалмоқлар алпидан кўп изза кўрдим,
Қандай бўлса тақдирима тан бердим.
Қариндошлар, эшит айтган сўзимни,
Керак бўлса, олиб кетсин қизимни,
Бориб мен акама таъна бўлганча,
Қалмоқлар ўлдирсин менинг ўзимни.
Мени билсанг, сира Қўнғирот бормаيمان,
Борсам ҳам мен бурунгидай бўлмайман,
Акамнинг дийдори курсин, кўрмайман.
Қўнглим синиқ эди, ҳолим билмади,
Акам мени элда иззат қилмади,
Закот деган одатини қўймади.
Акамнинг зарбидан сарсон бўлганман,
Элимдан айрилиб бунда келганман,
Кўп сўрасанг, тирик эмас, ўлганман,
Қариндошлар, гапни адо қилганман,
Кетмоқ бўлса, Барчинга жавоб берганман.
Бу элларда менга ўлмоқ лозимди(р),
Хар замонда сўраб туринг Барчин қизимди.

Бул жавобни қариндошларига берди. Улар ҳарчанд зўрлаб кўрди, кетмокни ихтиёр қилмади. Қариндошларининг айтгани бўлмади, Ҳакимбекка бориб қариндошлари шундай билдирди: — Бойсарибий билан келиб, қайтиб элга боролмай, сарсон бўлиб қолганмиз, бирга кетсак, — деб бийга кўп гапириб кўрганмиз, катта-кичик жуда зўрлаб турганмиз. Кетмокни ҳеч ихтиёр қилмади, қариганда ҳам бунинг бўйни йўғонлиги қолмади. Бул одамлар ҳарчанд зўрлаб кўради, одамнинг эсида йўқ гапларни гапирди: «Қайтиб борсам, кўчиб бориб ўл, баччағар, ўғлим бориб ҳам ўзингни олиб келди, ҳам қизингни олиб келди, — деб

бетимга таъна қилади, ўлсам ҳам бормайман», — деб ўрлайди-да, туради, — деди. Ҳакимбек эшитиб: — Бу мусофирликда суяги қолиб кетмасин, деб неча марта одам юбориб кўрди. Ҳеч сўз копмади, ҳеч кимнинг гапини қулоғига олмади, ўзининг билганидан қолмади.

Шундай бўп бул орада қирк кун ўтди, қирк кунгача маслаҳат кип ётди. Қирк кундан кейин маслаҳатни бир ерга қўйиб, Бойсари қолди. Ўн минг уйли Қўнғирот Барчин билан кетмоқчи бўлди. Барчинни узатмоқчи бўлиб, куёвга «Эрга кўрсатди» деган расмларини қилиб, бир қўйни сўйиб, чошқа вақтида уйига чақириб яхши сарпойлар Ҳакимбекка ёпиб, қаватида Қоражонга ҳам ёпиб, Барчинни узатмоқчи бўлиб, узатаётгандаги сўзи:

Чечанлар эплайди гапнинг эпини,
Шул замонда беш юз норни чўқтариб,
Ортади Барчиннинг қилган сепини.
Барчиной йиғлайди, қўнглин бўлади,
Энасиман отасига қаради,
Қараб турса элат кўчиб боради,
Суянчи йўк, ота-эна қолади,
Булар қолишига Барчин жилади,
«Ота не бўлди?» — деб зўрлаб кўради,
Қулоқ солмай Бойсари ўрлаб туради.
Бир йўрға устига Барчин минади,
Барчиннойим энди кетиб боради.
Қўнгили бузилиб, ўпка тўлади,
Қўнгили бузилиб, мўнглиқ жилади,
Ўн минг уйли элат кўчиб боради,
Отаси, энаси шўрнинг қолади,
Эсиз отам улсиз деди, жилади,
Йиғлаганман нима илож қилади,
Сепин ортиб энди йўлга солади,
Бойчиборни Ҳакимга олиб келади,
Қоражонман Ҳакимхон отланади.
Бедов минган от-абзалин шайлади,
Келганлар элига талаб айлади,
Чўпонлар қур ҳайтлаб қўйни ҳайдади.
Элибойлар қилиб ётир довриқни,
Ҳайдади чўпонлар чори, совлиқни.
Кашалдан Бойсинга талаб айлади,
Келган элат бундан кўчиб боради.

Бойсари қизини узатиб, қўнгли бузилиб, яна Барчинга тасалли бериб, бир сўз айтиб турган экан:

Жоним болам, Барчин, кўнглинг бўлмагин,
Отам қолди деб сен хафа бўлмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Сен борасан қариндошнинг ичига,
Ёлғизман деб, болам, йиғлаб юрмагин.
Муна элда бойлик даврон сурарман,
Хар гап бўлса тақдиримдан кўрарман,
Хар замонда, болам, сени кўрарман,
То ўлганча дуоғўйинг бўларман.
Элу халқни бундан бориб кўрасан,
Мен қолганга, билдим, хафа бўласан,
Бизга қараб, болам, йиғлаб борасан.
Қулоққа тут, болам, айтган сўзимни,
Қайтайин, жўнатдим сендай қизимни,
Ёш тўлдирма сен ҳам наркас кўзингни,
Жуда хафа қилдим сендай кўзимни.
Йиғлама, жон болам, кўнглим бузилди,
Кетишингни кўриб бағрим эзилди.
Хафа қилиб бунда сендай санамни,
Кўйиб кетма менга доғи-аламни,
Тенгқурингга қўшдим сендай боламни.
Бу юртларга келиб роҳат кўрмадинг,
Қалмоқлардан эмин-эркин юрмадинг,
Шукрулилло, қалмоқларда қолмадинг.
Кетдинг, болам, қавми-қариндошингга,
Кўп савдолар тушиб бунда бошингга.
Жон болам, отангни ҳолин билгансан,
Отам деб ҳам меҳрибонлик қилгансан,
Тўқсон алпга ёлғиз жавоб бергансан,
Бойсарининг ҳолин билган боламсан.
Қийғир деган қўш ўлтирар қиёда,
Не кўриб-кечирдинг фоний дунёда,
Қиз ҳам бўлсанг, қилган ишинг бир нечадан зиёда
Рустамдайин иш кўрсатиб борасан,
Соғинсанг отангни, болам, кўрасан,
Элу халқман бирга кетиб борасан,
Бойсин-Кўнғирот элда даврон сурасан,
Хар замонда мени эсингга оласан,
Билдим сени, оша хафа бўласан,
Бундан борсанг, бий бобонгни кўрасан,
Бўлган ишни унга маълум қиласан.
Тойрилиб бошимдан тожи давлатим,
Бойбўрига танҳо қолди элатим,
Қиз ҳам бўлсанг, мен суянган фарзандим.
Юрагимда бордир ғамли кулфатим,

Энди тил билмаган қалмоқ улфатим,
Кунма-кун зиёда бўлди ҳасратим,
Кўрар кўзим, омонда бўл, фарзандим.

Бойсари қизини узатиб, ўн минг уйли Қўнғирот бари кўчиб,
йўлга кириб, Бойсари қайтиб уйига келиб, ёлғиз қолиб, ҳам
юртидан, ҳам қизидан айрилиб, калласи ғувуллаб, мусофирлиги
асар қилиб қолди.

Қоражоннинг энаси бул ишларни билиб, алпларнинг макони-
га келиб, зўр қалмоқларнинг ўлганини кўриб, Қоражондан ти-
рик айрилиб, ўзга ўғилларидан ўлик айрилиб, кўнгли бузилиб,
бир сўз деб турган экан:

Болаларим элда зўрабор эди,
Қалмоқ юртда юрган бир қайсар эди,
Қаторда гуркираб турган нор эди,
Ҳар қайси юз мингга баробар эди,
Менинг ҳам бир етти ўғлим бор эди,
Бир-биридан жуда зўрабор эди,
Мен билмайман не фалокат дориди.
Армон билан билмаганим билдирди,
Ханжар чекмай бағрим қонга тўлдирди,
Ўзбек келиб ўғилларим ўлдирди.
Кесилибди эсиз алпларнинг боши,
Майда-майда бўпти гавдайи лоши,
Кўриб тўкилади кўзимнинг ёши,
Фарзандлари эди Сурхайилнинг сирдоши.
Йиғлаб қолдим энди мен ҳам муғойиб,
Қоражондан тириклайин айрилиб,
Учқур эдим қанотимдан қайрилиб,
Югрук эдим туғғимдан тайрилиб,
Армон билан мен алплардан айрилиб,
Мен йиғлайман ғариб бўлиб, сарғайиб,
Алплардан айрилдим сочимни ёйиб,
Кимга айтай энди кўксимни ёриб,
Қайда борай мен кўзимни ахтариб?!

Шул қисматни тақдиримдан кўрайин,
Қалмоқшоҳга энди ўзим борайин,
Кўрганимни йиғлаб арз кип турайин.

Бу сўзларни айтиб, алами зиёда бўлиб, сочини ёйиб, бетини
юлиб, Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига бориб, ўғилларининг
вақтида подшоҳликда ҳукми зўр кампир эди, амалдор, жиға-
дор, туғдорлар олдига тушиб, Қалмоқшоҳнинг олдига ияртиб
борди.

Сурхайил мастоннинг Қалмоқшоҳга айтиб турган сўзи:

Олмадайин сўлган гулдай тарзим бор,
 Тойчихоним, сенга айтар арзим бор,
 Сендай шоҳим бул ишлардан беҳабар,
 Сени яксон қилиб кетди ўзбаклар.
 Тахт устида сендай шоҳим турами,
 Ёлғиз ўзбак шундай ишни қилами?!
 Ҳеч замонда шундай гаплар бўлами,
 Бир ўзбак шундайин ишни қилами,
 Шундай алплар бул бейўқлов ўлами,
 Беваҳм сендай шоҳ элда турами?!
 Бундай бўлсанг, шоҳим, элни сўрама,
 Сенинг жонинг бўлса, шундай қилама?
 Билдим, ўзбак кетса сенинг далангдан,
 Ҳеч бир сен чиқмайсан қўрғон-қалъангдан.
 Билмадингми ул ўзбакнинг ишини,
 Кесибди-ку зўр алпларнинг бошини.
 Подшо деган бул ишларни билмайми,
 Билиб элдан оғир лашкар олмайми,
 Ўзбакларга қиёматни қилмайми.
 Подшо бўлган номус-орни билмайми,
 Майдон бўлса иш кўрсатиб келмайми,
 Моли-ҳолин, борин талон қилмайми,
 Қизу жувон от остинда қолмайми,
 Қасд қилганга шундай кунни солмайми?!
 Шундай алплар ўлган бунда биласан,
 Билсанг ҳам билмамиш бўлиб турасан,
 Уяти йўқ, қандай катта бўласан?!
 Айтган сўзим қулоғингга оласан,
 Гап келганда сен уялиб қоласан,
 Бу сўзима нима жавоб берасан.
 Сен бормасанг, юриб хабар қилайин,
 Бу элатдан одам йиғиб олайин,
 Қичов қилиб мен кейнидан борайин,
 Бало теккан Қоражонни кўрайин,
 Унинг билан бир шекилли бўлайин,
 Ё ўлдириб, ё бир ўлиб келайин,
 Жавоб бер сўзима, шоҳим, жўнайин,
 Энди сенга гапни кўтоҳ қилайин.

Бу сўзни Сурхайилдан эшитиб, Қалмоқшоҳ ҳам бир сўз
 айтиб турган экан:

Амалдорлар барин чақиртиб олади,
 Туғдорларман кўп маслаҳат қилади,
 Сурхайилнинг сўзин бари билади,
 Амалдордан маслаҳат қип сўради,

Ўзбаклар устига лашкар қилади,
Намойишга карнай-сурнай қўяди,
Байдоқ-байдоқ лашкарини жияди.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Қалмоқшоҳи аскарини буюрди.
«Сурхайилнинг сўзи маъкул бўлган, деб,
Рост айтади ўзбак андай қилган, деб,
Жабр ўтиб бунда йиғлаб келган, деб,
Юртимнинг ободи алплар ўлган, деб,
Қоражонни тириклайин олган, деб,
Хийламан ўзига йўлдош қилган, деб.
Бундай турмай лашкар тортиб борарман,
Борсам ўзбакларни ўлжа қиларман,
Нечовини тандан бошин юларман,
Қизи, хотинини хайдаб келарман,
Алпларнинг лотини шуйтиб оларман».

Жўнади бундан жам бўлиб,
Байдоқ-байдоқ лашкар тўлиб,
Ботирлар бедовни миниб,
Туғу байдоқ қўлга олиб,
Даста-даста йўлга кириб,
Шоҳининг айтганин қилиб.
Лашкар кетди даста-даста,
Одам тўлиб баланд-пастда,
Жўнаётир чапараста.
Туғ кўтарган йўлни олиб,
Хар байдоққа сардор бўлиб,
Тойчихоннинг амрин қилиб,
Ўзбак бекларни ахтариб,
Кўп лашкар шахардан чиқиб,
Тўқайистонда йўл юриб,
Алплар ўлган ерга бориб,
Нечови пушаймон қилиб,
Лашкар бундан қичаб кетди,
Тўқайистондан ўтди,
Ойнали кўлига етди.
Чилбир чўлга равон бўлиб,
Борар лашкар йўлни олиб,
Урушмоққа бари толиб,
Уруш яроғи чоқ бўлиб,
Бораётир бу сўзни айтиб:
«Элибойга борармиз, деб,
Кўп ўлжали бўлармиз, деб,
Бир сиёсат қилармиз, деб,

Ўзбакларда ярок қайда,
Анчасини қирармиз, деб,
Молин тортиб олармиз, деб,
Қон тўкишиб кўрармиз, деб
Бизлар етиб қолармиз, деб,
Бундан бориб уруш қилсак,
Ўзбакларни кўрармиз, деб.
Бизлар минганди тулпорди,
Элибойда не жон борди(р),
Англамайди бораётган
Уруш кўрган қалмоқларди».
Бу сўзни айтиб лоф урди,
Қоражон эсига келди,
Бир-бирига гапирди:
«Ўзимиздан била кетган
Қоражондай бало борди(р),
Алп Қоражон зўраборди(р),
Танҳо қирар кўп лашкарди,
Ул ҳам мисли айдахорди(р)».
Қоражон эсига келиб,
Қалмоқларни ваҳм олди.
«Юришимиз бўлди ёмон,
Ўзбакман бирга Қоражон,
У бизларни кўриб қолса,
Сира бермас бизга омон.
Солар бизга қайғу-туман
Алпдан қолган зўр Қоражон,
Бу лашкаринг нима бўлар,
Тингилса, қилади яқсон».
Келганига бу қалмоқлар
Йўлда қилади пушаймон.
«Алпдан қолган бор Қоражон».
Бир-бирига сўзлар айтиб,
Бораётир йўлни тортиб.
«Баҳодирлар ҳам бизда бор,
Ярай бермайди ўзбаклар,
Тортинмай, лашкар, юрабер,
Ёлғиз одам нима қилар.
Бундай гапирма ажаб сўз,
Кўп эмас, Қоражон ёлғиз,
Бундай тортинмай борармиз,
Элнинг ақлини олармиз.
Алп Қоражон от қўйган сўнг,
Бизлар найзани солармиз,
Кўп бўп ўртага олармиз;
Қандай бўлса бир одам-да,

Унинг корини килармиз.
Қалмоқшоҳ буюрган бизни,
Сира айтма номард сўзни».
Бу сўздайтиб не қалмоқлар
Бедов отга қамчи чотар,
Чилбир чўлни тўзанг тутар,
Ўз ҳолига шердай бўлиб,
От чопар чўлда қалмоқлар.
Яқиндир бойлар ораси,
Кўринди кўчининг қораси,
Қичов килиб бораётган
Кўринг қалмоқлар тўраси.
«Мана энди келдик, дейди,
Ўзбакларни кўрдик, дейди.
Қанча элат йўлда борар,
Бирдан от қўйсак не бўлар,
Қайтиб булар уруш қилар?!
Ўз ҳолига бари абгор,
Молини ҳайдаган бойлар,
Ҳали бизлардан беҳабар».
Бир-бирига шердиллик бериб,
Маст бўп боради қалмоқлар.
«Қайтмай от қўйган сўнг лашкар,
От остинда калла қолар,
Ақли шошади ўзбаклар,
Урушмай молини берар».
Бу сўзни айтиб қалмоқлар,
Бораётир кўп аҳмоқлар.

Қалмоқларнинг келаётганини кўриб, элибойлар чувуллаб,
бесарамжон бўлиб, молларини тўплаб, хар қайсиси ўз бошига
бўп қолди. Алпомиш ҳам кўриб: — Қалмоқлар бир гап ўйлаб-
ди, бизнинг устимизга қасд қилиб лашкар юборибди, байдок-
байдок лашкар кўринади, мазмуни лашкар келаяпти, — деди.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон Алпомишга қараб, бир сўз деб
турган экан:

Қани келсин қалмоқ, деб,
Келса ошириб солмоқ, деб,
Ҳалак бўлса ўлмоқ, деб,
Жазосини бермоқ, деб,
Қалмоқ бошин олмоқ, деб,
Барин ўлжа қилмоқ, деб,
От асбобин олмоқ, деб,
Келса бизни кўрмоқ, деб,
Қайтмай саваш қилмоқ, деб,

Қонни кечиб юрмоқ, деб.
Бекор ҳалак бўлади,
Уруш ҳавас қилади,
Бу қалмоқлар ўлади,
Ажал ҳайдаб келади,
Бири эмас, ёзганлар —
Бари аҳмоқ бўлади.
Кўргулигин кўради,
Хўп шарманда бўлади,
Бекорига ёзганлар
Уруш излаб келади.
Қоражондир зўрабор,
Қайтиб бўлар баробар?!
Мен кирсам майдон излаб,
Қўярман бағрини тузлаб,
Бир нечаси кетади
Бунда бўтадай бўзлаб.

Бу сўзни Қоражондан Алпомиш эшитиб, бул ҳам бир сўз
айтиб турган экан:

Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бул сўзим шаънингга номард бўлмасин,
Қасд қилма, бек дўстим, қалмоқ ўлмасин.
Қалмоқ келар аҳволидан беҳабар,
Келиб қирғин топмасин-да шўрлилар,
Бизда бордир бесаранжом кўп бойлар,
Қоражон, бойлардан бўлгин хабардор.
Қўйи юрмай, булар кейин қолмасин,
Яна қалмоқ қўлга тушириб олмасин,
Беҳуда қалмоққа ўлжа бўлмасин,
Сиёсат кўрсатгин улар ўлмасин,
Ўғли-қизи ебир-есир бўлмасин,
Ватани безга бўлиб қолмасин.
Булар эмас, келиб бизга гуноҳкор,
Қалмоқшоҳ амрини тутган кўп аскар.
Хизматкор-да, шох амрини тутади,
Ҳар хизмат буюрса булар кетади,
Бу ёзганлар агар бормаёй нетади,
Ўлдирсанг, беҳуда ўлиб кетади.
Умид тортиб ғайрат билан келади,
Сенинг билан мени булар билади,
Бу лашкар бизларни нима қилади?
Қалмоқшоҳ буйруғи шундай бўлади,
Шох сўзига ҳалак бўлиб келади.

Бу сўздайтиб иккови шундай туради,
Энди кўчдан анча кейин қолади.
Кўз юбортиб ўнгу сўлга қаради,
Молин ҳайдаб бойлар ўтиб боради,
Қалмоқлар лашкари яқин келади,
Элибойнинг бари ўтиб бўлади,
Қоражонман Алпомишни кўради,
Қалмоқнинг аскари тўхтаб қолади.

Иккови бир-бирини кўриб, икки ерда туриб, бойларнинг олди-ортини йиғиб тўплаб, йўлга солди. Қоражон билан Алпомиш иккови уруш яроғини ғамлаб турди. Қалмоқнинг лашкари ҳам яқинлаб босиб келди. Қоражон ёлғиз ўзи айрилиб, бу лашкарга рўпара бўлиб, бир сўз деб турган экан:

Қоражонбек дейди мени,
Ким аҳмоқ қилдиё сени?
Қурилар уруш майдони,
Тўкилар қалмоқнинг қони,
Жаҳаннамга борар жони,
Қайт энди, келган бемаъни!
Сен эшитгин айтган тилди,
Қоражон, йўлингда турди,
Ўлдирад сендай душманди,
Сендай қалмоқ ҳалак бўлди.
Сенга яхшилигим шулди(р),
Билиб кетгин тўғри йўлди,
Бу сўзни айтган Қоражонди(р),
Қиларман қонли майдонди,
Сен ҳам менга бир душманди(р),
Сулатарман сонсиз танди,
Қўп киласан пушаймонди.
Майдонда жондан кечарман,
Кафан тўнингни бичарман,
Қиличдан қонлар сочарман.
Бунда келиб қилсак майдон,
Хеч кетмайсан мендан омон,
Солай сенга охир замон.
Бунда келиб боролмайсан,
Сира омон қололмайсан,
Қайтиб юртинг кўролмайсан,
Ўз ҳолингни билолмайсан,
Бола-чақанг кўролмайсан,
Элга омон боролмайсан.

Бу сўзни эшитиб, қалмоқ баходирлари ҳам Қоражонга қараб,
бир сўз айтиб турган экан:

Номдор полвон дейди мени,
Бўлар бу йўлда майдони,
Кейнимизда қалмоқ хони,
Қоражон, бўлдинг бемаъни.
Ўлар деб бизни ғам ема,
Ўзингдан бизни кам дема,
Меҳнат тортиб бизлар келган,
Не ишларни ўзбак қилган,
Не азамат алплар ўлган,
Биз қайтмаймиз қилмай майдон.
Хўп бир чопишиб қўрармиз,
То ўлгунча биз турармиз,
Моли-зотини олармиз,
Ўзбакни ўлжа қилармиз,
Сўнгра элга борармиз.
Бўлар бунда қалмоқ иши,
Бугун қаттиқдир саваши,
Алпнинг хунин довлаб келдик,
Бизга дори ўзбак гўши.
Лоф урма, саваш қиларман,
Сендай алпни ўлдиарман,
Қиёмат кунни соларман,
Боринг қайтариб оларман.
Сени мен одам демасман,
Уруш кунда ғам емасман,
Сендайин аҳмоқ бўлмасман,
Ўзбак динига кирмасман.
Элу халқдан айрилмасман,
Сендай сарсон бўп юрмасман,
Ўлмасам омон бермасман,
Олмай ўзбакни қўймасман,
Аскаримни қайтармасман.

Бу сўзни эшитиб, ўтдай туташиб, Қоражон билан Алпомиш
облоҳу акбар, деб қалмоқ лашкарига қараб от солди.

Қарамай баланд-пастига,
От қўйди қалмоқ устига.
Остига минган тўбичок,
От қўйгандир шундай ғўччок,
Бир ёқдан от қўйди қалмоқ,
Бунда ажаб уруш бўлмоқ.
Қалмоқларга аралашди,

Қайтмай қалмоқлар савашди,
 Бир-бириман қиличлашди,
 Қалмоқ шоҳнинг номдорлари
 Ҳар тарафдан от солишди,
 Рад берар келган қиличди,
 Кесади Қоражон бошди,
 Мардлари дарёдай тошди,
 Номардларнинг акли шошди.
 Нечов отдан овиб қолди,
 Жазосини товиб қолди,
 Нечовлар отдан йиқилиб,
 Тоза ерни қовиб қолди,
 Қалмоқлардан анча ўлди,
 Акли шошиб кўрқиб қолди.
 Икки полвон зўраборди(р)
 Қўп қирар келган лашкарди,
 Йиғлатгандир қалмоқларди,
 Юбормоқчи боз лашкарди.
 Қалмоқ юртга хабар борди,
 Бу беклардан азоб кўрди,
 Келиб ҳоли забун бўлди.
 Фалакка етгай нолиши,
 Шулдир бу бекларнинг иши,
 Сулаб қолди қалмоқ лоши,
 Кесилди қалмоқнинг боши.
 «Ўлжа олармиз», деб келди,
 Бул беклардан азоб кўрди,
 Иккови шундай от солиб,
 Қалмоқни ўртага олиб,
 Қанча қалмоқлардан ўлиб,
 Қалмоқларни тўплаб олиб,
 Қоражонбекни қайтариб,
 — Элга бўлгин хабардор, — деб
 Ҳакимбек урушда қолиб.
 Ёлғиз бўп бунда юради,
 Қўп қалмоқни ўлдиради,
 Қилич-найза соп кўради.
 Бу алпга таъсир қилмади,
 Қалмоқ айтгани бўлмади,
 Қалмоқлар фикр ўйлади,
 Беҳуда жонни кийнади,
 Қочмоқни талаб айлади.
 «Тиғи олмос бунга ботмас,
 Уруш қилган омон кетмас,
 Бу ўзбек қандай жодугар,
 Ё бу кашмири хийлагар?

Хеч ким бўлмади баробар,
Урсанг ботмайди яротлар».
Қалмоқларда бордир номдор,
Алпомишга бўлди дучор.
Қоражонга сўзлар айтган,
Қиличига қонлар қотган,
Қўринг Ойқашқа полвонни
Ҳакимбекман саваш этган.
Бир-бирининг ақлин олиб,
Найза билан қилич солиб,
Унга Ҳаким ғолиб келиб,
Шердай бўп устига борди.
Сиёсатман қилич солди,
Ойқашқани икки бўлди,
Энди қолган қалмоқлар
Қочмоқни ихтиёр қилди.
Қалмоқларни тўплаб олди,
Бирор майдон уруш бўлди.
Оқади кўзининг ёши,
От остида қолди боши,
Шулдир Ҳакимбек саваш.

Талаб қилиб ўзинг келдинг,
Ҳолинг билмай уруш қилдинг,
Бекорига анчанг ўлдинг,
Тойчи қалмоқ, нима қилдинг?
Бек Алпомиш дейди мени,
Кўрсам ўлдирарман сени,
Қўп одамни ҳалак қилиб,
Бунда ўлдирдинг бемаъни,
Мени билсанг Бойсин хони.
Қайтмайман бунда йўлимдан,
Омон бермасман қўлимдан.
Сенинг ақлингни оларман,
Ерни қизил қон қиларман,
Бирингни қўймай қирарман,
Қирмасам номард бўларман.
Бу сўзни айтиб йўлга солди,
Ҳар на қалмоқ қочиб берди,
Оз одам қўпдайин бўлди,
Қочганин Алпомиш билди,
Шовқин бериб, қувиб кўрди,
Етиб барин ўлдирди.
Сиёсатга довуш қилиб.
Остида ўйнайди оти,

Бўлди бекнинг сиёсати,
Булар Қўнғиротнинг жўмарди,
Қалмоқ қочиб тоза кетди.

Қалмоқлар келиб, бир озғинтой уруш қилиб, ўлган ўлиб,
колгани қочиб қутулиб, Ҳакимбек қайтиб, Қоражоннинг қоши-
га етиб, Қоражон Алпомишга караб, бир сўзни айтиб борапти:

Мен қайтган сўнг қалмоқларда турдингми,
Хабар бер, бек дўстим, барин кирдингми,
Менинг тилим олмай уруш кип эди,
Баччагарни жуда андай қилдингми?
Ажал етиб паймонаси тўлдими,
Қалмоқларнинг шоҳи сендан ўлдими,
Ё Қалмоқшоҳ ўлмай омон қолдими?
Мендан қолиб ёлғиз уруш қиласан,
Сен қилган ишингни ўзинг биласан,
Шукрилилло, соғ-саломат келасан,
Қалмоқларга иш кўрсатган тўрасан,
Душманларнинг қайтиб додин берасан,
Келиб, дўстим, бунда мени кўрасан,
Не бўлди? — ишингдан хабар берасан,
Нор кесар олмосни қўлга оласан,
Қалмоқларга қаттиқ ўйни соласан,
Қанчасин ўлдириб бунда келасан,
Яна қайтиб ўз юртингга берасан,
Душман кўрсанг, яхши додин берасан,
Қандай иш кўрсатиб бунда келасан.
Қилган ишинг қандай бўлди, сўрайин,
У қалмоқлар душман бўлди, сўрайин,
Қалмоқ шоҳи ўлса, хурсанд бўлайин,
Ўз мазгилинг қанча қолди, билайин,
Сенинг юртинг мен ҳам бориб кўрайин,
Сенинг мамлакатинг эл кип турайин.
Мен бормайман қалмоқларнинг элига,
Энди қайтмам бадбахтларнинг динига,
Умримни ўтказай ислом элига,
Мен юрарман дўстимнинг мазгилида.
Неча тоғдан ўтиб бундан борармиз,
Бул элибойларга йўлдош бўлармиз,
Гоҳ ерларда бизлар бориб қўнармиз,
Бўлган ишни сендан сўраб турармиз.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш ҳам шундай бўлди,
деб Қоражонга билдириб бораётир:

Сен кетган сўнг бир озроқ уруш қилдим,
Наъра тортиб мен ҳам майдонда турдим.
От суриб бирови майдонга келди,
Менга сиёсат қип оша лоф урди,
Менинг ҳам қўлимда шу полвон ўлди,
Ундан қай қолгани ул қочиб берди,
Ундан кейин тағи бир қалмоқ ўлди,
Сиёсатга довуш қилиб мен қайтдим,
Қалмоқ қочиб бари элига кетди.
Ўйнаб-қулиб, дўстим, кейинингдан етдим.
Бул бойларман, дўстим, бирга бўлармиз,
Юра берсак, бир кун элга борармиз.

Бораётир элат қўчини ортиб,
Окшом юрар, кундуз тинмай йўл тортиб.
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа тайлаб не чўлларни ёйлаган,
Саркашлаб чўпонлар қўйни ҳайдаган.
Бораётир қўю қўзи манграшиб,
Неча Асқар довон, беллардин ошиб,
Беклар келди бул бойларга етишиб.
Бек Алпомиш Барчинойни кўради,
Қўп элатман бирга кетиб боради,
Қўй оёғи билан йўлни олади,
Аччикўлга келиб бари қўнади.
Молларни ҳайдайди шундай аҳалаб,
Тушди бойлар Аччикўлни ёқалаб.
Аччикўлга қўнган элга қаради,
Неча кундан бери йўллар юради,
Элат жуда ҳориб-чарчаб боради.

Келиб Аччикўлга қўниб, чодир тикиб, Барчиннинг қирқин канизлари неча кундан бери йўрга миниб, йўл тортган, жуда чарчаб мазаси кетган, нечови отнинг устида жуда зингкийиб қотган. Барчинни отдан тушириб ётган, беш юз норга сепини ортган, норларни чўкариб юкини тушириб ётган, хотинлар бахмал уйни тикиб ётган, қирқин канизлар Барчинни бахмал уйга олиб кетган, тоза либосларни бул уйга солиб ётган, ҳар қайсиси ўз иши билан бўлиб ётган. Ҳаммаси чойдиш-қумғонни қайнатган, чойни дамлаб ётган, дастархон ёзиб, хизматкорлар таом тортган. Йўл қокиб, бир нечаси сулаб ётган, кеч вақти яқин етган, уч-тўрт кун дам олиб ётган. Барчиннинг қўнглини шод этган:

Қирқин қизлар ақлин олар,
Қизлар югуриб хизмат қилар,

Барчин ойнинг кўнгли тўлар,
Бойларнинг вақти хуш бўлар,
Дам олишиб уч кун турар,
Тағи бундан кўчмоқ бўлар.
Бир-бирига хабар қилиб,
Ўз юртига равон бўлиб,
Аччиқўлдан энди кўчиб,
Кўчларини норга ортиб,
Булар йўлга равон бўлди.

Беклар отларини эгарлаб, чоқлаб, шайланиб, Барчин билан
йўлга равона бўлди. Алпомиш Барчинга қараб, бул сўзни айтиб
бораётир:

Сўзим эшит, моҳи анвар,
Бизман бирга санам дилбар,
Сенга ҳамроҳ кўп канизлар.
Сўз айтар сенга бекбачча,
Англагин сўзни ойимча,
Лашкар қилиб кейнимиздан,
Қувиб келди қалмоқгачча,
Қалмоқлардан ўлиб анча,
Жабр кўргандир бир неча.
Қалмоқлар жазосин бердим,
Сенинг билан суҳбат қурдим,
Йўлга бирга равон бўлдим.
Зулфинг юзингга ярашиб,
Йўликсанг бизман талашиб,
Кетсанг бунда тоғдин ошиб.

Бир-бирига хон ёнашиб,
Узангилар ширқиллашиб,
Минган оти дирқиллашиб,
Бораётир ҳазиллашиб.
Бедовларга қамчи чотар,
Неча қия йўлдан ўтар,
Қалмоқ юртини бўзлатар.
Бораётган шундай қайсар,
Қаватинда Барчин дилбар,
Гоҳи кулса, гоҳ вақтинда,
Отасини эсга олар.
Барчиннинг кўнгли бузилар.
Кўп гаплар бордир кўнглида,
Қолди деб Қалмоқ элида.

♦Эна-отам қандай, — дейди, —

Душман қалмоқнинг элида.
Отама зулм қилдими,
Душманда ғариб бўлдими,
Молини талаб олдими,
Ахволи забун бўлдими?»
Бу сўзлар кўнглига келар,
Буни билди Ҳаким шунқор:
— Кўнглингни бўлма, гажакдор.
Сенинг бу кўнглинг бекор,
Хадди борми у қалмоқлар.
Соғ-саломат уйга борсак,
Бийдан тағи хабар олсак,
Уйтиб-буйтиб олиб келсак,
Юра бергин, бизлар қўрсак,
Икковимиз даврон сурсак,
Қўнғирот элда ўйнаб-кулсак,
Дунёни шуйтиб ўтказсак.

Бу сўзни айтиб кетди беклар,
Бораётир жами бойлар.
Жафо тиғи жондан ўтиб,
Айрилиқ бағрини йиртиб,
«Йўлларда қўрдик зулм, деб,
Қайдасан Бойсин элим, деб,
Обод юртим, мазгилим», деб
Неча кўлу чўлни ёйлар,
Ўн минг уйли Қўнғирот бойлар,
Йўлнинг азобини ўйлар,
Чарчаб қолди қанча қўйлар.
Келар неча тоғдин ўтиб,
Тинмайин булар йўл тортиб,
Қўкқамишга яқин етиб,
Бир тоққа чиқиб қаради,
Қўнғирот элнинг музофоти,
Қўкқамиш кўлни кўради.
Бойлар бундан кетган жойи,
Вақти хуш бўп жами бойи.
Йўл юрмоқдан қўп азобни кўради,
Қалмоқдан чиққандан йўллар юради,
Жаҳонгашта бўлиб элни кўради,
Жаҳонни сайл этиб йўлда юради,
Кетган ери — Қўкқамишга келади,
Ўз юртим деб вақти хуш бўп қолади,
Қўкқамишни бул ёқалаб кўнади,
Бурунгидай элин ёйлаб олади.

Ўлмаган дунёнинг ишин кўради,
Одамларнинг барин йиғиб олади,
Бул бойлардан хўшлашиб жўнади,
Қоражонман бул ҳам бирга бўлади,
Қирқин қизлар Барчинойнинг қошида,
Барчинни узатиб бирга боради.
Бораётган ери Қўнғиротнинг юрти,
Бораётган Қўнғирот элининг бекзоди,
Хабарчи қип чопағончи жўнатди,
Яқин қолган бекнинг Бойсин элати.
Чопағончи отга қамчи уради,
Ким йўликса, унга хабар беради,
Шундай бориб Қўнғиротни оралади,
Нима гап деб халойиқлар сўради,
Сўраганга жавоб бериб боради,
Бойбўрининг мазгилини кўради,
Алпомишдан бориб хабар беради,
Бойбўрибий чиқиб бундан сўради.

Чопағончи келиб, Бойбўрига Алпомишнинг келганини билди-
риб, бир сўзни айтиб турибди:

Арзим эшит, хон Бойбўри,
Шул бўлди хизматкор тили,
Сендай бекнинг жони-дили,
Богдочилган гулинг келди,
Чаманда булбулинг келди,
Бек Алпомиш улинг келди.
Рухсат олмай шикор кетган,
Дин йўлида жавлон этган,
Ўз юртини ёд этган,
Қалмоқ юртини бўзлатган,
Душманларни изиллатган,
Ҳакимбек қайсаринг келди.
Ҳаққа етгай айтган ноланг,
Обод бўлар кулбаҳонанг,
Қалмоқ кетган ёлғиз боланг,
Саломат юртингга келди.
Кетган бойлар бирга келди,
Қўққамишга қўниб қолди.
Барчинойни бирга олиб,
Бек Қоражон йўлдош бўлиб,
Сенинг жону дилинг келди.
Қалмоқ элдан ёрин олиб,
Номус билан орин олиб,
Келаётир шердай бўлиб,

Душман қолган ердай бўлиб,
Ишонмасанг чиқиб қара,
Яқин келди бирдай бўлиб,
Бу юртга овоза тўлиб,
Барчин бирга ойдай бўлиб,
Қаватида канизлари
Мисли қуралайдай бўлиб,
Келаётир йўлни тортиб,
Беш юз норга сепин ортиб.
Турмагин мунда беҳабар,
Элга келиб қолди беклар.

Бу сўзни Бойбўри билар,
Яхши сарпо инъом берар,
Суюнчи олди хизматкор.
Қўнғирот юртда бўлди хабар,
Отланиб қанча амалдор,
Пешвоз кетди саркардалар.
Мамлакат ғалоғул бўлди,
Хар кўчага одам тўлди,
Қизу хотинлар йиғилди.
Қирқин канизини олиб,
Ой Қалдирғоч энди юриб,
Канизларман равон бўлди.
— Юринг, қизлар, борайик, деб,
Бек акамни кўрайик, деб,
Чечамдолиб келайик, деб,
Қизу хотин бораётир,
Йўлда бақан солайик, деб,
Тўппи, рўмол олайик, деб.
Шундай бўлиб одам кетди,
Беклар элга келаяпти,
Булар чувлаб бораёпти,
Оқсувга беклар етди.
Беклар хонни зиёрат қилди,
Бир-бирини кўриб вақти хуш бўлди,
Отланиб илгари равона бўлди,
Қўп қиз билан Қалдирғоч етиб қолди.
Акасиман бул кўришиб қолади,
Қўп қизлар келинни ўртага олади,
Ўтқизмайди, йўлда бақан солади,
Суксур каниз тўппи, рўмол беради.
Қўнғирот мамлакати, барча йиғилиб,
Бир неча етолмай ҳалак бўлади.
Йўлга сизмас баланд жойда туради,

Бир нечалар томга чикиб қаради,
Элу халққа бул овоза бўлади,
Ўн олти уруғ элга хабар боради,
Денги-дўши, қариндоши келади,
Шундай қилиб бир-бирини кўради,
Хамма бирдай ўйнаб-қулиб юради,
Ойдаи бўлиб Барчин сулув боради,
Бойбўрининг мазгилини кўради.
Кўринг Алпомишман Қоражонбекни,
Хизматкорга берди бул минган отни.
Фарзандини хон Бойбўри кўрибди,
Болам, деб икковин бирдай билибди.
Қувонгандан кетди ақили шошиб,
Ғапиролмай қолди сўздан адашиб,
Ҳакимбекни шундай бағрига босиб,
Қоражонман муҳаббатман кўришиб:
— Худойим бергай-да, барчага дармон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
Соғ-саломат сени кўрдим, Ҳакимжон,
Кетди юрагимдан менинг юз армон,
Бул ўғлимнинг дўсти экан Қоражон.
Бўлақдан қучоқлаб энди кўришган,
Аввал билмабман, деб қилди пушаймон,
Икковини бирдай кўриб ул замон.
Барчиндолиб келган элнинг тўраси,
Келиб қолди оқ сут берган энаси.
Қоражон икковин бирдай сўради,
Энаси айналиб дуо қилади.
Амалдорлар бекни ўртага олади,
Тахт устига буларни олиб жўнади.
Булар тахт устида мазгилда турди,
Саркарда, амалдор хизматни қилди,
Бул бекларнинг вақтин хушлашиб турди,
Барчинойни ўрдага оп кеп туширди.
Қизу хотин йиғилиб ўрдага тўлган,
Канизларман қатор саф бўлиб турган,
Барчиннинг адабин кўп қизлар кўрган,
Адабман хулқиға табассум қилган.
Ўзбаклар расими шундайин бўлган:
Ўртага ўт ёкиб саломни солган.
Чарчаб келди деб қараб турмайди,
Ўтиргани кўп қизларни қўймайди,
Салом солиб ичкарига қиради,
Хотин-қизлар бари расмин қилади,
Тонг отганча бунда чувлаб юради,
Кўрмаган кўрсак деб интиқ бўлади,

Кўрганларнинг кўнгли тўлиб қолади.

Ой Барчин элга келади,
Кўрганнинг ақли олади,
Ўзи шундай бой болади (р),
Хусни тўлган ой бўлади.

Кўп қизлар хизмат қилади,
Қалдирғоч яқин келади,
Бий оғасини сўради,
Барчиной жавоб беради:

— Қисмат шундай бўлди, дейди:

Жами бойлар келди, дейди,
Кўкқамишда қўнди, дейди.
Менинг отам ғариб бўлиб,
Қалмоқ юртда қолди, дейди.

Қалдирғоч ҳам хафа бўлди,
Эшитиб пушаймон қилди,
Ул бийнинг ҳоли не бўлди?
Тонг отганча кўп сирлашиб,

Билдирмай элга кулишиб,
Ул оқшомини ўткизди.

Хар тарафга хабар борди,
Қуллуқ бўлсинга йиғилди,
Хар элатдан одам келди.
Бойбўрининг вақти хушди (р),
Катта-кичик тўй бошлашди.

Пишириб ётибди ошди,
Хаммасининг вақти хушди (р).

Ҳакимбек юртига келган тўради(р),
Қанча моллар сўйиб ошни беради,
Беўлчов давлатни нима қилади?!
Тўкиб берган билан адо бўлмади,
Қунда чиқиб бул кўпқари қилади
Қунда солим, улоқ бериб туради.
Шул ишларни қилди Бойсиннинг марди,
Гургумали обод бўлди элати,
Шул ишларни қилди Қўнғирот бекзоди,
Қалмоқ элдан келган марднинг фарзанди.
Неча кунлар элда тўй бериб ётди,
Неча кун ул замон орада ўтди,
Ул элда бўлган тўйни тарқатди.
Хар ким туриб ўз мазгилига қайтди.
Шундай қилиб кўриб ўсган элатди,
Худо берган бекка мундай давлатди,
Шундай бўлиб топди мурод-мақсадди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирга даврон суриб, хўп мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб-кулиб юртига эга бўлиб, булар бунда юра берди. Эндиги гапни қалмоқлардан эшитинг. Қочқинчи қалмоқлар элига бориб, Қалмоқшонинг олдида жам бўлиб, маслаҳат қилиб, Қоражоннинг энаси Сурхайил мастон ҳам келиб, маслаҳатнинг бир четида бу кампир ҳам туриб, шунда Қалмоқшоҳ катта-кичик амалдорларига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен айтарман бундай кунда доду дод,
Катта-кичик, турган бунда жамоат,
Ўйлашайлик, беринг менга маслаҳат,
Бойсаридан тегди менга касофат,
Касиридан ўлди қанча азамат,
Катта-кичик, беринг энди маслаҳат.
Байдоқ-байдоқ бундан лашкар борибди,
Ўрта чўлда ўзбакларни кўрибди,
Қайтмай булар туриб уруш қилибди,
Бу урушда анча одам ўлибди,
Қанча одам ярадор бўп келибди,
Ўйланглар, касофат кимдан бўлибди.
Мен ҳам муна элда турган тўраман,
Бу ишларни Бойсаридан кўраман,
Бойсарини мен ҳам нима қиламан?
Маслаҳат бер, катта-кичик қариндош,
Ҳар на бор молини талаб оламан,

Ўз молига ўзин етим қиламан,
 Шулар ишни қилсам деб ўйлаб-қўраман,
 Маслаҳат бер, беклар, сўраб тураман,
 Нима десанг, айтганингни қиламан.
 Бу сўзимни яхши ўйлаб қўринглар,
 Қариндошлар, бир маслаҳат беринглар,
 Маъқул бўлса, бундан турмай боринглар,
 Хар на бор молини тортиб олинглар.
 Эшитгин мендайин шохнинг тилидан,
 Кетолмабди бунда қалмоқ элидан,
 Хеч иш келмас Бойсарининг қўлидан.
 Бу сўзларни мендай шохинг айтади,
 Бойсарини талон қилсак, қайтади.
 Бойсарига қаттиқ азоб берамиз,
 Ўзини хизматкор қилиб соламиз,
 Катта давлат, молин тортиб оламиз,
 Ўйлаб туриб қайтиб омон берамиз.
 Ўлиб кетди ул неча валламатим,
 Ўйласам, қолмайди танда тоқатим,
 Илгари кўп эди қилган ҳурматим,
 Энди бўлар Бойсарига бул сиёсатим,
 Қандай бўлди бу менинг маслаҳатим,
 Жавоб бергин, катта-кичик элатим.

Бул сўз йиғилган қалмоқларнинг ҳаммасига гап маъқул тушди. «Қалмоқшоҳ рост айтади, Бойсари бўлмаса, бул ишлар бўлмас эди, бунча одам ўлмас эди», — деб Бойсарининг молини талаб олмоққа анча одам жўнатди. Бу сўзни айтиб, жўнаб борапти:

Бош бўлган неча сипохи,
 Буюрди Қалмоқнинг шохи,
 Чилбир чўлига бормоққа,
 Жавоб берди кўп қалмоққа,
 Бойсарининг молин тортиб олмоққа,
 Бойсарини бойлаб ҳайдаб келмоққа,
 Жавоб тегди саттагина аҳмоққа.
 Эшитган шохнинг дотини,
 Миниб бариси отини.
 Бул шаҳардан чўлга юриб,
 Нечовлар пиёда бўлиб,
 «Бешта-ўнта олармиз», деб
 Қалтагин эйнига солиб.
 Хеч ким чиқолмас йўлига,
 Боргандир Ойна қўлига,
 Отли-пиёда чувашиб,
 Етишди Чилбир чўлига.

Қарайди Бойсари ночор,
Келаётир кўп қалмоқлар,
Тўқсон тўқайда йилки бор,
Айланиб барини тўплар,
Хўп бир тўплаб санаб кўрар,
Хатлаб ўтказди мирзалар,
Қалмоқшоҳга тобе қилар.
Бойсари ҳам юртнинг шойи,
Не бўлди шўрнинг гунойи,
Билмас қандай қалмоқ ўйи,
Тўқсон кўра бордир қўйи.
Чўпонларнинг барин йиғиб олади,
Бойсари қўйлардан жудо бўлади.
Чўлда юрган кўрар шундай кияни,
Хатлаб олди бундан қирқ минг туяни.
Ўтказгандир қатор-қатор норини,
Подшолик айлади ҳамма зарини,
Хатлаб олди писандида борини,
Қуритти-ку Бойсарининг шўрини.
Барин хатлаб мазгилига келади,
Бойсарига кўп сиёсат қилади,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Ёлғизлиги асар қилиб боради.
Қолганига кўп пушаймон қилади,
Ўрликдан наф топмай энди жилади,
Бу шўрли ёлғиз-да нима қилади,
Бир одам қўлидан нима келади?!
Шунча давлатидан жудо бўлади,
Бойсарини шоҳга ҳайдаб жўнади,
Шу замонда ҳайдаб кетиб боради.
Дод деганман эшитмайди сўзини,
Ёш оқиғиб бунда икки кўзини,
Хар кимга сарғайтиб гулдай юзини,
Ҳайдаб борар Бойсарининг ўзини.
Аччиғланса, бунга қамчи тортади,
Фалак жабри бунинг бағрин йиртади,
Пиёда Бойсарини ҳайдаб кетади.
Бойсаридан ҳеч ким хабар олмаса,
Қариндоши, ўғли, қизи бўлмаса,
Ҳеч ким бунинг ёрдамини олмаса?!
Сиёсат кип ҳайдаб кетиб боради.
Зўрлигини қалмоқ бунга билдириб,
Зўрлик билан айтганига кўндириб,
От ўйнатиб не қалмоқлар боради,
Такдирида ёзилганни кўради,
Қалмоқшоҳга элтиб тўғри қилади,

Ёзган хатни Қалмоқшоҳга беради.
 Бойсаридан неча сўзни сўради,
 Жавоб беролмайди, қўрқиб туради.
 Сиёсат кўрсатди қалмоқнинг шоҳи,
 Кўп экан, — деб, — Бойсарининг гуноҳи.
 — Бойсарини «яхши ҳурмат» этарман,
 Бошин кесиб, буни дорга тортарман.
 Бизнинг юртга не ишларни солганди,
 Мендай шоҳнинг оша ақлин олганди,
 Кўп ишларни бунда келиб қилганди,
 Шу вақтгача билмай мендай султонди,
 Энди бунга ўлим лозим бўлганди(р).
 Бойсарига қаттиқ азоб берарман,
 Жаллодлар қўлига топиш қиларман,
 Ҳукми кушга сени тайин қиларман.
 Турган мазгил-жойинг қалмоқлар жойи,
 Бу сўзларни айтиб мендайин шойи,
 Қаватида қўл қувшириб сипойи.
 Саф-саф бўлиб турган қалмоқ балоди(р),
 Нима деса, ул Бойсари кўнади,
 Кўнмаганда нима илож қилади,
 Хозир қалмоқ жуда зўр ёв бўлади,
 Бойсарига азоб бериб туради.
 Не иш эканин хон Бойсари билмади,
 Сўрамоққа бунда ҳолат қолмади.
 Караб туриб кўзда ёши тизилар,
 Бойсарининг қараб бағри эзилар.
 Бойсарихон хўп дархайрон бўлади,
 Бори давлатини қўлдан беради,
 Қалмоқ бари шундай ишни қилади.
 Қалмоқ халқи шундайин эл бўлади,
 Ўзбакларнинг бир уруғи бўлади.
 Бойсарини ғазаб қилиб сўради,
 Ночор бўп Бойсари шоҳга қаради.

Бойсари Қалмоқшоҳга қараб, гуноҳини сўраб турибди:

Фарибликда менинг сўлган тарзим бор,
 Қалмоқшоҳим, сенга айтар арзим бор,
 Не сабабдан мен бўлибман гуноҳкор?
 Мусофирман, кўриб сенинг элингни,
 Ўз жонима мен қилганман зулмни,
 Кимга айтай энди ўлар ҳолимни,
 Хатлаб тортиб олди бори молимни,
 Хеч ким сўрамади мунда ҳолимни,
 Одамларинг қилиб қайғу-зулмни,

Нишон қўймай олди барча молимни.
Мен сўйласам кўп сиёсат қилибди,
От ҳукминда сенга ҳайдаб келибди,
Сенинг сўйлаганинг бундай бўлибди,
Мендай факир нима гуноҳ қилибди?!
Барча давлатимни қўймай оласан,
Жаллод йўқлаб, мени топиш қиласан,
Қилган гуноҳимни қайдан биласан?!
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Бу ишлардан қолган мен ҳам беҳабар,
Не сабабдан, шохим, бўлдим гуноҳкор?
Нохак қилдинг энди менга зулми,
Талон қилиб олдинг барча молимни,
Ахиринда қилдинг мундай зулми,
Ғазабман чакирдинг жаллодларингни,
Қалмоқшоҳ, сен қаттиқ қилдинг кунимни,
Бир одам деб сўрмадинг холимни.
Раҳм қилмай кўзда қонли ёшима,
Қартайганда қамчи уриб бошима,
Етолмайман кетган қариндошима,
Ҳайдаб келди зулм билан қошинга.
Мусофир элларда бўлдим хору зор,
Бошим кесиб дорга тортса жаллодлар,
Бойсари дер нега бўлдим гуноҳкор?

Бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ бир сўз деб турган экан:

Ул ҳамдамим кетди менинг Қоражон,
Тўқсон алп эди-ку юртимда султон,
Шундай зўрлар бўлди ер билан яксон,
Қасофат ишини сендан кўрдим ман.
Гуноҳқорсан, эшит айтган сўзимни,
Ўйдираман сенинг нарбас кўзингни,
Ўртага ташладинг Барчин қизингни.
Мен ҳам сенга кўп яхшилик қилганман,
Юртимдан жой бериб раҳбар бўлганман,
Шул алплардан жудо бўлиб қолганман,
Шуйтиб бул ишларни сендан кўрганман,
Бил, Бойсари, мен гуноҳкор қилганман.
Сендайин лодоннинг кўнглин бўларман,
Алплар қасосини сендан оларман,
Нима бўлса билганимдай қиларман,
Бошинг кесиб сени дорга иларман.
Бир одамсан, ҳали ўлиб кетмагин,
Яхшилик қилайин, сен унутмагин,
Яна қайтиб сен ўзингдан кетмагин.

Ўлдирмайин, тўғри йўлга солайин,
Ўз молинга сени сардор қилайин,
Мен ҳам сенга меҳрибонлик қилайин.
Қўп йиғлайсан, бунда фиғон қиласан,
Бир одамсан, аччиқлансам ўласан,
Мол боқар каттаси бўлиб юрасан,
Такдирингда нима борин кўрасан,
Кунинг битса ажалингдан ўласан.
Жўнатгансан талаш бўлган кизингди,
Ўлдирмайин мен ҳам сенинг ўзингди,
Жон ширин-да, сенинг кўнглинг бузилди,
Қилган ишларингга ўлим лозимди(р),
Ҳали ҳам мен озод қилдим ўзингди,
Мол боқарга сардор бўлмоқ лозимди(р).

Бу сўзни эшитиб, Бойсарининг кўнгли таскин топиб, моли кетса ҳам жони қолгандай бўлиб, нима деганига ўзини рози қилиб, жамъи молларини қўлидан олиб, катта одам эди, ўз молига ўзи етимлик қилиб, мол боқадиганларнинг устидан сардор бўлиб, шул ишга Бойсарини рози қилиб, қалмоқларнинг нима деганига кўниб, қўл қўйдириб, Қалмоқшоҳ муҳрлаб олиб, молларнинг устидан қарайдиган сардор бўлиб, шунчалик даражани Қалмоқшоҳ Бойсарига бериб, Бойсарига бул ишларни топшириб, ўз мазгилига қайтариб юборди. Қалмоқ юртида шу сарсончиликни кўриб қолди. Шундай бўлиб молни боқиб юра берди.

Сурхайил мастон, бу кампир ҳамма ишга аралаш, Қалмоқшоҳнинг қилган ишларини кўриб, бул ҳам ўз нафсига тортди: «Бойсарининг молини талаб опти, ўз молига ўзини етим қипти, подшоҳларнинг наздига шул ҳам иш бўпти», — деб ўрнидан туриб, бир сўз деб турибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлмади,
Сўлган гулга булбул келиб қўнмади,
Бу қилган ишингга кўнглим тўлмади,
Сенинг қилган ишинг ишдай бўлмади.
Элни сўраб турган катта тўрасан,
Бойсарининг молин талон қиласан,
Ўз нафсингга тортиб молин оласан,
Бойсарига омон жавоб берасан.
Қилганинг назлингга ишдай бўлами,
Сен мол олсанг, ўлганнинг хуни тўлами?!
Қанча молга эга бўлиб турасан,
Ўлганлар хунини қандай қиласан,
Молдор киши бўлиб ёйлаб қоласан,
Мол эгасин сен ҳам етим қиласан,
Хун довлайман, нима жавоб берасан,

Болаларим нобуд бўлган, биласан.
Сурхайил дер, бир иш бошлаб турайин.
Кўнгилда боримни айтиб турайин,
Қани, сенинг яхшилигинг билайин,
Устаю мардикор сендан сўрайин.
Кўнглим шулдир: Мурод тепа борайин.
Чилбир чўлдан жой ораста солайин,
Шул ўзбакнинг йўлини тўсиб қўрайин,
Бойсарида нима ишим бор менинг,
То ўлганча Алпомишман бўлайин.
Агар қўлга келса Бойсиннинг хони,
Ўлдирсам тўланар ўғлимнинг хуни,
Даркор эмас ўзбакнинг моли,
Шул бўлади Сурхайил айтган саволи.
Ёшга тўла мендай ночорнинг кўзи,
Қандай бўлди Сурхайилнинг бу сўзи.
Шоҳ қошида баринг инъом оласан,
Шу сўзима нима жавоб берасан.

Бу сўзни Сурхайилдан эшитиб, Қалмоқшоҳ ҳам Сурхайил мастонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Ночор, айтган сўзинг мен ҳам билайин,
Нимани хоҳласанг, шуни қилайин.
Сўрасанг аввали мендан хизматкор,
Қанча десанг, менинг бермоғим даркор,
Яна ҳам сўрасанг устаю гилкор,
Шаҳар қилсанг, қила бергин муқаррар,
Обод қилсанг, менинг бермоғим даркор.
Устига қўяйин неча амалдор,
Бу ишларга сен бўлмагин чиқимдор.
Кўрсатиб бўлғайсан бошида саркор,
Хар на бўлса қилиб бермоғим даркор.
Қанча одам сен сўрасанг, берайин,
Қаерга буюрсанг, ҳозир қилайин,
Бурунгидай ҳурмат қилиб турайин.
Кулоқ солгин мендай шоҳнинг тилига,
Кўзинг тўртдир Қоражоннинг йўлига.
Бир мазгил қилганинг ўғлинг билади,
Ўзбак юртдан бир кун ўғлинг келади,
Бари боланг тирилгандай бўлади,
Кўнглингдан ғубори кетиб туради,
Кўнглинг бўлма, шоҳинг хизмат қилади.
Сенинг ҳам улларинг бу юртда сардор,
Хар қайсиси эди мисли айдаҳор,
Ўлиб кетди бунда шундай зўрабор,

Келолмас эди-ку хеч бир душманлар.
Ўйлаб турсам юрагимда дардим бор,
Сурхайил, берайин неча хизматкор,
Бурунгидай тортинмагин, айта бер.
Агар аскар сўрасанг ҳам берарман,
Қанча дунё бўлса ҳозир қиларман,
Қадимгидай иззатингни қиларман.

Сурхайил мастон бу сўзни эшитиб, айтган сўзи маъкул бўлиб,
қанча хизматкор, қанча уста сўраб олиб, қанча мардикор, булар-
ни ишлатадиган қанча мухрдор, амалдор, соп сулув қирқ қиз,
шундай қизлар: кўрганнинг ақлин олгудай, жамолига ҳар ким
хайрон қолгудай, бир кўрган одам жамолига маст бўлиб, шу
ўртада айланиб қолгудай қизларни олиб, Сурхайил мастоннинг
кайтиб бораётгандаги сўзи:

Айтган ишим мавжуд бўлиб,
Подшоликдан одам олиб,
Амалдорлар йўлга солиб,
Бир нечалар йўл бошқариб,
Сурхайил айтганин қилиб,
Қанча арава жўнади
Овқат билан анжом солиб.
Кетди устаю мардикор,
Боради Сурхайил айёр,
Оро бериб неча қизлар,
Сурхайилга хизмат қилиб,
Бораётган сарвинозлар.
Шохга ёққан кампир сўзи,
Атрофида қирқин қизи,
Кийгани гулгун қирмизи,
Қалмоқ юртнинг сарвинози.
Кўрганларнинг ақлин олиб,
Хусни бир-биридан қолиб,
Сурхайилга ҳамроҳ бўлиб,
Бир нечаси наъма чалиб,
Шундай бўлиб борар қизлар,
Чилбирнинг чўлини излар.
Тўқайистон қўлга кетди,
Олди Мурод тепа етди,
Ул тепада қўниб ётди.

Мурод тепага бориб, Мурод тепанинг яқинидан, Чилбир чў-
лидан бир жой ораста тузатди. Неча вақтлар устаю мардикорлар-
ни ишлатди, кўнгираларини пўлатдан сўқдириб, бўсағаларини
олгиндан чоптириб, дарвозаларига тилланинг сувини югуртиб,

ёқут, марвар тошларидан намоишга ўтқизиб, ичкима-ички бул мазгил-жойларни тузатиб, Қалмоқшоҳ келиб бул жойларни кўриб, шунда бу иморатлар тамом бўлиб, устаю мардикорларнинг ҳаммасига жавоб бериб жўнатди. Соп подшоликдан ароқ-шарок, беҳуш дориларни ғамлаб қўйибди, ўзига оро-торо бериб, бул мазгилда юрибди. Қалмоқшоҳ ҳар замон келиб, аскарлари билан хабар олиб турибди. Бойсарининг кўрган кунини ўзбек беклар эшитса, излаб келар, деб юрибди. Ҳар кун кампир чиқиб, дурбунни олиб, ўнгу сўлга қараб турибди, шу ташвишларни Сурхайил билан ваъда қилиб, Қалмоқшоҳ иккови бир бўлиб, келса ўзбекларни қўлга туширамиз, деб юрибди.

Бойсари ўз молига ўзи етимлик қилиб юрибди. Ногаҳон мол бошида юриб эди, бир қатор карвон ўтиб бораёпти. Молини қўйиб, карвонларнинг олдига чиқиб, бир сўз деб турибди:

Шундай бўлди менга ҳақдин фармонлар,
Жаҳонни сайл этиб кезган карвонлар,
Йўл бўлсин, карвонлар, қайда борасан?
Хабар бергин, қайси элдан келасан,
Борар юртинг менга хабар берасан.
Жафо тиғи бул кун жондин ўтади,
Мени тақдир шу кулфатга элтади,
Катта йўлдан сендай карвон ўтади;
Карвонлар ҳам туяни тўхтатади.
Ҳар на дардин карвонларга айтади,
Ғариблигим суягимни ўртади,
Йўл бўлсин, карвонлар, қайда борасан?
Тўрт қилгандир эгам икки кўзимди,
Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди(р),
Сен англагин гулдай сўлган тарзимди,
Тўхтадинг, эшитгин айтган арзимди.
Хабар бергин қайси элдан келасан,
Ростин айтгин қай шаҳарга борасан?
Азамат мард эдим, бўлганман ночор,
Бу чўлларда шундай бўлдим хору зор,
Элимдан айрилиб бўлдим дарбадар,
Бул сўзима жавоб беринг, карвонлар.
Кўнглим бўлиб сендан савол сўрайин,
Сенинг борар юртинг мен ҳам билайин,
Борар жойинг хабар бергин, кўрайин,
Ул сабабдан сендан савол сўрайин,
Дардманман, дардимни ёриб турайин,
Дардим бордир, сенга арза берайин,
Йўл бўлсин, карвонлар, сендан сўрайин.

Бу сўзни эшитиб, карвонлар ҳам Бойсарига қараб, бир сўз деб турган экан:

Хар шаҳарман шул шаҳарда юраман,
Тойчихоннинг мамлакатин кўраман,
Юриб ўзим савдогарлик қиламан,
Қалмоқлар шахридан чиқиб келаман,
Асли ўзим қанжигали бўламан,
Бойсин шаҳарига кетиб бораман,
Беҳад молни бу шаҳардан оламан,
Мен ҳам мато, кимхоб юклаб бораман,
Бойсин бозорига молим соламан,
Худо берса, кўп фойдани оламан,
Рўзғоримни бориб обод қиламан.
Бир худонинг берганига кўнаман,
Бу чўлларда туни-куни юраман,
Меҳнат тортиб Бойсин-Қўнғирот бораман,
Мен ҳам билсанг, Қўнғирот элдан бўламан,
Бу юртни кезган мен савдогар бўламан,
Кашалдан Қўнғиротга кетиб бораман,
Сўрасанг, гапингга жавоб бераман,
Мени билсанг, асл ўзбак бўламан.
Мен билмайман, неча кунда бораман,
Элда юрган мен бозорчи бўламан,
Юк босди туямни, йўлга кираман,
Кўп ҳаяллаб, сўзга қулоқ соламан,
Сўзинг бўлса айтгин, йўлдан қоламан,
Карвонман-да, юрсам йўлни оламан,
Қўнғирот юртга мен ҳам кириб бораман,
Мундан борсам, элатимни кўраман,
Ҳаялламай жўнамакчин бўламан,
Нима десанг, сўзингдолиб бораман.
Кўп сўрадинг, айтгин нима ишинг бор,
Тарзинг кўрдим, сен бўлибсан хору зор,
Қўнғирот элда кимга айтар сўзинг бор?
Ахволингдан сен менга бердинг хабар,
Ул элатда кимга айтар дардинг бор?
Қараб туриб кўп сўради карвонлар.
Замонингда сен ҳам дарёдай тошиб,
Сен қолгандай табгиригдан адашиб,
Кўп сўзни сўйладинг ақилинг шошиб,
Якинлаб келгансан менга ёнашиб.

Бу сўзни карвонлардан эшитиб, карвонларга қараб, Бойсарни
ҳам бир сўз деб турган экан:

Кариндошсан, қилай изингни тавоф,
Сен менинг сўзима бергансан жавоб,
Бир сўзим бор айтай, қилсанг кўп савоб.
Қалмоқ элда мусофирман сандираб,

Сўзимни айтмайман ҳеч кимга қараб,
Чиқиб эдим мен акамдан ўпкалаб,
Хозир менга қалмоқ бўлгандир тараф.
Қалмоқ менинг билмаганим билдирди,
Хар на деса, айтганига кўндирди.
Карвонлар, эшитгин менинг тилимни,
Қалмоқ қилди бир қабоҳат зулмни,
Талаб олди менинг бори молимни,
Кулоқ соп, сўрамас бул аҳволимни,
Додлаганман эшитмайди тилимни,
Қаттиқ қилиб ўткизганман кунимни,
Ҳеч ким билмас бул сири-аҳволимни,
Кўролмайман Бойсин-Кўнғирот элимни.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Мен қолганман айролиқнинг ҳилига,
Мустарман-ку қалмоқларнинг қўлига,
Ким бурилар Бойсарининг ҳолига,
Арза берай Бойсин-Кўнғирот хонига,
Элтиб берсанг Бойбўри меҳрибонига,
Сен бурилгин мендай мискин ҳолига,
Ўзи етим, билсанг, ўзи молига.
Сири-ҳолим, сенга айтар сўзим бор,
Барчин деган бундан кетган қизим бор,
Берган хабаримни Барчинга еткар.
Барчин қизим бул йўлима интизор,
Мен қолганман бу шаҳарда хору зор,
Албатта сўзимни қизимга еткар.
Бул айтган сўзимни ҳазил билмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Менинг гапим айтди-қўйди демагин.
Янглишиб айтибман сенга сўзимни,
Эсима олмабман Барчин қизимни.
Ҳаялласанг, оша оғир олмагин,
Қизима бер, Бойбўрига бермагин.
Бундан бориб элатинга киргайсан,
Барчиннинг қошига тикка боргайсан,
Арза битиб Барчинойга бергайсан.
Қиз ҳам бўлса, болам бўлгайди омон,
Мен бўлибман бу чўлларда саргардон,
Кетмади бошимдан қоронғи туман,
Ёлғиз қизим эди менга меҳрибон,
Бойсарининг айтган сўзи шу бўлар.
Қариндошсан, яхши хизмат қиласан,
Мундай бориб Барчинойни кўрасан,
Ўз қўлимдан битган арзам берасан,
Нима бўлса шу хизматни қиласан,

Хозир менинг аҳволимни кўрасан,
Кўрганинг Барчинга айтиб борасан,
Шундай қилсанг, менинг кўнглим оласан.
Хаёлингга бошқа сўзни олмагин,
Барчиндан ўзгага хатни бермагин.
Кулоқ солгин мендай ночор тилига,
Омон-эсон боргин Бойсин элига,
Албатта бер Барчинойнинг кўлига.

Бу сўзни Бойсаридан эшитиб, карвонлар Бойсарининг сири-ахволини, айтган сўзларини, қалмоқларнинг зўрлик билан олган молларини ўз кўзича арзага солиб, карвонлар битиб олиб, Бойсари ўз ҳолига йиғлаб, хўшлашиб, карвонлар ҳам йўлга равона бўлди. Бу карвонларнинг кетиб бораётгандаги сўзи:

Кўнглин бўлиб бул Бойсари қолади,
Арза олиб бундан карвон жўнади,
Туя оёғиман кетиб боради,
Бойсарининг асли-наслин билади,
Бир-бирига йўлда айтиб боради:
«Илгари бул Кўнғирот элда тўради,
Бир гап билан бул юртларга келади,
Ахирида хўп аҳволни кўради».
Бир нечаси билиб савол қилади:
«Илгаридан бўйни йўғон бўлади,
Закот деса, бермай ўрлаб келади,
Пўк ейми бу ёқда, нима қилади,
Ахирида шундай бўлиб ўлади,
Милладор бўп энди арза беради».
Бир-бирига бу сўздайтиб боради,
Худо деб карвонлар йўлни олади,
Йўлда туясини тортиб боради.
Бораётир бу карвонлар тўп бўлиб,
Урри, газандага жуда кўп бўлиб,
Бир-бирига айтган сўзи эп бўлиб.
Карвонлар боради бул тўзон қилиб,
Ҳар замонда қўнар молга дам бериб,
Кеча-кундуз тинмай энди йўл юриб.
Кетар карвон неча дарбантдин ошиб,
Карвон юрса кетар йўлга ярашиб,
Гоҳ кечалар йўлдан чиқар адашиб,
Уйқу олиб кетар ақили шошиб,
Бир-бирин чақириб, йўлларга тушиб,
Оқшом бўлса, бир-бирига етишиб.
Фойда талаб карвон кетиб боради,
Ҳар тарафга, ўнгу сўлга қаради,
Йўқ фойдани ҳисоблашиб боради,

Бир-бириман бу ўрлашиб қолади.
Кундуз шундай бўлиб булар юради,
Оқшомига кўп интифок бўлади,
Нима бўлса, эҳтиётни қилади,
Оқшом анжомини қўлга олади,
Тонг отган сўнг фароғатни қилади,
Хар на жабр бўлса, йўлда кўради,
Сувли ер кўринса, бориб қўнади,
Туясин ўтлатиб кетиб боради,
Шундай меҳнат қилиб фойда кўради,
Етсам деб карвонлар йўлда юради.
Бундан қичаб энди карвонлар кетди,
Неча ой, неча кун орада ўтди,
Кўз юбортиб кўради мамлакатди,
Энди кўрди Бойсиндай музофотди,
Оралаб боради сонсиз элатди,
Бойсин шаҳарига тикка йўл тортиди.
Элни кўриб вақти хуш бўп қолади,
Туяларин тўғри йўлга солади,
Бойсин шаҳарига булар боради,
Узоқ эмас, энди яқин қолади.
Қанча мато булар юклаб боради,
Халойиклар карвонларни кўради,
Карвон келди, дейшиб одам туради,
Бир нечалар неча сўзни сўради,
Таниганлар ҳорма-бор бўл қилади.
Бир нечаси от устида сўради,
Бир нечалар сўраб ўтиб боради.
Келгани бул юртга овоза бўлади,
Шаҳарнинг ичига етиб боради,
Карвон бориб бир саройга қўнади.
Бугун Бойсин элнинг шундай бозори,
Катта-кичик бозор дейди, келади,
Ҳамма келиб карвонларни кўради.
Қофила бошининг эсига келади,
Бойсарининг арзасини олади,
Барчинга берай деб кетиб боради,
Бойбўрининг мазгил-жойин сўради.
Катта одам белгили жойда бўлади,
Бекнинг давлатхонасига боради,
Жиловхонада энди тўғри бўлади,
Амалдорлар қофила бошни кўради,
Танигандан келиб хабар олади,
Амалдорлар таниб бун сўради,
Барчинойда ишим бор деб туради.
– Ишингдайтгин бизлар маълум этайик,
Сўзинг бўлса, Барчинойга айтайик.

Шунда ул амалдорларга қараб, қофила боши бир сўз деб турган экан:

Қалмоқлар юртига гузарим тушди,
Юкимни тўлдириб ундан келибман,
Бойсарининг ахволини кўрибман,
Кўп туришиб баста жавоб қилибман,
Ул сабабдан мен бу ерга келибман.
Мен ҳам савдогарман, айтар арзим бор,
Бекорига сўзламоқлик не даркор,
Барчинойга уч-тўрт оғиз сўзим бор.
Хабар берса, Барчинойни кўраман,
Отасининг хабарини бераман,
Бўлак одамларни нима қиламан,
Ой Барчинни мен ҳам сўраб тураман.
Ҳазил дема қофила бошин сўзини,
Хон Бойсари кўп сўраган қизини,
Бераман отасин айтган қарзини,
Кўриб ўтай Барчинойнинг ўзини.
Қофила бошини айлантириб турмагин,
Хабар бергин, оша ҳалак қилмагин.
Катта ерда айтиб турар арзим бор,
Барчинойим ҳали мендан беҳабар,
Мен карвонман, шаҳар жойда ишим бор,
Буюргин Барчинга битта хизматкор,
Қофила бошнинг айтган сўзи шу бўлар.
Ул саройда менинг беҳад молим бор,
Мен борганча жўраларим интизор,
Барчинойга хабар бермоғинг даркор.
Кўп ҳаяллаб мен ҳам бунда тураман,
Ҳаялласам мен савдодан қоламан,
Ҳаялламай келса Барчин муштипар,
Отасининг сўзин маълум қиламан.
Бий отаси бўлиб қопти саргардон,
Хабар ололмайди ҳеч ким ҳолидан,
Барчинга билдириб ўтай бул замон.

Бул сўзни эшитиб, амалдорлар бир хизматкорни Барчинга буюрди. Бориб Барчинга хабар берди. Барчин ичкаридан чиқиб, бул карвон қофила бошини кўрди, Барчинга «Яқинлаб кел», — деб турди. — Бизлар Қалмоқ юртига бордик, отангни кўрдик, сени кўп сўраб бир хат бизга топиш қилди, нима бориини ўқиб эшитасан, — деб қайтиб йўлга равона бўлди. Ўз бозорчилик ишига карвон ҳам кетди. Барчин хатни олиб, бул ҳам уйига қайтди, мазгилига етди, ўтириб бул хатни ўқиб кўраяпти. Ўқиб кўриб, ўз шаънига бу сўзни айтиб турибди:

Лайли-Мажнун эди жаҳонга устод,
Фалакнинг қавлидан дод билан бедод,
Бий отама унда бўпти киёмат,
Бор экан бошида турли аломат,
Бир карвондан юборибди арза хат,
Бу хатни кўрибман, қолмади тоқат,
Отам деб қиларман бул замон фарёд,
Бузилсин, йиқилсин ул чархи ношод,
Дунёнинг ғамидан бўлмади озод,
Қалмоқлардан қутулмади саломат,
Отама бўлибди ваҳми киёмат.
Султон отам унда хор бўп қолибди,
Бошидан ўтганин хатга солибди,
Дунё молин барин тортиб олибди,
Қалмоқлар кўлида мустар бўлибди,
Мендай муштипарга хабар қилибди,
Отамнинг ахvoli қандай бўлибди.
Бунни кўриб Барчин сулув жилади,
Йиғлаганман нима илож қилади,
Термулиб хар ёкка Барчин қаради,
Шундай отам жуда хор бўп қолади,
Мен билмайман куни қандай бўлади,
Отам дейди, кўп саргайиб туради.
Хатда борин таъриф қилиб жилади,
Талабини яратгандан тилади,
Эшикдан Алпомиш кириб келади,
Караса, Барчиной йиғлаб туради,
Бунни кўриб шунқор хафа бўлади,
Нима гап деб Барчинойдан сўради,
Қўлига Барчиной хатни беради,
Хатда борин бул ҳам ўқиб кўради,
Ўқиб кўриб оша диққат бўлади,
Барчинойга бул тасалли беради.
— Йиғлама, гул юзлим, бундан борарман,
Хафа бўлма, сени шодмон қиларман,
От ўйнатиб қалмоқларга борарман,
Йиғлама, отангни олиб келарман.
Мендай тўранг қалмоқларга боради,
Борса қалмоқларга киргин солади,
Хафа бўлма, отанг келиб қолади.
Ҳозир кўрар тақдирдаги меҳнатин,
Сенинг хурматингдан бўлар хизматим.
Бул элларда юрт сўраган тўраман,
Олмос пўлат қайраб қўлга оламан,
Насиб этса қалмоқ юртга бораман,
Бу ишларнинг қасосини оламан,

Кўрмаган кунларни унга соламан,
Отангни саломат олиб келаман.
Отанг ҳозир шундай бўлиб тургандир,
Кетар вақтда оша ўрлик қилгандир,
Энди шўрли пушаймон кип юргандир,
Ўз ишидан наф топмайин қолгандир.
Йиғлаб сенинг ҳолинг абгор бўлганди,
Олиб келай Бойсаридай султонди.
Хатга қараб бундай хафа бўласан,
Йиғламагин бий отангни кўрасан,
Қайта бошдан қадимгидай бўласан,
Сен отангни кўрсанг, ўйнаб-куласан,
Қўнғиротнинг юртида даврон сурасан.

Бу сўзларни Барчинга тасалли айтиб, Алпомиш чиқиб, отасининг қошига бориб, отасига қараб, отасидан жавоб сўраб, бу сўзни айтиб турган экан:

Ота, бир сўзим бор маълум қилайин,
Жавоб беринг қалмоқ элга борайин,
Ота, сиздан бул жавобни сўрайин,
Кашал элдан бийни олиб келайин.
Қалмоқ унга кўп зулми қилибди,
Қарвонлардан бунда хабар келибди,
Билсанг, ўғлинг Кашал бормоқ бўлибди.
Билгин, ота, мендай бекнинг ишини,
Бориб кесай Қалмоқшоҳнинг бошини,
Жавоб бериб жўнат Алпомишингни.
Бизлар тирик, қалмоқ шундай қилами,
Ўз молига ўзи етим бўлами,
Биз эсонда шундай ишни қилами,
Бу иззага одам тоқат қилами?!
Эшитиб қолмади, ота, тоқатим,
Кўриб хафа бўлди мендай фарзандинг,
Миниб кетай бундан Бойчибор отим,
Хор бўлибди Бойсаридай авлодинг,
Урушли кун тоша келар ғайратим,
Жавоб бергин, Кашал кетар фарзандинг.
Бундан борсам, қалмоқларни кўраман,
Ёлғиз борсам, кўп қалмоқни қираман,
Бойсаридай бийни олиб келаман.
Ота, сиздан жавоб сўраб тураман,
Рухсат беринг, қалмоқ элга бораман,
Тақдиримда нима борин кўраман,
Ярашиққа от кокилин ўраман,
Душманларман борсам уруш қиламан,
Бойсарини олиб элга келаман.

Келиб обод қилай Бойсин элимни,
Жавоб бериб жўнат мендай улингни.

Бу сўзни эшитиб, Бойбўри ўғлига қараб, бир сўз деди:

Қўрар кўзим, кулоқ солгин тилима,
Даврон суриб юргин Бойсин элинга,
Бориб келдинг, болам, қалмоқ элина,
Талаб қилма душманлар мазгилина.
Мен қартайдим, болам, қайда борасан,
Ёлғизсан-да, бориб нима қиласан,
У юртларда, болам, қандай бўласан,
Келиб мендан жавоб сўраб турасан,
Мен жавоб бермайман, нега борасан.
Бораман деб, болам, шердил бўлмагин,
Йигитлик асари — ғайрат қилмагин,
Балони ўзингга сотиб олмагин,
Хафалимда бориб келдинг қалмоққа,
Қўйгин, болам, энди талаб қилмагин,
Ўртанган ўтларга жоним солмагин,
Қўрар кўзим, қалмоқ элга бормагин.
Эшитгин сен, болам, айтган ноламини
Мен жўнатмайман-ку сендай боламини,
Қариганда солма турли аламини,
Жўнатмайман қўрар кўзим, боламини.
Тағи, болам, қалмоқ талаб қиласан,
Ўйнаб-кулиб элда даврон сурасан,
Қалмоқ деб оғзингга, болам, оласан,
Тинчиганда бир балони қиласан.
Бойсари ҳам тақдиридан қўрар-да,
Қуни битса, ахир бир кун ўлар-да,
Ўлма-са, бир куни ўзи келар-да,
Ҳар ишни бандага худо қилар-да,
Худо қилганига банда қўнар-да,
Қўйгин, болам, борма қалмоқ юртига.
Бул ишинга сира хурсанд бўлмайман,
Ўзим ўлмай, сенга жавоб бермайман,
Жавоб бериб сендан жудо бўлмайман,
Болам, зинҳор борма қалмоқ юртига.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам отасига қараб, бир сўз деб турган экан:

Ота, менинг бормаганим бўлами,
Сенинг ининг қонлар йиғлаб қолами,
Бормасам шул ишга, ота, бўлами?
Оқ кировка, олтин совут кияман,

Бор кучимни биллагима жияман,
 Олмос олсам, қирмизи қон қуяман,
 Ғанимларнинг танасини уяман,
 Қарчиғайман, душман бошин қияман.
 Эсим олса, бўтадайин бўзлайман,
 Душман кўрсам, кесиб бағрин тузлайман,
 Аслим шерман, ўзим йўлбарс излайман.
 Бул сўзимни, ота, оғир олмагин,
 Ёлғиз-да, деб мени номард билмагин,
 Қандай бўлса, мени йўлдан урмагин,
 Холисилла дуода бўл, бек ота,
 Мен кетсам, отажон, ваҳм қилмагин.
 Қулоқ соп эшитгин айтган нидога,
 Ўлим навбат етар шоҳу гадога,
 Омонат топширгин кодир худога,
 Хафа бўлмай, жавоб бергин, бек ота.
 Мен биламан, ота, сенинг ҳолингни,
 Кўп қайтариб йўлдан урма улингни,
 Холисилла дуога оч қўлингни,
 Яхши гапман жўнат жону дилингни,
 Оғринмай, отажон, жавоб бер энди.
 Жавоб сўраб мен сарғайиб тураман,
 Отамсан-да, жуда ҳурмат қиламан,
 Қалмоқлар ишига диққат бўламан,
 Мен бормасам, хафаликда ўламан,
 Холисилла жавоб бергин, бек ота,
 Дуо қил, қалмоққа бориб келаман.

Бу сўзларни Алпомиш айтди. Бойбўри эшитди. — Кўзимнинг тириклигида жавоб бермайман, — деб ўрлаб ётибди. — Бойсарининг ўзингга кераклик қизини олиб келдинг, Бойсарини бошингга урасанми? — деб ўрлашиб ётди. Алпомиш қайтди, уйига келса, Барчин тинчитмаяпти: — «Султон суягини хўрламас» деган гап бор, сенинг эсонлигингда отам қалмоқ юртида хор бўлиб қолами, — деб бу сўзни айтиб турибди:

Муштипарман, энди нима қилайин,
 Бормасанг, жавоб бер, ўзим борайин,
 Отамнинг ҳолидан хабар олайин,
 Энди қолган умрим сарфлаб кўрайин,
 Бу шоҳлик шавкатни нима қилайин,
 Аёлман, деб қандай қараб турайин,
 Бел бойладим, энди ўзим борайин,
 Қалмоқларга бир қабоҳат қилайин,
 Турарим йўк, энди мен ҳам жўнайин,
 Бир отнинг устига ёлғиз минайин,
 Эркак либос кийиб, анжом олайин,

Калмоқнинг юртига ёлғиз борайин.
Бу ерда қолмади сабри-қарорим,
Шундай бўлди бул менинг ихтиёрим,
Отамнинг йўлида қурбондир жоним,
Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним,
Мен қалмоқ борарман бундан, султоним.
Бий бобомнинг мен қошига борайин,
Бобома йўлиқиб ўзим сўрайин,
Отамнинг кейнидан энди борайин.
Хазон чолмай борда гуллар сўлмади,
Харчанд айтдим, айтган сўзим бўлмади,
Бегижон, бўшлигинг сира қолмади.
Ўз билганинг қилиб бунда юрасан,
Хар ишга тортиниб, бўшлиқ қиласан,
Мен кетаман, энди ўзинг қоласан.

Бу сўзни эшитиб, Алпомишнинг диққатлиги ошиб, ўйланиб юрди. Отасидан ҳам ҳўб жавоб сўраб кўрди. Алпомишнинг Қалдирғоч деган синглиси бор эди, унинг куёвини Бектемир бойбачча дер эди, тортувли қўнғиротнинг беги эди, Алпомиш қанжигали қўнғиротнинг беги эди, Алпомишнинг диққатлиги ошиб, Бектемир бойбаччанинг қошига бориб, иккови маслаҳат қилиб, Бектемир бойбаччага қараб, бул сўзни айтиб турган экан:

Тинчлиги йўқ бек Алпомиш келибди,
Бектемир, маслаҳат қандай бўлибди,
Мени енганг жуда диққат қилибди,
Отасидан бунга хабар келибди,
Бир хатни савдогар оп кеп берибди,
Шундан бери тоқат қилмай юрибди,
Келган хатни у ҳам ўқиб кўрибди,
Отасини қалмоқ ўсал қилибди,
Эндиги маслаҳат қандай бўлибди?
Мен отамдан бориб жавоб сўрадим,
Неча қайта ундан рухсат тиладим.
Жавоб бермай, мазгилима келаман,
Тинчим йўқ уйимда, дилтанг бўламан,
Отамнинг иложин қандай қиламан?
Асли мен ўзим бормоқчин бўламан,
Отам жавоб бермас, қандай қиламан?
Маслаҳат қилгани сенга келаман.
Безовита бўлди гул юзли дилбар,
Менда ҳеч қолмайди тоқату қарор,
Бормоқ маслаҳати қандайин бўлар?
Бир маслаҳат бергин, сенда ихтиёр.
Маслаҳат қип, яхши ўйлаб кўрайик,
Бу элда бундайин қараб қомайик,

Кандай бўлса, қалмоқ юртга борайик,
Енгангнинг отасин олиб келайик,
Шуйтиб маслаҳатни сендан сўрайик.

Иккови маслаҳат қилиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб, Бойсарини излаб бормоқчи бўлиб: — Кандай бўлса, Бойбўри жавоб бермайди, Бойбўри билса, жавоб бермас, билиб қолса, бизни юргизгани қўймас, унга билдирмаймиз, окшомлаб жўнаймиз, — деб маслаҳат қилди. Тағи бирга бормоқчи бўлиб қирқ йигит қўшилди. Қирқ иккиси кетмоқчи бўлиб, кечқурун овқатланиб, йўл юрмоқнинг ҳаракатини қилиб, қирқ икки сардор отини эгарлаб, эл маст ухлаган вақтда уруш-яроғини ғамлаб, жўнамоқчи бўлди. Шу вақтда Бойбўри далада юриб эди, буларни кўриб қолди, олдидан чиқиб, буларга қараб, бир сўз деб турган экан:

То ўлгунча сўйлаб қолган тил бўлсин,
Узунли-кисқали тўнинг мўл бўлсин,
Бемаҳалда миниб отнинг белига,
Қирқ икки сардорим, сенга йўл бўлсин?
Менинг сўзим қулоғингга олмадинг,
Қўй деганман Қўнғирот элда турмадинг,
Отам деб сен мени ҳурмат қилмадинг,
Менинг розилигим сизлар билмадинг,
Мен сўрайман, туриб қулоқ солмадинг,
Ўзи туққан беклар, сенга йўл бўлсин?
Белинга бойлабсан заррин пўтангни,
Кечиргай худойим қилган хатонгни,
Хафа қилиб кетдинг мендай отангни.
От, ярок, асбобни шайлаб оласан,
Бемаҳалда баринг отни минасан,
Қайсар сифат беклар, қайда борасан?
Сенсан менинг бунда ёлғиз фарзандим,
Қалмоқнинг юртига бўпти ғазотинг,
Болам, сенга бўлмай қолди ҳурматим,
Бойсарини излаб сенинг хизматинг.
Бойсари деб ҳамманг бундан борасан,
Сўраган сўзима жавоб берасан,
Қулоқ солмай, болам, қайда борасан?
Гина қилмай, саволимни билсанг-чи,
От жиловин тортиб қараб турсанг-чи,
Бул сўзима, қўзим, жавоб берсанг-чи,
Бемаҳал юришни, беклар, қўйсанг-чи!
Сендай беклар бу элатда тўради(р),
Сен қайтсанг, отанг рози бўлади,
Бул ишингга норози бўп туради,
Кетишингни сендан отанг сўради.
Давлатим бор, шоли-шолдам ўрадим.

Гул тарзим сарғайиб сенга қарадим,
 Бемахалда, болам, сендан сўрадим,
 Йўл бўлсин, фарзандим, қайда борасан?
 Бундай бўлиб бошингдолиб кетмагин,
 Бу юришда бўлмас сенинг мақсадинг,
 Хали ҳам қайт, борма, жоним фарзандим,
 Шулдир сенга кўп айтган насиҳатим.
 Кумушдандир қарчиганинг чегаси,
 Сенсан, болам, давлатимнинг эгаси,
 Қайтгин, кўзим, борма Қалмоқ юртига.
 Қозининг олдида шабгир нойиби,
 Йигитга панд берар отнинг майиби,
 Сен бўласан бу юртимнинг сойиби,
 Кўрар кўзим, борма Қалмоқ шахрига.
 Қалмоқлар пойингда юрган бўлмасин,
 Хийла-макр билан ақлинг олмасин,
 Душманларнинг айтган сўзи бўлмасин,
 Қонлар йиғлаб мендай отанг қолмасин,
 Қайтгин, болам, борма душман юртига.
 Пандим олмай, беклар, бундай қиласан,
 Дуо олмай, баринг кетиб борасан,
 Қулоқ солмай, отга қамчи урасан,
 Бул юришинг ёмон, қандай бўласан,
 Хар қайсинг шердай чопиниб борасан,
 Қайтгин энди, бориб нима қиласан?!

Бу сўзни ҳарчанд Бойбўри сўради, сўзига жавоб бермади.
 «Бул миясини еган тентак чол, илгари қанча миллатдор бўл-
 ганмиз, жавоб бергани йўқ, энди бизнинг окшомлаб жўнагани-
 мизни қаёқдан билади, тағи балодай бўлиб, йўлга чикиб тура-
 ди, гапига жавоб берсанг, жиловингдан олади, тармашиб бало
 бўлади». Шу сўзни ўйлаб, Бойбўрининг сўзига қулоқ солмади,
 кетиб бораётган йўлидан қолмади, Бойбўрининг насиҳатини
 қулоғига олмади. Бойбўри ҳам қайтди. «Уларнинг кетиши ёмон
 бўлди, Қалмоқ юртдан келуви гумон бўлди», — деб ўйланиб
 қолди.

Алпомишнинг кетиб бораётгандаги сўзи:

Бедовларга қамчи чатиб,
 Оқшом юрар шабгир тортиб,
 Жўнади қирк икки сардор,
 Хар қайси мисли айдахор.
 Боради шундай йўл юриб,
 Бедов отга қамчи уриб,
 Қалмоқ юртини ахтариб.
 Бул беклар баҳрини очиб
 Паркинидан кўпик сочиб,

Остидаги зап маст отлар
Гох йўлларда олиб қочиб.
Қалмоққа қилди ғазотди,
Хон Бойсарининг ҳурмати,
Вақти хуш бўп қолган элда
Барчингул деган фарзанди,
Бораётир сатта беклар,
Қаерда қалмоқнинг юрти.
Қалмоқ юртга етсам, дейди,
Бойсарини кўрсам, дейди,
Хол-ахволин билсам, дейди,
Ундан хабар олсам, дейди,
Қалмоқ додин берсам, дейди,
Баччағарни кирсам, дейди,
Жуда андай қилсам, дейди.
Булар ҳам шундай тўради(р),
Хар бир тарафга қаради.
Мундай йўлда эллардан,
Неча сувли кўллардан,
Зоғ учмаган чўллардан,
Не бир қия йўллардан,
Катта, адир, беллардан,
Бир қамишзор кўллардан,
Ўтиб кетиб боради.
Шундай бўлиб йўл тортди,
Қалмоққа яқин етди.

Булар мунда бораёпти, ҳеч бир душмандан беҳабар. Энди гапни Сурхайил мастондан эшитинг. Буларнинг йўлида туриб, хар ёқни дурбин билан қараб, кўриб, кунига хабар олиб юрар эди. Кунлардан бир кун қаради, қараса, қирқ икки сардор, хар қайсиси мисли айдахор, буларни кўриб, хийлаю-мақрлик қилиб, чочини ёйиб, бетини юлиб, буларнинг олдидан чиқиб қолди. Шунда беклар кампирни кўриб, отнинг жиловини тортиб, отни тўхтатиб, кампирдан бир сўзни сўраб турибди:

Чўлларда йиғлайсан бундай муғойиб,
Не сабабдан, момо, чочингни ёйиб,
Бу чўлларда ғариб бўлиб оҳ уриб,
Юрибсанми сен бировни ахтариб?
Ўртанган ўтларга жонингни солиб,
Кўп сиқилиб йиғлар, момо инграниб,
Кўрдим ахволингни, бўлибсан ғариб.
Сен ҳам йиғлаб қобоғингни уясан,
Чочинг ёйиб, момо, қора қиясан,
Юришингни, момо, сендан сўрайман,
Хабар бергин, кимдан ситам кўрасан?

Не сабабдан бундай абгор бўласан,
Мазгилинг қаерда, бунда юрасан?
Бизни сўрсанг, узоқ йўлдан келамиз,
Қистаб юриб йўл азобин кўрамиз,
Сени кўриб жуда ҳайрон қоламиз,
Бизлар ҳам Қўнғиротнинг беги бўламиз.
Не сабабдан, момо, буйтиб юрасан?
Сен ўзингни бундай жинни қилдингми,
Шул юришни ўзинг яхши билдингми,
Қўзимлаб айрилиб, бўзлаб қолдингми,
Не сабабдан, момо, бундай бўласан?
Бошдан ўтган кулфатингни сўрайин,
Нима аҳвол ўтди сендан, билайин,
Чўлда юрган момо, сендан сўрайин.
Не сабабдан бул аҳволда юрасан,
Қайси элдан, қайси юртдан бўласан,
Бул юришинг Мажнундай бўп турасан,
Не сабабдан бўзлаб, йиғлаб юрасан,
Хабар бергин, кимдан ситам кўрасан.

Бу сўзни эшитиб, кампир ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Дардманман, дардимни сенга айтайин,
Қалмоқ хони шундай қилди, қайтайин?
Хазон чалиб борда гули сўлсин-да,
Менинг муножотим қабул бўлсин-да,
Дуо қилай, Қалмоқшохи ўлсин-да,
Ул ҳам мендай сарсон бўлиб қолсин-да!
Қалмоқшохи лашкар тортиб келгандир,
Қабоҳат кунларни менга солгандир,
Қалмоқшоҳ зулмидан болам ўлгандир,
Қалмоқшоҳим менга азоб бергандир.
Менинг ҳам бир етти ўғлим бор эди,
Қаторда гуркираб юрган нор эди,
Хай қайсиси мингга баробар эди.
Армон билан етти ўғлим ўлдирди,
Душман қурғур билмаганим билдирди,
Қалмоқшохи чўлда саргардон қилди.
Остингда юз алвон ўйнайди отинг,
Белингда ярқиллар кескир пўлатинг,
Қаерларда, болам, ўсган элатинг?
Қалмоқшоҳдан кўпдир тортган заҳматим.
Тарзим кўриб, менинг ҳолим сўрадинг,
От устидан, болам, менга қарадинг,
Нима ишда юрган талаб-муродинг?
Менинг ҳолим, болам, мунда сўрадинг,

Қалмоқлардан кўпдир менинг захматим.
От ўйнатиб қайси юртдан келасан,
Қай чаман булбули, кимнинг улисан,
Ҳолим кўриб, менга раҳбар бўласан,
Сен ҳам бир-бировнинг жони-дилисан.
Айтсам сири-ҳолим, сўраб биларсан,
Келиш юртинг менга маълум қиларсан.
Тарзингга қарайман, қирқ икки номдор,
Юртингда белгили яхши жойинг бор,
Қай шаҳардан келган сендайин беклар,
Қалмоқшоҳдан куйган мендай муштипар.
Қалмоқшоҳдан дод деб йиғлаб юраман,
Бир мунглиқман, нима илож қиламан,
Чочим ёйиб, мен ҳам тентак бўламан,
Қалмоқлар зарбидан куйиб-ёнаман,
Мен ўртаниб, йўлда йиғлаб кўраман,
Сизларга суяниб, ўғлим қиламан,
Кўнглим бўлиб, мен ҳам йиғлаб тураман,
Худо қилганига, шуйтиб кўнаман.
Етти улдан айрилиб мендай муштипар,
Қалмоқлар ғуссаси ўтди, хору зор,
Фарзандим, деб мен бўлибман интизор,
Қалмоқшоҳдан оладиган ўчим бор.
Юришингдан хабар бергин, сен беклар,
Хар на дардин айтди мендай муштипар,
Қайси элдан бунда етишдинг, қайсар.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам момосига қараб, бир сўз деб турган экан:

Мени билсанг Кўнғирот элдан келаман,
Кўнғиротнинг қўчқори ўзим бўламан,
Сардорларни ҳамроҳ қилиб келаман,
Қалмоқшоҳ устига кетиб бораман.
Қалмоқшоҳман бир дўғилиб кўраман,
Қалмоқлар қуввати қанча, кўраман,
Кўнғирот юртдан қалмоқ излаб келаман,
Излаганга сўраганинг бўламан,
Қалмоқшоҳдан ўчингдолиб бераман.
Момо, билгин чўлда ғариб ҳолингни,
Қалмоқлар ўлдирса сенинг улингни,
Мен оларман Қалмоқшоҳдан хунигни,
Кўролмайсан ўлган жони-дилигни.
Қартайибсан, дуо қилиб тур энди,
Қалмоқларга қилган ишим кўр энди.
Бек Алпомиш дейди менинг ўзимди,

Хунини тўлатай ўлган қўзингди,
Қалмоқларман қон тўкишмоқ лозимди(р),
Қалмоқшоҳ устига кетиб бораман.
Қалмоқшоҳга борадиган ишим бор,
Менинг ҳам бир ғариб бўлган кишим бор,
Қўп жафони унга солган қалмоқлар,
Оти Бойсаридир, юртида номдор,
Шуни излаб келган мендайин қайсар,
Бул ишида жабр қўрар қалмоқлар.
От ўйнатиб Қалмоқ юртга кирарман,
Қалмоқшоҳ устига тикка борарман,
Қайда бўлса, уни топиб оларман,
Қўрмаган кунларни унга соларман,
Шу кунда сени ҳам хурсанд қиларман,
Йиғламагин, шоҳни излаб борарман,
Жами қасосингни йиғиб оларман.

Бу сўзни эшитиб, кампир яна бир сўз айтиб турган экан:

Бу чўлларда меҳрибонлик қилдинг сен,
Қўнглини кўтардинг мендай муштипар,
Қайта бошдан, болам, айтар арзим бор.
Бир кеча бўлайин сенга хизматкор,
Бир кечага таом бермак ҳақим бор.
Олис йўлдан меҳнат тортиб келасан,
Бизникига бугун меҳмон бўласан,
Мен энангман, сен-ку ўғлим бўласан,
Менинг қилган хизматимни кўрасан.
Ўғилларим ўлиб кетди хору зор,
Ҳозир ўғлим йўқдир, қирқта қизим бор,
Қизларимнинг бари бўлар хизматкор,
Ўғлимнинг ўрнини қизларим босар.
Акамдай деб бари хурсанд бўлади,
Сизларни кўрганда қўнгли тўлади,
Бариси бўй етган, хўп баркамолди(р).
Хизматидан, кўрсанг, қўнглинг тўлади,
Нима десанг, айтганинга қўнади,
Бариси ҳам ўрта бўйли болади(р),
Қизлар билан мендай энанг қолади,
Тонг отганча қўймай хизмат қилади,
Тонг отган сўнг сенга жавоб беради.
Қалмоқлар тилини энанг билади,
Бошқаради, яхши йўлга солади,
Қалмоқларга бул бошқариб боради,
Қанча қалмоқ бўлса, сендан ўлади,
Қўрдим сени ким баробар бўлади,
Шундай қилсанг, энанг қўнгли тўлади.

Шу сўздайтиб бекнинг ақлин олади,
 Хаммасига бул сўз хуш кеп қолади.
 Қалмоқман ваъдалаш, айёр балоди(р),
 Беклар бунинг айтганига қўнади,
 Шуйтиб барисининг ақлин олади.
 Бул бекларни эргаштириб жўнади,
 Анг ўзбаклар била кетиб боради,
 Бу кампирнинг вакти хуш бўп қолади,
 Ул бекларни олиб энди жўнади,
 Хаммаси эргашиб кетиб боради.
 Қувонгандан кампирнинг ақли шошиб,
 Йўл бошлар пиёда олдиға тушиб,
 Эна дейди, бораётир гаплашиб.
 Сўз айтиб боради, қўнглини хушлаб,
 От билан баробар кампир ангишлаб,
 Бораётир ҳар қайсига сўз ташлаб,
 Ҳар алвон гапириб, вақтини хушлаб.
 Ақлин олдим дейди, айёр боради,
 Назар солиб ўнгу сўлга қаради.
 Бир мунглиқ деб беклар писанд қилмади,
 Бу кампирдан ҳеч бир ҳадик олмади,
 Қўнгилида нима борин билмади.
 Эна дейшиб, бирга кетиб боради,
 Ярқиллаган бул маконни қўради,
 Уллари қилган деб қўнглига келади.
 «Ўғлининг борида кампир шой экан,
 Хўп бекликдай ўхшатган мазгил-жой экан».
 Дарвозани очиб ичкари кирди,
 Бул маконни қўриб табассум қилди.
 «Подшо билан ўғли тараф бўлган-да,
 Шоҳлардан кам эмас, буни қилган-да,
 Тараф бўлиб бунинг ўғли ўлган-да,
 Хозир бул жой қизларники бўлган-да».
 Бир ораста мазгил-жойни қўрганда,
 Шундай гап бунинг қўнглига келган-да.
 Кампир шундай дарвозадан киради,
 Қизларига қаттиқ довуш қилади:
 — Акаларинг тирилгандай бўлади,
 Акангнинг хунини тўлаб беради.
 Бу сўзни эшитиб қизлар қаради,
 Диловар бекларни қизлар қўради,
 Кампирнинг тилини қизлар билади.
 Айёрлиги юртга маълум бўлади,
 Одати белгили, кампир балоди(р),
 Хийла билан бу мазгилга келади.
 Беклар келиб энди қўнмоққа толиб,
 Чопиб келар қизлар бели буралиб.

Кампир қизга насиҳатни беради:
«Бунинг бари сенинг аканг бўлади».
Югуриб келиб қизлар кўнглин хушлади,
Битта-битта келиб отни ушлади,
Беклар бунда энди отдан тушади,
Отни бойлаб бул қизлар эргашади.
Бораётир қизлар шундайин бошлаб,
Бекларнинг остига либосни ташлаб,
Бу бекларни мажлисхонага бошлаб.
Бул бекларни кўп парвариш қилади,
Табассум кип қизлар таъзим беради,
Адабига вақти хуш бўп туради.
Жамоли ярқиллаб аклин олади,
Рўмоли пириллаб хизмат қилади,
Қўл юндириб, дастархонни солади.
Писта-руста, қандалатни ташлади,
Қизлар хизмат килиб, энди бул ишди,
Жуда ҳам бекларнинг бул вақти хушди(р),
Таомнинг устидан қизлар тортади
Бекларга оп келиб қовурма гўшди.
Беклар жуда яхши хизмат фахмлади,
Қирмизи чойнакка чойлар дамлади,
Ароқ-шароқларни кампир ғамлади,
Сухбатта кераклик нарса жамлади.
Қирқ қиз хизматида бўлиб туради,
Қалмоқларнинг қизи сулув экан, деб
Жамолига бунда беклар қаради,
Жамоли барқ уриб аклин олади.
Хаёлига қизиқ суҳбат келади,
Буларнинг кўнглига шундай келади:
«Нима десанг, бу қизлар кўнади,
Одамнинг кўнглидаги бўлади,
Кўнмаса, бу ерга нега келади,
Эркакнинг қошида нима қилади?!»
Бу бекларнинг жуда кўнгли тўлади,
Нима кераклисин мавжуд қилади,
Куннинг ўзи кечга тортиб боради,
Бекларнинг кўнглига шундай келади:
«Оқшом ётсак, бул бир бало қилади,
Бу қизлар битта-битта бўлади,
Иккиси шунда ҳам етмай қолади».
Буларнинг кўнглига шундай келади,
Куннинг ўзи айни пешин бўлади,
Беклар чиқиб отдан хабар олади,
Дарвозани очиб шундай қаради,
Беклар билмас, кампир хабар беради,
Қалмоқшоҳ лашкари келиб қолади,

Карнай тортиб ўнгу сўлни олади,
Қалмоқшохи келди, дейди Сурхайил,
Бул меҳмон бекларга хабар беради.
Ўзи чикиб бу лашкарни кўради,
Қалмоқлар лашкари яқин келади,
Бу кампирнинг ҳақиқати билади,
Беклар энасидай кўриб қолади.
Икки ёққа кампир хабар беради,
«Билдирмаса, бизни босиб олади,
Ангниб қопти, хўп яхшилик қилади»,
Жуда ҳам кампирдан рози бўлади.
От-асбобин шайлаб беклар минади,
Зиёд нарса мазгил-жойда туради,
Дарвозадан энди чикиб боради,
Дарвозадан чикиб қайсар қаради.
Яқинлади қалмоқ лашкар,
Бу сўздайтиб ўзбек беклар.
Учраса ёрнинг марди,
Кўзга дори пойи гарди,
Бизлар Қўнғиротнинг бекзоди,
Қирмаганлар номард бўлсин.
Мудом бўлса ёри қобил,
Хар маҳал ваъдадан тобил,
Майдонли кун пўлат добил,
Туймаганлар номард бўлсин.
Йигит пири ҳазрат Довуд,
Оқ кировка, олтин совут
Киймаганлар номард бўлсин.
Бу сўзни айтади Ҳақимхон,
Яқин келиб қолди душман,
Қалмоқ қилиб кўп пушаймон,
Саф-саф бўлиб ҳам бу замон,
Яқинлаб борди Ҳақимхон,
Бир ажойиб бўлсин майдон.
Сизлар ҳам Қўнғиротнинг хони,
Бугун уруш, хун майдони,
Чочилар нечовнинг қони,
От қўйинг Бойсин султони.
От қўйинглар ҳар бир ёндин,
Юз қайтарманг бу майдондин,
От қўйинг душман устига.
Қулоқ сонг бекнинг тилига,
Олмосни олиб қўлига,
Қон тўкинг Чилбир чўлига.
Бу сўзни айтади шунқор,
Шердай бўлди мард йигитлар,
От қўйди, облоху акбар.

Хар қайсиси эрдай бўлиб,
Хар яғрини кирдай бўлиб,
Тоғдакирган шердай бўлиб,
Душман қолар ердай бўлиб,
От қўйди қалмоқ устига,
Ҳаммалари бирдай бўлиб.
Чувуллаб қалмоқ от қўйди,
Юлдуз учгандайин бўлиб,
Карвон кўчгандайин бўлиб,
Шундай аралашиб қолиб,
Чилбир чўлни тўзон олиб,
Чапараста уруш бўлиб,
Мардлар майдонда оҳ уриб,
Бир айдахордай ишқириб.
Одам тўлиб баланд-пастда,
Ботирга майдон ҳавас-да,
Одам десанг даста-даста,
Номардлар майдонда хаста,
От чопади аста-аста,
Урушмоққа бўлиб уста.
Қилич солиб алвон-алвон,
Бандам деса қодир мавлон,
Шул сифатда бек Ҳакимхон
Қон тўқар майдон ичинда.
Гангида қўрқокнинг боши,
Оқади кўзининг ёши,
От остида душман боши,
Шулдир бекларнинг савашини.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Бермай душманларга омон,
Шул сифатда бек Ҳакимхон,
Бош кесар майдон ичинда.
Бир-бирига қилич солди,
Не қалмоқлар овиб қолди,
Жазосини товиб қолди,
Дўстаман бўп ерга тушиб,
Тоза қумни қовиб қолди.
Фуруллаб қалмоқлар келар,
Пўлат найза, қилич солар,
Кўпайиб қолди ярадор.
Эр йигитлар жондан кечиб,
Майдонда қонларни кечиб,
Қўрқоклари писиб қочиб,
Ботирлари баҳрин очиб,
Қочганин найзаман санчиб,
Бир аломат уруш бўлди,
Чилбир чўлда қон тўкилди.

Мунда беклар уруш қилди,
 Қалмоқларга хўп иш қилди,
 Бул майдонда туриш қилди,
 Қалмоқлардан нечов ўлди.
 Хийла билан келиб эди,
 Бу бекларга дучор бўлди,
 Шул вақтда келган қалмоқ
 Ўз юртига қочиб берди.
 Мунда турсак ўлармиз, деб,
 Бир балога қолармиз, деб,
 Жазомизни кўрармиз, деб,
 Қочсак, омон қолармиз, деб.
 Қалмоқларнинг ақлин олди,
 Бир хил ерда ўлик қолди,
 Бир неча ярадор бўлди,
 Бир нечалар қочиб кўрди.
 Қалмоқларни тўплаб олди,
 Етганига найза солди,
 Қалмоққа сиёсат қилди,
 Қувиб йўлга олиб борди.
 Юртга қалмоқ қочиб кетди,
 Энди беклар мундан қайтди,
 Кун ҳадди намозгар бўпти.
 Бул мазгилга борайик, деб,
 Бугун оқшом турайик, деб,
 Қандай бўлса кун кеч бўлди,
 Фароғатда бўлайик, деб,
 Қалмоқ шоҳ устига эртан
 Чошка вақтда борайик, деб,
 Бошқаватдан кўрайик, деб,
 Қалмоқ юртин кирайик, деб,
 Подшосин ўлдирайик, деб,
 Каттиқ кунни солайик, деб,
 Қайтиб келаётир беклар
 Бугун бунда бўлайик, деб,
 Энам билан турайик, деб,
 Бугун суҳбат қурайик, деб,
 Хизматини кўрайик, деб.

Бу сўзларни айтиб, урушдан қайтиб, Сурхайил мастоннинг
 қошига келиб, отларни бойлаб ташлаб, қизлар билан беклар
 ўтириш бошлаб, бекларнинг вақтини хушлаб: «Бугун бунда ту-
 рармиз, эртан тонг отган сўнг Қалмоқшоҳнинг устига борар-
 миз», — деб ўтириш-суҳбат бошлаб, олтин косаларни қизлар
 қўлига ушлаб, алиёр тортиб, бекларга коса узатиб, қизларнинг
 айтаётган сўзи:

Кўнғирот элдан келган хоним,
Бир фасл бўлди майдонинг,
Сизга қурбон менинг жоним,
Бул келган азиз меҳмоним,
Хеч бўлмасин пушаймонинг,
Яксон бўлғай-да душманинг,
Зарра қолмасин армонинг,
Шу бугун коса давронинг,
Олинг, аллаёр-аллаёр,
Хоним, аллаёр-аллаёр.
Кийганим гулгун кирмизи,
Бизлар бу кампирнинг кизи,
Кўнғирот элнинг добилбози,
Бизлар қалмоқ сарвинози,
Бекка ёққай қизнинг сўзи,
Ақлингдолган жоду кўзи.
Бердим коса шароб солиб,
Маҳтал бўлсам қўлим толиб,
Қизлар бир-биридан ғолиб,
Уст-устига коса бериб,
Ўтиришдан кўнгил тўлиб,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Хали ёш, бўлар камоли,
Бошида ловдан рўмоли,
Ойдай ярқиллар жамоли,
Олиб ичар Кўнғирот хони,
Қизларман бўлиб даврони.
Хизмат қилар санам дилбар,
Бирдай ўтирибди беклар,
Машрика қўйлак, енгил тор,
Хуснин кўрса, кетар ғубор,
Жамоли пари, хурча бор,
Қаддингдан айланай, беклар,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
Беҳиштдаги хурдай бўлиб,
Бари шундай коса берар,
Қирқин қизлар бирдай бўлиб,
Тўрда ўтириб ичаётир,
Эр йигитлар шердай бўлиб,
Берганин қайтармай олиб,
Бул бекларнинг кўнглин хушлаб,
Ўйин қилар зулфак ташлаб,
Нечовлари коса берар,
Ноз билан белини ушлаб.
Бу бекларнинг йўли бўлар,
Жуда бекни иззат қилар,

Бехуш дорилардан солиб,
Узмай қуйиб берар қизлар,
Қўринг энди сарвинозлар,
Бу қизлардан қўнгли тўлар,
Беклар қўнгли шодмон бўлар.
Бир-бирига йўқдир арзи,
Ёқади қизларнинг сўзи,
Аллаёр тортган овози.
Бул ҳийладан хон беҳабар,
Узмай коса берар қизлар,
Бошида кампири айёр,
Бадани қизиган беклар,
Бир нечаси маст бўп ётар,
Бир хили қайтармай ютар,
Окшом бўлди мисли саҳар,
Узмай коса берар қизлар,
Маст бўп қолди қирқ бир сардор.
Унча-мунча қор қилмайди,
Қизиган Ҳакимдай шунқор,
Қирқ қиз сузган шаробини
Қўтин узмай бунга берар,
Ёлғиз ичаётир қайсар.
Билмайди Ҳаким бечора,
Қилсам деб айёр масҳара,
Ичаётир шундай тўра.
Ҳийла билан ақлин олар,
Қанча бўлса ортмай қолар,
Билмайди шундайин номдор,
Сулаб ётир қирқ бир сардор,
Неча хум арокни ичиб,
Энди маст бўп қолди қайсар.

Бу суҳбатни охир қилар,
Косаларни олиб қизлар,
Бул беклар қолди беҳабар,
Иш қўрсатиб бундай айёр,
Маст бўлиб қирқ икки номдор,
Қалмоқшоҳга борди хабар,
Қўрингиз кампир жодугар,
Бу кулфатга қолди беклар.
Кераклисин йиғиб олиб,
Устига ўт қўйди айёр,
Бул оловнинг ёруғиман,
Қалмоқшоҳман келди лашкар,
Келиб қўрди-ку қалмоқлар,
Қуйиб кетган қирқ бир номдор.

Кампир ишни ўсал кипти,
Қирк бир одам ўлибди.
Алпомишга асар қилмай,
Қолди бу оловда куймай.
Қалмоқ подшо кўрди келиб,
Қирк бири куйиб кул бўлиб,
Бек Алпомиш тирик қолиб,
Қалмоқ бари қилич солиб.
Алпомиш ётар бунда мас,
Ураётир, қилич, олмос,
Хеч бир исфиҳон кор қилмас,
Қилич қайтар, иложи бўлмас.
Алпомиш масти беихтиёр,
Ўққа тутади қалмоқлар,
Ўқи ботмай бундан қайтар,
Бари саргардон қалмоқлар,
Сурхайилдан гина қилар:
— Сенинг ўзинг ёмон айёр.
Нега, бадбахт, олов қўйдинг,
Қирк бир одамин куйдирдинг?
Қурғур айёр, янги кўрдинг,
Жуда бежо ишни қилдинг,
Тиғи олмос кор айламас,
Ўлмасини энди билдинг.
Маст бўп беш кун, ўн кун ётар,
Бир кун масти тарқаб кетар,
Бизнинг юртни яксон ётар.
Бул одами ўлмаганда,
Саҳал ишман ўзи кетар,
Йиғлай бергин энди айёр,
Вайрон бўлди қалмоқ шаҳар,
Бизнинг юртда жонзод қўймай,
Ҳаммани ўлдириб кетар.
Бу ишдан сен ҳам беҳабар,
Хийла қилмай, ўлгин, айёр,
Вайрон бўлар қалмоқ шаҳар,
Бир ўй топгин, қурғур айёр.

Қалмоқшоҳ Сурхайилга туриб айтди: — Алпомишни маст қилмадинг, бир балони маст қилиб бердинг, бу қирк бир одаминг куйгани касрига шаҳарда жонзод қолмай, тиғи дамдан ўтказиб кетади.

Алпомиш энадан туғилган вақтда Шохимардон пири борган эди, Шохимардон пири этагига солган эди, отини Ҳакимбек қўйиб, ўнг эйнига беш панжа урган эди, Шохимардон пирнинг тарбият қилганидан ўтга солса, қуймас эди, қилич солса, ўтмас эди, милтиқ отган билан ўқи ботмас эди, ул сабабни қалмоқлар

билмасдан, қандай балога дучор бўлиб қолдик, деб аланглашиб қолган эди.

Сурхайил мастон туриб айтди: — Сен подшосан, нима қилсанг, хукминг етади. Муна Мурод тепанинг каватидан чуқур — зиндон қаздирсанг, олиб бориб зиндонга ташласанг, заҳ ерда беш кун, ўн кун, бир ой, бир йил ётар, чириб ўлиб кетар. Бу сўзи Қалмоқ юртининг ҳаммасига маъқул тушди. Энди чуқуллаб бу сўзларни айтиб, зиндон қазияпти:

Хазон бўлмай, боғда гуллар сўлмасин,
Масти тарқаб, яна туриб қолмасин,
Эрта бўнғлар, зиндон кечга қолмасин.
Ҳар на деб сўйласам, буни билинғлар,
Бир соат дам олмай хизмат қилинғлар,
Қирқ қулоч зиндонни қазиб бўлинғлар,
Катта-кичик — баринг урнаб кўринғлар.
Бул айтган сўзимни ҳазил билмагин,
Турпоқ торт, каттаман деб қараб турмагин,
Ҳеч қайсинг ҳам сипойилик қилмагин,
Катта, кичик демай, жовлик урнагин,
Масти тарқаб, баринг ўлиб қолмагин,
Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
Эътиқодман қазгин, тақал қилмагин,
Бекорига сира қараб турмагин.
Қалмоқшоҳнинг деганини билади,
Эътиқодман бари хизмат қилади,
Сипойилар турпоқ тортиб туради,
Бари аланглаб жуда хизмат қилади,
Хаёлида кеп қолгандай бўлади,
Одам узмай хабар олиб туради,
Ҳакимбекни зиндон қилмоқ бўлади,
Қирқ қулоч зиндонни қазиб кўради,
Чикқан турпоқ тепадай бўп қолади.
Қалмоқлар зиндонни тамом қилади,
Байдоқ-байдоқ қанча қалмоқ келади,
Қалмоқшоҳ аскари билан туради,
Алпомиш қошига энди боради.
Қўзғамокка ҳеч бир ҳолат келмади,
Кўп зўр уриб кўрди мунда қалмоқлар,
Қуввати келмади ёзган аҳмоқлар,
Қандай бўлар, дейди энди қалмоқлар,
Шундай бўп қалмоқлар кўнглин бўлади,
Зўр урганман ҳеч қуввати келмади,
Қанча бўлса, хонни қўзғаб бўлмади.
Бешта-ўнта отдан олиб келади,
Хайвонзодни оп кеп қўшиб туради.
Тортар деб қалмоқлар буни ўйлади,

Шатак қилиб шундай отга бойлади,
Хайвонларга аччиқ камчи тайлади.
Зўр уриб кўрди-ку бу отлар,
Тортмоққа бўлмади бунда қувватлар,
Тортиб қўзғатолмай бул хайвонзодлар,
Ўйланишиб қолди қанча қалмоқлар.
Барча қалмоқ тараддудни қилади,
Харчанд бул отларда ҳолат бўлмади.
Қанча қалмоқ бул хавфсиниб туради:
«Масти кетса, одам қўймай қиради,
Қилган ишин қичов қилиб кўради,
Эртароқ бўлса, деб ғайрат қилади,
Хозир ўлик, маст бўп ётган балоди(р),
Туриб келса, бундан ким қолади».

Минган оти Бойчиборни олиб кеп,
Бойчиборнинг куйруғига бойлади,
Атрофида қалмоқ ёри айлади.
Қийғир деган қуш ўлтурар киёда,
Хайвонзоднинг эси бордир Бойчибор,
Ақли бордир одамзоддан зиёда.
Эгасининг аҳволини кўради,
Кишнаганда кўз ёши сел бўлади,
Худонинг иродаси шундай бўлади,
Ёри бериб қалмоқ камчи уради,
Ул хайвонзод энди тортиб жўнади,
Зиндон яқин, шундай бориб қолади.
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Бориб турди бул зиндоннинг бошига.
Кўриб хайвон безовита бўлади,
Кўп қалмоқ ўртага олиб туради.
Қилич оп зиндоннинг четида турди,
Зиндондан ирғи деб Чиборни урди.
Букилиб жонивор ўзини отди,
Жуппай бўлиб энди зиндондан ўтди,
Отнинг куйруғига қилич солибди,
Қилич тортди, шундайин кесиб ўтди,
Қўзғалиб Алпомиш зиндонга кетди,
Мастликда зиндоннинг остига етди.
Ҳали ўлик, ўзин билмай ётибди,
Ихтиёри бул ўзидан кетибди,
Алпомишни қалмоқлар зиндон қилибди.
Банди қилиб энди Чиборни олди,
«Бул Бойчибор бизга не ишлар қилди»,
Бўлак от подшолик хизматкор минди,
Банди қилиб Қалмоқшоҳга еткарди.

Қалмоқ бориб Бойчиборни кўради,
Ўртага олиб шундай банди қилади,
Тойчихон қўлига банди бўлади.
Зиндон бўлган бекни хайвон билади,
Ваҳм босиб, бўйнини ерга солади,
Ўту ем берганман сира емади,
Бойчиборга қалмоқ зулм қилади.
Тўксон ботмон чўян гулни келтириб,
Бойчиборнинг бу бўйнига солади,
Олтмиш ботмон энди темирни йиғиб,
Оёғига бул парчинлаб уради.
Ётолмай, туролмай хайвон қолади,
Энди қалмоқ қўзғалмасдай қилади.
Шул азобни энди Чибор кўради,
Хайвонзод-да, нима қилса кўнади,
Кўнмаганда нима илож қилади,
Шул аҳволда банди бўлиб қолади,
Бойчиборни шундай бандга олади,
Банди бўлиб бу мастликда қолади,
Қоровуллар хабар олиб туради.
Қалмоқларнинг энди иши тинади,
Неча кунлар шул аҳволда бўлади.
Бир кунлари бекнинг масти тарқади,
Шундай кўзин очиб энди қаради,
Ул ўзини бу зиндонда кўради.
«Такдирим шул», — деди, — ҳаққа жилади,
Ўтган ишни сира билмай қолади.

Ўз аҳволига бу сўзларни айтиб, зиндонда йиғлаб, бул ўтган ишларга пушаймон қилиб, ўзини зиндонда кўриб, Алпомиш бу сўзларни айтиб турибди:

Ҳақ таоло мени қилди саргардон,
Кўзима кўринмас ер билан осмон,
Мазгилим бўлибди қоронғи зиндон,
Неча вақт мен эдим Кўнғиротда султон,
Сув билан оламни яратган раҳмон,
Энди мендан ўтиб кетди бу даврон.
Чикмоғим гумондир менинг зиндондан,
Ғариб бўлиб тор зиндонда ўлдим ман.
Ҳеч ким келиб мендан хабар олмаса,
Ўли-тирим¹ қариндошлар билмаса,
Ер остида қолганимни кўрмаса,
Кўнғирот элдан биров йўқлаб келмаса,

¹ Ўлик-тириклигим.

Қалайсан деб мenden хабар олмаса,
Аҳволимни ота-энам кўрмаса,
Ўли-тири эканимни билмаса,
Учиб чиқай десам, қанот бўлмаса,
Чиқмоққа тангирим йўлни бермаса,
Ғариб ўлдим, ҳеч ким мени билмаса.
Армон билан қалмоққа бўлдим гирифтор,
Бу қалмоқлар мени қилди хору зор,
Маст бўлибман, мен зиндонга сазовор,
Аҳволимдан мамлакатим беҳабар.
Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
Қалмағўй бандаман, бўлдим шарманда,
Армон билан ўлиб кетдим зиндонда,
Билмай суҳбат курдим шундай маконда.
Ҳаддан ошиб мен менманлик қилибман,
Бир бадбахт кашмирга дучор бўлибман,
Ҳар на деса айтганига кўнибман,
Униман бирга мазгилига келибман,
Айёрлигин билмай анда қолибман,
Ароқ-шароқ ичиб маст бўп қолибман.
Бу қурғурлар билганини қилгандир,
Беҳуш дорилардан менга бергандир,
Азаматлар қалмоқ кўлида ўлгандир,
Менга ҳам кўп ташвишни қилгандир,
Ўлдиролмай бари ҳайрон бўлгандир,
Ахир оп кеп бу зиндонга солгандир,
Мазгилим қоронғи зиндон бўлгандир,
Аҳволимни қалмоқ забун қилгандир,
Шундай қип ўлдирди мендай султонди.
Ҳеч кимга келмайди менинг қувватим,
Беэга бўлгандир тожу давлатим,
Вайрон бўлди менинг ўсган элатим,
Балки илон, чаён бўлиб улфатим,
Заҳар-закум бўлди еган овқатим,
Шундай бўлди менинг тақдир-қисматим,
Зиёда бўп ошиб кетди меҳнатим,
Сўйлашмоққа йўқдир менинг улфатим,
Ахир шундай қилди қурган суҳбатим,
Бу зиндонда чириб кетар жасадим.
Мен ётибман ўз ҳолимдан беҳабар,
Хору зор бўлганман, зиндонда ночор,
Қариндошлар бу йўлима интизор,
Бул ишни бошқарган ҳақ парвардигор.

Бек Алпомиш тор зиндонда қолади,
Ҳар замон зиндончи хабар олади,

Ишқилиб қалмоқлар хурсанд бўлади,
 Бу Сурхайил ишни ўрин қилади,
 Энди қалмоқ бари тиниб қолади,
 Ўлганини ҳамма эллар билади,
 Ўлди дейди, юртга овоза бўлади.
 Эмиш-эмиш Қўнғирот элга боради,
 Хар ерда одамлар гап қип юради.
 Рост-ўтиригин ҳеч ким билмади,
 Кўрган одам йўқдир, сўраб бўлмади.
 Бир маломат овозаси боради,
 Эшитганлар унда ҳайрон қолади,
 Билмаймиз бул ишлар қандай бўлади.
 Йўқ бўлмай, овоза бўлиб юради,
 Бир-биридан қариндошлар сўради,
 Сўраганман анигини билмади.
 Бойбўрининг қулоғига тегади,
 Хар кимдан югуриб-елиб сўради,
 Билмаймиз деб элат жавоб беради,
 Дархайрон бўп энди гангиб қолади,
 Бойбичага сирин айтиб кўради.
 Элу халққа шул овоза бўлади,
 Уйқуси очилиб оқшом жилади,
 Барчинойни билмасин деб туради,
 Билмайман, бул ишлар қандай бўлади,
 Хар оқшом иккови ўйлаб кўради,
 Буларнинг ўлганини ким билади,
 Ҳеч ким билмас, элга овоза бўлади.
 Шул гап элатнинг оғзида юрибди,
 Бу сўзни бир куни Барчин билибди,
 Қалдирғочга сирин айтиб турибди,
 Хотинлардан Барчин сўраб кўрибди,
 Сўраса, ўлгани аниқ бўлибди.

Ўлди, деб овозасини эшитиб, буларнинг қандайини билмай,
 ҳеч кимдан сўраб анигини билолмай, Барчин ҳеч кимга билдир-
 май, сир бермаган киши бўлиб, ҳаммаси ҳам ўз холига йиғлаб, бу
 сўзларни айтиб турибди:

Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб,
 Боролмайман мен тўрамни сўроғлаб,
 Фироқида қолдим бунда қон йиғлаб.
 Ўлди, деб овоза бунда келганди(р),
 Отамни излаб Кашал элга борганди,
 Анигин билмадим кетган султонди.
 Одамлар гапириб элда юрганди,
 Маломат гап элда овоза бўлганди,
 Авбаҳолам менинг тўрам ўлганди(р),

Элу халққа шуйтиб гап бўп юрганди(р),
 Билмайман ахволи қандай бўлганди(р).
 Мен йиғлайман, тўрам дейман муғойиб,
 Ҳозирги кетиши тириклай ғойиб,
 Кеча-қундуз мен йиғлайман сарғайиб,
 Бунинг молу мулки ҳозир бесойиб;
 Ота-энаси қолди бунда ох уриб,
 Боролмаса ҳеч ким бекни ахтариб,
 Тўрам ўлиб унда қолгандир ғариб,
 Кимга айтиб йиғлай дардимни ёриб,
 Бек Алпомиш ўлди, ҳаммаси ғариб.
 Узоқ юрт-да, етолмаса йўл юриб,
 Ким бориб келади аниғин билиб,
 Парво қилмай бир неча ўйнаб-кулиб,
 Бизлар қолдик ғам лойига булғаниб.
 Бир нечалар шоду хуррам бўлгандир,
 Бир нечага навбат якин келгандир,
 Ўлганин аниғин қуллар билгандир,
 Ул сабабдан кўтарилиб юргандир,
 Кашал бориб шундай полвон ўлгандир,
 Мулки қўлдан кетайин деб қолгандир.

Аниғини билмай, бу сўзларни айтиб ўтди, неча ой, неча вақт орадан ўтиб кетди. Булар Кашал бориб, ўлиб кетган деб юртга неча мартадан овоза бўлиб кетди. Энди ўлганини аниқ билиб, умидини узиб, кўнглини бузиб, қора кийиб, буларнинг қариндошлари аза тутиб қолди. Аза билан бир йил ўтди, бир йилдан кейин йил оши бериб, азасини очди.

Бойбўрининг Бодом чўридан бўлган Ултонтоз деган ўғли бор эди. Алпомиш бор вақтида чўридан бўлган бола деб ҳеч ким писанд қилиб гапирмас эди. Хизматкор қуллар қаторинда юрар эди. Бир озғинтой йилки боққанига катталиқ қилиб ҳам турар эди. Қарамаса ҳам, Бойбўрининг ўғли-да, деб хизматкорлар ҳурмат қилар эди.

Кашал бориб Алпомиш ўлиб кетди. Эндиги навбат Ултонтозга етди. Алпомишнинг бор вақтидаги амалдорни Ултонтоз хизматга солибди, Қоражонни кўриб: «Бундай бесўнақай, катта одам элда юрса, одамларни оёқ ости қилиб босиб кетади», — деб Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга қўштирмай, Олатов деган тоғдан жой бериб қўйди. Қоражон ҳам тақдирига тан бериб, Олатовда юра берди. Бектемир бойбачча Алпомиш билан, қирқ йигит билан бирга бориб, у юртда ўлиб кетди, энди ҳамма Ултонтозга тобе бўлибди. Қалдирғочойим ҳам Ултонтознинг қўлида қолиб кетди. Қалдирғочойимни Ултонтоз Бобир кўлига буюриб, туя боқтириб қўя берди. «Энди Барчин ҳам фақирнинг тани-да, икки бошдан бизга тегади», — деб юрибди.

Алпомиш банди кетганига неча вақт ўтган, ҳамманинг ҳам кўнглидан чиқиб кетган. Бор деган билан ҳам ҳеч ким ишонмайди. Алпомиш банди кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила гумон қолган, бул пайдо бўлган, Алпомишнинг жойини тутар, деб отини Ёдгор қўйди.

Шундай замон бўлиб неча вақт ўтди. Барчин ўғлини олдиға олиб ўтириб, бу сўзларни айтиб, ўзига тасалли бериб ўтирибди:

Ўлмаса Ёдигор болам эр етар,
Омон-эсон болам ўлмай эр етса,
Бойбўрининг юрагидан чер кетар,
Отасин ўрнини Ёдгоржон тутар.
Ота юртин Ёдгор қўзим тебратар,
Ғаним бўлган душманларни бўзлатар,
Отаси эр эди, эрдай бўп ўтар,
Отасининг юртин шундай бўп тутар.
Шунда кетар менинг кўнглимдан губор,
Ҳозирги каттамирз чўриман қуллар,
Ҳозир бенавбатга тегди ихтиёр,
Не гўзаллар мамлакатда хору зор,
Қулдан жабр кўрди элда катталар,
Давлат шунда, ҳар не деса ихтиёр,
Не қилмоққа бу бадбахтнинг ҳадди бор,
Қул ҳам бўлса қурғур ёмон муҳрдор,
Ҳеч бир одам бўлолмайди баробар.
Ойимларни қилиб қўйди хизматкор,
Бобир кўлда ой Қалдирғоч муштипар,
Туя боқиб юргандир-да хору зор.
Эсимга олсам, кўзда ёшим сел бўлар,
Ғариб бўлиб қолди шундайин ночор,
Ҳали ёшлик қилар сағир Ёдигор.
Ёдгор болам камолига киради,
Душман қулни кўрса додин беради,
Энасининг кўнглидагин билади,
Ғаним бўлган душман бунда ўлади.
Барчин шундай бўлиб кўнглин кўтариб,
Ўз кўнглига хўп тасалли беради,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Гоҳ йиғлайди, гоҳи ойим кулади.

Ёдгор ҳам йўл юргандай бўп қолади,
Бобир кўлдан ой Қалдирғоч келади,
Ёдигорни келиб энди кўради.

Неча марта Ёдигордан айланиб:

— Ғариб бўп эзилди менинг юрагим,

Акамнинг ўрнига қолган, чирғим,
 Бу сўздайтиб ой Қалдирғоч туради,
 Ёдигорни бағрига босиб суяди,
 Ой Қалдирғоч анча хурсанд бўлади,
 Қалдирғочой туяга олиб жўнади.
 Гоҳ кўтариб, гоҳи чўлда юргизиб,
 Бобир кўлга қараб кетиб боради,
 Худо дейди, яратганга жилади,
 Талабини бир облодан тилади,
 Бек Алпомиш келгандай бўп қолади,
 Ёдигорни бул тасалли қилади,
 Бобир кўлда туя боқиб юради,
 Ёдигор иккови бирга бўлади.
 Хар замонда гапиртириб кўради,
 Тили янги чиққан, Ёдгор болади(р),
 Сўйлатиб кўрганда хурсанд бўлади.

Шуйтиб булар бунда юра берди. Неча вақт, неча замон орада ўтди. Алпомиш зиндонда ётибди. Қараса, зиндоннинг бошида бир ғоз қанотини ёзиб айланиб турибди. Ғозни кўриб, Алпомиш бу сўзни айтиб турибди:

Э, жонивор, Қўнғирот элдан келдингми,
 Хумоюндай менга соя солдингми,
 Тор зиндонда мендан хабар олдингми,
 Қариндошдан элчи бўлиб келдингми?
 Зиндонда гангиган бу бекнинг боши,
 Оҳ тортсам тўқилар кўзимнинг ёши,
 Илоҳим қурисин подшолар иши,
 Кажга айланган шум фалакнинг гардиши,
 Зиндонни айналган ғойибнинг қуши,
 Сўроғимни билмас менинг ҳеч киши.
 Ғариб бўлиб қолдим бунда зиндонда,
 Азоб кўрар ширин жоним бу танда,
 Илғари юриб эдим қанча давронда.
 Мендай мардни бу зиндонда кўрасан,
 Зиндонни айланиб парвоз қиласан,
 Мен билмасам қайси элдан келасан,
 Нега сен айландинг, ўзинг биласан.
 Мендан ўтиб кетди ул неча даврон,
 Мен қиларман ўтган ишга пушаймон.
 Пушаймон қилганман ҳеч наф қилмайман,
 Қутулмадим Юсуф каби зиндондан.
 Зиндонни айланиб парвоз қиласан,
 Соғмисан сен ё, шикаста баласан.
 Неча сўзни шунқор ғоздан сўради,
 Сўз айтмакка ғознинг тили бўлмади.

Давлатли хон энди шундай қаради,
Ёлғиз ғозни бул яқинда кўради,
Айланиб зиндонга яқин келади.
Муни кўриб Ҳаким кўнглин хушлади,
Ўзин келиб ғоз зиндонга ташлади.

Шунда ғозни ушлаб кўрди. Ғознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб, ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган. Ҳакимбек туриб айтди: «Ўз элимда, Бобир кўлинда юрган вақтларимда шу ғоз менга йўлиқса, бутун йўлиқар эди. Ҳозир зиндонда ярим одамман-да, бу ғоз менга ярим йўлиқди».

Неча кунлар ғоз билан суҳбат қуриб ётди, ғознинг яралари битди. Парвоз қилиб, кўтарилиб учадиган бўлди. Ҳакимбек: — Элу халқимга менинг ўлик-тирик хабаримни сен етказсанг, — деб хат қилиб, ғоз қанотининг шопарига мухтасар қилиб, ғозга қараб, бир сўзни тайинлаб турган экан:

Белимга бойлаган заррин пўтам бор,
Худойим кечиргай қилган хатом бор,
Кўнғирот элда Бойбўридай отам бор,
Албатта отама арзамни еткар.
Мен йиғлайман, юрагимда алам бор,
Вайрон бўлган элда кулбахонам бор,
Кўнғирот элда оқ сут берган энам бор,
Албатта энама арзамни еткар.
Мен эдим неча вақт элда добулбоз,
Тул бўп қолди Барчинойдай сарвиноз,
Арзамни ёрима етказ, ёлғиз ғоз.
Оҳ урганда кўздан оқар селоб ёш,
Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош,
Бир синглим бор, менинг билан эмиқдош,
Бобир кўлда ҳала дейди, йиғлайди,
Синглимга арзамни еткар, ёлғиз ғоз.
Сенга айтган неча алвон тилим бор,
Хафа фалак бошга солган зулм бор,
Қайда борсам бир бошимга ўлим бор,
Хазон бўлиб, тар очилган гулим бор,
Пайдо бўлган сағир, Ёдгор улим бор,
Албатта ўғлимга арзамни еткар.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз холидан беҳабар,
Олатоғда алп Қоражон дўстим бор,
Албатта дўстимга арзамни еткар.
Қайтайин эзилди бағрим чегаси,
Кўтаролмай синди бошим жигаси,
Авбаҳолам Ултон юртнинг эгаси,
Албатта инимга арзамни еткар.

Кулоқ сол, жонивор, айтган нолишима,
 Хафа фалак заҳар қўшган ошима,
 Қўнғирот элда қовму қариндошима,
 Арзамни етқаргин денгу душима.
 Бу сўзларни айтар мендайин шунқор,
 Эсиз умрим бу зиндонда хору зор,
 Кундуз ётиб, окшом учгин, жонивор,
 Саломат арзамни Бойсинга етқар.
 Яна йўлда сени лочин кўрмасин,
 Лочин кўриб боз чангига олмасин,
 Юришингни олғир қушлар кўрмасин,
 Окшом юргин, сени лочин билмасин,
 Бекнинг арза хати зое бўлмасин,
 Эҳтиёт бўл, туйғун қушлар кўрмасин,
 Хизмат қил, арзамни Бойсинга етқар.
 Бу сўзларни розга тайин қилади,
 Бекнинг сўзин бу ёлғиз роз билади,
 Бу жонивор туриб парвоз қилади,
 Алпомишнинг арзачиси жўнади.
 Бек Алпомиш қолди бунда зиндонда,
 Бу ёлғиз роз кўтарилди осмонга.
 Тор зиндонда қолиб дуо қилади,
 Алпомиш ҳурмати шундай бўлади,
 Бекнинг арзасини олиб боради,
 Қўнғирот юртин кўзлаб учиб жўнади,
 Кундуз ётса, окшомига йўл тортди,
 Окшом ётса, кундуз қичади кетди,
 Неча қорли тоғлардан ўтди,
 Ўн тўрт кеча-кундуз бунда роз учиб,
 Шакаман тоғига яқинлаб етди.
 Қичов қилиб роз қаноти толибди,
 Қараб тоғда ўнгу сўлни кўрибди,
 Бу ёлғиз роз эҳтиётин қилибди,
 Шакаман тоғига чарчаб қўнибди,
 Энди қўниб, бу ғанқиллаб турибди.

Бу розни бир кампирнинг ўғли отган эди, йиқилмай ярадор бўлиб кетган эди, йиқилмай кетганига алам қилиб, неча йилдан бери ўласи бўлиб ётган эди. Бу тоғни Шакаман тоғи дер эди. Одамининг ҳаммаси егани қушнинг гўшти эди. Мерганчиликни кўп орият билар эди. Ҳеч қайсисининг отгани хато кетмас эди, ҳеч бир қушга омон бермас эди. Мерганликка шундай кўшиш қилган халқ эди. Бир шу розгина кампирнинг ўғлидан йиқилмай кетган эди. Алам қилганидан касал бўлиб ётган эди. Рознинг ғанқиллаган довуши кампирнинг ўғлининг қулоғига бориб, дарди бўшалиб, бошини кўтариб, энасига қараб, бир сўз деб турган экан:

Бу ўлкадан ўтмагай-да нишоним,
Кўп бўлар кўнглимда ҳам пушаймоним,
Шакаман тоғига келди душманам,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Шакаман тоғига борайин якка,
Оқсоқ рознинг гўшти дори чичқоққа.
Жон боринда бир ҳаракат қилайин,
Шакаман тоғига ёлғиз борайин,
Ёлғиз розни мен ҳам уриб келайин,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Бу душмандан кўп азобни кўраман,
Ҳаялласам, мен билмай қоламан,
Роздан қуруқ қолсам, тайин ўламан,
Энди борсам, буним отиб келаман.
Ҳаяллама, тоққа ёлғиз борайин,
Ёлғиз розни қўлга берсин худоим,
Мен ҳам бориб нобуд қилиб келайин,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Хафа қилма, эна, мендай улингди,
Бу ёлғиз роз сўлдиргани гулимди,
Ҳаяллама, жоним эна, тур энди,
Эна, олиб келгин ўқу ёйимди.
Ҳаялласанг, роз парвоз қилмасин,
Бу душмандан ўғлинг қуруқ қолмасин,
Бу ғам билан мендай ўғлинг ўлмасин,
Тақал қилма, бу роз жўнаб қолмасин,
Борай писиб ўсал-шумни билмасин,
Қандай бўлса боришимни кўрмасин,
Энди бу роз сира омон қолмасин,
Эрта кунин кечга тортиб юрмасин,
Эна, ўқлаб келгин ўқу ёйимни.

Бу сўзни ўғлидан эшитиб, кампир ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси,
Элчиларнинг бўлар экан тилчиси,
Бу ёлғиз роз Алпомиш арзачиси,
Кўйгин, болам, арзачига ўлим йўқ,
То ўлганча тирик қулга тиним йўқ.
Банди бўлган бекни ҳурмат қилади,
Шундай бекни бул роз ҳурмат қилади,
Бобир қўлга хат кўтариб боради.
Фалак уриб сенинг гулинг сўлмасин,
Бекнинг арзачиси бунда ўлмасин,
Бекнинг арза хати зое бўлмасин,
Кўйгин, болам, арзачини ўлдирма.

Жоним қўзим, билмаганим билдирма,
 Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма,
 Қалдирғочга хат кўтариб боради,
 Қандай бўлса ёлғиз розни ўлдирма.
 Мусулмонсан, бундай ишни қилмагин,
 Бекнинг элчисига душман бўлмагин,
 Хат кўтарган розни, болам, урмагин,
 Бекорига билмай аҳмоқ бўлмагин.
 Учар қуш парвоз қип бундан борганди,
 Тор зиндонга бориб бекни кўрганди,
 Қариндошин ул арзага солганди,
 Неча сўз арзага тайин қилганди,
 Қанотлари толиб бунда қўнганди(р),
 Буни отиб, ишинг қандай бўлганди,
 Бу сўздайтиб ўғлин йўлдан урганди(р),
 Неча сўз тусмолдан айтиб берганди(р).
 Кўп яшагин, жоним болам, ўлмагин,
 Бу райингдан қайтгин, нобуд қилмагин,
 Арзачини, болам, отиб келмагин,
 Бу ишингни, қўзим, яхши билмагин,
 Роз гўшига, болам, интиқ бўлмагин.
 Бу сўзни кўнглингга оғир олмагин,
 Яхшилик қил, ёмонликни қилмагин,
 Қўйгин, қўзим, ёлғиз розга бормагин.

Бу сўзни эшитиб, кампирга қараб, ўғли бир сўз деб турган экан:

Мендайин ўғлингнинг кўнглин бўласан,
 Ёлғиз рознинг тарафини оласан,
 Мундай бўлсанг, сен имонсиз ўласан.
 Оҳ урганда кўздан оққан ёшингми,
 Ўтиришда сенинг кўнгил ҳушингми,
 Шу ёлғиз роз, ё эна, ўйнашингми?
 Ҳадик бериб мендайин фарзандинга,
 Мени солиб айрилиқнинг ўтига,
 Ёлғиз рознинг тарафини оласан,
 Эшаклар ханграшиб.....
 Бу сўздайтиб кўп аччиғи келади,
 Кампир ўғли бу ўрнидан туради,
 Парли ёй ўқини қўлга олади,
 Розга қараб кампир ўғли жўнади,
 Пасқамман паналаб кетиб боради.
 «Жуда шум роз, бул ҳам мени билмасйн,
 Бораётганимни сира кўрмасин,
 Ангда қолсин, урай, омон бўлмасин».
 Бу сўзни ўйлаб розга яқин боради,

Дардли қул дардини кимга ёради,
Айрилиқ ўтига бағри поради(р),
Қўлидан келганча писиб боради,
Хар замонда шундай ангниб қаради,
Фозни жуда қулайга олиб боради,
Қандай бўлса ҳўп ангниб кўради,
Энкайиб, қиялаб кетиб боради,
Шу замонда яқин бориб қолади.
Душман келганини бу фоз билмади,
Чарчаб эди, сира парво қилмади,
Писиб ётир, ҳеч одамни кўрмади.

Ўғлининг борганини кўриб, кампир фозга қараб, бу сўзни
айтиб турган экан:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Ғанқилламай сенинг довшинг қурисин.
Ҳаяллама, кўтарилган осмонга,
Кўзинг тушмади-ку келган душманга.
Англамайсан, сени отиб кетади,
Олиб бориб гўштинг шишга тортади,
Писиб борди, дарров сени отади,
Энди уриб нобуд қилиб кетади,
Ҳаяллама, кўтарилгин осмонга!
Даминг олиб бунча турасан,
Тура берсанг, армон билан ўласан,
Арза хати қарз бўп қолган бўйнингга,
Маҳшар куни нима жавоб берасан,
Бекорига жавобгар бўп юрасан.
Нима бўлса сен ҳам ангда қолмагин,
Кўтарилгин, кўп ҳаяллаб турмагин,
Мендай кампир шўрни хафа қилмагин.
Алпомиш деб бор эди эътиқодим,
Қайтардим, кўнмади менинг фарзандим,
Сени отса, бунда қолмас тоқатим,
Сенга душман бўлиб келди фарзандим,
Шулдир сенга менинг айтган бул пандим.

Бу сўзларни мунглиқ кампир айтади,
Кампир ўғли қулайголиб етади,
Шиқирлатиб ёйни шундай тортади,
Ёйнинг ўқи яшиндай бўп кетади,
Шу замонда фозга яқин етади.
Фоз фалакка кўтарилиб кетади,
Бу ёйнинг ўқидан омон ўтади,

Мунинг дарди ёмон бўлиб ётади,
Кампир буни кўриб энди қайтади,
Фоз фалакка парвоз қилиб кетади.
Кампир ўғли дардман бўлгандир ночор,
Ушбу фозни отолмади муқаррар,
Дардманд бўлиб бунда қолди интизор,
Фоз ҳам бўлди булут билан баробар,
Қўзлаб учар Қўнғирот элни жонивор.
Баланд парвоз қилиб кўкда боради,
Неча олғир қушдан ҳадиқ олади,
Назар солиб ҳар тарафга қаради,
Бул паридан терлар оқиб боради,
У ҳавода қичаб парвоз қилади,
Қўнғирот элга етсам деди, қаради.
Бораётир неча тоғлардан ошиб,
Энди етди Қўнғирот элга ёнашиб.
Шундайин айланиб ерга қаради,
Ярқиллаган Бобир кўлни кўради,
Туянинг ичига келиб қўнади.

Бул фоз Қалдирғочнинг туя боқиб юрган ерида, туяларнинг ичига ташлади, донлаб турди, Қалдирғочойим бундан беҳабар, Ёдгорни эргаштириб, туяни қайтариб, ўз шаънига бу сўзларни айтиб юриб эди:

Аввали айлади бизларни хандон,
Охирида бундай бўлди саргардон,
Отингдан айланай, қудратли раҳмон,
Сен отангдан мен оғамдан айрилиб,
Икковимиз чўлда ғариб, Ёдгоржон.
Армон қилиб мендай мунглиқ жилади,
Қўнғирот элнинг шоҳ чинори қулади.
Бизнинг аҳволимиз кимлар сўради,
Икки ғариб чўлда юриб жилади.
Бундай кунда эзилади юрагим,
Акамнинг ўрнига қолган чироғим.
Икковимиз чўлларда ғариб, Ёдгоржон,
Худо қилди бўлди шундайин сарсон.
Кумушдандир қарчигайнинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Сенинг отанг бўлса юртнинг эгаси,
Сен бўлардинг-ку элнинг тўраси,
Вайрон бўлди бунда кулбахонаси,
Ғариб бўлиб бунда юрган боласи.
Кетмади бошимдан қоронғи туман,
Бизларга бермади шум фалак омон,
Икковимиз чўлларда ғариб, Ёдгоржон.

Икковимиз бирдай бўлиб муғойиб,
Акам бўлган бу элдан тирик ғойиб,
Ҳар замон йўқлайман чочимни ёйиб,
Икковимиз чўлларда ғариб, сарғайиб.
Бу чўлларда ҳеч ким ҳолим сўрмаса,
Қўнғирот элда ҳеч ким раҳбар бўлмаса,
Бир мусулмон биздан хабар олмаса,
Биздай ғарибларнинг қўнглин билмаса,
Биз йиғлаймиз ҳеч бир илож бўлмаса.
Йиғлаганман нима илож бўлади,
Муштипар қўлимдан нима келади,
Ёдгоржон сағир-да, қандай қилади,
Икки ғариб йиғлаб сарсон бўлади,
Шундай бўлиб чўлда кунни кўради.
Илойим чиқсин деб чўлнинг чияси,
Ёмон бўлар баланд йўлнинг қияси,
Олдида бор эди қирқ минг туяси,
Бузилгандир бунда марднинг уяси,
Сағир Ёдгор шундай марднинг боласи,
Ияртиб юргани шўрнинг аммаси.
Бир-бирига булар раҳбар бўлади,
Биров-бировининг ҳолин сўради.
Гоҳ кунларда чўлда бўзлаб жилади,
Гоҳ вақтида Ёдгор қўнглин кўтариб,
Туяни қайтариб мунглик келади.

Туяни қайтариб, Қалдирғочойим ғознинг устига келиб қолди.
Ғоз фалакка кўтарилиб учди. Худонинг қудрати, бекнинг битган
хати узилиб ерга тушди. Ўқиб кўрса, неча марта ўлди, деб
хабарини эшитган Ҳаким оғасининг хати. Хатида шундай айтиб-
ди: «Кашал юртида, зиндонда, ёлғизликда, хабар оладиган ки-
шим бўлмади» деган хат. Буни кўриб, Қалдирғочойим бир сўз
айтиб турган экан:

Азоб кўрди ширин жоним бу танда,
Калмағўй бандаман, бўлмай шарманда,
Тирик экан меҳрибоним зиндонда,
Ўлган йўқ экан-ку, акам омонда.
Ёлғизлик гапини хатга солибди,
Орқаварот Ёдгорни ҳам билибди,
Хабар олиб бунда бир ғоз келибди,
Ёлғизлиги оша аксар қилибди,
Элу халқдан унда умид қилибди,
Ҳаммамизни йўқлаб хатга солибди,
Акамнинг борлиги маълум бўлибди,
Ёдгорга билдириб йиғлаб турибди,
Айтган сўзин кўп тўтиё қилибди,

Бирга борган бойбачалар ўлибди,
Зиндон ичида акам буни билибди,
Ўлғиз ўзи кўп азобни кўрибди,
Ўлган эмас, акам омон турибди.
Зиндон бўлганини энди билади,
Билмайман узокқа кимлар боради,
Мен аёлман, боролмайман у юртга,
Ўйласам, Ёдгоржон ёшлик қилади.
Биров шердай бўлиб хабар олмаса,
Ўзиман туришган ака бўлмаса,
Бу иш ҳар кимнинг қўлидан келмаса.
Бу сўздайтиб кўп ўйланиб туради,
Шу отангнинг битган арза хати, деб
Ул замон Ёдгорга ҳам билдиради.

Ёдгорга билдириб, туянинг қошига Ёдгорни қўйиб, ўйлаб кўрди: «Бу олти ойчилик йўлда бўлса, қалмоқнинг элида бўлса, зўр ёвнинг қўлида бўлса, унча-мунча одам излаб боролмаса, дўст-деган худонинг оти, агар Қоражон излаб бормаса, унча-мунча одам излаб боролмайди», — деб Олатокқа, Қоражонникига қараб юрди. Йўлда бу сўзни айтиб бораётир:

Ёдгор шунда тургин, хафа бўлмагин,
Мен келганча сен ҳам йиғлаб қолмагин.
Отангнинг Қоражон деган дўсти бор,
Мен бориб берайин унга ҳам хабар,
Юришим билмасин бу бадбахт қуллар,
Мен келганча, жоним болам, тура бор.
Қоражон ҳам хафа бўлиб юргандир,
Дўстининг ўтида ғамгин бўлгандир,
Бу қуллардан ул ҳам азоб кўргандир.
Қоражонни бориб хурсанд қилайин,
Хар гап бўлса мен ҳам бориб келайин.
Бу сўздайтиб ой Қалдирғоч жўнади,
Олатокқа қичаб кетиб боради,
Хар тарафга аланглашиб қаради.
«Бораётганимни қуллар кўрмасин,
Кўриб Ултонтозга хабар бермасин,
Юришимни дўсту душман билмасин».
Бу сўздайтиб борар шундай муштипар,
«Юрганимни кўрса қуллар ўлдирар,
Хар гап бўлса, бадбахтларда ихтиёр,
Бўлолмасам улар билан баробар,
Кўринмай паналаб юрмагим даркор».
Ой Қалдирғоч шундай кетиб боради,
Қоражон мазгилин қайдан билади,
Сўрагани ҳар кимдан ҳазар қилади,

Хеч кимга ёнашмай ўтиб боради.
Бобир кўлнинг усти Олатоғ эди,
Олатоққа энди етиб боради.
Қоражоннинг мазгилини кўради,
Шу ерга кеп ой Қалдирғоч туради.

Шунда маконидан чиқиб, Қоражон Қалдирғочни кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Хазон бўлмай борда гуллар сўлмасин,
Обло менинг ақли-хушим олмасин,
Келганингни бадбахт қуллар билмасин.
Агар билса, билмаганинг билдирар,
Дўст йиғлатиб, душманингни қулдирар,
Бадбахт қуллар билса, сени ўлдирар,
Не сабабдан бунда келдинг, муштипар?!
Дод айласанг, эшитмайди сўзингни,
Зулм билан ўяр икки кўзингни,
Билса қуллар ўлдиради ўзингни.
Агар кўрса сени ҳайдаб кетади,
Баданингга аччиқ қамчи чотади,
Бошинг кесиб сени дорга тортади,
Суяқларинг пора-пора этади,
Сендай мунглик бу дунёдан ўтади,
Не сабабдан бунда келдинг, муштипар?!
Сўз эшитгин менинг айтган тилимдан,
Хазар этмай ҳақдан келган ўлимдан,
Қўрқмайсанми қуллар қилган зулмдан?
Мен сўйласам, кўзингга ёш оласан,
Қуллар ўлдиради, нега келасан?
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўласан,
Мунглиқсан-да, бир лодонлик қиласан,
Меникига сен нимага келасан,
Қуллар кўрағойса, тайин ўласан.
Шум фалак бошингга савдо солмаса,
Айириб олмоққа аканг бўлмаса,
Қоражон мусофир, иложин қилмаса,
Келганингни шу бадбахтлар билмаса,
Эмикдошинг бек Алпомиш бўлмаса.
Шу вақтинда бул Ултонтоз зўрабор,
Унинг билан ҳеч ким бўлмас баробар,
Ултонтозни билсанг, бунда муҳрдор,
Ултонтоз бўлмаса у сенга раҳбар.
Катта-кичик шунинг гапин гапирар,
Шуйтиб душман қуллар сени ўлдирар,
Бу мазгилга бекор кепсан, муштипар.
Қоражон дер, эшит сўйлар тилимдан,

Мусофирман, ҳеч иш келмас қўлимдан,
Сен айрилма ўйнаб-ўсган элингдан,
Ҳали ҳам қолмагин келган йўлингдан.
Мени сен ўзингга ҳамдам билгансан,
Қадимгидай акам деб ҳам келгансан,
Мунглиқ синглим, меҳрибонлик қилгансан,
Акамни кўрсам деб бунда келгансан,
Келганингни бадбахт қуллар билмасин.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, қўнгли бузилиб, Қалдирғоч-
ойим Қоражонга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Жафоларга тушиб энди танда жон,
Бу ғариблик суяк-бағрим ўртаган,
Ғамли қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Сўзимни эшитгин, ака, Қоражон.
Ғарибликда менинг сўлган тарзим бор,
Жоним ака, сенга айтар арзим бор.
Бир розда келибди бунда арза хат,
Йиғлайман, қолмади ҳеч менда тоқат,
Тирик экан Кашал элда валламат,
Зиндонда ётгандир соғу саломат,
Юборибди сени йўқлаб арза хат.
Ғозни элчи кипти, бунда борсин, деб,
Олатоғда қолган дўстим кўрсин, деб,
Бу хатларни тоза ўқиб билсин, деб,
Қўлидан келганча хизмат қилсин, деб.
Азоб тортиб ширин жони бу танда,
Эмикдошим тирик экан зиндонда,
Келса, душман бўлар эди шарманда.
Душманларга солар охират замон,
Сўз айтайин, ака, сизга бир алвон,
Дўст деган худонинг оти, Қоражон,
Бек оғангни излаб борсанг, меҳрибон,
Сен чиқариб олиб келсанг зиндондан,
Душман бўлиб қолса ер билан яқсон.
Шу хизматни бажо қилсанг, Қоражон,
Сен ҳам менинг акамсан-ку, меҳрибон.
Бу иш душвор, бизга қийин бўлмасин,
Сен эсонда менинг акам қолмасин,
Борганингни бул Ултонтоз билмасин,
Дўст деган худонинг оти, бек оғам.
Бораман деб бундан талаб қилсанг-чи,
Мендайин мунглиқнинг қўнглин олсанг-чи,
Жоним ака, яхши хизмат қилсанг-чи,
Кашал элга сен ҳам бориб келсанг-чи.
Сендан бошқа одам бориб бўлмайди,

Балки борган зиндонини кўрмайди,
Бундан борса унинг ўзи билмайди,
Билгандан сўраса, омон келмайди,
Хар ким бориб ишни ўрин қилмайди,
Меҳрибоним, сен бормасанг бўлмайди.
Эгам гангитганди менинг бошимни,
Қандай бўлса олиб кел эмикдошимни.
Ўз йўлингда юрган элда тўрасан,
Шу хизматни, ака, бажо қиласан,
Хар гап бўлса, яратгандан кўрасан,
Нима бўлса Кашал элга борасан.
То ўлганча яратганга рост бўлдинг,
Шул вақтида чўпу хасдан паст бўлдинг,
Худони ўртага солдинг, дўст бўлдинг.

Бу сўзни эшитиб: — Ҳа, бундай хат келган бўлса, менга бериб кета бер, келганингни ҳеч бир қуллар билмасин, — деб қайтариб юборди.

Хатни Қоражон олиб қолди, Қоражон авом, хатда нима деган гапни билмайди. «Шу ёқдан келган хат экан», — деб белига тугиб олди. Арқон-парқонни ғамлаб, зиндонда бўлса, икки ваддан тортиб оламан, деб телпаги қайқайиб, Қалмоқ тарафига қараб, йўлда ўзавонига бу гапларни айтиб, кетиб борапти:

Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,
Не кўриб кечириб фоний дунёда,
Чиқиб кетди бундан пою-пиёда,
Жуда аламлари бўлиб зиёда.
Қалмоқ юртга Қоражон кетиб боради.
Меҳнат тортиб кўп жафони кўради,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Худо деб яёвлаб кетиб боради,
Хар гап бўлса яратгандан кўради.
Қоражонбек кичаб йўлни олади,
Бек дўстини излаб кетиб боради.
«Жабр қилсам, кўп йўлларни юрай, деб,
Қайда бўлса сўраб топиб олай, деб,
Бораётир мен дўстимни кўрай», — деб.
Гоҳ ерларда юрар ўтдай туташиб,
Бораётир неча дарбантдан ошиб,
Тоғларда чашмалар бўйнига тушиб,
Бораётир хўп салқинлаб, сув ичиб.
Шундай бўп Қоражон ошиб боради,
Не сувсиз чўллардан ўтиб боради,
Етарман деб кичаб кетиб боради,
Хар гап бўлса яратгандан кўради,
Дўстим дейди, йўлда хизмат қилади.

Пиёда юргани асари тегиб,
 Бек Қоражон борар қўнглини бўлиб,
 «Томошалар қилиб тоққа чиқардим,
 Тозилар югуртсам, ҳар ён боқардим,
 Шунқор чуйсам, тилла таблим қоқардим,
 Неча беклар билан шароб ичардим,
 Инъом берсам, танга-тилла сочардим,
 Ҳукм айласам, мен қизлардан кучардим.
 Шунча ҳам бор эди иззат-ҳурматим,
 Бир боис-баҳона бўлди қисматим.
 Талхи бор деб емас эдим навошти,
 Гарди бор деб тўшамадим банотди,
 Бир такаббурлигим бошимга етди,
 Энди бўлдим парча ноннинг гадойи.
 Мен борарман узоқ йўлдан оҳ уриб,
 Пиёдалаб мен дўстим деб ахтариб»,
 Неча адир, сувсиз қўлларда юриб,
 Худо қилган ишга бул рози бўлиб,
 Бораётир бек дўстини ахтариб.
 Алп Қоражон неча мўлжал юради,
 Қалмоқнинг юртига яқин боради,
 Узоқ йўлдан ўтиб кетиб қаради,
 Узоқ йўлдан Мурод тепани кўради,
 Юрган жойин кўриб ўтиб боради,
 Ўйнаб-ўсган ерларини кўради,
 Тўқайистон кўлларига қаради,
 Кашал ёрни кўриб ўтиб боради.
 Алпомишнинг зиндонини билмади,
 Албатта шаҳарда дейди боради,
 Қалмоқшоҳнинг бул шаҳрига киради.
 Қоражон келганин ҳеч ким билмади,
 Душман юрт, бировдан сўраб бўлмади,
 Телпаги қайқайиб ҳар ёқ қаради.
 Ҳар кўчада ҳалак бўлиб юради,
 Сўрамоққа бул ҳам ҳазар қилади.
 Дўстининг зиндонин сира билмади.

Қоражон ҳар кўчаларда сарсон бўлиб, бировдан сўрай олмай, ўзи билмай, душман юрт, ҳаммадан ҳадик олиб юриб эди. Бир кўчада уч-тўрт бола ошиқ ўйнаб ётибди. Бир икки бола бир боланинг ошиғини тортиб олаётибди. Бу бола айтади: — Ёлғизлик шундай нарса, ҳам урдинг, ҳам ошиғимни тортиб олдинг, неча йилдан бери Қўнғиротнинг хони ҳам зиндонда ётибди, буни билан туғишган ё акаси, ё укаси бўлса, шундай одамнинг йўлида боши кетса ҳам, бир йўқлаб келар эди.

Бу сўзни Қоражон бул боладан эшитди, унга болалардан буни ошиғини тортиб олиб берди. У боладан сўради: — Ўғлим,

Алпомиш деб гапирдинг, Алпомишнинг зиндони қаерда? Бола айтди: — Бобо, биз Алпомишнинг зиндонини айтолмаймиз. Қалмоқшоҳ подшомиз чакиртиб қўйган: «Алпомишнинг зиндони деб гапирган кишининг боши — ўлимда, моли — талонда». Ул сабабдан биз айтолмаймиз.

— Ундай деган бўлса, астагина айта қўй, — деди. Ул бола айтди: — Астагина айтсам, бундан Чилбир чўлига борсанг, Чилбир чўлида Мурод тепа деган бир тепа бор, тепанинг қошига борсанг, Мурод тепадай бир янги тепа бор. Шу янги тепанинг устига чикиб қарасанг, паст бети чуқур зиндон, мисли ғўристон.

Қоражон бу сўзни эшитиб, Қалмоқ шахридан чикиб кетди. Чилбир чўлига қараб йўл тортди, ўзи кўриб юрган Мурод тепанинг қошига етди. Қараса, бир янги тепа турибди, бу янги тепанинг устига чикиб қаради. Паст бети чуқур зиндон, харчанд қараб Алпомишни кўрмади.

Зиндонда ётиб, Алпомиш Қоражонни кўрди. Қоражон эканини билмади. Тўксон ботмон темирдан совет кийган, зиндоннинг бошида қарғадай булдураб кўринади. «Бу Қалмоқшоҳнинг хабар олиб юрган жонсизлари-да¹, Алпомишнинг жуда кўнгли чўкиб кетган экан, демасин», — деб Қоражонга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Зиндончилар, мендан хабар оласан,
Сўзимни шохингга айтиб борасан,
Мен Алпомиш, назаркарда ботирман,
Ботирликдан бу зиндонда ётирман.
Омон-эсон ўлмай чиқсам зиндондан,
Тойчихон юртини изиллатирман,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Зиндон қилган бунда мендай кишини,
Бизларга ўтқизган қалмоқ ишини,
Худо мени шу зиндондан қутқарса,
Кесар эдим Қалмоқшоҳнинг бошини,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Бул охимни бир оллога етқариб,
Ғарибликда ҳожатимни битқариб,
Худо мени шу зиндондан қутқариб,
Қалмоқ кўрсам тиги дамдан ўтқариб,
Жонсиз бўлсанг айтиб боргин шохингга.
Соя солиб бунда зиндонга келдинг,
Мени ғариблигим жуда ҳам билдинг,
Хар замонда хабар олиб сен юрдинг,
Не ишларни, қалмоқ, сен менга қилдинг.
Хозир бандиман-ку, фигон қиларман,
Тақдирда ёзилган қисмат кўрарман,

¹ Жосус.

Кўрмаган кунларни сенга соларман,
Ўлмай омон-эсон чиқсам зиндондан,
Бу юртингда жонзод қўймай қирарман,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Мен ётирман тор зиндонда ғам тортиб,
Мен қарадим сенга кўзим юбортиб,
Фалак оҳим бунда бағримни йиртиб,
Билмайман умирим зиндонда ўтиб,
Хар на жафо солиб менга қалмоқлар,
Мазгилим қоронғи зиндон бўлдилар,
Охир худо бу зиндондан қутқарар.
Қалмоқларнинг зулумига кўнаман,
Кўнмаганда нима илож қиламан,
Кўнгилда боримни айтиб тураман,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Алпомишман, келган Бойсин элимдан,
Худойим қутқарса бундай зулмдан,
Қалмоқ, сен омон қолмайсан қўлимдан,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Айтиб боргин мендай банди сўзини,
Хар боп билан ўяй икки кўзини,
Ўлжа қилиб кетай улу қизини.
Қайда қочса, уни ушлаб тутарман,
Катталарин тўпга солиб отарман,
Шаҳарини хаворлатиб кетарман,
Қизу жувонларин ҳайдаб ўтарман,
Чўри қилиб қозоқларга сотарман,
Жонсиз бўлсанг, айтиб боргин шохингга.

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб, жигар-бағри эзилиб, «Дўстим мард-да, ҳали ҳам кўнгли чўгарган йўқ экан», — деб ўзини билдириб, бир сўз айтиб турган экан:

Ғамли қуллар оху войда,
Бу ерларда жонсиз қайда,
Худони ўртага солган,
Шу тепада дўст бўп қолган,
Пойгадан отинг ўздирган,
Жони-дилман хизмат қилган,
Душманларнинг додин берган,
Олатоғни мазгил тутган,
Тўқсарини бирдан ютган,
Қалмоқ юртини бўзлатган,
Алп Қоражон дўстинг ўзим.
Бир ғоздан борди арза хат,
Кўриб қолмас менда тоқат,

Кўрдим зиндонда саломат,
Бошимда қанча аломат,
Кетди мендан армон, дўстим.
Хамиша хизматинг қилган,
Сени излаб кўп йўл юрган,
Йўлларнинг заҳматин кўрган,
Кўриб сени кетди армон,
Алп Қоражон дўстинг ўзим.
Жосуссан деб сўзлар айтдинг,
Балки сен мени уялтдинг.
Мазгилинг, бек дўстим, зиндон,
Албатта қилмагин гумон,
Излаб келган алп Қоражон,
Сенинг билан даврон, дўстим.
Мен зиндонга арқон солай,
Белга боғла, тортиб олай,
Бирга йўлга равон бўлай,
Йўлингга интиқ Барчиной,
Борсанг, ёрман даврон, дўстим.
Кўрмакка ҳамма ҳавасда,
Ой Қалдирғоч бошикаста,
Душман десанг даста-даста,
Ота-энанг кўп шикаста,
Ўз кўзингман кўрсанг, дўстим.
Сени излаб кўп йўл юрдим,
Кўнғирот ўлкасидан келдим,
Сенинг учун бошим бердим,
Қалмоқ кўрса, энди ўлдим,
Кечиб жондин бунда келдим,
Жуда сенга ошиқ бўлдим,
Бирга кетсак равон, дўстим.
Менинг билан Кўнғирот боргин,
Яхши-ёмон юртинг кўргин,
Қайтадан сен ёринг олгин,
Ёринг билан ўйнаб-кулгин,
Мазгилингни обод қилгин.
Шулдир сенга айтган тилим,
Қайтадан очилсин гулинг,
Хизматкори, қулу чўринг,
Хозир шунда ўсган элинг,
Билдирмайди Барчин гулинг,
Борсанг қайтадан давронинг,
Бизман бирга юргин, дўстим,
Бориб юртинг кўргин, дўстим.
Арқон солай, кўнглинг бўлма,
Хаёлингга оғир олма,
Мени ҳам сен номард билма,

Бизман бирга юргин, дўстим.
Бирга-бирга Қўнғирот борсак,
Душманлардан обрўй олсак,
Элга бориб эга бўлсак,
Бундан борсак даврон, дўстим.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон эканини билди, Алпомишнинг кўнглига келди: «Бойқиш бекор келибди, бунинг нима қуввати, нима ғайрати бор экан мени зиндондан тортиб олиб кетадиган», — деб турди.

Ипак арқонни зиндонга ташлади. Алпомиш белига боғлаб олди, Қоражон чирпиниб тортди, қараса, тортиб олиб кетгудай ғайрати. Алпомиш туриб айтди: «Бу зиндондан тортиб олиб кетиб қолади шекилли. Зиндондан чиқариб олиб борар, элда маърака-мажлис бўлар, бир тошиб гапириб ўлтирган вақтимда, «зиндонда чириб кетадиган одам эдинг, фалокатдан қутқарган фақир-да», — деб бетимга улгу қилиб юрар», — деб орқасини бериб, оёғини тираб турди. Алп Қоражон чирпиниб тортди, ипак арқон узилиб кетди, Алпомиш зиндонга тушиб кетди. Қоражон арқон узилди, деб учини тугиб ташлай берди. Шунда Қоражонга қараб, Алпомиш бир сўз деб турган экан:

Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эгам бўлғай меҳрибон,
Чикардан чиқмасим зиндондан гумон,
Кета бер, Қоражон, сендан розиман.
Хақ таало мени қилган саргардон,
Излаб келиб сен қилмагин пушаймон,
Қўрмасин-да сен қалмоқи душман,
Кета бер, Қоражон, сендан розиман.
Қўп айланиб бу ерларда турмагин,
Яхшилик қўр, ёмонликни қўрмагин,
Қўп яшагин, қўп йилгача ўлмагин,
Қўп айланиб, хатарли ер, турмагин,
Дўстим, кетгин, келган йўлдан қолмагин.
Қалмоқ билса сени, келиб қолади,
Ёлғизсан-да, сени бойлаб олади,
Қўрмаган кунларни сенга солади,
Ундан кейин ишинг ёмон бўлади.
Қалмоқ зўр ёв, тозагина балоди(р),
Сен ёлғиз, қўлингдан нима келади,
От-ярок, асбоб сенда бўлмаса,
Эр йигит хотиндан хароб бўлади.
Лашкар келса, одам қандай қилади,
Ёлғизсан-да, холинг забун бўлади,
Қўп турмай, кетганинг ўнғай келади.
Навода қалмоқдан биров кўради,

Билса, Қалмоқшоҳга хабар беради.
Хатарли жой, шохдан лашкар келади,
Сени ўлдириб пора-пора қилади.
Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
Сўз айтарман мен ҳам ётиб зиндонда,
Албатта, бек дўстим, бўлма шарманда,
Сен қолмагин яна бунда армонда,
Кета бер, бек дўстим, бўлма дармонда.
Қалмоқ деган шундай жоҳил, балоди(р),
Бунинг зарби юрагимни олади,
Айёрлари мени зиндон қилади,
Дўстим, турмай, кетсанг, яхши бўлади.
Кулоқ солгин мендай дўстинг тилига,
Бош берибсан бек дўстингнинг йўлига,
Бориб тургин Бойсин-Қўнғирот элига,
Дучор бўлма золим қалмоқ қўлига.
Бу қалмоқлар билмаганинг билдирар,
Ханжар уриб бағринг қонга тўлдирар,
Дўст йиғлатиб, душманингни қулдирар,
Кет, Қоражон, қалмоқ кўрса, ўлдирар.
Сен ҳам ўз даврингга юрган зўрабор,
Сен биласан бу қалмоқлар анжомдор,
Анжомсиз кишида нима қувват бор,
Менманликман туриб ўлмак не даркор,
Кета бер, бек дўстим, сенда ихтиёр.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Қоражон ҳам зиндоннинг бошида бир сўз айтиб турган экан:

Оҳ тортганда кўзда ёшим селмиди,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Сендай бекни бунда тирик кўраман,
Не бет билан Қўнғирот элга бораман?
Ой Қалдирғоч сўраб чикса олдима,
Бек дўстим, қандайин жавоб бераман?
Сендай дўстим Қўнғирот элда тўрами,
Хаёлингга шундай гаплар келами,
Шайнингга Қоражон номард бўлами,
Қилган хизматини улги қилами?
Хаёлингга Қоражон номард бўлибди,
Қўнғилингга шундай гаплар келибди,
Ўйлаган шумлигинг бекор бўлибди.
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Сени олмай, мен ҳам қайда бораман,
Такдирда бор қисматимни кўраман,
Ажал етса, мен ҳам бунда ўламан,
Сени ташлаб, дўстим, қайда бораман.

Биламан-ку қалмоқ бермайди омон,
Сени излаб бўлиб келдим саргардон,
Сени кўрдим, ёлғиз кетмас Қоражон,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Яхши, жавоб бердинг элга бораман,
Қатта-кичик қариндошинг кўраман.
Ҳаммаси ҳам келиб сўраса мендан,
Нима деб жавоб бераман сендан,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Бундай қилиб менинг кўнглим бўлмагин,
Яхши ўйла, мени ёмон қилмагин,
Бу зиндонни ўзинг ватан билмагин,
Мард бўлсанг, номарднинг ишин қилмагин,
Келгин, дўстим, менга ҳамдам бўл энди.
Мен кетган сўнг сен ҳам ёлғиз қолмагин,
Мундайгача кейинтортар бўлмагин,
Ёлғиз ўрлаб сен зиндонда қолмагин,
Ўйла, дўстим, мени хафа қилмагин,
Келгин, дўстим, менга ҳамроҳ бўл энди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Қоражонга қараб, бир сўз
деб турган экан:

Баланд тоғнинг бошин чалгандир туман,
Чиқардан чиқмасим зиндондан гумон,
Ҳақимбекни ўлди дегин, Қоражон,
Қонлар йиғлаб мен зиндонда қолдимман.
Сен кўрмагин бу элда қалмоқларни,
Бу ерда сен турмай қилгин сафарни,
Қариндошлар йиғлаб чиқса олдинга,
Алпомиш ўлди деб бергин хабарни.
Тирикман, зиндонда ётган ўлиман,
Агар билсанг, ўликларнинг бириман,
Ўлмасам бир куни чиқиб борарман,
Куним битса, бул зиндонда қоларман,
Ҳар гап бўлса тақдирга тан берарман,
Худо қилганига рози бўларман.
Худо қози, пайғамбарлар нойиби,
Урушда панд берар отнинг майиби,
Ултон бўпти ҳозир элнинг сойиби.
Мени излаб келдинг зиндон устига,
Қулоқ солгин сўзимнинг пайвастига,
Қалмоқ тушмасинда сенинг қастингга,
Баланд ерда турма, тепа устига.
Дурбун олиб қалмоқ сени кўради,
Кўзи тушса, қалмоқ келиб қолади,
Розилигим менинг шундай бўлади,

Сўзингга бек дўстинг жавоб беради.
Қандай бўлса изламагин зулмди,
Менинг учун суйгин Ёдгор улимди,
Хуш келибсан, дўстим, яхши бор энди.
Ўйнаб-кулиб бундан юриш қил энди,
Омон бориб мазгилингни кўр энди,
Қўнғирот элда қариндошни кўр энди,
Оғайнига шундай жавоб бер энди:
Шум фалак бошига савдо солганди,
Борма деб бек отам йўлдан урганди,
Отам менга кўп раҳбарлик қилганди,
Жавоб бермай, қайтарди мендай полвонди,
Ота тилин олмай, дўстинг келганди,
Ўликларнинг бири бўлиб қолганди,
Хозирги мазгилим чуқур зиндонди,
Албатта сўрагин ота-энамди.
Барчин гулга шундай айтгин саломни,
Йиғлатмасин менинг Ёдгор боламни,
Обод қилиб турсин кулбаҳонамни,
Бориб сўра Барчинойдай санамни.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон ўйланиб, телпаги билан ақлла-
шиб, бир сўз айтиб турган экан:

Зиндонга тўрт бўлди Қоражон кўзи,
Шу бўлди-ку дўстимнинг айтган сўзи,
Кўзимга суртардим кўрсам бу изи,
Менга жавоб берди дўстимнинг ўзи.
Юрагимда қолди аламли доғим,
Остимда йўқ минмакка тўбичоғим,
Турағимизни, кетамизми, телпагим?
Устимга кийганим яшил кўк эди,
Менинг излаганим Ҳакимбек эди,
Арқондан бошқа яроқ йўқ эди,
Турағимизми, кетамизми, телпагим?
Бошимда бор менинг неча аломат,
Кўрса душман қилар менга қиёмат,
Ёлғизман, телпагим, бергин маслаҳат,
Ўйландим, қолмади танимда тоқат.

Бек Қоражон кўп ўйланиб туради,
Телпагидан маслаҳатни сўради,
Телпак бунга не маслаҳат беради?!
Кетолмай Қоражон бунда туради.
Одам бор эканин қалмоқ билади,
Тақдири илоҳий дейди Қоражон,

Дўсти билан розилашиб қолади.
Қайтадан бир-бирин ҳолин сўради,
Бир-бирини йиғлаб дуо қилади,
Ҳўшлашиб Қоражон энди жўнади,
Қўнғирот тарафга равон бўлади,
Эсиз, дўстим қолди дейди, боради.
Ахир ғариб бўлди кўрган куним, деб,
Олатоғи менинг бул мазгилим, деб,
Жуда забун бўлди менинг ҳолим, деб
Алп Қоражон йўлда кетиб боради,
Худо қилганига рози бўлади,
Қоражон келганин қалмоқ билади,
Қалмоқшоҳга бориб хабар беради.
Хазон бўлиб бовда гуллар сўлди, деб,
Қалмоқ юрти бул беҳабар қолди, деб,
Зиндоннинг бошига биров келди, деб.
Эласлайди, кўп айланиб қолди, деб.
Бу сўзларни шоҳга маълум қилади,
Айтган сўзин поёмини билади,
Қалмоқшоҳ буюрди, аскар жўнади,
Қалмоқ юртдан аскар чиқиб келади,
Чилбир чўлга қараб энди жўнади,
Туғ-байдоқ билан қичаб боради,
Кўз юбортиб ҳар тарафга қаради,
Мурод тепани ҳўп айланиб кўради,
Алпомиш кетди, деб гумон қилади.
Зиндонга бир неча қалмоқ қаради,
Чоҳ тубинда бек Алпомиш туради.
Кўрган сўзин нома-симо қилади,
Унинг гапи ёлғон бўлиб қолади,
Душман топмай, қалмоқ қайтиб жўнади,
Яна қалмоқ ўз юртига боради:
«Жонзод йўқ, деб хонга хабар беради,
Бу орага қандай душман келади,
Айтган сўзи ўтирик бўп қолади,
Бир нечаси бунинг ҳадик қилади,
Пана ерда турса, қандай бўлади,
Одам бўлса тағи айланиб келади».
Ҳар куни зиндондан хабар олади,
Неча кунлар шундай бўлиб қолади.
Алп Қоражон олис йўлда боради,
Гумон қилиб кўп қалмоқлар қаради,
Қоражоннинг дарагини билмади.

Неча тоғу неча беллардан ошиб,
Борди шундай мазгилига етишиб.

Неча кун Қоражон жойида турди,
Бир куни сўрай, деб Қалдирғоч келди,
Акаси тарафдан бу хабар берди,
Қандай бўлса Қалдирғочга билдирди.
Ёдигорга меҳрибонлик кил, деди.
Хафа бўлмай, йўлга караб юр, деди,
Бировга сўйлама, холинг бил, деди,
Кулларга билдирма, тўғри юр, деди,
Нима бўлса, бурунгидай бўл, деди.
Душман куллар бу сўзимни билмасин,
Бу юришим элга овоза бўлмасин,
Эҳтиёт бўл, Ултон ҳадик олмасин,
Кўриб келдим, дўсту душман билмасин,
Билиб Ултон ёмон кунни солмасин,
Гапирмагин, мендай аканг ўлмасин.
Бир кун келиб қолар давлатли шунқор,
Оғзингдан чикарма, мунглиқ муштипар.

Бу сўзни айтиб, қайтариб юборди: — Хеч бир одамни дўст билиб, оғзингдан чикарма, менинг бориб-келганимни куллар билмасин, қадимгидай элда гап бўлмасин, хайр, — деб булар қадимгидай бўлиб юра берди. Алпомиш ўлиб кетган деган овоза билан зиндонда ётди.

Тойчи вилоятида, қалмоқ музофотида Янгибозор деган бир кичкинтой бозори бор эди. Қалмоқшоҳнинг Товка деган қизи бор эди. Товкаойимнинг Янгибозорга раислик амали бор эди. Шунда қиркин қизларини буюриб, Товкаойим бир сўз айтиб турган экан:

Қиркин қизлар абжир бўлиб туринглар,
Бугун бозор бўлганини билинглар,
Сирли таёқ бунда ушлаб кўринглар,
Хаялламай Янгибозор боринглар,
Косибларнинг тарозисин кўринглар,
Тошини тўғрилаб бунда келинглар,
Қизим, ойим баринг унда боринглар.

Бу сўзларни айтди Товка гажакдор,
Сипоҳи либосни кийди канизлар,
Сирли таёғини қўлига ушлаб,
Амалдор бўп бораётир бу қизлар.
Бувишимнинг айтганини қилай, деб
Жуда ҳам бозорни тергаб кўрай, деб
Кўчада боради шундай канизлар,
Қиркини ҳам ўз ҳолига амалдор,
Хар қайсисин сўраётган иши бор,

Ўйнаб-кулиб бундай йўлда боради,
Бозор кизиганда етиб қолади,
Бир растадан кизлар кириб кўради.
Аввал бориб базозликни тергади,
Қалами бозорга энди боради,
Қаламисин бунда ўлчаб кўради,
Ўлчовдан қочганга ташвиш беради,
Шундай қилиб тергаб ўтиб боради.
Бундан ўтиб қассобликни кўради,
Тошини тўғрилаб кизлар туради,
Тоши енгил чиқса, таъзир беради.
Бир хил қассоб кўзи аланглаб туради,
Қассоб бозорини қаттиқ тергади,
Тоши енгил келса, дурра уради,
Қассоб бозорини тамом қилади.
Қўй бозорига энди ўтиб боради,
Одамларнинг ақли шошиб қолади,
Олув-сотувини бундан сўради,
Сўраса, одамлар жавоб беради,
Олибди, озроқ фойда қўяди,
Қўпроқ айтганини ул кизлар билса,
Ул одамни гуноҳкор қип боради,
Шундай қилиб бу қўйларни кўради.
Қўй ичида бир саркага қаради,
Бу саркага қўп ишқибоз бўлади,
Ҳеч нима деёлмай кизлар жўнади.
Бу терговни тамом қилиб боради,
Товканинг қошига етиб боради,
Товкаойим канизлардан сўради,
Товкаойимнинг айтганидай қилади,
Товканинг сўзига жавоб беради.

Кизлар Товкага: — Баққол, косибларнинг тош-тарозисини тўғрилаб, қўй бозорига ўтдик, уни ҳам тергаб кўрдик, жаллобларга озроқ фойда билан сот, деб гапирдик, бир оқ саркани кўрдик, жунлари ерга тегиб турибди, шохлари аймашиб, зингкийиб, осмонга чиқиб кетибди. Жуда яхши кўрдик, — деди. Бу сўзни эшитиб, Товкаойим канизлари билан сарканинг бошига келди. Кўриб бул ҳам ишқибоз бўлди. Саксон тангага саркани савдо қилиб олди, ўрдасига олиб борди. Жуни сайин бир қўнғироқ тақиб, ўрдада етаклаб боқиб, ўйнатиб юра берди. Сарка жун ташлаб, озайин деди. Шунда канизларига қараб, Товка бир сўз айтиб турибди:

Қирқин кизлар баҳор-кўклам бўлади,
Жуни тушиб сарка озиб боради.
Қайси каниз бу саркага қаради,
Нега бу жонивор хафа бўлади?

Ким каради, мендай ойим сўради.
Қарамай жонивор ўтдан қолдими,
Ё бўлмаса сарка касал бўлдим,
Ёлғиз ўзи қўп диққатлик қилдими,
У сабабдан гўшти қочиб қолдими?
Тили йўқ-ку, бундан сўраб билмадим,
Қўп қун бўлди, мен ҳам хабар олмадим,
Илгаридан аҳволини кўрмадим,
Хайвонзод-да, қўнглидагин билмадим.
Янги келиб аҳволини кўрибман,
Қўп озибди, бунинг холин кўрибман.
Бу сўзларни айтар гул юзли дилбар,
Бу гапимга жавоб бергин, канизлар.
Ёлғиз бўлса қўнглидагин қилайик,
Шоҳ отамнинг чўпонига берайик,
Буни элтиб қўйга қўшиб келайик.
Аҳволини кўриб бўлганман диққат,
Отамнинг чўпони, кизлар, Кайқубод,
Хақ берсак, бокиб берар бемиллат.
Бу сўзларни айтди Товқадай дилбар,
Маъқул тутди қошидаги канизлар,
Албатта жинсига қўшмоқлик даркор,
Қўлдан еб қаноат қилмас жонивор.
Авлодини кўрса бундай саркалар,
Ўйин қилиб кунда вақти хуш бўлар,
Эт олиб, жонивор сўнгра семирар,
Қўйда бордир ўзидайин эчкилар,
Ўз йўлига жонивор ўтлаб юрар.

Бу сўзни Товқадан эшитиб, канизлар айтди: — Рост айтасиз, ер ризқли мол-да, қўлдан берганингизга қаноат қилмайди, энди кўклам чиқиб келаётир, бундан буюкка озгани-озган. Бу сўзни эшитиб, қирқин канизлари билан саркани етаклаб, Кайқубоднинг қошига келиб қолди. Кайқубод илгари Бойсарининг қўйини боқар эди. Алпомишни меҳмон қилиб, жезна-қайин бўлиб қолган эди. Бу вақтлари Тойчи қалмоқнинг қўйини бокиб юриб эди. Товқа ойим сўради: — Отамнинг қўйини қанчадан бокиб юрибсан? Кайқубод айтди: — Отангнинг қўйини олти ойга саккиз тилладан бокиб юрибман. — Мен ҳам бир саркамга саккиз тилла берайин, меникини ҳам қўшиб боққин, — деди. Кайқубод айтди: — Сен нақд бермасанг, қўштирмайман. Товқа ойим айтди: — Ойинг битгандан кейин оласан, отамдан нақд олиб юрибсанми? Кайқубод: — Отангдан ҳамма вақт ҳақимни оламан, сендан ҳақимни олайн деб ўрдага борсам, босқинчилик қилиб келдинг, деб мени ўлгунча урсанг, сарканинг ҳақини ҳам онг қилсанг, нақд бермасанг, қўштирмайман, — деди. Дардинг нақд олмоқ бўлса, нақд ола қол, — деб ёнидан саккиз тилла чиқариб берди.

Кайкубоднинг ҳам думоғи чоғ бўлди. «Шу баччағарнинг қизи пулни туртиб берди, шунинг кўнгли бизда бор экан, саркасини семиртирсак, бизга тегар экан», — деб қолди. Шунда саркасини тайинлаб, икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Кокилларим эшилгандир тол-тол,
Хар толига берса етмас дунё мол,
Магар душман келса бўлади поймол,
Кайкубод, сен бу сўзима қулоқ сол,
Хар замон кўриб саркамдан хабар ол,
Эҳтиёт бўл сен ҳам бўлгин хабардор.
Ҳаким дейсан, саккиз тилла оласан,
Саркамни йўқотсанг, ёзган, ўласан,
Ўтга боқиб ҳўп семиртиб берасан,
Хизмат қилсанг, тағи мендан оласан.
Чўпгун ерни сенинг ўзинг биласан.
Богбон бўлмай қизил гулни терасан,
Лолазор, баҳрли ерда юрасан,
Бу саркамни ҳўп эҳтиёт қиласан,
Бировга олдирсанг, тайин ўласан,
Қашқирлардан сен хабардор бўласан,
Товда, адир, бузуқ жойда юрасан.
Эшитгин сен Товка айтган сўзини,
Мангратибсан қанча қўю қўзини,
Қаватида бирга қирқин қизини,
Хафа қилма мендай сарвинозини,
Эҳтиёт қил шу саркамнинг ўзини.
Бу саркамни сенга қўшиб кетаман,
Билган сўзим энди сенга айтаман,
Бул саркадан кўзинг пана бўлмасин,
Сен кўрмай, бир ерда ётиб қолмасин,
Ёлғиз қоп бўрига дучор бўлмасин,
Хабардор бўл, менинг саркам ўлмасин.

Тайин қилиб қайтди гул юзли дилбар,
Ўйин-кулги билан айтган сўзи бор,
Қаватида бунинг қирқин қизи бор,
Ўрдага тўп бўлиб қайтди у қизлар,
Товкани ўртага олиб канизлар,
Маст бўлиб қолгандир Кайкубод ночор.

Шунда саркани кўйга қўшиб, маст бўлиб, димоғини чоғлаб,
Кайкубод ўз шаънига бу сўзларни айтиб турибди:

Сарка олиб келди бир моҳи анвар,
Қаватида саф-саф турди канизлар,

Мен ҳам билдим Товка ойим кўнгли бор,
Шоҳ кизига бўлиб қолди харидор.
Пулни туртиб бериб ўзи суйканар,
Кўрганда кўнглимда қолмади губор,
Мен билмабман, ул ҳам менга интизор,
Ноз билан айтгандир ул неча сўзлар.
Мен тегишсам, қобогини уяди,
Саркаси семирса тайин теяди,
Яхши қўриб менга кўнгил қўяди.
Кулимсиб ҳар замон менга қаради,
Билдирмайин қош қоққандай бўлади,
Бунинг кўнглидагин қизлар билмади,
Нима бўлса бизга кўнгил қилади.
Яхшилаб саркасин боқиб берайин,
Жониворни хўп парвариш қилайин,
Мен семиртиб, Товкаойимни олайин,
Канизларни хизматима солайин,
Бу қизларни бизга берди худойим,
Бу шаҳарда ўйнаб даврон сурайин.
Бу сўзни айтиб эр Кайқубод ётади,
Хаста кўнглин бунда шодмон этади,
Қўй ёйилиб Мурод тепа этади,
Тепани айланиб ўтлаб ётади.
Ёлғиз бўлиб бул оқ сарка айрилиб,
Бўш тупроқ устига чиқиб кетади,
Тупроқнинг устига шундай чиқади,
Бўш тупроқда ўйин қилиб ётади,
Гумбурлаб зиндонга тушиб кетади.
Қўй ёйилиб энди бундан қайтади,
Кайқубод устига қўйлар этади,
У қизлардан сўзни айтиб ётади.
Олатой — иккови бул ерда қолган,
Қўйлари ёйилиб, боз қайтиб борган.
Турасоп Кайқубод шундай қаради,
Қўй ичида бу саркани кўрмади,
Кайқубод аланглаб энди қаради,
«Хотин олмай ўлай, қандай бўлади,
Тоза бизни фалак уриб қолади».
Бу сўздайтиб хўп чопқиллаб қаради,
«Синглиғар бошига бало бўлади».
Қўй ёйилиб қайтган ерга этади.
Харчанд қараб ҳеч дарагин билмади.
Тупроқда эчкининг изин қўрибди,
Мурод тепадай тепа бўлиб турибди,
Из қувиб бошига чиқиб борибди,
Нарёқ бети чуқур зиндон қўрибди,
Тойиб тушган ери белгили турибди.

Зиндоннинг бошига ётиб қаради,
Пастда одам қўзғалгандай бўлади,
Одам борми деди тиклаб қаради.
Биров саркани бағрига олиб қолади,
Бўғни бўшаб чоҳ бошида туради,
Аниғин билай деб тоза қаради,
Жуда чуқур, эласлаб кўринади,
Саркани сўйгандай бўп билинади
Эр Кайқубод шундай қилиб кўради.

Шунда Кайқубод зиндоннинг бошида саркани кўриб, зиндоннинг ичида биров бағрига босиб, қозонсиз осиб, саркани кўрки-тиб ётир. Бунинг аниғини билиб, зиндоннинг бошида туриб, бир сўз деб турган экан:

Баҳорда очилган тоза лоласан,
Ер остида ётган қандай балосан,
Армонман саркани нобуд қиласан,
Сен ажаб бошима бало бўласан.
Сарканинг эгаси Товка зулфакдор,
Мени қилма Товкаойимга гуноҳкор,
Сенга шундай айтадиган арзим бор,
Сарка учун шохнинг кизи ўлдирар,
Жуда ҳам тайинлаб айтган шарти бор,
Сенга қайдан дучор бўлди жонивор?!
Шоҳ қизига мени қилма жавобгар,
Шу саркамни қўя бергин, баччагар,
Олиб кеп қўшганда ўзин кўнгли бор,
Сенинг менга оша зараринг тегар,
Хабар берсанг, аҳволингни билайин,
Гўштин е, терисин сендан сўрайин,
Ўлдирибсан, энди қандай қилайин,
Терисин элтиб шоҳ қизига берайин,
Қашқир еди, дейин, дўклаб кўрайин,
Хар на бор сўзимни айтиб турайин.
Хозир ўзим гуноҳкор бўп қоламан,
Берсанг, терисини олиб бораман,
Қизлар билан кўп ўрлашиб кўраман,
Сен ким эканингни нима биламан,
Хабар берсанг, мен ҳам айтиб бораман.
Сарканинг эгаси сарвиноз дилбар,
Мен қолибман билмай буни беҳабар,
Қабатида канизлари амалдор,
Хозир билмай, мен ҳам бўлдим гуноҳкор.
Билмайман, мен ночор кўнглим бўлами,
Терини кўтариб борсам урами,
Сарсон бўлдим менга азоб берами,

Мен билмайман, ишим ёмон бўлами,
Айтган сўзим ё бир маъкул қилами?!

Бу сўзни Алпомиш эшитиб, Кайкубодга қараб, бир сўз деб турган экан:

Ўлмай чиксам сендай калнинг бахтига,
Миндирарман Тойчихоннинг тахтига.
Бошинг эсон, сен Кайкубод, ғам ема.
Сен эшитгин бек езнангнинг тилини,
Бера бер Товканинг қалин молини,
Қайси куни қалинидан қутулсанг,
Олиб берай Товка зулфакдорини.
Койил бўлгин мендай езнанг ишига,
Чиқарай Товканинг қордай тўшига.
Сен эшитгин Алпомишбек сўзини,
Бу зиндонда тўрт қилгандир қўзини,
Қайси куни қалинидан қутулсанг,
Чиқиб олиб берай шохнинг қизини.
Қалинни берганча қараб тураман,
Сен қутулган куни чиқиб бораман,
Қалмоқшоҳга сени куёв қиламан,
Товкаойимни сенга олиб бераман.
Қалмоқ юртда Товка ойимни оласан,
Товканинг қалинин менга берасан,
Товка билан ўйнаб-кулиб юрасан.
Биласанми қалмоқларнинг қизини,
Оп берай Товкадай сарвинозини,
Зиндон қилган Қўнғирот добилбозини,
Зиндонда ҳоритган бекнинг ўзини,
Мен кесарман Қалмоқшоҳнинг бўғзини,
Йиғлатайин неча сарвинозини.
Шу шаҳарга сени подшо қиларман,
Товка ойимни сенга олиб берарман.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Кайкубод айтди: — Сен нима қилиб ётибсан бу ерда? — Мен қалмоқларнинг қўлига бандизиндонман. — Билмабман-да сенинг бу ётишингни шу вақтгачайин. Хайр, энди ундай бўлса, қалиннинг боши — оқ сарка-да. Саркани қўшган вақтда ўзининг ҳам қўнгли бордай эди, тегадигандай эди, — деб қайтиб бориб, қўйларни қайтариб, уч-тўрт қўй ташлаб кетди. Кайкубод ҳар кун Мурод тепани айлантириб қўй ёйди. Қунига беш қўй, ўн қўй ташлаб кетиб бораётир. Керакли нарсасини олиб келиб бераётир. Нима деса, айтганини қилаётир. Бу молларнинг эгаси сўрайди демайди, еган одам бир нима қилар, деб бераётир. Неча вақт орадан ўтди. Қалин молни бериб ётди, боққан моли соп бўлиб кетди. Олатой билан иккови

кайқайиб қолибди. Алпомишнинг чиқар куни бўлмабди. Ола-
тойни еталаб, зиндоннинг бошига келиб, Кайқубод бу сўзни
айтиб турибди:

Фамли кулман ўйлайдиган ўйим бор,
Ўйнаб-кулсам ҳўп бир Товка ойим бор,
Езна, қалин берган беш юз қўйим бор,
Энди қолган битта олатойим бор,
Қалмоқ шоҳга мени қилма гуноҳкор.
Боқиб юрган молнинг бари соп бўлар,
Бир куни ҳолимни қалмоқлар сўрар,
Сўраса, Кайқубод не жавоб берар.
Езна, сени чиқар кунинг бўлмади,
Агар билсанг, қўй-эчкидан қолмади,
Еб қўйдинг, қалмоқлар бунни билмади.
Мен боққанман Қалмоқ шоҳнинг қўйини,
Ҳар замон кўраман Товка бўйини,
Сен чиқиб қилмадинг ёрнинг тўйини,
Билолмадинг Кайқубоднинг ўйини,
Товка деб йўқ қилди боққан қўйини.
Езна, менга меҳрибонлик қилсан-а,
Еган молларингни ҳақлаб турсан-а,
Товкани эртароқ олиб берсан-а,
Сен менинг қўнғлимни хурсанд қилсан-а,
Нима топсам, сенга оп кеп бераман,
Қалмоқларга мен билдирмай юраман,
Югуриб-елиб тинмай хизмат қиламан,
Умидим шул: «Товка ойимни оламан,
Қалмоқ билса, нима жавоб бераман,
Сенга, езна, сўзимни айтиб кўраман.
Бир қалмоқ юришимни билмасин,
Билиб Қалмоқшоҳга хабар бермасин,
Қалмоқ подшо мени ҳайдаб бормасин,
Кетган молни сўраб, нобуд қилмасин,
Чиққин, езна, эр Кайқубод ўлмасин,
Бу қилган хизматим зое бўлмасин.
Айтган сўзим ғарибликда бил энди,
Буйтиб ётма, бир ҳаракат қил энди,
Сен чиқмоқнинг ҳаракатда бўл энди,
Нима бўлса, езна, чиқиб қол энди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмади,
Сўлган гулга булбул келиб кўнмади,
Бу берган молингга қўнғлим тўлмади,
Товка ойимнинг ярим моли бўлмади,

Нима бўлди, бош отлари келмади,
Ул сабабдан чиқар қўнглим бўлмади.
Мендайин шунқорнинг қўнглин бўласан,
Оз ташлаб, қўп мол деб чаток қиласан,
Қутулмайин сен қунига келасан,
Бош от берганинг йўқ, қандай қиласан,
Шу молман Товкани қайтиб оласан,
Бу молинг оз эканин ўзинг биласан.
Устига кийгани гулгун қирмизи,
Ақлингни олади жодугар қўзи,
Атрофда сап-сап турар канизини,
Жуда ҳам сулувдир қалмоқнинг қизини.
Бу мол билан сен ҳам аҳмоқ бўлмагин,
Беҳуда ўзингни гаранг қилмагин,
Қалин олар, билсанг, мендай зўрабор,
Ҳали ҳам берасан бизга қўп моллар,
Озроқ билан тегмас Товка зулфакдор,
Шоҳ қизининг қалин моли қўп бўлар,
Бу ишлардан сендай ёзган беҳабар.
Қалинини хўп аниқлаб оламан,
Ҳисоб қилсанг, қутулганинг биламан,
Қутулсанг, мен чиқиб олиб бераман.
Ҳали бери қутулмайсан, Кайкубод,
Тарадди қил, қила бергин қўп хизмат.
Ўз юртимда мен белгили тўраман,
Ҳозир мен ҳам зиндон бўлиб тураман,
Сен Товканинг қалинидан қутулсанг,
Билгин, мен сенга олиб бераман,
Ҳозир мен бош отинг сўраб тураман.

Бу сўзни эшитиб, Кайкубод ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Қалин берган менинг қанча қўйим бор,
Ўйласам қўнглимда қанча войим бор,
Ўйнаб-кулсам менинг Товка ойим бор,
Хуржун-қулоқ ортиб юрган тойим бор.
Той ҳам бўлса бош отига бўлами,
Шуни берсам, езна, қўнглинг тўлами?!
Нима десанг, айтганингни қилайин,
Маъкул тутсанг олатойни берайин.
Обло менинг ақлу ҳушим олмади,
Олатойдан бўлак нарса колмади.
Бериб қўйдим мен ҳам ҳар на боримни,
Энди олиб берсанг Товка ёримни,
Мен ўйнаб тарқатсам бу хуморимни,
Бердим сенга бисотимда боримни,
Билдинг, езна, менинг хизматларимни.

Бу сўзларни айтди туриб Кайқубод,
Чоҳ тубинда эшитганда валламат.
Кайқубоднинг айтган сўзин билади,
Кайқубодга қараб сўзлаб туради:
— Мен ҳам сенга қариндошлик қилайин,
Қайнимсан-да, мен суяшиб турайин,
Той ҳам бўлса от ўрнига қўрайин,
Қариндошлик қилиб мен ҳам олайин.
Бу сўзларни айтди ётган валламат,
Олатойга кўндирдим деб Кайқубод.
Эр Кайқубод хаста кўнглин хушлади,
Олатойнинг жиловидан ушлади,
Хуржун-қулоғин олиб ташлади.
Зиндоннинг бошига олиб келади,
Олатойни энди йиқиб олади,
Шуйтсам Товкани оларман деб ўйлади,
Олатойнинг оёғини бойлади.
Олиб борди Товканинг бош оти, деб
Олатойни бу зиндонга тайлади.
Чоҳ тубинда давлатли хон қаради,
Остин-устин бўлиб энди айланиб
Товка ойимнинг бош отлари келади,
Алпомишнинг вақти хуш бўп қолади,
Бунда Алпомиш олатойман бўлади,
Кутулдим деб бу Кайқубод жўнади.
Неча кунлар ўз ишида юради,
Таёғини судраб тағи келади,
Келиб тағи боз зиндонга қаради,
Езна, нима қилдинг, дейди, туради.
Сўра энди Кайқубоднинг ҳолини,
Бош от билан бериб қўйган молини,
Олиб бергин Кайқубод дилбарини.
Езна, мени мундай ҳалак қиласан,
Кунда кесам, шу зиндонда турасан,
Мен қутулдим, нима жавоб берасан.

Бу сўзни эшитиб, Кайқубодга қараб: — Хали Товка ойимнинг ярим молини берганинг йўқ, қайтаман дейсан. Кунига келиб турасан, — деди.

Кайқубод айтди: — Берадиган ҳеч нима қолмади.

— Ҳеч ниманг қолмаса, шўрлик эса, ўғрилиқ қил, — деди.

Кайқубод: — Қувиб келиб ташлай берсам, ўғриликдан онсон нарса йўқ: ўғриликни қай маҳал қиламан, — деди.

— Эл ухлагандан кейин қил, — деди.

— Мабодо бир ердан ошолмай қолсам, эгаси билиб қолса, мен кимга сиғинаман, — деди.

Алпомиш айтди: — Ўғрининг пири ҳазрати Жолтонг дегучи эди, ҳазрати Жолтонга сизина қолгин.

Кайкубод айтди: — Ҳазрат Жолтонг чин қўллайдиган бўлса, биров бир работда икки бўрдоки ҳўкиз боқиб ётир. Бу сўзларни айтиб, Кайкубоднинг ўғриликка кетиб бораётган ери:

Куни билан Кайкубод ухлаб ётади,
Номозшом-говгумда ўрнидан туриб,
Кайкубод ўғриликка жўнаб кетади.
Ҳар тарафга шундай бўйлаб қаради,
Жуда чакқон бўлиб кетиб боради,
Қучукларга билдирмайин юради,
Ўзи қўриб қўйган битта работни,
Қоронғида шуни чўтлаб боради.
Бемаҳалда у работга етади,
Эгаси бўрдоки боқиб ётади.
Бўрдоки ҳўкизни бойқиш қўргандир,
Шу ҳўкизни урламоқчи бўлгандир,
Шуйтиб бул Кайкубод борлаб юргандир,
Ичкари киролмай сарсон бўлгандир,
Бир тарафда бир қорани қўргандир,
Деворга ёпиш бўлиб писиб боргандир,
Ул қорайган нури тўда билгандир,
Бу нуридан томга чиқиб олгандир,
Том устинда эр Кайкубод тургандир,
Ҳовлининг эгаси билмай қолгандир.

Томнинг бошида туриб, пастга тушмакка қулайлаб қаради, бир ер қорайиб қўринди. «Бу томнинг олдида ҳам қорайган нури тўда экан. Ё Жолтонг», — деб ўзини ташлаб юборди. Бу қорайиб турган — қудукнинг оғзи эди, қудукка тушиб кетди. Шунда қудукка тушиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кўзидан тўктириб селоб нурини,
Укасини Жолтонг пирини.
Оҳ урганда хаста қўнглин хушлади,
Ҳанимга дуч бўлмай, сирим фошлади,
Жолтонг дедим, бу қудукка ташлади.
Алпомишнинг айтганини қилмайман,
Мундан бўлак ўғриликка келмайман,
Жолтонг пирни сира пирим демайман.
Мендайин ночорнинг қўнглин бўлади,
Қўрмаган кунларни менга солади,
Билса, эгасига ушлаб беради,
Жолтонг пирни сира пир қилмайман.
Раҳми келмай қўзда қонли ёшима,
Хафа фалак оғу қўшиб ошима,

Бундай ажаб савдо тушиб бошима,
Хайрон қолдим, Жолтонг, сенинг ишинга.
Пирим, деб мен бул ўғриликка келганман,
Жолтонг деб ҳам бу мазгилда турганман,
Сенга ишониб мен қудукда қолганман,
Сени пирим дедим, сарсон бўлганман.
Қудукқа соп менинг ишим қиласан,
Мол эгасин билсанг, хабар берасан,
Пирим, десам, бир балони қиласан,
Мени эгасига ушлаб берасан.
Сени пирим деб мен аҳмоқ бўлмайман,
Воллох, биллоҳ, сени пирим қилмайман,
Сенга ишониб мен ўғриликка келмайман,
Мундайгачок аҳмоқ бўлиб юрмайман,
Укангнисени Жолтонг демайман.

Номоз вақти чиқиб, ўз бошини қутқариб, зиндоннинг бошига бориб қолди. Алпомиш кўриб: — А, қайтдинг, қайним? — деди.

— А, езна, сенинг пиринг кўрсин, сенинг суянганинг шу Жолтонг пир бўлса, сира ҳам зиндондан чиқмайсан, ҳали ҳам бу пирни қўйиб, бўлак пирга сиғинсанг, чиқасан, — деди.

Алпомиш суякдан икки чанқовуз қилиб қўйган эди. — Бу чанқовузни сотиб кел, — деб Кайқубодга берди. Бу чанқовузни Кайқубод олиб, Янгибозорга кетди. Янгибозорнинг ихтиёри қизларда, қизлар кўп йиғилади. Бу сўзларни айтиб, чанқовузни наъма қилиб ўтирибди:

Мен бўлиб уста наъмагар,
Борми бу ерда харидор,
Созим кўрсанг, келгин қизлар,
Тор биқинли сарвинозлар,
Создир жуда чанқовузлар,
Баринг келгин, санам қизлар.
Баринг келгин ҳурдай бўлиб,
Оқ баданинг кордай бўлиб,
Тиши гавҳар, дурдай бўлиб,
Ҳамманг келгин бирдай бўлиб.
Сўйлар қўлимдаги созлар,
Чанқовузим наъма қилар,
Кўрган қизнинг кўнгли тўлар,
Эр Кайқубод уста бўлар.
Шулдир Кайқубод ишлари,
Қалмоқ юртнинг бувишлари,
Қизларнинг кўнглин хушлари,
Келиб кўр қалмоқ қизлари,
Чанқовузим бию-бию.
Оқ олма, қизил олма,

Олар бўлсанг, куруқ қолма,
Йиғилишган бели толма,
Бу созимдан куруқ қолма,
Э, олмоққа ишқинг борма?!
Чанқовузин бозор солди,
Кўп қизлар атрофин олди,
Бир нечаси чалиб кўрди,
Қанча қиз харидор бўлди.
Шундай бўлди кўнгил хушлар,
Кайқубодман ўлтиришлар,
Чанқовузим наъма қилиб,
Талашиб олади қизлар.
Нағмага кўнгли чок бўлди,
Неча пулдан деди, сўрди,
Кўринг энди Кайқубодни,
Икки нондан нархин айтди.
Икки нондан олиб бериб,
Тўрт ноннинг эгаси бўлиб,
Олди чанқовузни сотиб,
Кайқубодни аланглашиб,
Нархига етказмай сотиб.

Шунда қирқ қиз йиғилган экан. — Уста ака, бизга ҳам қилиб келиб беринг, — деб икки нондан олиб келиб берди. Саксон нон бўлди. «Энди қолган қалиндан чанқовуз сотиб ҳам қутулиб қўяман», — деб кўтариб олиб келиб зиндонга ташлади. Яна суякдан ўймалаб яна бир чанқовуз тузатиб қўйиб эди. Бу чанқовузни Кайқубодга бериб буни тайин қилди: — Янгибозорга олиб бориб, икки нондан сотмагин, Товканинг сайил боғига олиб бориб чалгин. Қизларга кўрсатмагин. Мабодо қизлар кўрса, қувса ушлатмагин; мабодо ушлаб олса, «бу чанқовузни ким қилди» деса, ўзим қилдим дегин, менинг дарагимни айтмагин. Қизлар қувса, қочиб қутуларсанми?

Кайқубод туриб айтди: — Семизи ирқиллаб, ориғи эчкидай дирқиллаб юрган қизлардан қутулмай, менга бир гап бўлди-ми, — деб зиндоннинг бу ёғига, у ёғига жуппай бўлиб ирғиб ўта берди. Алпомиш айтди: — Ёзган кал, сен ҳам тушиб кетарсан.

Чанқовузни олиб кетди, Товканинг сайил боғига етди. Бир гул бутанинг остида нағма қилаяпти. Бу нағмани эшитиб, Товка ойим сайил боғида канизлари билан бориб, гул бутани шундай кўтарди. Ким деб қараса, Кайқубод, Кайқубод қочиб берди. Бу сўзни айтиб, Товка ойим канизлари билан қува берди:

Бу Кайқубод ҳилла қилди,
Ушлар эдик, қочиб берди,
Қува беринг, санам қизлар,
Қўлда ажаб чанқовузар,

Олдиндан чик, киркин қизлар.
Кўринг энди қурғур кални,
Етай деганда чап солди,
Илкисдан бурилиб кетиб,
Неча қизлар ўтиб кетиб.
Куваётир кўнглин хушлаб,
Товка ойим зулфак ташлаб,
Кайкубод ирғир анғишлаб,
Не қизларни буриб ташлаб.
Кўринг Товка зулфакдорни,
Чарчатди-ку кўп қизларни,
Ушламоқчи бундай кални.
Неча қизлар етай дейди,
Етайин деб қўл узатди,
Бул Кайкубод буриб кетди,
Не қизларни хилла билан
Дўстаман килиб йикитди.
Тоза чарчади канизи,
Туриб қолди киркин қизи.
Кайкубодни қувиб юриб,
Товка ойим ёлғиз ўзи,
Еб ётган ул шоҳнинг қизи.
Бу Товка ҳам етай деди,
Қадимгидай буриб кетди.
Шулдур Кайкубоднинг доғи,
Кайкубод бурилган чоқда
Тойиб кетгандир оёғи.
Бу ёзганнинг ақли шошди,
Дўстаман бўп ерга тушди.
Шоҳнинг қизи ойдай Товка ушлашди.
Қирқин қизи бир-бирига ёнашди,
Шўр Кайкубод бул ўртага тушди.
Чанқовузни ким қилди деб сўради,
Ўзим қилдим, дейди, ёзган туради.
Ростин айтгин, деб сиёсат қилади.
Ёлғон сўз айтмоқни қайдан билдинг, деб,
Худой олғур қачон уста бўлдинг, деб,
Айтгин, чанқовузни кимдан олдинг, деб,
Мунча қочиб, бизни ҳалак қилдинг, деб.
Бизларни чарчатиб ташвиш берасан,
Қурғур, сен таёқ еб биздан ўласан.

Шунда қизларга қараб, Кайкубод бир сўз деб турган экан:

Қизлар урса илон-чаён чақади,
Товканинг таёғи мойдай ёқади.
Ошиқни қуйдирса, қошин қоқади.

Кайкубод Товканинг молин бокади,
Урган таёқлари жуда ёқади.
Мендай ошиғинга қилма зулмни,
Бурилиб сўрагин менинг холимни,
Бериб юрибман-ку қалин молингни,
Зулм килиб урма харидорингни,
Мен қучарман сенинг нозик белингни.
Аччиқланиб менга зулм қиласан,
Илгаридан ўзинг ваъда берасан,
Сўзлар сўйлаб жуда ақлимдоласан,
Канизларман мунча мени урасан,
Илгаридан ваъда килиб юрасан,
Саркани қўшганда ишни қиласан,
Кайкубоднинг, қизлар, кўнглин бўласан,
Айналтириб ўртага олиб турасан.
Сенга бу Кайкубод харидор эди,
Саркани қўшганда кўнглинг бор эди,
Аввал-охир сенга интизор эди,
Сенинг учун жуда гирифтор эди,
Сенинг ишқингда юрган хору зор эди,
Эр Кайкубод нега гуноҳкор эди.
Қизларингман бундай азоб берасан,
Ўзим қилдим десам, қўймайсан, урасан,
Нега менга бундай ишни қиласан,
Кайкубодни жуда ғариб биласан,
Ўзингнинг кўнглинг бор, нега урасан,
Қизларингман мени бойлаб турасан,
Жуда ҳам сен менга азоб берасан.
Кайкубод қизларга нолиш қилади,
Ундан сай шўхлик қип қизлар уради.

Ундан кейин Кайкубодни бир толга бойлаб қўйди, сайил
боғда қирқин қизлари билан Товка ойим ётди, иссиқда терлаб,
қизлар чарчаб қолган экан, кўзи уйқуга кетди. Товка ойим туриб
келаяпти. Кайкубод келаётганини кўриб: «Энди урса, ўлдиради,
урса, айтаман», — деб турибди.

Кайкубод эт қизувда кўп таёқ еган экан, энди бадани совиб,
хамма ери оғриб турибди. Шохнинг кизи бориб: — Кайкубод, бу
чанковузни ким қилди? — деди. — Зиндонда Алпомиш қилди, —
деди. — Таёқ еб юрганча илгаридан айтсанг, бўймиди? — деди.
Кайкубод туриб айтди: — Муртини бурагани билмайсан, қоши-
ни кергани билмайсан, овлоқда айтаман деганни билмайсан,
ўзинг имга тушунмайдиган, қандайин сен фар эдинг?!

Бу сўзни эшитиб, Товка айтди: — Отамнинг Алпомиш деган
бандиси бор эмиш деб эшитаман, Алпомиш шу одамлардай одам-
ми, ё бир бургутдай нарсами? Кайкубод айтди: — Алпомишни
кўрсанг, сенинг остингдан сувинг оқиб кетади.

— Эса мени эргаштириб борсанг, Алпомиш қандай одам экан, бир кўрсам, — деди. Кайкубод айтди: — Эргаштириб борар эдим, кўп таёқ еб каллам гувуллаб қолибди, кўп таёқ еб нимкушга бўлибман. Агар малол келмаса, кўтариб кета берсанг, мана шу йўл билан боради, деб кўрсатиб кета бераман. Шохнинг қизи айтди: — Агар гапирсанг, ғижиним келади.

Шунда гапирмас қилиб, Товка ойимнинг белига миниб, гапирмаса ҳам гапиргиси келиб, бу сўзни айтиб кетиб бораётир:

Азаматлар олмас бойлар дастига,
Душман юрар кам давлатнинг қасдига,
Миниб олди Товка ойим устига,
Қарамас Кайкубод баланд-пастига.
Кўкрагим мулойим бўлди, худойим,
Йўлнинг узоғини бергин илойим.
Йўрғалагин, юришингни кўрайин,
Ёқиб кетса сенинг билан бўлайин.
Қаддингдан айланай қалмоқнинг қизи,
Мени кўп болқитар сўйлаган сўзи.
Хар на деса айтганига кўндирди,
Харидорни сағрисига миндирди.
Қирқин қизи унда билмай қолади,
Хилламан Кайкубод мун минади,
Зиндон бетга қараб кетиб боради,
Юриш қилсанг, харидоринг олади.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Булултар маст бўлса чалқийди кўллар,
Мушки анбар, ўзи гул юзли дилбар,
Харидоринг сағрингдадир муқаррар.
Шохнинг қизи билмаганим билдирдинг,
Алдаб-сулдаб, дилбар, сени кўндирдим,
Шохнинг қизи кўп ғайратинг бор экан,
Кайкубодни оч белингга миндирдинг.
Кўрсатиб устингда Кайкубод ночор,
Кайкубод дер жуда сенга интизор,
Гап билан болқитган сендайин дилбар,
Зиндон деганинг кўп бир узоқ йўл бўлар.
Шундайин ойимнинг кўнглин бўлади,
Бурилиб кўп юрди, ҳалак бўлади,
Товка ойимнинг зехни қойиб боради.

Кайкубодга қараб, Товка бир сўз айтган экан:

Кайкубод не чоғли бордир илиминг,
Орқама ботади ғундор туюнинг,
Киссангда бормиди суяк чилиминг
Гапирма, Кайкубод, келди ғижиним.

Мендайн ойнимга жабр қиласан,
Узоқ йўлдир, мени буриб миначан,
Элда йўқ ишларни нега қиласан,
Аччиқлансам, армон билан ўласан,
Мени мунча сен ҳам ҳалак қиласан,
Қалмоқшоҳнинг қизин аҳмоқ биласан.
Алпомиш деб эшитиб бўлдим интизор,
Бунча менга жабр қилмоқ недаркор,
Ҳолинг билиб тўғри йўлга юра бер,
Чоҳ бошига энди бошлаб бора бер.
Яқинласак бирга-бирга борайик,
Қандай одам экан бориб кўрайик,
Тузук бўлса, унинг ҳолин сўрайик,
Яхши кўриб унга хизмат қилайик,
Тўғри юр, йўлларда ҳалак бўмайик,
Кўрса кулар аҳволимни халойик,
Канизлар уйғонмай бориб-келайик.
Юришимиз қирқин қизлар билмасин,
У қурғурлар гап етаклаб юрмасин,
Эл ичинда маломат сўз бўлмасин,
Бу ишимни ота-энам билмасин,
Сенинг кўнгилгига сўзлар келмасин,
Буйтиб юрганимизни биров кўрмасин.

Бу сўзни эшитиб, шоҳнинг қизига қараб, Кайқубод бу сўзни айтиб турган экан:

Бу юришим, дилбар, сенга ўтади,
Худо берган якка михим ботади,
Жуда сени безовта ҳам этади,
Хар замон ҳаёлим олиб кетади,
Шоҳнинг қизи, ишқинг мени ўртади.
Аввал-охир бўлдим сенга интизор,
Сенинг жамолингга бўлиб гирифтор,
Жамолинг тўлишиб менга барқ урар,
Қараганда менинг ақлимни олар,
Бўлиб мудом мен ҳам сенга харидор.
Неча йил кўйингда бўлиб юраман,
Умрим ўтиб хаста бўлиб бораман,
Олис эди, мен яқинлаб қоламан
Мен сенинг сағринга миниб бораман,
Ўлмасам, сенинг билан бирга бўламан.
Бу сўзни айтиб шунда кетиб боради,
Товканинг аччиғи келди, билади,
Зиндоннинг бошига тўғри боради,
Товка ойим бу зиндонга қаради,
Зиндон ичида бир шунқорни кўради.

Жамоли оқшомни ёруғ қилади,
Бу хуснига зиндон ёруғ бўлади,
Товка кўриб бекнинг кўнглин сўради.

Товка Алпомишни кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Сизга қурбон бу менинг ширин жоним,
Зиндон ичида ғариб бўлган меҳмоним,
Мен билдим, янгитда сўраб тураман,
Сизни билиб мен ҳам хизмат қиламан,
Чоҳ ичинда кўриб сўраб тураман,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Сизни сўраб мен ҳам хизмат қиламан,
Кўнглингда не гап борин биламан,
Қалмоқнинг юртидан ҳалак бўламан,
Сизни эшитиб меҳнат тортиб келаман,
Отим Товка, шоҳнинг қизи бўламан,
То ўлгунча сенга хизмат қиламан,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Давлатим бор, шоли шалдам ўрайин,
Жамолим балх уриб сенга қарайин,
Сени лойиқ кўрса қодир худойим,
Мендай ойим сенга чўри бўлайин.
Зиндон бўлган бегим, сендан сўрайин,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Сен сўйласанг, кўнглим бўлар барқарор,
Сен зиндонда кўп ётибсан хору зор,
Сендан сўз сўраган Товка гажакдор.
Ҳар на сўзинг бўлса бизга айта кўр,
Хизматингни ойим бажо келтирар,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деган экан:

Шоҳнинг қизи, чоҳ бошидан қарадинг,
Нима талаб, нима бўлар муродинг,
Не сабабдан келиб ҳолим сўрадинг?
Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
Етти йилдир умрим ўтди зиндонда.
Устингга кийганинг яшил кўк эди,
Ғарибликда сеига кўнгил тўқ эди,
Не сабабдан келиб, дилбар, сўрадинг?
Менинг ҳолим ҳеч ким сўраган йўқ эди,
Қалмоқ юрtdа юрган одам кўп эди,
Зиндонга қараган одам йўқ эди.
Бурилиб келдинг, мен ҳам ҳолинг билайин,
Мен ҳам сенга бир яхшилик қилайин,

Сўзим билгин, сенинг тоғанг бўлайин.
Қайтайин зиндонда гангиган бошим,
Қиёматча бўлар эди савашим,
Тор зиндонда шохнинг кизи сўраса,
Мен бўлайин сенинг қовми-қардошинг.
Кўнглингни бўлма сен, гул юзли дилбар,
Сенга қанча айтадиган сўзим бор,
Мени сўраб келган бул моҳи анбар,
Сўраб кепсан ўзингдадир ихтиёр.
Қалмоқ кизи, сенинг кўнглинг биларман,
Зиндондан чиқарсанг, йўлдош бўларман,
Хизматингга лойиқ ишни қиларман.
Сўз эшит, гул юзли, айтган тилимдан,
Лочин эдим, парвоз қилдим элимдан.
Қойил бўлдим худо қилган тақдирга,
Йўлиқиб қолганман ўзимдан зўрга,
Армон билан келиб тушганман тўрга,
Хизмат қилиб, шохнинг кизи, чиқарсанг,
Қариндош бўп юрай сен билан бирга.

Бу сўзни эшитиб, шохнинг кизи қайтиб жўнай берди: — Кайкубод, бу Алпомишинг ўзингга насиб қилсин. Мен оға, тоға, қариндош топмай, бунинг олдига келганим йўқ, ўзимнинг ҳам қариндошим кўп, — деди. Кайкубод айтди: — Езна, эринг бўламан десанг, бўлмайми? Алпомиш: — Сенинг кўнглингга гап келар деб турибман, — деди. — Бу эринг тўғри бўлса бўлади, айта бер, — деди. — Шунда: — Ёна айтиб кел, — деди. Кайкубод Товканинг кейинидан етди: — Қайт, эринг бўламан деяпти, — деди.

Шунда Товка келиб, Алпомишга қараб, яна бир сўз айтиб турган экан:

Худо дейин, яратганга жилайин,
Яратган холикдан мадад тилайин,
Қайта бошдан, бегим, сиздан сўрайин,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Мен йиғлайман қаттиқ шунда доди-дод,
Мени йўлдан қайтаргандир Кайкубод,
Чоҳ тубинда ётган энди валламат,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Қулоқ солинг, бегим, айтган сўзима,
Жавоб бергин мендай сарвинозинга,
Ёш тўлгандир менинг жоду кўзима,
Қора зулфим ярашгандир юзима.
Мендай ойим бўлиб сизга кўп маҳтал,
Билмам, кўнглингда нима гапинг бор,
Хар на ўйлаганинг бўлса, айта кўр,

Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Обод бўлар муна ўсган элатим,
Сенинг билан бўлар менинг суҳбатим,
Қаддингдан айланай, лочин бекзодим,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Назар солиб соғу сўлга,
Гап бўлмайик қалмоқ элга,
Йўқса бизнинг билан бирга,
Даврон сурсак ўсган элга,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган экан:

Сен сўрадинг, мен ҳам жавоб берайин,
Қайта бошдан вақтинг хушлаб кўрайин,
Икковимизни қўшса кодир худойим,
Ростин айтсам, сенинг эринг бўлайин.
Ўйнаб-кулиб юрсак сайли чорвоққа,
Гоҳи олчи бўлсак, гоҳларда чикка,
Олиб борсак сени эл билан халққа,
Сенга йўлдош, мен ҳам эринг бўлайин.
Кеча-кундуз бўлай сенинг улфатинг,
Кетсин бошдан сенинг ғаму кулфатинг.
Зиндондан чиқарсанг бирга бўлармиз,
Жаҳонни сайл этиб ўйнаб-кулармиз,
Душман кўрсак қамсаб бошин олармиз,
Ғанимларга қаттиқ кунлар солармиз.
Дилбар, қилган хизматингни кўрармиз,
Неча кун қалмоқда даврон сурармиз.
Навода сен хизматингни аяма,
Менинг сўзим сира қиёмга олма,
Энанг билан бул отангга билдирма.
Отанг билиб қаттиқ зулм қилмасин,
Қилган хизматларинг зое бўлмасин,
Чоҳ тубида мендай хонинг ўлмасин,
Қандай бўлса, отанг жоҳил билмасин.
Таг остидан бўлиб юргин хизматкор,
Биз зиндондан чиқсак, кўнглинг топилар,
Майдон бўлса, бедов отлар чопилар,
Чопиб келса, бахмал жуллар ёпилар,
Ошиқиб иш қилмоқ бунда недаркор,
Ошиқмагин, ҳар нарсанинг вақти бор,
Албатта, гул юзли, бўлгин хизматкор.
Бундай деб айтди, деб ҳаё қилмагин,
Сен ҳам сира лодон кўнглинг бўлмагин,
Бу сўзимни сен ҳам оғир олмагин,
Зиндондан чиқарсанг, эринг бўламан.

Товка ойим бу сўзни эшитиб қайтди, канизларининг олдига етди. Канизлар билан маслаҳат қилиб, тўрт одамни мардикор солиб, ўзининг ўтирган ўрдасидан лаҳм қаздириб, бу сўзларни айтиб, ернинг ости билан зиндонга туширмакчин бўлди:

Мардикорга бу сўзларни айтади,
Тўрттовини ишга солиб ётади.
Товканинг ошиқлик феъли озади,
Бу тўрт одам тинмай лаҳм қазади.
Товка ойимнинг айтганини қилади,
Тупроғини билдирмай тўкиб келади,
Алпомиш деб шул меҳнатни қилади,
Қазган ғорда одам тикка юради,
Мардикорга қўп сўз тайин қилади:
— Хазон урмай боғда гуллар сўлмасин,
Пинҳон сақла, ҳеч бир одам билмасин,
Тупрок тўксанг, ҳеч бир жонзот кўрмасин.
Одам билмас ерга тўкиб келинглар,
Бу ишимни эл одами билмасин,
Билиб бу сўзимни айб қилмасин.
Ҳар на деб сўйласам, они қилинглар,
Хизматига ишлаб ҳакни олинглар,
Нима десам айтганимни қилинглар,
Билдирмай, бул ишни пинҳон қилинглар,
Сўзинг бўлса менга айтиб турунглар,
Шул ишимни ўрин қилиб беринглар.
Бу сўзни тайинлаб Товка қайтади,
Тўрт мардикор лаҳм қазиб ётади,
Зиндонга тўғрилаб қазиб кетади.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Шаҳар халки бул ишлардан беҳабар,
Тинмай ишлаб ётир тўртта мардикор,
Товка ойим устидан бўлиб хабардор,
Иш бошқариб кетар бунда канизлар,
Канизларга тайин қилган бу дилбар,
Ҳеч кима сирини айламас қиркинлар.
Хизматкорни қўймай ишга солади,
Нима керак бўлса мавжуд қилади,
Тўрттовини ишлайди пулнинг ишқида.
Нима даркор бўлса Товка берсин, деб,
Товканинг бу иши ўрин бўлсин, деб,
Халқ одами ҳеч ким билмай қолсин, деб,
Товка ойим биздан рози бўлсин, деб.
Ҳеч ким билмас бунинг қилган ишини,
Пул билан ишлатган тўртта кишини,
Шундай ишни бош бўп Товка қилади,
Иркилмайин қазган ғорда юради,

Мардикорлар шундай ишлаб боради,
Товка ойим кўриб хурсанд бўлади,
Яхши хизмат қилиб пулни олади,
Хизмат қилиб булар қазиб кетади,
Неча кун, неча ой бунда ўтади,
Энди мазмуни чоҳга яқин етади.
Бек Алпомиш чоҳда ётган туради,
Шунинг учун кўп меҳнат қилади,
Ишқибозлик шундай нарса бўлади.
Мардикорлар энди зиндонга етди,
Қилган хизматлари — ишлари битди,
Мардикорни олиб Товкаойим қайтди,
Кўнглида бор гапни уларга айтди:
— Бундан кетиб хаёлингни бўлманглар,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрманглар,
Узоқ яшаб, кўп йилгача ўлманглар.
Бу сирни бировга маълум қилманглар,
Ёру дўстим, деб айтиб юрманглар,
Бировга айтиб кўп пушаймон қилманглар,
Эҳтиёт бўл, ҳеч ошкоро қилманглар,
Товканинг сўзини ҳазил билманглар,
Кўрсанглар ҳам ҳеч бир ишни кўрманглар,
Хуш келдинглар, энди йўлдан қолманглар.
Бу сўзни айтиб хизматкорни жўнатди,
Форга қараб энди Товка ойим қайтди,
Фор билан Товка ойим у юриб кетди,
Зиндондаги бекдан хабар олибди,
Алпомиш қошига Товка борибди.
Шундай бўлди мунда Товканинг иши,
Хизмат қилар Товкадайин бувиши,
Бу форга сиғмайди шунқорнинг боши.
Чиқарсам деб Товка умид қилади,
Ўзи тугул бекнинг боши сиғмайди.
Балки Товка кўнгли норизо бўлади,
Алпомиш бўйнига қўлин солади.
Хар куни бир марта бунда келади,
Алпомиш ҳам руҳбозлик қип туради,
Товка неча ишни умид қилади,
Бунинг кўнглидаги ишин қилмади.
Кандай бўлса вақтин хушлаб туради,
Товка жуда югуриб хизмат қилади,
Нима топса бекка олиб келади,
Шундай бўлиб хабар олиб юради.
Товканинг ишин кизлар билади,
Форнинг оғзи ул ўрдада бўлади,
Билдирмай устидан хаспўш қилади.
Ул куни Товка ойим зиндонда эди,

Сурхайл кампир бунда келиб қолади,
Қалмоқ юрда бу белгили балоди(р),
Барча қизлар бу ўрнидан туради,
Бу кампирни юқори ўтинг қилади.
Кампир билиб бу замон тўрга ўтди,
Кампир билмай энди хаспушга етди,
Англамай хаспушни босиб олибди,
Хаспўш ўйилиб кампир юмалаб қолибди,
Кампир билмас не аломат бўлибди,
Анча йўлга у юмалаб борибди.
Ҳеч билмайди, бу гап қандай бўлибди,
Ўзини ўнгғариб ғорман юрибди,
Бу кампир ҳам у зиндонга борибди.
Алпомишман Товкаойимни кўрибди,
Энди кампир бир сўз айтиб турибди,
Товка қилганини энди билибди.

Кампир икковини кўриб, айтиб турган сўзи:

Айтган сўзнинг поёмини билгин-чи,
Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.
Устинга кийганинг яшил, кўкмиди,
Мундай кунда сенга кўнгил тўкмиди,
Ўз юртингда бундай банди йўқмиди?!
Сен эшитгин мендай момонг сўзини,
Туман қипсан бек отангинг юзини,
Бандиларман кўрдим шоҳнинг қизини,
Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.
Бошдин тожи, қўлдан бериб давлатди,
Зиндонда бандиман қуриб суҳбатди
Мундай ишлар, болам, сенга уятди(р).
Бир бандига бундай интиқ бўлибсан,
Ўрдангдан ғор қазиб бунда келибсан,
Алпомишман суҳбат қуриб турибсан,
Билдим, болам қиймир жалаб бўлибсан,
Элда йўқ расми сен ҳам қилибсан,
Мен айтайин, сен жувормак, ўлибсан,
Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.

Бу сўзларни айтди Сурхайил мастон,
Бул ишдан хабардор бўп бу замон,
Алпомишга энди бу кампир душман,
Кампир билди деб Товка қилди пушаймон,
Душман билди, энди иш бўлди ёмон.
Давлатли хон Сурхайилни кўради,
Ғор оғзида у гапириб туради.

Сурхайил мастонга бермай деб омон,
Ушласам солай деб охири замон,
Чирпиниб интилди унга бу замон.
Бўлмади Ҳакимнинг айтган бу иши,
Бу горга сизмади шунқорнинг боши,
Кошида бор Товка ойдай бувиши.
Ушла деди, Товка ойимни буюрди,
Бурилиб қочади Сурхайил айёр,
Қувиб бораётир Товка зулфакдор,
Ушла, деб чирпиниб турар бу номдор,
Букилиб иргиди Сурхайил айёр,
Ёш-да, қувиб етиб олди ғажакдор.
Ойдай Товка етиб қўнглин хушлади,
Икки қўллаб этагидан ушлади,
Зўр айёрдир жуда силкиб ташлади.
Товка ойим ўтириб бунда қолади,
Қўйлагидан бир эн юлиб олади,
Кампирнинг қорасин кўрмай қолади.
Бу Сурхайил омон-эсон қутулиб,
Шу замонда гордан чикиб боради.
Бир ўлимдан қутулдим, деб жўнади,
Сурхайилни қирқин қизлар кўради,
Ҳаммалари кўрқиб четда туради,
Қарамай Сурхайил ўтиб боради.
Орт-сиртидан қирқин қизлар кўради,
Қўйлаги юлиниб кетиб боради,
Қўп қанизлар — бари ҳайрон қолади,
«Қургур айёр бир балони қилади»,
Бурилмайин кампир кетиб боради.
Бу зиндонда бўлган ишни билади,
Ҳар на гап бўлганини ўйлаб юради,
Қалмоқшоҳга кампир бориб қолади.

Шоҳнинг қошига бориб, кампирнинг гапириб турган сўзи:

Армон билан ўлдим ғаминг е, деди,
Қаддингдан, подшоҳим, берман ке, деди,
Қўрганини Қалмоқшоҳга не, деди.
Шоҳим, эшит менинг айтган сўзимни,
Тубан қилган элда сенинг юзингни,
Алпомишман кўриб келдим қизингни,
Қуёвлисан, шоҳим, бергин суюнчи,
Ҳазил билма менинг айтган сўзимни,
Тийиб ололмадинг Товка қизингни,
Ўлдираёзди-ку менинг ўзимни,
Жалаб билдим сенинг Товка қизингни.
Ҳар кун бориб қурадикан суҳбатди,

Бундай ишлар, шохим, сенга уятди(р).
 Бу сўзимни хўп бир ўйлаб кўрсанг-чи,
 Ҳар на айтган поёмимни билсанг-чи,
 Куёвлисан, шохим, бергин суюнчи.
 Муна элда қизинг бежой бўлибди,
 Ўрдасидан лаҳм қазиб борибди,
 Жуда ҳам қизингнинг ақлин олибди,
 Иккови зиндонда бирга турибди,
 Бандининг ишига қизинг толибди(р),
 Эл кулдириб, ёмон ишни қилибди.
 Ҳеч замонда шундай ишлар бўлами,
 Шохнинг қизи бандини тенг кўрами,
 Эси бўлса, банди билан юрами?!
 Элда, шохим, қизинг шундай иш қилар,
 Подшолар шаънига бу иш недаркор,
 Шундай иш қилибди қизинг муштипар,
 Омон-эсон кўриб келдим муқаррар.
 Сендан ўзга одам бўлса бу ишга,
 Раҳм қилмай бундай қизни ўлдирар.
 Ўзинг билиб сен бир ишни қилгин-чи,
 Кўриб келдим, куёвлисан, суюнчи.

Шунда бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ туриб айтди: — «Ўзингдан чиққан балога, қайда борарсан давога». Товка бориб уйтиб юрса, сен бизга Алпомишни маст қилиб бермадинг, бир балони маст қилиб бердинг, чириб ўлиб кетади, деб зиндонга солдинг, ҳаммага ҳам ташвиш бердинг, шу ишларни бекор қилдинг. Бундан чиқади, бул ўлмайди экан.

Сурхайил мастон туриб айтди: — Сен подшосан, сен нима қиламан десанг, ҳукминг етади, беш юз аравани қўшсанг, Зил тоғига буюрсанг, тош юклаб келса, Алпомишнинг зиндонини тош билан қўмса, устидан тош босар, ҳар ёғидан ер қисар, шунда ўлмаса, бул ўлмайди экан, — деди. Бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳга маъқул тушиб, беш юз аравани тошга жўнатди. Товка бу хабарни билиб, аравакашларнинг олдига чиқиб, бу сўзларни айтиб турибди:

Чечанни сўйлатган қизил тил бўлсин,
 Сенга айтган менинг сўзим шул бўлсин,
 Душманнинг шавкати келиб эл бўлсин,
 Баринг бирдай отинг қўшиб борасан,
 Ҳалак бўлган қариндошим, йўл бўлсин?
 Ҳали ҳам қайтинглар, бундай қилманглар,
 Мени десанг, тоққа-тошга борманглар,
 Сурхайилнинг етагига юрманглар.
 Хизматкорсан, кўп ишлардан беҳабар,
 Зил тоғида бордир битта айдахор,

Борсанг, айдахорга бўларсан дучор,
Қайтгин энди тоққа-тошга борманглар.
Айдахор дамига дучор бўлманглар,
Ўз жонингга бекор жабр қилманглар.
Сен борсанг, айдахор ютар ўзингни,
Қайтиб кўролмайсан улу қизингни.
Менинг айтган сўзим ҳазил билмагин,
Ҳали ҳам қайтиб, ўзингни ҳалак қилмагин,
Сен бола-чақангни кўрмай ўлмагин,
Баринг тўп бўп чувлаб йўлга кирмагин,
Қариндошлар, билмадинг-ку ишингни,
Эгам гангитдими сенинг бошингни,
Тоғдаги айдахор ейди гўшингни,
Кўролмайсан элда денги-дўшингни.
Айдахордир, ул ишқирган зўрабор,
Тортганда кетади дамига тоғлар,
Шундай зўрга бориб бўлмагин дучор,
Қайтгин энди сенинг нима жонинг бор,
Бекор бориб унда ўлмак недаркор?!
Сурхайил сўзيمان кетиб борасан,
Борсанг келмай, Зил тоғида қоласан,
Баринг бирдай якка мазор бўласан,
Бола-чақанг ебир-есир қиласан,
Ҳали ҳам қайт, икки бошдан ўласан,
Бундан борсанг, кўп пушаймон қиласан,
Ўз бошингни қутқаролмай қоласан,
Қайт энди, беҳуда ғариб ўласан.

Бу сўзни эшитиб, аравакашлар ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бизлар Сурхайилни нима биламиз,
Шоҳ буюрди, бизлар қандай қиламиз,
Қалмоқшоҳнинг хизматкори бўламиз,
Ажал етса, армон билан ўламиз,
Қайтолмаймиз, ҳар гап бўлса борамиз,
Бу тақдирда не ёзилган кўрамыз,
Агар қайтсак, Қалмоқшоҳдан ўламиз.
Шоҳ сўзини биз мухтасар биламиз,
Қайтарма, ўлсак ҳам бизлар борамиз,
Азали тақдирга нимиш қиламиз.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Зил тоғига шохим бизни буюрди.
Беш юз киши анжом чоғлаб борамиз,
Қалмоқшоҳнинг айтганини қиламиз,
Сенинг сўзинг билан қайтсак, ўламиз,

Кайда борсак, биз тутулиб қоламиз,
Қайтармагин, шоҳнинг қизи, борамиз,
Таваккални бир худойга қиламиз.
Устинга қийибсан гулгун қирмизи,
Шундай бўлди сенга хизматкор сўзи,
Бизни сен қайтарма, ул шоҳнинг қизи.
От ҳайдайик, Зил тоғига борайик,
Омин деса париштаю малойик,
Сайл этиб дунёни бизлар кўрайик,
Нима бўлса, бизлар бориб-келайик.
Қайтармагин, бизлар тоғда юрамиз,
Қалмоқшоҳ сўзини ўрин қиламиз,
Бизлар қайтсак, қандай шоҳга борамиз,
Айдаҳор йўликса, қандай қиламиз.
Бир худога бизлар йиғлаб кўрамиз,
Қайтармагин, ажал етса ўламиз.

Бу сўз билан қайтмай, аравакашлар жўнаб кетди. Товка ойим буларни ўз кўзи билан кўриб, қайтиб зиндонга келиб, Алпомишга қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Ёлғончи дунёдан ризқинг узилди,
Сенга қараб менинг кўнглим бузилди.
Бошингдан кетгандир тожи давлатинг,
Ажал етиб, энди тўлди муҳлатинг,
Бир иш билиб қолмас менинг тоқатим,
Ғариблик элларда қолди жасатинг,
Кунба-кундан зиёд бўлди меҳнатинг.
Сенинг билан бирга Қўнғирот бормадим,
Чўринг бўлиб хизматингни қилмадим,
Ўз юртингга бориб даврон сурмадинг,
Мендай ойим билан ўйнаб-кулмадинг,
Ҳозир бўлган ишни, хоним, билмадинг,
Ғарибликда ғариб ўлган, султоним!
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Эли-халқинг сендай шоҳга интизор,
Бу қалмоқлар, билдим, сени ўлдирар,
Қавми-қариндошинг элда беҳабар.
Ғарибликда қазонг етиб боради,
Душман сенга қаттиқ азоб беради,
Йиғлай бергин умринг охир бўлади.
Дод деганда эшитмайди сўзингни,
Бадбахтлар тўрт қилар икки кўзингни,
Сарғайтади бунда сенинг юзингни,
Ўлдирар бадбахтлар сенинг ўзингни.

Муштипарман, не иш келсин қўлимдан,
Армонда айрилдинг ўсган элингдан,
Армонман айрилдинг мендай гулингдан,
Умидингни узгин ширин жонингдан,
Такдиринг бўлмади ўсган элингдан,
Сен бандисан, ҳеч иш келмас қўлингдан,
Ғарибликда ғариб ўлган, султоним!

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Қалмоқлар бир зулм қиламан деганини эшитгансан, ул сабабдан бу сўзларни айтдинг сен, — деб бу сўзларни айтиб, тасалла бериб турибди:

Худодан беамр ишлар бўлама,
Ажал етмай бунда чибин ўлама,
Ўлдирад отангинг қўлидан келама,
Ўлар деб сен кўнглинг бўлиб жилама.
Хизматингга қурбон бул ширин жони,
Хафа бўп йиғлама, лодон, бемаъни,
Ажал етмай ўлмас Бойсиннинг хони,
Беамр чикмайди чибиннинг жони,
Бизни ўлдирилмас қалмоқ султони,
Ҳозир бизга макон шоҳнинг зиндони,
Бу сўзингнинг йўқдир, дилбар, поёни.
У қалмоқлар бир лопини ургандир,
Шундай қилармиз деб гапириб тургандир,
Айтган сўзин сендай ойим билгандир,
Ўлдиради деб ул кўнглингга келгандир,
Қалмоқ сўзи сени диққат қилгандир,
Қалмоқ ўлдирилмас мендай полвонди,
Хаёлингга неча сўзлар келгандир,
Душман сўзи сени дилтанг қилгандир,
Ўлар деб ғам ема мендай ўғлонди,
Худо қилганига рози бўлганди.
Неча йиллар бу зиндонда турарман,
Ўлмасам бир куни озод бўларман,
Қалмоқларнинг тандан бошин юларман,
Хафа бўлма, дилбар, шодмон қиларман.
Бир чангғириб қалмоқдай юртинг,
Зарбимдан титраса муна элатинг,
Очилар бир куни ўлмасам бахтим.
Эсга олдим ўсган мамлакатимни,
Мен сўрайман миниб келган отимни.
Етти йил зиндонда хор бўлган бошим,
Ҳеч хабар билмади қавми-қардошим.
Жилва қилар бу эсимда элатим,
Етти йил зиндондир менинг муҳлатим,
Қалмоқлар қўлида бормикан отим?

Жонивор бор бўлса менинг қанотим,
Борин билсам тоша келар ғайратим.
Эшитгин, гул юзли, айтган додимни,
Отанг ўлдирганми менинг отимни?
Ёш тўлдирма, бунда жодугар кўзи,
Банди бўп бормикан Бойчибор ўзи?
Билсанг, хабар бергин, қалмоқнинг қизи.
Тўтиё айларам изингни тавоф,
Қўп ишларни қилдинг бизларга савоб,
Сен билсанг, сўзима бергайсан жавоб.

Бу сўзни эшитиб, шоҳнинг қизи ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Қўрганим йўқ, хоним, ўсган юртингни,
Нишонини айтай, билгин, отингни.
Отамнинг қўлида бир от турибди,
Оёғига темир парчин урибди,
Ул бўйнига чўяндан гул солибди,
Душман дейишиб отга азоб берибди,
Етти йилдан бери азоб кўрибди,
Ётиб туrolмайди, шундай бўлибди,
Хафа бўлиб бошин ерга солибди,
Жуда ҳам жонивор ғамгин бўлибди,
Қалмоқ кўпи шундан ҳадик қилибди,
Ўзбакнинг оти деб бари юрибди,
Хоним, отинг шу Чибор от бўлади,
Шундай бандда азоб кўриб турибди.
Ҳеч бир одам уни парвариш қилмас,
Қараб ҳеч ким унинг кўнглини билмас,
Ҳеч ким қараб унинг олдига бормас,
Ул азобдан, хоним, отинг қутулмас,
Билдим, унга ҳеч ким ему ўт бермас,
У банддан чиқмоққа қуввати келмас.
Кўрдим ўзи ҳайвон экан зўрабор,
Қалмоқ юртда от бўлмайди баробар,
Етти йилдан бери шундай бўп ўтар,
Азоб тортиб ётир отинг Бойчибор.
Кимники эканин нима биламан,
Гузарим тушганда кўриб қоламан,
Қўрганимни, хоним, айтиб бераман.
Ўз юртингда сен ҳам бексан, тўрасан,
Етти йилдан бери азоб кўрасан.
Ўзинг қандай бўлсанг, отинг ҳам шундай,
Қалмоқлар қилганди отингни андай.
Шул фикрда ул жонивор туради,
Етти йилдан бери азоб кўради.

Шунда Алпомиш бу сўзни эшитиб, Товкага бу сўзни тайинлаб турган экан:

У қалмоқлар мени банди қилгандир,
Маст қилиб қабохат кунлар солгандир,
Ўз отима судиратиб ургандир,
Олиб келиб чоҳ бошинда тургандир,
Чоҳга ташлаганин отим кўргандир,
У жонивор мени ўлди билгандир,
Менинг учун аза тутиб тургандир,
Ҳеч ким билмас аза тутган хайвонди!
Қулоқ сол, гул юзли, айтган тилима,
Исриқ нишон берай сенинг қўлинг,
Бориб тутат отим турган ерина,
Исим борсин Бойчиборнинг бурнина.
Сўнгра менинг тириклигим билади,
У отнинг зарбини қалмоқ кўради.
Айтганин бу Товкага беради.
Туриб Товка энди шундай йўл тортди,
Исирикни олиб таблага етди,
Қалмоқларга билдирмади, тутатди,
Тутаган бул ис бориб Чиборга етди,
Отнинг кўнгли анча равшан бўлибди.
Кўнглида Ҳакимбек келгандай бўлиб,
Ерга солган бошин баландга олиб,
Жониворнинг кўнгли равшан бўлади,
Бу таблада дувлаб хайвон кишнади.
Ғулу занжир майда-майда бўлади,
Бу парчиндан ўзин озод қилади,
Бу шаҳардан кишнаб кетиб боради,
Мурод тепа қараб энди жўнади.
Қалмоқ кўриб бари хайрон қолади,
Ўзбак оти нега бундай қилади?
Чокдан бу от кутурди деб юради,
Жондан тўйган бунга дучор келади.
Қалмоқ бари хайрон бўлиб қолади,
Ўрдасига Товка келиб туради,
Бу ишни қалмоқлар кимдан кўради?!
Бу безавон дувлаб кишнаб боради,
Зиндоннинг бошига бориб қолади.
Ҳаволаниб учган суқсур шайланди,
Қалмоқлар ичига ғамлар жойланди,
Саросима бўлиб бари ўйланди,
Кўринг назаркарда бекнинг Чибори,
Етти марта бу зиндонни айланди.
Ховирини паст қилиб шундай қаради,
Чоҳ тубинда Ҳакимбекни кўради,

Бекни тирик эканини билади,
Қуйруғин қўтариб, ўйин қилади.
Назаркарда кўринг энди хайвонди,
Қанча азоб, ғамдан қутулиб келганди,
Ҳеч азобни кўрмагандай бўлганди(р).

Ҳакимбек отнинг келганини кўриб, азизларни шафе келтириб, бу сўзни айтиб турган экан:

Азамат мард эдим, бўлмайин ночор,
Дўстга зор айлама, душманларга хор,
Шоҳимардон, шоҳи Кавсар йўл бошқар,
Алининг шогирди Бобои Қамбар,
Али билан йўлдош Молики аждар,
Раҳмат дарё тошар ул файзи саҳар,
Раҳматингдан мендай мискин умидвор,
Раҳмат дарёнг тоша тилар дарвишлар,
Садағанг бўлайин имом, чилтанлар,
Раҳм айлаб ёр бўлинг ночор қулларга.
Дунёдан ўтдилар ўн икки Аҳмад,
Жону дилман қилди худога хизмат,
Садағанг бўлайин Расул Муҳаммад,
Отингдан айланай Қозиюл ҳожот,
Ўлимнинг кечин бер, имонга қувват,
Аввал берган бош давлатинг — тансаҳат,
Шайтондан имонни сақланг саломат,
Ҳазрати Нўғой, Эр Бахшойиш ё мадад,
Мазгилинг Ғазира шайхи Худойдод,
Мерганларнинг пири Жамшиду Аҳмад,
Раҳм айлаб, ёр бўлинг ночор қуллара.
Умнатим денг, ё Муҳаммад Мустафо
Бировларинг шери даргоҳ, Босафо,
Садағанг бўлайин канизи даргоҳ,
Мазгилинг Машҳадда имоми Ризо.
Парпи ота мададкор, бир ҳиммат гузар,
Берса Новқа бунда мадад Боғмозор,
Оқтош тирғишлидир, бири Ёрмозор,
Ҳазрати Мирқуллол, биридир Қўчқор,
Авлиё, анбиё бўлинг мададкор,
Бў сўзни айтиб шунқор ҳожатин тилар,
Бир қаромат айланг, азиз чилтанлар.
Тор зиндонда худо деди, жилади,
Қулоч ёйиб ҳожатини тилади.
Ҳолиқсан, қаримсан, қаҳрингдан қутқар,
Қодир обло, ўзингдадир ихтиёр,
Шоҳизинда, эр Дониёр, пайғамбар,
Хўжаи Зумрати, Хўжаи Аҳрор,

Бобо якка пирсиз, эр Хўжамозор,
 Эшони сулик Сўфи Оллоёр.
 Манчил билан Хўжа Исҳок, бўлинг ёр,
 Қадамжойинг дейди Шахрисабз шаҳар,
 Садағанг бўлайин, Ҳазрати Лангар,
 Хўжа Юсуф Ҳамадоний, бўлинг ёр,
 Хўжа Аҳмад, Башир, Хўжайи Чорчинор,
 Комил пирлар, бўлинг энди мададкор,
 Бир назар айласа азиз чилтанлар.
 Бу сўздайтиб Ҳаким ўғлон туради,
 Бунинг йиғлагани қабул бўлади,
 Жамъи азиялларнинг руҳи келади,
 Чилтан келиб қўп тарбият қилади.
 Зиндон бўлганига етти йил ўтди,
 Энди олди бошдан ғаму кулфатди,
 Бекнинг оти бир ағанаб турибди,
 Қўл очиб чилтанлар дуо қилибди,
 От қуйруғи боз қирқ қулоч бўлибди.
 От қуйруғин у зиндонга солибди,
 Ҳакимбек белига бойлаб олибди.
 Жонивор зўр уриб шу замон тортди,
 Бойчиборга пирлар берди қувватди,
 Ҳакимбек у замон зиндондан чиқди.
 Дунёни кўргандай бўлиб қолади,
 Ҳакимбек отини тавоф қилади.
 Иккови айрилиб етти йил ўтган,
 Устида абзали эскириб битган,
 Абзали бир-бирига қовиб ҳам кетган.
 Айил-пуштанини отнинг бўшатди,
 Тери, шилтасини энди ушатди.
 Яланғочлаб жониворни қашлабди,
 Қашлагани отга ёқиб қолибди,
 Ўқраниб бул айлаиб турибди,
 От билан топишиб шукур қилибди,
 Қалмоқ халқи бул узокдан кўрибди,
 От олдинда кўрди, биров турибди.
 Қалмоқлар ботмайди, бўйлаб қаради,
 Боролмайди, бул узокдан кўради,
 Бир-биридан кўрдингми деб сўради.
 «От олдиндаги одамдай балодир,
 Мазмуни Алпомиш чиқиб қолади,
 Чикмаса, отнинг олдидаги ким бўлади?!»
 Қалмоқлар тўлигиб кўрқиб қолади,
 Шаҳарда тўплиғиб анча юради,
 Кўрмаганга кўрган хабар беради,
 Аравакаш яқин келиб қолади.

Меҳнат кўриб жуда азобни тортган,
Беш юз аравага тошини ортган,
Кичаб юриб бари йўлни тўзитган,
Яқинласа Алпомиш чиқиб ётган,
Кўрди шундай отини эгарлаётган.
Омон-эсон чикибди шундай полвон.
Чоҳ бошида Алпомишни кўради,
Билса, Зил тоғида деган айдахор,
Зиндоннинг бошидан пайдо бўлади.
Бирдан кўриб ғалжирашиб қолади,
Отни ташлаб бари қочиб боради,
Қалмоқшоҳга бориб хабар бермакчун,
Айтар сўзин билолмайин боради.
От-арава чўлда қолиб кетади,
Пиёдалаб шоҳ қошига етади.
Энди ўлдик деди, шоҳга боради,
Қалмоқшоҳга булар хабар беради:
— Зиндондан Алпомиш чиқиб қолибди,
Кўрдик бизлар от эгарлаб турибди,
Аравакаш кўриб хабар берибди,
Қалмоқ юрти ғалағул бўп юрибди.
Қарасанг, бир дамда келиб қолади,
Билгин, қалмоқ, юртинг вайрон бўлади,
Айдахордан чўртта ёмон балоди(р),
Харакат қил, ким баробар бўлади.
Уни кўриб келган биздай хизматкор,
Бевахм бўп турма, шоҳим, мукаррар.
Бу сўзни эшитиб қанча амалдор,
Карнай-сурнай бўлди юртига хабар,
Йиғилади шоҳдан инъом олганлар.
Шоҳига айтар у зиндондан чиқибди,
Чикқанини халойиқлар кўрибди,
Кўрганлари келиб хабар берибди,
Қалмоқ шоҳи анжом тузаб турибди.
Шу замонда қалмоқ подшо буюрди.
— Лашкар тузиб энди йўлга солинглар,
Бу шаҳарнинг атрофини олинглар.
Сиёсатман кейинга қайтаринглар,
Келса қайтмай туриб уруш қилинглар,
Қолмай, лашкар, энди равон бўлинглар,
Менинг амрим тутиб бундан бориңглар,
Ўзи кетсин, юртни кўриб туринглар.
Бу сўзларни айтди қалмоқнинг шоҳи,
Отланди анжомдор қанча сипоҳи.
Қалмоқ юртга шу овоза бўлади,
Байдок-байдок лашкар чиқиб жўнади.

Намоишга карнай тортиб,
Сиёсатга тўплар ортиб,
Шаҳарларни гумбурлатиб,
Қалмоқ лашкари жўнади.
Бари қалмоқ кўнглин бузиб,
Ҳар тарафга нома ёзиб,
Жўнади қалмоқ жам бўлиб,
Ҳар кўча аскарга тўлиб.
Жўнаётир баланд-пастда,
Саф-саф бўлган, даста-даста,
Хабар бўлиб чапараста.
Отли лашкар илгарида,
Пиёда аскар кейинида.
Ўнгу сўлни лашкар опти,
Бу шаҳардан чикиб бўпти.
Кейин қулоғига теккан,
Сўгин келиб қўшилаяпти.
Ҳали келган йўқ-ку ботир,
Лашкар қўниб, тикиб чотир.
Саф-саф бўлиб лашкар турди,
Шаҳар қўримоқчин бўлди.

Алпомишни кўриб, Алпомиш ҳам бу лашкарни билиб, ёв-
яроғини илми каромат билан чилтанлар бериб, уруш-яроғини
ғамлаб, отланиб, қалмоқларнинг устига бу сўзларни айтиб кела
берди:

Икки дунёда раҳбарим,
Марди майдоним, ё Али,
Изларам сиздан шафоат,
Чобук суворим, ё Али.
Йигит пири Шохимардон,
Мадад берса шери Яздон,
Тиларман қодир худодан,
Бу майдонда бергин омон.
Очилгайми менинг бахтим,
Бузарман қалмоқлар рахтин,
Сенинг чиққан тожу тахтинг,
Ё сеники, ё меники.
Йўқдир, қалмоқ пойимларинг,
Қўп юракда войимларинг,
Ўрдадаги ойимларинг,
Ё сеники, ё меники.
Хафа фалак солма зулм,
Бемаҳал етмасин ўлим,
Сўраб ётган катта элинг,

Ё сеники, ё меники.
 Кўрганда қолмас тоқатим,
 Кўп бўлди менинг меҳнатим,
 Сўраб ётган сенинг юртинг,
 Ё сеники, ё меники
 Бек Ҳаким зиндон бўлади,
 Эгам бизни қутқаради,
 Майдонда кимлар ўлади,
 Бу савашда ким қолади,
 Қолган бу ишни кўради.
 Ғамингни егин, қалмоқлар,
 Юртинг ўртада қолади.
 Бу сўзларни айтиб қайсар,
 Саф-саф бўп турди қалмоқлар,
 Бедов отга қамчи уриб,
 От қўйди шундай айдахор.
 Ярашиққа тикиб чотир,
 Ёлғиз от қўйгандир ботир,
 Хитойчалар патир-путур,
 Отилиб майдон ичинда.
 Кўрганларнинг ақли элтиб.
 Боз кўрсам деб бўлиб интиқ.
 Бу майдонда қора милтиқ,
 Отилиб майдон ичинда.
 Бедовга заррин айиллар,
 Бу ишга душман қойиллар,
 Шобгон милтиқ, жазойиллар,
 Тўп бузар майдон ичинда.
 От чопади алвон-алвон,
 Бандам деса қодир мавлон,
 Шундай қилиб бек Ҳакимхон,
 Қон тўқар майдон ичинда.
 Қилич келиб алаб-алаб,
 Олтин коса гулгун шароб,
 Ичилиб майдон ичинда.
 Бу майдонда бедов отлар,
 Айдахордай катта тўплар,
 Ишқирар майдон ичинда.
 Бир-бирига келиб ғолиб,
 Ботир уришмоққа толиб,
 Ҳаким ёлғиз уруш қилиб,
 Чиққан зиндондан қутулиб.
 Кўринг бундай валломатди,
 Мингандир Бойчибор отди,
 Ҳаким бекдир, тикка чопса
 Оғир сафни узиб кетди.
 Нечовга солиб қиличди,

Чапараста кесиб бошди,
Ёлғизман деб караб турмас,
Алпомиш танҳо савашди.
Бир нечанинг ақли шошди,
Ота боладан адашди,
Қўп қалмоқ билан уришди.
Заҳмат ўтиб жондан кечган,
Қиличидан қонни сочган,
Қўп қалмоқ билан санчишган,
Ўликларга ражир тушган,
Қалмоқ билан қўп суришган,
Ёлғиз юрибди Ҳакимхон,
Ён-ёғида қўпдир душман,
Сира парво қилмас султон,
Бермасман дейдику омон.
Қалмоқ келар тўғиб босиб,
Қайтмас майдонда савашиб,
Мард йигит дарёдай тошиб,
Бир нечанинг ақли шошиб.
Қайтма дейди қалмоқ бари,
Ўртага олар чувуллашиб,
Қайтмай саваш қилинг, дейди,
От қўя бер баринг, дейди,
Агар қайтсанг шўринг, дейди,
Ўласан бунда баринг, дейди.
Сўз айтиб қалмоқнинг шойи,
Ажаб қирғин бўлди жойи.
Илгарида соп ботирлар,
Совут-қалқон кийган қайсар,
Уруш майдонин ахтариб,
Булар бекка дучор бўлар.
Қўринг Алпомиш ишини,
Қандай ботир чиқиб қолса,
Қўймай кесади бошини.
От остида калла қолди,
Балки қалмоқ ўлжа бўлди,
Қора ерга қон тўкилди,
Қалмоқлар ўйланиб қолди,
Ўнгу сўлни туман олди.

— Билмаймиз бу қандай кунди(р),
Омон қолмоқ гумон бўлди,
Бизга охир замон бўлди,
Ёлғиз ўзбек ёмон бўлди,
Танҳо солди бу қирғинди.
Ёлғиз, қўп лашкардан қайтмас,

Бунга ўтмас тигу олмос.
Хеч парво қилмайди шағалмас(т),
Хеч одам баробар келмас,
Адо қилмай сира қўймас,
Баримизни қирмай тинмас.

Шуйтиб титрайди қўп душман,
Хар дара ўликка тўлган,
Бу орага қон тўкилган,
Қон билан кориблиб қолган,
Қайтмай Ҳаким қилиб майдон.
Кесилди душманнинг боши,
Сел бўлди қалмоқ кўз ёши,
Шулдир Ҳакимбекнинг иши.
Қалмоқ қўпдир, тоб беролмас,
Бунга рўбарў келмас,
Қўлида бор кескир олмос,
Сермаганда жон қутулмас.
Нечовларин чопиб ўтди,
Қалмоқ юртини бўзлатди,
Бундай юртни изиллатди,
Жуда қалмоқни қўрқитди,
Ушлаганин беркитди,
Ҳаким шундай чопиб ўтди,
Нечовлар ярадор ётди,
Бир хили бўлиниб кетди.
Майдон бўлса қўнглин хушлар,
Қўлида ўткир қиличлар,
Ҳанимнинг сирини фошлар,
Шундай бўлди бу урушлар.
От қўйишар якка-якка,
Тутуни чиқиб фалакка,
Сигиниб карим самадга,
Танҳо чопар қўп қалмоққа.
Хар тарафдан қамсаб келар,
Келганига қилич солар,
Қанчасини олдиға солиб,
Етганининг бошини олар,
Қочиб-қувиб уруш қилар,
Бунда ажаб қирғин бўлар.
Неча вақтлар уруш бўлди,
Жуда майдон туруш бўлди,
Ботирларга ҳўб иш бўлди,
Қўринг бундайин полвонди,
Сулатгандир неча танди,
Қалмоқларни тўплаб олди,

Кўп қалмоқлар қочиб берди.
Тоб бермас сиёсатига,
Тоқат қилиб туrolмайди,
Ҳақимбекнинг ғайратига.
Қочиб бораётир шошиб,
Шошгандан бир-бирин босиб,
Кейин қолсак ўлдик, дейишиб,
Бир балога қолдик, дейишиб,
Қочқинчи шаҳар борди.
Дўқондорлар анг-танг қолди,
Олд-ортига қарамайин,
Қочқинчилар ўта берди,
Бир нечалар сўраб қолди,
«Урушларинг қандай бўлди?»
Бир нечалар жавоб айтиб,
«Биздайин қочган қутулди,
Кейин қолган бари ўлди.
Қарамай йиққин дўқонди,
Тоза қувиб келиб қолди».
Қўринг энди Қалмоқ юрти,
Бир тўполон бўлиб қолди,
Қочқинчига шаҳар ичи,
Қолмай кўча тўлиб қолди.
Айтганидай қайсар Ҳақим
Ортин тўплаб келиб қолди,
Қочганини солиб қолди,
Теккан қалмоқ ўлиб қолди,
Жазосини кўриб қолди.
Қўлда қилич яланғочди (р),
Шаҳарга яқин етишди,
Тагин келиб қалмоқ билан
Шаҳар ичра аралашди.
Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,
Қонга тўлди ҳар бир кўча,
Бек Алпомишнинг зарбидан
Қолмади расталарда қосиббачча.
Тош кўрмаган гоҳ кўчалар,
Тош ўрнига бош кўргандир,
Сув кўрмаган гоҳ кўчалар,
Сув ўрнига қон кўргандир.
Ўлик айқашиб қолгандир,
Ададсиз қалмоқ ўлгандир,
Жуда ҳам тўплаб қиргандир,
Ачиниб бунда келгандир,
Етти йил азоб кўргандир,
Шуйтиб ўчини олгандир.

Ўлдирганди кўринганди,
 Чорси, регистон борганди,
 Мурдалар каш-каш бўлганди (р).
 Қилиб майдонда хурушни,
 Кўрсатади шундай ишни,
 Қайтмайин қилиб урушни.
 Майдонда ирғитди отди,
 Қўп қалмоқни изиллатди,
 Ёвга отини қаратди,
 Раббим деди, қилич тортди,
 Аламларни кесиб ўтди,
 Неча туғларни йиқитди,
 Қалмоққа ишни кўрсатди,
 Юрак-бағрини доғлатди,
 Хотин-кизини изиллатди,
 Зўрлигин полвон кўрсатди.
 Кулоқ сонг бекнинг тилига,
 Душман чиқолмас йўлига,
 Оралайди қайсардай бўп
 Бунда қалмоқнинг элига.
 Қалмоқлар қолмасини билди,
 Адади йўқ, қийраб қолди,
 Шундай ўсал ўйин бўлди.
 Сурхайил йўлиқиб қолди,
 Эна, деди бу бек Ҳаким,
 У айёрни ушлаб олди.
 Неча сўзни ундан сўрди,
 Ўларини кампир билди,
 Гапирмакка тили бўлмай,
 Ияги шақирлаб қолди.
 Қилич билан бошга солди,
 Уриб икки бўлак қилди,
 Шохнинг дарвозасига илди,
 Ҳаким шунча қирғин қилди,
 Алпларнинг авлодидан,
 Регистонга биров келди.
 Отини ўйнатиб турди.
 — Ўзбак шундай қиласанми,
 Сен ҳаммани қирасанми,
 Қўяр деб ҳам индамасам,
 Сира кетмай юрасанми?!
 Анқа полвон дейди мени,
 Жазонгни берарман сени.
 Мен алпларнинг авлодиман,
 Сенга бермасман-ку омон,
 Мен энди майдонга келдим,
 Қўтулиб кетмагинг гумон.

Ўлмай туриб илгаридан,
Кета берсанг бўйми сен ҳам.
Чиқиб калмоқнинг элидан,
Қутулмоғинг мушкул бўлди
Анқа полвоннинг қўлидан.
Бу сўзни эшитди Ҳакимхон,
Яқинлаб борди шу замон.
— Нима дейсан аҳмоқ душман?
Тентак бўп чиқдинг элингдан,
Ҳеч иш келмайди қўлингдан.
Бек Алпомиш дейди мени,
Ким тентак қип юборди сени.
Ҳолинг билиб жўн юрмаган,
Умрида майдон кўрмаган,
Ўз ўйинда лофчи бўлиб,
Сен бачағар эл кулдирган.
Жондан кечсанг, мана майдон,
От чачасидан қизил қон,
Армон билан ўлдинг душман,
Хоҳи юр, хоҳи пушаймон.
Ботирман деб элда юрган,
Кўчада одам кулдирган,
Ботирсан сен, тентак қилган,
Ўлар вақтинг яқин келган,
Ажал сени шердил қилган,
Шуйтиб сен майдонга келган.
Бу сўзни айтди Ҳакимхон,
Сўз айтади калмоқ душман:
— Ўзбак, сендан кам эмасман,
Сира дамингни емасман,
Мен сени одам демасман,
Ҳолинг билгин, кетгин, ўзбак,
Мен сенга омон бермасман,
Ўлдирмай сира қўймасман.
Ўз юртингни кўролмассан,
Мендан омон қололмассан.
Аввалдан индамай турдим,
Қоражон дўстисан билдим,
Шуйтиб сени хурмат қилдим.
Бекор кўп одамни кирдинг,
Ҳолинг билиб кетгин, ўзбак,
Бу Анқага дучор бўлдинг,
Қочмасанг, бил, тайин ўлдинг.
Бу сўзни айтди Анқа полвон,
Сўзига кулди Ҳакимхон,
Бойчиборга қамчи уриб,
Қошига борди ул замон.

Анқа отга қамчи чатди,
Калтак билан солиб ўтди,
Ҳакимга қор қилмай кетди.
Суғуриб кескир пўлатди,
Отни қимсиб сермаб ўтди,
Онинг бошин олиб кетди,
Анқа полвонни сулатди,
Дўстаман бўп ерда ётди,
Бир лоф билан ўлиб кетди.
Қўп ўлгандир қалмоқ гачча,
Холин билмай ўлди неча.
Нечовлар майдонда турди,
Қиличнинг дамида ўлди,
Қалмоқ шоҳи яқин келди.
Тойчи қалмоқ юриш қилди,
Ўзи тушиб уруш қилди,
Ботирлари гирдин олди,
Бир-бирига найза солди.
Неча найза ғорат берди,
Шундай ажаб уруш бўлди,
Қалмоқшоҳнинг билмагани билдирди,
Қалмоқнинг шоҳини Ҳаким ўлдирди,
Қолганини айтганига қўндирди.

Бек Алпомиш Қалмоқшоҳни ўлдириб, қалмоқларнинг захрасини олиб, сиёсат қилиб юриб эди. Бир ерда Кайкубод йўлиқиб қолди — Кайкубод, сен зиндонда бизга қўп хизмат қилдинг. Қалмоқшоҳни ўлдирдим, шу юртга сени подшоҳ қилиб, Қалмоқшоҳнинг кизи Товкани сенга олиб бериб кетаман. Қалмоқлардан давлат қайтди, навбат бизга етди. Сенинг ўлдирганинг ўрол, сўйганинг ҳалол. Қалмоқларнинг кўзича сен мендан зўр бўлгин, қандай сиёсат қилиб гапирсанг, мен кўнглимга оғир олмайман, — деди.

Бу сўзни айтиб, қалмоқларни замлаб турди, билмаган киши бўлиб, таёғини судраб, Кайкубод бориб қолди. Буларнинг ваъдасидан қалмоқларнинг хабари йўқ эди. Кайкубод сиёсат қилиб, Ҳакимбекка қараб, бир сўзни айтиб турибди:

Ёш ўғлонсан, сенинг ишларинг бекор,
Қалмоқшоҳ нимага бўлди гуноҳкор,
Армон билан ўлган қанча қалмоқлар,
Ҳар билагим енгга сизмас, зўрабор,
Менинг билан ҳеч қим бўлмас баробар,
Мунча ғавғо бир ўзинга не даркор?!
Ёлғизсан-ку, қиладиган ишим бор.
Кайкубоднинг айтган сўзи бул бўлар,
Аччиғлансам мен қиларман ишингни,

Танимайсан мендайгаччоқ¹ кишингни,
 Таёқ билан қилайинми ишингни?!
 Шундай қилиб ётир энди сиёсат,
 Билса ҳам билмамиш бўлди валломат.
 Гапига қалмоқлар ҳайрон қолади,
 «Шўрли чўпон нега бундай қилади,
 Бир урса бу бойқиш тайин ўлади,
 Ҳолин билмай сиёсат қип келади».
 Кўтарилиб Кайкубод дўқлаб туради:
 Одамман деб ўз бошингга юрибсан,
 Одамингга йўлиқмай маст бўлибсан.
 Бу сўзларни айтар Кайкубод ночор,
 Нима гуноҳ сенга қилди қалмоқлар.
 Тўкибсан кўзидан селоб ёшини,
 Сен кесибсан Қалмоқшоҳнинг бошини,
 Сулайтиб талайнинг гавда-лошини,
 Сен кўргин-да мендай чўпон ишини.
 Аччиғлансам билганимдай қиларман,
 Отингни олиб сени бойлаб оларман,
 Ўлмай кетгин, сенинг ишинг қиларман.
 Қалмоқнинг юртида сенга нима бор,
 Сенга жуда ҳазил бўпти қалмоқлар,
 Янги хабар билиб келди мендай зўрабор,
 Яхшиликман айтган сўзим шул бўлар.
 Кайкубод сенинг ҳолинг билади,
 Ёлғиз дейди, жомбослигинг қилади,
 Бўлмаса қўлингдан нима келади,
 Бу Кайкубод қаттиқ кунни солади.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Кайкубодга бир сўз айтиб турган экан:

Мунча ҳам қилмагин менга сиёсат,
 Сени кўриб қолмас танимда тоқат,
 Зўрлигинг оламга машҳур, Кайкубод,
 Сенинг зўрлигингни қалмоқ билмади,
 Билиб сени бунда писанд қилмади.
 Сенинг зўрлигингни ўзим биламан,
 Зўрлигингга қойил бўлган тўраман,
 Сени орқа қилиб бунда юраман,
 Орт-сиртингдан кўп ҳимоят қиламан,
 Бу хизматни сеники деб тураман.
 Нима деб зарб қилсанг, мен ҳам кўнайин,
 Зўрлигингга сенинг қойил бўлайин,
 Нима десанг айтганингни қилайин,
 Шоҳ қизи Товкани олиб берайин,

¹ Мендайин, мендайчанги.

Шул шахрига сени подшо қилайин,
Мен ҳам сенинг хизматингда турайин.
Ғанимни ўртайди бул сиёсатинг,
Ҳар кимча бор бул Қайқубод ғайратинг.
Шомиён қайтариб, дўқлаб келасан,
Аччиғлансанг тоғни талкон қиласан,
Сиёсатман бежой дўқлаб келасан.
Бу сўзларни айтиб турган валломат,
Қалмоқлар устида неча аломат,
Бу сўздайтиб тури номдор Қайқубод:
— Ёш ўғлонсан, сен ҳам мени биласан,
Ўзингни сен менга яқин қиласан.
Сенинг сўзинг кулоғимга олайин,
Товка ойимни дарров оп бер, кўрайин,
Бўлмаса мен билганимдай қилайин,
Ҳозир сенга омон бериб турайин,
Қанча қалмоқларни нобуд қилибсан,
Қани сенинг охирингни кўрайин.
Бу сўзларни айтибди Қайқубод,
Алпомиш югуриб қилади хизмат,
Ҳайрон қолди қараб турган жамоат.
«Бу қандай гап бўлди, чўпон азамат,
Юртдан ўтган ботир қилади хизмат.
Товба денглар, бу иш қандай аломат.
Илгаридан Қайқубодни билмабмиз,
Зиндондан чиққанда хабар бермабмиз.
Биз бурундан шохга куёв қилмабмиз,
Қайқубодни олдимизга солмабмиз.
Чўпон деб билмабмиз бундай кишини,
Энди кўрдик Қайқубоднинг ишини.
Қайқубод бунчалик, англамай қолдик,
Биз ишни ўтказиб пушаймон қилдик,
Айтганига кўниб ўлмайин қолдик.
Ўзбак бизга ўзбаклигин қилибди,
Қайқубод олдинда забун бўлибди,
Хўп дейди, югуриб хизмат қилибди».
Бу сўзни ўйлаб шивирлашиб юрибди.
Қайқубоднинг айтганини билади,
Қайқубодни подшо қилмоқ бўлади,
Ҳаммаси хуш кўриб, ани холади,
Қайқубод зўр дейди, аҳмоқ бўлади,
Бек Ҳакимнинг айтганини қилади.
Билмай турганига ани билдирди,
Майдон қилди, кўп қалмоқни ўлдирди,
Қолганини ихтиёрга кўндирди,
Қайқубодни мунда подшо кўтариб,
Қалмоқнинг юртида тахтга миндирди.

Эр Кайкубод мунда подшо бўлади,
Етим-новча қанча чўпон келади,
Келиб Кайкубодни шундай кўради,
Жўралари қуллуқ бўлсин қилади,
Тахтга чиқиб бир-бирини сўради,
Товкани айтдириб Ҳаким келади,
Алпомишдай бекдан хабар борган сўнг,
Ўрдада Товкада тоқат қолмади,
Борган хизматкорман бирга жўнади.
Бек Алпомиш йўлга қараб турар, деб,
Ҳаялласам менга интиқ бўлар, деб,
Ўз кўнглида юрар мени олар, деб,
Ҳаялласам балки кўнгли қолар, деб.
Хабар эшитгандан туриб жўнади,
Канизларман бирга-бирга келади.
Келаётир кўнглин хушлаб,
Ўн канизи йўлни бошлаб,
Ўн канизи пўш-пўшлаб,
Ўн канизи зулфак ташлаб,
Ўн канизи белин ушлаб,
Неча қизлар ўйин бошлаб,
Бир-бирининг вақтин хушлаб.

Товка пойтахт остига, Алпомишнинг қошига келди. Алпомиш
Товкага қараб, бу сўзни айтиб турибди:

Сўзимни эшитгин гул юзли дилбар,
Неча вақт зиндонда бўлдинг хизматкор,
Сўраганим хизматингнинг ҳурмати,
Сўрамасам, сенда қанча ихтиёр?!
Ҳурмат қилиб сенга айтар арзим бор,
Юрт эгаси кўргин Кайкубод номдор,
Отангнинг ўрнига подшо бўлдилар,
Қандай бўлса шоҳни қилгин ихтиёр.
Ўз жонингга зинҳор қилма зулмни,
Унутма аввалдан харидорингни,
Бериб юрган ул ҳам қалин молингни,
Қабул тутгин аввал кўрган ёрингни,
Миндириб ушлатган сағирларингни,
Қараб кўргин подшо бўлган зўрингни,
Қабул қилгин қўй боқар чўпонларингни.
Серкани оп бориб, ваъда қиласан,
Кўнгли борди, пулни туртиб берасан,
Ул олмоқчин, сен тегмоқчин бўласан,
Бир-бирингга етолмайин юрасан,
Энди билдим, сен уялиб турасан,
Биринг қочсанг, биринг қувиб кўрасан,

Бек Кайкубод хоннинг ақлин оласан,
Энди нега сен индамай турасан,
Ота давлатинда ўйнаб-куласан,
Гапнинг тозасини шундай биласан.
Кайкубодга сенинг тегмагинг даркор,
Икковинг ҳам бир-бирингга интизор,
Ошиқларнинг сўзи шундай жапс келар.
Сени излаб келган олис элидан,
Чиқиб келган Чин-Мочин мазгилидан.
Сенинг ишқинг буни чўпон қилганди (р),
Қабул қилиб сура бергин давронди.

Шунда бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Товка ойим ўпкалаб,
бир сўз айтиб турган экан:

Кеча-кундуз яратганга фифон қип,
Зиндон ичра ўлар дедим ғаминг еб,
Сенинг учун қуйруғима кўсов еб,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Дол гарданга тилла ҳайкал тоққаним,
Ошиқни қуйдириб қошим қоққаним,
Қуйиб кетди зиндон ичра боққаним,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Раҳминг келмай кўзда қонли ёшима,
Хафа фалак оғу қўшди ошима,
Понза рўмол пириллайди бошима,
Машат ўсма хўп ярашар қошима,
Бегижон, чиқмадинг қордай тўшима,
Мен қойил бўлмадим сенинг ишингга,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Ўз юртингга олиб борсанг, бўлмайми,
Бир хизматкор мендай ойим юрмайми,
Мени элтиб чўри қилсанг, бўлмайми,
Йўқса, хоним, бошимни олсанг, бўлмайми,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Товка ойим сенинг холинг билади,
Ёмон кунда кўп хизматлар қилади,
Охирда хизмати тухмат бўлади,
Сендай хоним ёмон калга унади.
Туриб ўйланг, шунга тексам бўлами,
Шуни билан Товка умр кўрами,
Хоним, шу гап ўзингга эп бўлами?!
Бу сўзни айтиб Товка хафа бўлади,
Алпомишдан гина қилиб туради.
Эр Кайкубод подшо бўп шундай қаради,
Ойдай Товка қабул қилмай туради,
Сўйласа, сўзига қулоқ солади,

Бу ишларни эр Кайкубод билади,
 Бек Алпомиш бунн зўрлаб туради,
 Тегмайман, деб Товка хафа бўлади.
 – Зўрламагин, қандай қабул қилайин,
 Шу калга текканча мен ҳам ўлайин,
 Ўлдирмасанг, сира бунга кўнмайман.
 Бу ишларни билди номдор Кайкубод,
 Подшо бўлиб муна юртда туради,
 Бирор қорсон иссиқ сув келтиради,
 Бошини қорсонга солиб туради.
 Қотган жумур ивиб тушиб қолади,
 Асли кал эмасди, шундай бўлади.
 Жумур қоплаб сурати кал юради.
 Асли ўзи Чин-Мочиндан келади,
 Товканинг ишқида кал бўп юради,
 Жамоли оқшомни ёруғ қилади,
 Кокиллари оч белига келади.
 Товка ойим кўнмай шундай қаради,
 Кайкубоднинг жамолини кўради,
 Кўрган вақтда бу ишқибоз бўлади,
 Товка ойимнинг онги кетиб қолади,
 Товканинг кўнглига шу гап келади:
 «Курсин Алпомиш, кўпол, балоди(р),
 Кўнглимдаги Кайкубоддай тўради(р).
 Устима кийганим яшил-кўк эди,
 Мени деб ўз юртидан кеб эди,
 Аввалдан-охир кўзима босганим,
 Ростин айтсам, Кайкубоддай бек эди.
 Давлатимдан адас-кимхоб, қияман,
 Ҳақдан келган ишга бўйним ияман¹,
 Алпомишга теккин деса, қуяман,
 Юрт эгаси Кайкубодга теяман².
 Боғбон бўлиб қизил гулни тераман,
 Давлатидан шолдам қийиб юраман,
 Ростин айтсам Кайкубодга тегаман,
 Ота юртда ўйнаб-қулиб юраман.
 Илгаридан ўзим ошиқ бўламан,
 Ноз қилиб неча сўз айтиб қўраман.
 Ҳазиллаб айтганим оғир олмасин,
 Гина қилиб мендан кўнгли қолмасин.
 Бу сўзларни айтар мендай ойимча,
 Изимни кўзига суртар бир неча,
 Кўнглимдаги Кайкубоддай беквачча,
 Ўйнаб-кулсак икковимиз ҳар кеча.

¹ Эгаман.

² Тегаман.

Жилва қилсак, бекнинг ақлин оламиз,
Қўл ушлашиб сайил бокқа борамиз,
Қочиб-қувган ерларимиз кўрамиз,
Шундай бўлиб ўйнаб даврон сурамиз,
Дунёнинг кўтига шуйтиб урамиз,
Канизларни биз хизматга соламиз,
Кайқубоддай бекни қабул қиламиз».

Бу сўзни шул замон Ҳакимбек билди,
Кайқубод жамоли ақлини олди,
Кайқубодга Ҳакимбек тўғри қилди,
Қиркин қизи билан Товка ўтирди.
Подшо бўлиб унда Кайқубод турди,
Билса ҳам билмамиш бўлиб ўтирди.
Шундай қараб энди қизларни кўрди,
Алпомишга қараб энди гапирди:

— Бу қизлар нима сабабли келди,
Не ҳожати бордир, нега ўтирди?
Хаёл қип сўрадим бир арзга келди,
Хон Алпомиш анга дардин гапирди:
— Шохнинг қизи сизга интиқ бўлибди,
Сизни ихтиёр қип бунда келибди,
Айтганини эр Кайқубод билибди,
Товкайимни базур қабул қилибди,
Бек Алпомиш никоҳ қийиб берибди.
Эр Кайқубод бунда даврон суради,
Никоҳ қийиб Товкайимни олади,
Шу кун ўтиб энди кеч бўп қолади,
Кеч бўлди, ўрдага бирга боради,
Бек Алпомиш пойтахтда туради.
Товкаман Кайқубод суҳбат қуради,
Тонг отганча бирга ўйнаб кулади,
Жойи орастада шундай туради,
Бир-биридан бунинг кўнгли тўлади,
Икковининг кўнглидаги бўлади.
Худонинг тақдири шундай келади,
Чўпон бўлиб шохнинг қизин олади.
Шоирлар айтади шундай маърифат,
Тағи келган бунга айёми давлат,
Товка билан ўйнаб-кулиб кўп суҳбат.
Банда кўнар худо қилган ишига,
Кайқубод қўл солар қордай тўшига.
Эрта-мертан тонглар отиб келади,
Ойдаи Товка бу ўрдада қолади,
Эр Кайқубод пойтахтга жўнади,
Келиб пойтахтга чиқиб туради,

Алпомишман бир ерда ўтиради.
Кагта-кичик қолмайн жийдиради,
Ногора-сурнайин ҳам қўйдиради,
Хар тарафга чопиб жарчи боради,
Энди замон Кайқубодга қолади.
Эълон қилиб юртга хабар беради,
Юрт Кайқубодники бўлди, билади,
Хаммага халойиқ маълум беради,
Қалмоқшоҳ ўрнини чўпон сўради,
Мамлакатни бибишчилик қилади,
Алпомишдан одамлар хавф қилади,
Кайқубод ишига рози бўлади.
Хаммани чақиртиб йиғиб олади,
Товкойимга тўй бошламоқ бўлади,
Халойиқ, юртларга хабар боради.
Юрт-умаро келди шундай йиғилиб,
Келганлар шул замон бир-бирин кўриб,
Оёқ остда қолиб эди Бойсари,
Хар на бори давлатидан айрилиб,
Одамларман бу ҳам қўшилиб келади,
Бойсарини бек Алпомиш кўради,
Кулоч ёйиб тахтдан тушиб жўнади,
Бир-бирини кўриб бўзлаб жилади.
Кайқубод Бойсари хизматин қилган,
Ўғли бўлиб маконида кўп юрган,
Неча йил қўй боқиб уйида юрган.
Бойсарини кўриб кўзин ёшлади,
Ота деди, оёғига ташлади,
Бойсарининг билагидан ушлади,
Ота деди, бунинг кўнглин хушлади.
Алпомишни босиб энди бағрига,
Бойсарининг йиғлаб кўнгли бузилди,
Қайта бошдан жигар-бағри эзилди:

— Етди бир облога менинг нолам, деб,
Яна обод бўлар кулбахонам, деб,
Шукрилилло, кўрдим сендай болам, деб.
Худойим бергайда барчага дармон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдан бефармон,
Омон-эсон сени кўрдим Ҳакимхон,
Кетди юрагимдан менинг юз армон.
Сен кетган сўнг қонлар йиғлаб қолганман,
Барча давлатимдан жудо бўлганман,
Кўп йиғлаб кўзимни хаста қилганман,
Шукрилилло, муродимга етишиб,
Қайта бошдан, болам, сени кўрганман.
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Энди кетди Бойсарининг армони.

Бу сўзларни хон Бойсари айтади,
Неча йиллар менда йўқди ихтиёр,
Ҳамма нарсам менинг олди қалмоқлар,
Мен ҳам сендай бу юртларда хору зор.
Талон қилиб олган ҳарчанд молимни,
Ҳеч қалмоқ сўраган йўқди ҳолимни,
Қўрдим мен ҳам сендай жону дилимни,
Эсима олмайман кирдикоримни.
Элда колган унда қариндошларимни,
Қўрсам бир муштипар Барчиндай ночоримни.
Мусофир бўп бу элларда юрарман,
Мен ҳам nasib этса, бориб қўрарман.

Бу сўзларни хонга Бойсари айтди,
Бир-бирига айтган сўзи бас бўпти.
Бойсарини пойтахтга чиқариб,
Эр Кайқубод иззат билан турибди,
Тонг отганча югуриб хизмат қилибди.
Бойсарининг шундай ҳолин билибди,
Олиб у Кайқубод хатни кўрибди,
Подшоликка ўтган шўрли молини,
Ул хатдан ўчириб унга берибди.
Шу Бойсари қадимгидай бўлибди,
Мол боқар барига хабар берибди,
Молига Бойсари эга бўлибди,
Бор давлати бу қўлига келибди,
Ҳудо тағи бу ёзганга берибди,
Қариганда шодмонликни кўрибди,
Эли-халқ йиғилиб бунда турибди.
Неча кун тўй бериб бу ерда турди,
Эли-халқ Кайқубод ишини кўрди.
Тўй тарқади, элат мазгилига қайтди,
Бойсари ҳам туриб уйига кетди,
Шаҳар ичи хизматида турибди,
Бек бўлиб Кайқубод ишни қилибди.
Халқ эшитган бундай беклар сўзини,
Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,
Сарғайтирган душманларнинг юзини,
Кайқубод олгандир шохнинг қизини.
Мунда суҳбат охир бўлиб қолади,
Куннинг ўзи айни пешин бўлади,
Кайқубод ўрнидан сачраб туради,
Алпомишнинг қўлин бойлаб олади.
Юр буёққа, деди, туртиб ҳайдади,
Пешин вақтда боз зиндонга тайлади.
Мўни кўриб ҳамма ҳайрон қолади,

Чўпонхоннинг иши қандай бўлади?!
Шунча юртнинг додин берган Алпомиш,
Кайкубоддан бундай зарбни кўради,
Шуйтиб ҳукмини жори қилади.
«Бу хонимиз жуда муғум, балоди(р),
Қандай душман бўлса додин беради».
Ҳеч бир одам буни синаб билмади,
Шу хиллани бунда беклар қилади.
Қолган қалмоқ мазгилига боради.
Яна окшом саҳар вақтда етишиб,
Қалмоқлар бу ишга ақли шошиб,
Кетди мазгилига бари ўйлашиб.
Ҳайрон қолди, мазгилида маслаҳат:
«Кайкубоднинг иши ажаб аломат.
Ҳеч буни одам синаб бўлмади,
Алпомиш бу хонга ҳарба қилмади,
Қайта бошдан яна чоҳга тайлади».
Қалмоқ юрти бари қойил бўлади.
Синосиб бўп энди одамлар ётди,
Эл тинчиди Кайкубод туриб кетди,
Зиндоннинг бошига у замон етди,
Бориб чоҳда Ҳакимбекни кўрибди.
От-анжоми билан бориб у хонни
Зиндондан чиқариб энди олгандир,
Қалмоқ бари сўнгра сени қўймас, деб
Маслаҳатман шу хиллани қилгандир.
Бу қалмоқлар яна диндан қайтар, деб,
Булар кўпдир, хўп зўрликни қилар, деб,
Зўрлик қилиб сендан юртни олар, деб,
Шундай қилсанг бари ботмай қолар, деб,
Сенга қасд қилолмас, қойил бўлар, деб
Шу хиллани мунда беклар қип эди,
Қалмоқ бари айтганидай бўп эди,
Душман бўлса тоза қўрқиб қоп эди,
Алпомишдан Кайкубод баланд деб эди.

Шуйтиб зиндондан чиқариб олиб, бир-бирининг холини сўра-
шиб, хўшлашиб, Алпомиш бу сўзни айтиб турган экан:

Мен кетарман энди юртимни излаб,
Бу жароҳат менинг бағримни тузлаб,
Гоҳ ерларда кетсам бўтадай бўзлаб.
Неча ой, неча кун йўлда юрарман,
Ўлмасам бир куни элга борарман,
Элда бўлсам сени сўраб турарман,
Қалмоқ қайтса, хабар берсанг, келарман.
Қўп қилган қалмоқлар менга зулмни,

Мен биламан сенинг бунда ҳолингни,
Сўраб тургин адолатман элингни.
Бурилмайман, мен юртимга кетаман,
Қўнғлимда борини сенга айтаман.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмасин,
Обло сенинг ақли-хушинг олмасин,
Мен кетган сўнг айтган сўзим қолмасин.
Бир кун боргин Бойсарининг қошига,
Насихат қил, кетсин денги-дўшига.
У қурғурнинг гапман ақлин олгайсан,
Алдаб-сулдаб уни йўлга солгайсан,
Менинг айтган сўзим шундай билгайсан.
Ўз юртимга мен ҳам бекман, тўраман,
Ота-энам мен эсима оламан,
ЕТТИ йил бандилик захмин қўраман.
Ким бор, ким йўғини борсам биламан,
Элидан айрилган лочин бўламан,
Парвоз қилиб мазгилима қўнаман,
Хар на бор сўзимни айтиб бераман.
Мард тушмасин айрилиқнинг ҳилига,
Бойсарини юбор Қўнғирот элига,
Бориб юрсин яна ўзин тенгига.
Кетсин, Бойсарининг бунда кими бор,
Эр Кайқубод сенга сўзим шул бўлар,
Албатта Бойсарини элига юбор.
Оҳ тортганда қўздан оққан ёш энди,
Узоқ йўлда бордир қариндош энди,
Биз кетармиз Бойсин музофотига,
Эр Кайқубод, кадрдоним, ҳўш энди.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Кайқубод ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Фалак урмай боғда гуллар сўлмасин,
Кетганингни бу қалмоқлар билмасин,
Оқшомлаб кет, сира қалмоқ билмасин.
Қалмоқ билса, билмаганим билдирар,
Қаватимда қўп қалмоқдан амалдор,
Диндан қайтиб, мени бадбахт ўлдирар,
Оқшом юр, қўрмасин сира бадбахтлар.
Подшо бўп сўрайман қалмоқ элини,
Билмас қалмоқ мусофирнинг холини,
Мен биламан қалмоқларнинг феълини.
Бу сўзларни айтдим сенга валломат,
Қалмоқлар иттифок, қилар маслаҳат.
Бу ҳийлани билса ақлимни олади,
Қайта бошдан каттиқ кунни солади,

Менга маълум, кўп маслаҳат қилади.
Мени билар, сендан кўркиб туради,
Билмаса, зиндонда дейди, юради.
Соғ-саломат боргин сендай азамат,
Элингни кўргайсан соғу саломат.
Худойим кечиргай қилган хатонгни,
Бориб кўргин сен ҳам эна-отангни.
Зиндон ичида қора қилган дилингни,
Бегим, бориб кўргин Барчин гулингни.
Бошингда пирпирлаб шолдан желагинг,
Қарчиға чангалли, йўлбарс билагинг,
Майдонга кирганда қоплон юратинг,
Сен ёндириб менинг ўчган чироғим.
Омон-эсон ўйнаб-кулиб элга бор,
Элу юртинг обод бўлар кирдикор,
Жиловдоринг бўлсин имом, чилтанлар,
Аввал обло, дуюм наби бўлсин ёр,
Кетар бўлдинг, ўзингдадир ихтиёр.
Омин обло деди, облоху акбар,
Шу замон хўшлашиб ул файзи сахар,
Кўринмайин қайтди Кайқубод ночор,
Розилашиб жўнаб кетди зўрабор,
Алпомиш зиндонда, деди қалмоқлар.
Иккови бирикиб хилла ишлатди,
Алпомиш оқшомлаб юртига кетди,
Кайқубод подшо бўп юрт сўраб ётди.
Хар замон қалмоқлар қилар маслаҳатди:
«Бул ҳам бир ўлчовли Кайқубодди,
Қўлдан олсак муна қалмоқ элатди».
Қилади қалмоқлар бул маслаҳатди,
Бир нечаси шундайин жавоб айтди:
«Бил энди Алпомиш зиндонда ётди,
Қилманглар аввали бу маслаҳатди.
Маслаҳатинг бул Кайқубод билади,
Зиндондан чиқариб олиб келади,
Ундан кейин жонзод қолмай ўлади».

Кайқубод подшолик қилиб, бу мамлакатларни сўраб турди.
Қалмоқ катталари неча мартаба маслаҳат қилиб кўрди, Алпомиш
зиндонда, деб хавфсираб юрди. Подшодан амр бўлмаса, ҳадди
йўқ бориб зиндонни кўрмакка, бориб-бориб булар ҳам босилиб
кетди.

Ана энди Алпомишнинг элга қайтиб, йўлларда бу сўзларни
айтиб бораётгани:

Етти йил зиндонда ётдим,
Тинмай йилаб жафо тортдим,

Шукур ҳақнинг даргоҳига,
Кўрмагандай бўлиб кетдим.
Мен зиндондан озод бўлиб,
Қалмоқларга киргин солиб,
Кайқубодни подшо қилиб,
Энди ўз элима қайтдим.
Илгарида ғамсиз бошим
Неча йил ғамхона бўлди,
Хафа фалак зулмидан
Етти йил ғамликни кўрди.
Ҳозир ғамдан озод бўлиб,
Бораман юртим ахтариб,
Гоҳи хафа, гоҳи тошиб,
Душманман қайтмай савашиб,
Года диққатлигим ошиб,
Бораман ўтдай туташиб.
Йўлни юриб, ақлим элтар,
Қандай бўлди ўсган эллар,
Кўрганим йўқ ул мазгиллар.
Тушда кўргандайин бўлди
Бек бўп юрган Қўнғирот эллар.
Остимда назари Чибор,
Силтаб юргин сен жонивор,
Олис йўлда ўсган эллар.
Бу сўздайтиб кичар шунқор,
Қалмоқнинг юртидан чиқиб
Кетганди шундайин қайсар.
Эсиз, менинг ғамсиз бошим
Ғамхона бўлди, найлайин,
Хафа фалак, зулминг билан
Гул юзим сўлди, найлайин.
Устимиздан ўтган ойлар,
Юрагимда оху войлар,
Саржиғали маҳин жойлар
Жиғадор бўлди, найлайин.
Қолиб кишининг юртига,
Куйиб айролиқ ўтига,
Икки кўзим элатима
Термулиб борди, найлайин.
Мен бораман юртим йўқлаб,
Кеча-кундуз бағрим доғлаб,
Бораман элни сўроқлаб,
Оҳ уриб юрдим, найлайин.
Тоғлар азиз бўлар туман бўлмаса,
Йўллар азиз бўлар қарвон юрмаса,
Боғлар азиз бўлар боғбон бўлмаса,
Мулки хароб бўлар султон бўлмаса,

Менда қарор қолмас элни кўрмаса,
Сўрагани ҳеч бир одам бўлмаса.
Бораман оҳ тортиб узоқ йўлларда,
Юраман мен ҳам бу сувсиз чўлларда.
Гул кетар бўлса гулистон эранар,
Шаҳар вайрон бўлса султон тебранар,
Мол борида ҳамма одам дўст эди,
Бошдан давлат қайтса тукқан эранар.
Эли-халқим, қандай бўлди кирдикор,
Шоҳ эдим, бундайин бўлганман ночор.
Асқар тоғи туманмикан,
Мен билмайман бу йўлларда,
Ота-эна омонмикан?!
Кўрганим йўқ Кўнғирот эли,
Қадимгидай замонмикан?!
Қадрдон беклар бормикан,
Барчин гул бизга зормикан,
Кўргани интизормикан,
Ҳамма қадрдон бормикан?!
Бу йўлларда бўлиб хуррам,
Қадрдондан ўлган бўлса,
Кўрмай қолсам менга мотам.
Бу сўзларни айтар шункор,
Гумбурлайди тоғу тошлар,
Суриб боради Бойчибор.
Гоҳ изиллаб олиб кетди,
Чочасидан ерга ботди,
Теккан тош чакилиб кетди,
Тупрокни туёқдан отди,
Бир ўзида кўп одамдай,
Орқасини тўзон тутди.
Ўйнатди Бойчибор отди,
Неча ул тоғлардан ўтди,
Бойчиборга камчи чотди,
Излади Бойсин элатди,
Йўлларнинг танобин тортди.
Хайвонзот қилиб ғайратди,
Эсига олар юрган юртди,
Кеча-кундуз бирдай кетди,
Кўрсам дейди элу юртди,
Шуйтиб Алпомиш йўл тортди,
Минган оти қоқиб кетди.
Юриб келган узоқ юртди,
Неча тоғдан турмай ўтди,
Неча ой, неча кун йўлда,
Тинмайин энди йўл тортди,
Олатоққа бугун етди,

Кўргандир Бойсин элатди,
 Тоққа чиқиб шундай қараб турибди,
 Ёйлаб ётган Бойсин юртин кўрибди.
 Элатини кўриб кўнгли бузилди,
 Кўздан ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди:
 «Етти йил бу юртдан ризким узилди,
 Ўлмаб эдим, тағи кўрдим бу элди».
 Бу сўзни айтиб тоғ бошида туради,
 Ўз юртини кўриб кўнглин бўлади.
 Эли-халқи қандай бўлган билмади,
 Сўрай деса ҳеч бир одам бўлмади,
 Бу сўзни ўйлаб аста-аста боради.
 Бир тўп карвон Кўнғирот бетдан келади,
 Юк ташлашиб тоққа карвон кўнади,
 Карвондан сўрай деб отни буради,
 Неча гапни ўйлаб кетиб боради,
 Карвонлар қошига етиб боради.

Карвонлар янги юкни тушириб, оёғини узатиб, бир хили
 ёнбошлаб ётиб, шу вақти Алпомиш устига етиб, карвонларга бу
 сўзни айтиб турибди:

Кўп бўлади ғамли қулда армонлар,
 Хар шаҳарни кезиб юрган карвонлар,
 Мард йигит майдонда қилади хуруш,
 Мудом беклар билан қилсанг ўтириш,
 Жаҳази абжўшдан, хатаби кумуш,
 Бежаб қўйган нори-норчанг кимники?
 Жафо тиғи ул кун жондан ўтади,
 Хафтада Ҳаштархон¹ бориб қайтади,
 Жабр қилсанг ўн ботмонни тортади,
 Бежаб қўйган нори-норчанг кимники?
 Бу жаҳазни кўриб бундан қайтади,
 Мени тақдир шу қулфатга элтади,
 Мол боққанни даҳмарда деб айтади,
 Даҳмардалар, нори-норчанг кимники?
 Давлатим бор, шоли-шолдам ўрадим,
 Йўл устида бурилиб сендан сўрадим,
 Оғир олма, мен сизларга қарадим,
 Бу туянинг эгасин сендан сўрадим.
 Кумушдандир қарчиганинг чегаси,
 Олтиндандир кировканинг ёқаси,
 Ким бўлади норчаларнинг эгаси?
 Жавоб бергин мол эгасин билайин,
 Кўп ҳаяллаб мен ҳам йўлдан қолмайин,

¹ Астрахон.

Эшитай, карвонлар, буни билайин,
Неча вақтлар ғариб қилган худойим,
Жавоб бер, карвонлар, турмай жўнайин.
Сенга етгай менинг сўйлаган тилим,
Яқин ямас, узоқ йўлда мазгилим.
Мазгилима мен ҳам кетиб бораман,
Мол эгасин билсам, йўлга кираман,
Хаялласам, мен ҳам йўлдан қоламан.

Бу сўзни эшитиб, карвонлар ҳам Алпомишга қараб, жавоб айтиб турган экан:

Юрган йўлинг адир эмас, жўнағар,
Найза текса оқ бадандан қон оқар,
Биров ўнга, биров сўлга юради,
Савол сўраб бизда нима ишинг бор?
Қаторга тиркадик лўк билан норча,
Устига юкладик қирмизи парча,
Биздан гапни сўраб ишларинг қанча?
Ўз йўлингга бора бергин бир неча.
Ҳалак бўлиб сен бурилиб келасан,
Йўлдан қолсанг, бунда нима қиласан,
Мол эгасин сен ҳам нима биласан,
Кета бер, мард ўғлон, йўлдан қоласан.
Остингда ўйнайди араби тулпор,
Ўзинг айтдинг, юрадиган йўлинг бор,
Кета бергин, бизда нима ишинг бор?
Бекор одам йўқдир сенга гапирар,
Бизнинг қошимизда сенга нима бор?
Мол эгасин бурилиб сўраб келасан,
Биз билмаймиз, қайси юртдан бўласан,
Авваласи сўраб нима қиласан?
Эр йигитсан, бундайғачоқ бўлмагин,
Ўзимиз чарчаган, гапга солмагин,
Кета бергин, энди йўлдан қолмагин.
Сен ҳам бир-бировни юрган фарзанди,
Биз билмаймиз қай шаҳарнинг жўмарди,
Биз билан бўлмасин йўловчи дарди,
Карвонлар бунга қаттиқ гапирди.
Биз чарчаган, бунча ҳалак қиласан,
Не ишинг бор, кўп айланиб турасан,
Қайда жойинг бўлса, энди борасан,
Бунча сўйлаб бизни нима қиласан,
Туянинг эгасин қайдан биласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш яна бир сўз деб турган экан:

Козининг олдинда шабгир нойиби,
 Йигитга панд берар отнинг майиби,
 Сўраганнинг ҳеч бўлмайди айиби.
 Ким бўлади нори-норча сойиби?
 Мол эгасин менга хабар берасан,
 Тилинг тортгин, сен гуноҳкор бўласан.
 Сўрасам, кўнглингга оғир оласан,
 Мол эгасин менга маълум қиласан.
 Карвонлар, кўнглингга оғир олмагин,
 Яхши юргин, асло ёмон бўлмагин,
 Жонинг борда ёмонликни қилмагин,
 Холинг билмай, бундай менман бўлмагин,
 Биров сўз сўраса, айб билмагин.
 Олмос пўлат белга қайраб чаламан,
 Мени билсанг оша юртдан келаман,
 Элни кезган бир йўловчи бўламан,
 Ким яхши, ким ёмон англаб биламан,
 Менман кишини мен ҳам бошин оламан,
 Туянинг эгасин сўраб биламан.
 Чўлни кезган мен бойбачча бўламан,
 Ким йўлиқса шундай сўраб кўраман,
 Сўзимни қайтарсанг, бошинг оламан,
 Айтсанг мол эгасин, ўзим биламан,
 Яхши жавоб айтсанг, кетиб бораман.

Бу сўзни эшитиб, карвонлар бир-бирига қараб, шунинг билан
 ўрлашиб ётмоғимизни худо буюрди, тўғри жавоб айтиб, ўтказиб
 юборайик, деб бу сўзни айтиб турган экан:

Ҳаво ёғса чиқар ернинг мияси,
 Карвонни хоритар йўлнинг қияси,
 Бедавлатнинг бошга урар қияси,
 Ёри ўлган қизнинг чиқар чияси,
 Бузилмасин азаматнинг уяси,
 Нори-норча Ултонбекнинг туяси.
 Шундай бўлди бизга ҳақнинг фармони.
 Кўп бўлади жафоли кул армони,
 Биз бўламиз Ултонбекнинг сарбони,
 Ултон шоҳим Қўнғирот элнинг султони,
 Айлангириб сўрай бердинг бемаъни,
 Туянинг эгаси Қўнғиротнинг хони.
 Сўрадинг, сўзингга жавоб берамиз,
 Ултонбек Қўнғиротда бизнинг тўрамыз,
 Нима ишни қилганингни кўрамыз,
 Молнинг эгасидан хабар берамиз.
 Ададсиз элатни сўраб турибди,
 Қанча одам хизматида бўлибди,

Хар кимдан бегимиз жуда ғолибди(р),
Овозаси юрт-оламга борибди,
Эшитган етолмай, интиқ бўлибди,
Хамма эли хоҳлаб катта қилибди.

Бу сўзни карвонлардан эшитиб, Алпомиш ҳам карвонларга
караб, бир сўз айтиб турган экан:

Калма-шаҳодат мусулмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Унолтуруғ Бойсин — Қўнғирот элига,
Илгарида пайдо бўлди Довонбий.
Довонбийдан пайдо бўлган Алпинбий,
Алпинбийнинг ўғли эди Бойбўриман Бойсари,
Бойбўрининг ўғли Хаким қайсари,
Бек Алпомиш эди Қўнғирот беклари,
Ул сабабдан мен сўрадим, карвонлар.
Неча марта Қўнғирот элга келганман,
Яхши-ёмонини англаб билганман,
Алпомишман билла-билла юрганман,
Шундай бекман мен кадрдон бўлганман,
Катта кичисини англаб қолганман,
Ҳеч хабарим бўлмади Ултон дегандан,
Ё ердан чикдими, тушиб осмондан?
Ул сабабдан мен сўрайман, карвонлар.
Устима кийганим яшил-қўқ эди,
Бундай кунда маған қўнгил тўқ эди,
Хон Алпомиш чалқиб юрган бек эди,
Ултон деган сира беги йўқ эди.
Мен сўрайман қайси элдан келибди,
Қайси юртдан келиб беклик қилибди,
Қўнғирот одамига бир гап бўлибди,
У Ултонни қайтиб катта қилибди,
Мендайин йўловчи ҳайрон бўлибди,
Карвонлар Ултонни таъриф берибди.
Унга қурбон мендай йўловчи жони,
Олис юртда мендай марднинг макони,
Ҳамиша Алпомиш Бойсиннинг хони,
Бу гапинг, карвонлар, бўлди бемаъни.
Ултон деган элга катта бўлами,
Алпомиш беклигин шунга берами,
Шу гапинг ақлга тўғри келами,
Ҳеч замонда Ултон катта бўлами?!

Бу гапни Алпомиш айтди, карвонларга пича ботиб кетди.
Карвонлар айтди: — Жуда ҳам гаранг қилди, энди шуни сўкиб-
пўкиб қутулмасак. гапи адо бўлмайдиган балога йўлиқдик, ўзи-

миз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. Бу гапни ўйлаб, карвонлар
яна бир сўз айтиб турган экан:

Ундай деб чиқарма сен ҳам довшингни,
Танимайсан ундайғачоқ кишингни,
Ултон шоҳим билса кесар бошингни,
Қўп сўйлаб сен чиқармагин довшингни,
Укасини.....Алпомишингни,
Билса, Ултон шоҳим қилар ишингни.
Қўп яшасин, Ултон шоҳим ўлмасин,
Алпомиш отиман ўчсин, келмасин,
Яхши одам асло ёмон бўлмасин,
Кет, йўловчи, сўзингни хон билмасин.
Бу сўзингни билса одам буюрар,
Қайда борсанг, сени қувиб етади,
Агар кўрса, бойлаб ҳайдаб кетади,
Бошинг кесиб сени дорга тортади,
Холинг билиб тўғри юрсанг, қайтади?!
Шундайин туккушлаб сўраб юрмагин,
Карвонлар сўзини ҳазил билмагин.
Сен билмайсан хон Ултоннинг ишини,
Одам демас келса юз лак кишини,
Кесиб тури гуноҳкорнинг бошини,
Танимаймиз бизлар Алпомишини,
Алпомиш деганнинг қилар ишини.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Эса мен ўзимни танитиб
қўяйин, — деб олмос пўлатга қўл узата берди. Карвонлар бир-
бирига аланглашиб: — Э, бу йўловчи бир бало қилами? Бу
баччағарга бир гап бўлами? — деб тўп-тўп бўлиб, хаёли қоча
берди. Шунда бу сўзни айтиб, Алпомиш ҳам яқинлаб бора берди:

Нима деб чиқардинг, карвон, довшингни,
Танитиб қўяйми Алпомишингни,
Килич уриб мен кесайми бошингни,
Сулатай, карвонлар, гавда лошингни?!
Азоб қўриб ширин жоним бу танда,
Ўз тилингдан энди бўлдинг шарманда,
Етти йилдан бери ётдим зиндонда.
Худойим сақлагай бандани омон,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Етти йил бўлганман мен ҳам саргардон,
Янги чикиб келдим бунда зиндондан,
Ўзга эмасман-ку, билгин Ҳакимхон,
Армон билан ўлар бўлдинг бул замон,
Энди сенга сира бермайман омон.
Зарбимдан титради калмоқи душман,

Бу карвонлар қилаётир пушаймон,
Пушаймонга наф топмайди ул замон,
Жуда ҳам тутшиб кетди бу султон.
Шу замон қимсиди Бойчибор отди,
Филофдан суғурди кескир пўлатди,
Бу қилични карвонларга кўрсатди,
Карвонларнинг жони чиқиб ҳам кетди,
Қимсиниб Ҳакимхон яқинлаб етди,
Бу сўзларни ўйлаб кўнглида айтди:
«Хазон урмай боғда гуллар сўлмасин,
Карвонларнинг бирови ҳам қолмасин,
Қолгани Ултонга хабар бермасин,
Келганимни бадбахт куллар билмасин,
Яна билиб беклигини қўймасин.
Омон берсам, булар элга боради,
Боргандан Ултонга хабар беради,
Қадимгидай у хизматкор бўлади».
Бу сўздайтиб ўйнади Бойчиборни,
Кўнглига олиб қанча ғуборни,
Ўлдирмоқчин бўлди карвон кулларни.
Карвонлар билмади, бундан беҳабар,
Вақти етиб неча сўзни лоф урар.
Ўларини билиб карвон йиғлади,
Билмай сўйлаб гуноҳкор бўп қолади,
Ҳар қайси ҳар ёққа қочиб боради,
Бошин олиб борар кўзини ёшлаб,
Қочиб бораётир пасқамга ташлаб,
Карвонларнинг жуда ақили шошди,
Ажал етса, ўлар вақти етишди,
Бир нечаси ажаб жарларга тушди,
Шундай бўлиб бу ёзганлар жилашди.
Гап ботиб Ҳакимбек писанд қилмади,
Қочган шўрни ўз холига қўймади.
Карвонларга шундай ғазаб қилади,
Кўринганин етиб бошин олади.
Карвонларга зўрлигини билдирди,
Кўринганин сира қўймай ўлдирди.
Карвонлар ўлигин бул санаб кўрди,
Жиранда-жарлардан топиб ўлдирди,
Ўз тилидан гуноҳкор бўп ўлганди,
Қирқ бир карвонни нобуд қилганди,
Билмай сўйлаб бул бойқишлар ўлганди,
Туя-анжом бул безга қолганди.
Англамайди бундай марди майдонди,
Шердай бўлиб энди йўлга кирганди.
Ким душман бўлса, бошин олади,
Хамманинг кўнглидан чиққан тўради(р).

Яхши сўйлаганга омон беради,
 Бунинг келганини элда ким билади,
 Мазгили эсига тушиб боради,
 Буни ўлдириб тўра йўлга юради.
 Бораётир шунда давлатли шунқор,
 Йўл юради, ой коронғи, кун ғубор,
 Қистаб юрса баланд йўллар хонавор,
 Яйлов жойларини кўрди Бойчибор,
 Сувлуқ тишлаб кишнай берди жонивор.
 Хайвонзоднинг шундай вақти хуш бўлар,
 Юрган ерларини кўриб муқаррар,
 Суриб ташлаб, энди кишнаб жонивор,
 Бойчиборнинг довушини эшитиб,
 Тўп-тўп бўлиб тўқайдаги йилкилар,
 Давр олишиб кишнай берди хайвонлар.
 Бойчибор довушини булар билади,
 Кишнаганда тўқай садо беради.
 Бораётган Қўнғирот элнинг тўраси,
 Обод бўлса марднинг кулбахонаси,
 Тарлон бия Бойчиборнинг энаси.
 Чиборнинг довушин тўқайда билди,
 Банди кетган Чибор эсига келди.
 Хайвонзод кишнади, йўлларга кирди,
 Қайтарсам деб бир хизматкор иярди,
 Қайтмай йўлдан бия кетиб боради,
 Қайтаролмай оша ночор бўлади,
 Кур ҳайт тортиб бу ияриб боради.
 Кўп югуриб жуда чарчаб қолади,
 Кейнидан югуриб йўлда толади,
 От устидан давлатли хон каради,
 Бойчиборнинг энасини кўради.
 Кишнаб шундай Тарлон бия келади,
 Хайвонлар шундайин меҳрибон, дейди,
 Дийда гирён бўлиб ўпка тўлади,
 Ҳакимбекнинг кўз ёши сел бўлади,
 Бу сўздайтиб от устида боради:

– Менинг билан ҳамро бўлган Бойчибор,
 Мендан бурун сен топишдинг, жонивор.
 Солма юрагима доғу аламини,
 Мендан бурун сен кўргансан энангни,
 Мен ҳам бориб кўрсам сендай энамни.
 Ғам билан сарғайиб гулдайин дийдор,
 Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
 Мендан бурун сен топишдинг, жонивор,
 Бу сўздайтиб борар давлатли шунқор,

Бир-бирига етишганди ҳайвонлар.
 Ҳаволаниб учган суқсур шайланди,
 Душманнинг ичига ғамлар жойланди,
 Кўринг назаркарда Тарлон бияни,
 Бойчиборни етти марта айланди.
 Ўқраниб топишиб энди қолади,
 Ҳайвоннинг тарзига Ҳаким қаради,
 Бойчиборни кўриб шундай ийсиниб,
 Биянинг ўрпига сутлар келади.
 Буни кўриб Ҳаким отдан қўнади,
 От бошидан энди юғандолади,
 Ҳайвонларга ҳўп томоша қилади.
 — Азамат мард эдим, бўлмайин ночор,
 Дўстга зор бўлмайин, душманларга хор,
 Энангни ийдириб эмгин, Бойчибор.
 Етти йил бандилик захмин кўргансан,
 Энангман топишиб бунда қолгансан,
 Омон-эсон сен энангни кўргансан,
 Ийдириб энангни эмгин, жонивор.
 Менга йўлдош бўлдинг Қалмоқ элларда,
 Яқин қилдинг юриб сувсиз чўлларда,
 Энанг билан сен топишдинг йўлларда,
 Ўқраниб энангни эмгин, Бойчибор.
 Мен ҳам борсам сендай кулбахонама,
 Сендай бўп топишсам ғариб энама,
 Сени кўриб ўт туташди танама,
 Ийдириб энангни эмгин, Бойчибор.
 Оҳ уриб тўқади кўздан ёшини,
 Ёлбориб худога солган ишини,
 Яна ҳам бу марднинг кўнгли чўқар, деб
 Бойчибор эмчакдан олди бошини.
 От бошига бу юганни солади,
 Чиборнинг устига миниб олади,
 Келган йўлга Тарлон бия солади,
 Келган йўлга ҳайдаб кетиб боради,
 Тўқайистон қараб шундай жўнади.
 Жиловдор қул ҳалак бўлиб келади,
 Бияга етолмай чарчаб қолади,
 Бияни ҳайдаб бул йўликиб туради.

Алпомиш бу бокиб турган йилқилар кимники, деб сўраб
 турибди:

Худойим сақлагай бандани омон,
 Ғариб қулга эгам бўлғай меҳрибон,
 Бу йўлларда қур ҳайт тортган ёш ўғлон,
 Не сабабдан бундай бўлдинг саргардон?

Шовқимга иргийди араби тулпор,
Азамат мард асли бўлмасин ночор,
Ёлғиз ўзинг бундай йўлларда абгор,
Бу йилқинг сойиби асли ким бўлар?
Кумушдандир қарчиғанинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Йилқилар эгасин сендан сўрайман,
Ким бўлади йилқиларнинг эгаси?
Худо қози, пайғамбарлар нойиби,
Урушда панд берар отнинг майиби,
Йўловчиман, сенга бурилиб қарайман,
Ким бўлади йилқиларнинг сойиби?
Бу моллар эгасин сендан сўрайман.
Сенга етгай мендайин марднинг доди,
Остида ўйнайди юз алвон оти,
Юрган еринг Бойсиннинг мамлакати,
Хабар бергинг ўзинг кимнинг авлоди?
Авлоди-аждодинг сўраб билайин,
Йилқингнинг эгасин айтгин, кўрайин,
Ким бўлар, анигин тоза билайин,
Ёш ўғлон, жавоб бер сендан сўрайин.

Бу сўзни эшитиб, ул хизматкор қул ҳам Алпомишга қараб,
бир сўз айтиб турган экан:

Эй йўловчи, билмаганим билдирма,
Дўст йиғлатиб, душманимни қулдирма,
Давлатинг бор, адрас-кимхоб кийдирма,
Мол эгасин сўраб, мени қуйдирма.
Фалак уриб боғинг гули сўлганди,
Шум фалак бошига савдо солганди,
Бу моллар эгаси йўқ бўп қолганди.
Мол эгаси дединг, қолдим сарғайиб,
Кимга айтай мен ҳам дардимни ёриб,
Бу моллар аслини билсанг бесойиб,
Сўраб келсанг мол эгаси ўлгандир,
Бу моллар беэга бўлиб қолгандир.
Обло менинг ақли-хушим олмаса,
Муножотим ҳаққа қабул бўлмаса,
Ғарибликда ҳеч ким хабар олмаса,
Айтай десам молда эга бўлмаса.
От ўйнатиб бу устима келасан,
Йилқининг соҳибин сўраб турасан,
Йўқ нарсани сўраб нима қиласан?
Ғариб бўлиб бизлар жафо кўрганмиз,
Эгасиз молларни боқиб юрганмиз.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Мендай беклар элда юрган тўрами,
Сўрадим кўнглингга бир гап келами,
Ҳеч замонда беэга мол бўлами?
Сен эшитган менинг айтган тилимни,
Сен кўрибсан чўлда бундай зулмни,
Ҳеч замонда беэга мол бўлами?
Савоби эгаси бордир молингни.
Бу сўзларни айтдим, ёш ўғлон, саған,
Эгам бўлсин ҳар ғарибга меҳрибон,
Савоби эгасин билдир бу замон.
Айролиқ ўтига бағри пораман,
Йўлларни, кўлларни кезиб кўраман,
Янги келиб сенга дучор бўламан,
Савоби эгасин сўраб тураман.
Хазон бўлмай боғнинг гули сўлмайди,
Сўлган гулга сира булбул кўнмайди,
Ҳеч замонда беэга мол бўлмайди,
Бу йўловчи аниқламай қўймайди.
Мен ҳам қолмай ўтай юрган йўлимдан,
Не сўз келса қайтармагин тилингдан,
Менга хабар бергин сиру ҳолингдан.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, ул хизматкор қул ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Ҳаким деган менинг мирзам бор эди,
Қаторда гуркураб юрган нор эди,
Элатида белгили қайсар эди,
Даҳ деганда қирқ мингига дориди,
Ул ғайрати ҳар кимсача бориди,
Юртдан ўтган шундай зўрабориди.
Кашал элда у Бойсари қолганди,
Бойсарини излаб сафар қилганди,
Армон билан қалмоқ қўлга олганди,
Эшитдик қалмоқлар зиндон қилганди(р),
Зиндон ичра чириб хоним ўлганди(р),
Неча марта бунда хабар келганди,
Ўлганини эли-халқи билганди(р),
Қўролмадик Кашал кетган полвонди,
Шу полвондан бирор сағир қолганди(р),
Хали ул фарзанди ёшлик қилганди,
Шул вақтида қуллар эга бўлганди(р),
Ўғли ёш, қуввати келмай турганди,
Ҳамма ҳам ҳисобин топмай қолганди(р),
Ҳамма давлат Ултонтозга борганди,

Элга бекнинг кадри ўтиб колганди(р),
 Не одамлар аттанг дейишиб юрганди,
 Не гузаллар қаттиқ жафо кўрганди(р),
 Аттанг кўролмадик шундай полвонди.
 Йўловчи, эшитгин сўйлаган тилди,
 Эгам осон қилгаймикан мушкулди,
 Ёлғиз сағир хали кўп ёшлик қилди,
 Бесоҳиб деганим маъниси шулди(р),
 Қулга бериб қўйди шундайин элди,
 Катта-кичик қулнинг сўзин гапирди.
 Баҳорда очилган боғнинг гулиман,
 Мен ҳам бир-бировнинг жону дилиман,
 Отимни сўрасанг, Жилвордор дейди,
 Асли ўзим Қултой қулнинг улиман.
 Кашал бориб Алпомиш ўлиб кетди,
 Бу вақтда навбат Ултонга етди,
 Алпомишман қадрдон бўп юрганнинг
 Барин опкеп Ултон хизматга сопти.
 Бу юртни Ултонтоз сўраб туради,
 Барча одам айтганига қўнади,
 Нима деса югуриб хизмат қилади,
 Қўнмаганда нима илож қилади,
 Тақдир-қисмат шундай бўлиб қолади,
 Ҳозир бекнинг мулки вайрон бўлади,
 Ўғли ёшдир, жойин тутмай қолади,
 Қадрдонлар ҳолин кўриб жилади,
 Йўлиққанда Ултон азоб беради,
 Сағир-да, тан бериб элда юради,
 Бесоҳиб деганим шундай бўлади.

Бу сўзни Жилвордор қулдан эшитиб, ҳеч нимани билмаган
 киши бўлиб: — Алпомиш ўлган бўлса, ажаб бўпти, Ултонтоз
 бек бўлса, ўзларингдан бўпти. Жуда сизларга жойди, қандай
 бўлса, ўз-ўзинг-да! — деди. У қул туриб айтди: — Менинг отам
 Қултой Алпомиш билан кўп қадрдон эди, билган одам айтар
 эди. Қултой Алпомишнинг қули дер эди, билмаган одам Алпо-
 миш Қултойнинг ўғли дер эди. Шундай одам Қалмоқ юртда
 ўлиб кетди, навбат Ултонтозга етди, бу бўлса бизларни хиз-
 матга урмай жўнатмайди, кейинидан нолиб юрибмиз, балога
 қолиб юрибмиз, гапнинг рости укафарни кўролмай ўлиб юриб-
 миз, — деди. Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Дуода бўл, мир-
 занг келиб қолар, — деб ўта берди. Қўлни ёқалаб бора берди,
 қараса, оқ чодир, кўк чодир, зангори чодирлар тикиб, йилки
 боқадиганларнинг устидан қарайдиган, тўқсон тўқайдаги йилки-
 нинг устидан хабар оладиган ҳар қуллар ётир аймашиб, бир
 хиллари ёнбошлаб, бир хиллари дўстаман бўлиб ётибди. Булар-
 га ҳам бир тўқилиб ўтайин, деб бурилиб бориб, улар ҳам бул

йўловчини кўриб, узатган оёғини йиғмай, бекни одам ўрнида
кўрмай, қандай одам, деб парво қилмай турди. Шунда буларга
қараб, Алпомиш бир сўз айтиб турган экан:

Ярашиққа тиккан бунда чотирлар,
Оёғин узатиб ётган ботирлар,
Бирор коса қимиз берсанг қўлингдан,
Ичиб мен ҳам қолмай юрган йўлимдан.
Ташна бўлдим оша юртдан келаман,
Неча кундан бери йўлни оламан,
Бирор коса қимиз сўраб тураман.
Йўловчидан эшит сўйлаган сўзни,
Бирор коса бизга берсанг қимизни.
Остимда ҳориган минган бул отим,
Қўп йўл юриб ошиб кетди меҳнатим,
Қизиқ экан, ботир, сенинг суҳбатинг,
Сувсаганман, қолмас менинг тоқатим.
Дилтанг бўлиб мен ҳам отимни бурдим,
Сизларни кўриб ҳам бурилиб келдим.
Ҳамманг ётган хўп йилқичи номдорсан,
Мендай йўловчининг кўнглин оларсан,
Албатта бор, менга қимиз берарсан,
Бу ерларда шоҳлик шавкат қиларсан,
Ҳар қайсинг ҳам чодир тикиб турарсан,
Хизматингга қанча одам соларсан,
Қимиз бериб менинг кўнглимдоларсан,
Ҳар қайсинг шердайин даврон сурарсан.
Мен отима аччиқ қамчи чаламан,
Мен сизларни кўриб шодмон бўламан,
Хаяллатсанг, мен ҳам йўлдан қоламан,
Қимиз берсанг, ичиб ўтиб бораман.
Ярқиллаб кўринган беклар чотири,
Сизлар ҳам бир бу мамлакат ботири,
Қимиз сўраб мендай йўловчи тури.

Бу сўзни эшитиб, ул қуллар ҳам бир сўз деб турган экан:

Бизлар кўрдик, оша юртдан келасан,
Бир ишнинг бошида сен ҳам юрасан,
Отинг терли, узоқ йўлдан келасан.
Сабош кўрсанг, ширин жондан кечарсан,
Душманларга кафан-тўнин бичарсан,
Қимиз десанг, отдан тушиб ичарсан.
Бу ётганлар сени писанд қилмайди,
Отингни ушлаб, сенга қимиз бермайди,
Сенинг учун бу одамлар турмайди,
Ҳеч қайсиси сенга хизмат қилмайди.

Сўз айтасан бунда ётган ботирга,
 Қимиз ичсанг, тушгин ана хотирга.
 Йўловчи билмайсан ҳўп сўйлар сўзни,
 Унча-мунча деб айтмагин сен бизни,
 Керак бўлса, тушиб ичгин қимизни.
 Сени билдик, бунда чарчаб келасан,
 Қорнингнинг ўлчовин ўзинг биласан.
 Билмаймиз биз келаётган юртингни,
 Сўраб ҳалак бўп юрмаймиз отингни,
 Қайси элдан бўлса ҳўп элатингни,
 Ўзинг бойла миниб келган отингни.
 Қимиз сўраб ҳалак бўлиб турасан,
 Қорнингнинг ўлчовин ўзинг биласан,
 Қимиз ичсанг, кайфинг тўғри қиласан,
 Бу сўзларни айтди шунқорга қуллар,
 Алпомиш молига бари хизматкор,
 Буларнинг сўзига табассум қилар,
 Ўйлаб турса гоҳда кўнгли бузилар.
 Отдан тушиб Бойчиборни бойлади,
 Шундай бир чодирга кириб қаради,
 Чодирга кирди-да, шунқор қаради,
 Сава-кўнак бари шундай тўлади(р),
 Барини бир бошдан ичиб бўлади.
 Отин миниб энди қайсар жўнади,
 Ўзларига қимиз керак бўлади,
 Қимиз турган ул чодирга келади,
 Сава-кўнак бари бўшаб қолади:
 — Билмаймиз, йўловчи қандай балоди(р),
 Шунча ҳам қимизни ичиб боради,
 Йилкичилар бари хайрон қолади,
 Одам насли мун ичса ўлади.
 Ҳеч идишда қимиздан нишон қолмади,
 Сувсаган деб булар парвой қилмади,
 Элларини, кўринг энди, Ҳакимбек
 Ййловларин кўриб кетиб боради.
 Чўлу қўлда ётган молни кўради,
 Барининг эгасин шундай сўради.
 Ўз мулкида ҳеч бир одам билмади,
 Йўловчи деб ҳеч ким таниб қолмади,
 Бир нечалар кўриб писанд қилмади.
 Азаматлар олмос бойлар дастига,
 Душман тушар кам давлатнинг қасдига,
 Яқинлади Бобир қўлнинг устига.
 Ўзининг бу ўсган элларин кўриб,
 Бораётир нечовларга йўлиқиб,
 Ярқиллаган Бобир қўлини кўриб,
 Бобир қўлда, яйлов жойларда юриб.

Бораётир шундай шункор оҳ уриб,
Хозир билмас эли қандайин бўлиб,
Бек Алпомиш назар солиб қаради,
Бобир қўлдан энди ўтиб боради,
Этагида қўп туяни кўради.
Синглисин устига якин боради,
Туя боққан ерларини кўради,
Беҳад ётган қўп галани кўради,
Синглисин устига якин келади,
Синглиси эканин билмай боради.

Қалдирғоч ойимнинг туя боқиб юрган ерига етишди. Алпомишнинг ўзига энчи бир қора нори бор эди, етти йилдан бери чўкиб, аза тутиб ётар эди, бекнинг келаётганини билиб, галадан чиқиб, бўзлаб йўлга равона бўлди. Бул туя боқиб юрган Қалдирғоч ойим, бекнинг синглиси, устида жарамли кийими йўқ, аъзойи бадани кўринади, туянинг кейининдан эргашиб, ҳала, деб туяни қайтаролмай, бу сўзларни айтиб бораётир:

Ҳала, дейман, бесоҳибнинг туяси,
Қачон келар бу туянинг эгаси,
Кумушдандир қарчиғайнинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Бесоҳиб дегани оғзим бормаиди,
Ўлмаса Ёдгоржон бўлар эгаси.
Ҳала, дейман, манглайимдан кун ўтди,
Мени тақдир шундай қулфатга элтди,
Бадбахт қуллар мени қўлда хор этди,
Ҳала, дейман, товонимдан ер ўтди,
Фалак жабри менинг бағримни йиртди.
Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси,
Элчиларнинг бўлар экан тилчиси,
Ҳала, дейман, бек оғамнинг энчиси,
Айронлик ўтига бағрим доғлади,
Туяга ияриб бўзлаб йиғлади,
Қўнғирот элнинг шох чинори қулади.
Ҳала, дейди, ой Қалдирғоч боради.
Туяга етолмай мунглик йиғлади.
Худо деб йиғлайди қўлда муғойиб,
Юри акасининг кўкини кийиб,
Ҳала, дейман, ҳов қора нор, бесойиб.
Қора нор ул замон йўлга кирдим,
Кашал кетган бекнинг исин олдим,
Шулар оға, эмикдошим келдим,
Ё бўлмаса бировнинг исин олдим,
Шуйтиб чўкиб ётган сабил йўлга кирдим?!
Оёғин босолмай мунглик боради,

Бормай деса, ул куллардан кўркади,
Хар тарафга кўз юбортиб қаради,
Чочлари ёйилган кетиб боради.
Армон қилиб яратганга жилайин,
Кетган акам келдимикан худойим.
Бошиндаги заррин нобот жиғам, деб,
Бедовга ярашган олтин тўқам, деб,
Ҳаким оғам ҳолим кўриб йиғласа,
Мен олдига чиқсам шундай оғам, деб.
Ҳаким оғам менинг ҳолим сўрарди,
Душманларнинг жазосини берарди,
Полвон акам Қўнғирот элда бўлганда,
Мени нега чўлда сарсон қиларди.
Бу сўздайтиб йиғлаб кетиб боради,
Хала, деб туяга шундай қаради,
Келаётган ёлғиз отлини кўради,
Йўловчи деб муни гумон қилади.
Шу йўловчи мени кўрмасин, дейди,
Чангалнинг остига ўзин олади.
Устихон эмраниб, бағри силинар,
Аъзойи бадани шўрнинг кўринар,
Чангалнинг остига ўзи яшинар,
Бул аҳволда бўлиб қолди муштипар,
Яқинлаб келгандир Ҳақимбек шунқор,
Алпомиш олдига чиққан қора нор.
Келаётди эди шундай валломат,
Эли-халқим кўрсам дейди саломат.
Етти марта бу қора нор айланиб,
Бўзлаб қилди бек Ҳакимни зиёрат.
Ҳайвоннинг меҳрини шунқор кўради,
Кўнгли бузилиб норни қайтариб,
Келган йўлга ҳайдаб кетиб боради.
Қарамас мард йигит баланд-пастига,
Бориб қолди синглисининг устига.
Синглисини бу аҳволда кўради,
Эли-халқим шундай бўлган экан, деб
Кўнгли бузилиб шунқор йиғлади.
Дийди гирён бўлиб ўпка тўлади,
Синглисига қараб савол сўради:
— Танайман бу йўловчи кишини,
Олайнми шу туянинг бошини,
Сен эшитгин мендай бекнинг нолишини,
Тўқарман сел қилиб кўздан ёшингни,
Ёлбориб худога солган ишини,
Шу туянг-гу жуда сени ҳоритди,
Олайнми қора норнинг бошини.
Сенга сопти айролиқнинг ҳилини,

Эшит сен ҳам йўловчининг тилини,
Туя эгаси довлаб келса хунини,
Йўловчи беради норнинг пулини.

Бу сўзни синглиси чангалнинг остида ётиб эшитиб, Қалдир-
гоч ойим Алпомишга қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Қўй, йўловчи, билмаганим билдирма,
Ханжар урмай бағрим қона тўлдирма,
Қўй, йўловчи, қора норни ўлдирма.
Айронлик савдога бағри пораман,
Нор ўлган сўнг гуноҳкор бўп қоламан,
Ултонтозга нима жавоб бераман,
Йиғлаб чўлда ўз кунини кўраман,
Бу дунёдан шуйтиб ўтиб бораман.
Нор ўлган сўнг тўкар кўздан ёшимни,
Ултон кесар зулм билан бошимни,
Йиғлатади қавми-қариндошимни,
Кузғунларга емиш қилар гўшимни.
Нор ўлган сўнг билса хайдаб кетади,
Бу бошима аччиқ қамчи чатади,
Бошим кесиб, мени дорга тортади,
Мендай мунглик қонлар йиғлаб ўтади.
Зулм билан билмаганим билдирар,
Хар на деса айтганига кўндирар,
Қўнғирот юртда ҳеч ким бўлмас баробар,
Туянинг эгаси Ултон зўрабор,
Туя учун билса мени ўлдирар,
Албатта элатда биров билдирар,
Сен, йўловчи, бундан кетмагинг даркор.
Мен қўрқаман Ултонтознинг зулмидан,
Не иш келсин мендай мунглик қўлидан,
Бу чўлларда мен ҳам юрган хору зор,
Ҳеч ким бўлмас бунда элатда раҳбар,
Ҳамма одам Ултонтозга хизматкор,
Нор учун бўлмайин мен ҳам гуноҳкор,
Гуноҳимни тилай олмас одамлар.
Мунгликман, ғарибман, айтар арзим бор,
Кета бергин, Ултон билса ўлдирар.

Бу сўзни синглисидан эшитиб, билдирмаган киши бўлиб,
синглисига қараб, бу сўзни айтиб турибди:

Сен ҳам бир яхшининг кўрар кўзисан,
Балки кўрар кўзи, сўйлар сўзисан,
Чангалнинг остига ётган мунглигим,
Қўнғирот элда ўзинг кимнинг қизисан?

Устингга кийганинг яшил-кўкмиди,
 Қўнғирот элда ҳеч раҳбаринг йўқмиди.
 Қўк кийибсан, сен бировни йўқлайсан,
 Ултонбекдан нега қўркиб жилайсан.
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлганми,
 Ултон Қўнғирот элга тўра бўлганми,
 Абгор бўлиб қора кийиб юрибсан,
 Сенинг бирор суянганинг ўлганми?
 Мунглиқсан, муштипар, хозор қиласан,
 Ўзинг тўхтатолмай ўксиб турасан,
 Ултон деб қўнглингни вайрон қиласан,
 Бунча йиғлаб, хаёлингни бўласан,
 Бир мунглиқсан, қаттиқ кунда қоласан,
 Асли ўзинг қайси уруғдан бўласан,
 Ултон дейсан, сен ҳам хозор қиласан,
 Гапирсанг, қўзингга ёшни оласан,
 Мунча йиғлаб чўлда жабр қўрасан.
 Ултон сенга оша жабр қилганми,
 Қўнғиротнинг юртида даврон сурганми,
 Илгариги Қўнғирот беги ўлганми,
 Ултонтозга навбат тегиб қолганми,
 Қўнғиротнинг эгаси шулар бўлганми,
 Барча одам айтганини қилганми,
 Барча одам етагига юрганми?!
 Сени қўриб менинг қўнглим бузилди,
 Қўп йиғлама, менинг бағрим эзилди
 Жуда, мунглук, хафа билдим ўзингди,
 Туриб сендан гап эшитмак лозимди(р).

Бу сўзни эшитиб, синглиси бир сўз айтиб турган экан:

Мен ҳам бир-бировнинг қўрар қўзиман,
 Оғзиндаги сўйлайдиган сўзиман,
 Аслим билсанг, чин деганнинг ўзиман,
 Қўнғирот элда Бойбўрининг қизиман.
 Ғариб бўлиб бу чўлларда юрибман,
 Туя бокиб, тақдиримдан қўрибман.
 Бек Алпомиш деган акам бор эди,
 Кашалнинг юртига сафар қилганди,
 Эшитамиз бориб зиндон бўлганди,
 Ўлди деб хабари бунда келганди,
 Бориб қўролмадик унда зиндонди.
 Яна бир тирик деб хабар келганди,
 Шуваққача ҳеч бир хабар бўлмади,
 Энди билдик, эмикдошим ўлганди(р).
 Ўлмай омон бўлса мунда келарди,
 Келиб бу юридан хабар оларди.

Тирик бўлса душман бундай қиларми,
Ўзи бўлса юртин қулга берарми?!
Сен эшитгин мендай мунглиқ сўзини,
Ултон босди шундай шернинг изини,
Тўй бериб олмоқчи сарвинозини,
Хозир кўндиролмай чечам ўзини.
Барчин сулув кеча-кундуз жилади,
Тўрам деб акамни эсга олади.
Хар куни қошига одам боради,
Барчиной деб кўп насиҳат беради,
Ултонтозни қабул қилмай туради,
Кетган бекдан ҳали умид қилади.
Ултон бек бўп юртда зулм қилади,
Акамнинг ўлгани маълум бўлади,
Қўнмаганда Барчин нима қилади,
Бориб-бориб айтганига кўнади,
Бул иш бўлса, кунимиз қандай бўлади?!

Бу сўзни эшитиб, синглисига қараб, Алпомиш бу сўзни айтиб турган экан:

Мени билсанг Қалмоқ элдан келаман,
Шу акангнинг бир хабарин биламан.
Ўлгани йўқ, ҳали аканг омонда,
Неча йиллар бирга эдик зиндонда,
Сен қолибсан мунда қайғу-туманда,
Аканг келар, қуллар бўлар шарманда.
То ўлганча яратганга рост бўлдим,
Ўз феълимдан чўп ҳасдан паст бўлдим,
Аканг билан мен зиндонда дўст бўлдим.
Акангнинг хабарин шундай биламан,
Ким сўраса, хондан жавоб бераман,
Аканг эмас, унинг дўсти бўламан.
Аканг ҳам зиндондан озод бўлганди(р),
Қалмоқларнинг жуда додин берганди(р),
Йиғлама, кўрарсан шундай полвонди.
Аканг мени ул хабарчи қилганди,
Акангнинг элчиси, дўсти келганди.
Кўп бўлибсан бундай йиғлаб дармонда,
Азоб кўрган ширин жонинг бу танда,
Аканг келар, қуллар бўлар шарманда.
Кўп йиғлама, сенинг аканг омонди(р),
Солар душманларга охир замонди,
Сен кўрарсан Кашал кетган полвонди.
Хар ким ўз шаънига бекди, тўради(р),
Шу йўл билан сенинг аканг келади,
Акангнинг хабари шундай бўлади,
Кеч қолганда икки кунда келади,

Йўловчи шундайин жавоб беради.
Акангнинг юртини аввал кўраман,
Келарини тоза аниқ биламан,
Элни кўриб, Қўнғирот элга бораман,
Дўст-душманин билиб жавоб бераман.

Бу сўзни эшитиб, синглиси бу сўзларни айтиб турган экан:

Қайси юртдан бунда қилдинг сафарни,
Кашалда акамдан бердинг хабарни,
Хафа қилма мендайин муштипарни.
Мард бўлсанг, номарднинг ишин қилмагин,
Қўп яшагин, бу дунёда ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Акам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
Илоҳим қурисин йўлнинг қияси,
Бузилмасин элда марднинг уяси,
Чиқиб қолди Бойбўрининг чияси,
Келармикан тагин элнинг эгаси?!
Бу сўзни, йўловчи, ҳазил билмагин,
Акам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин,
Сўз айтиб сен азмойиш қиц турмагин.
Акам бўлсанг, сўра менинг холимни,
Хазон қилма тар очилган гулимни,
Юр, бориб кўрсатай Ёдгор улингни,
Сағир қолган сенинг жони-дилиггни.
Менинг ғариб юришима қарагин,
Акам бўлсанг, аҳволимни сўрагин,
Акам бўлсанг, кўрар кўзим, чирғим,
Акамни айтдинг, эзилгандир юрагим.
Бу сўзни Қалдирғоч айтиб туради,
От устида Ҳаким ўйлаб кўради.
Акангман, деб агар ўзин билдирса,
Юраги ёрилиб тайин ўлади.
Бирор майдон фикр қилиб туради,
Синглисига бу жавобни беради:
— Акам дема, аканг келиб қолади,
Отнинг бошин шундай йўлга буради,
Шу йўл билан сенинг аканг келади,
Шу гапдайтиб шунқор кетиб боради,
Синглисига карамайин боради.

Йўловчи кетдими, деб Қалдирғоч ойим чангалнинг остидан чиқиб қаради, кўз кўрим ерда кетиб боради, қараса, остидаги миниб бораётган оти, орт-сиртидан кўрди: «Акамнинг миниб кетган Чибор отига ўхшайди». Кўриб, таниб, кейинидан пою-пиёда югуриб, бу сўзни айтиб бораётир:

Йўллардан ўтган йўловчи,
 От тизгинин тортиб менга қара-чи,
 Сақлаб туриб менинг ҳолим сўра-чи.
 Қалмоқ юртдан мунда қилсанг сафарни,
 Йўл юриб кўрмагин сира хатарни,
 Йиғлатмагин мендайин дарбадарни,
 Бек акамдан бериб ўтдинг хабарни.
 Менинг кўзим ўйилмаса, танидим,
 Полвон акам миниб кетган Чиборни.
 Йўловчи, эшитгин сўйлаган тилни,
 Эгам бунда онсон қилсин мушкулни,
 Менинг кўзим кўр бўлмаса, танидим,
 Барчин чечам тикиб берган шол жулни.
 Қийғир деган қуш ўлтирар кияда,
 Не кўриб кечириб фоний дунёда,
 Отни таниб чопди пою-пиёда.
 Бораётир шундай ақили шошиб,
 Чопиб бораётир ўпкаси шишиб.
 Бек Алпомиш шундай бурилиб қаради,
 Келаётган сингисини кўради,
 От жilовин тортиб қараб туради,
 Ой Қалдирғоч энди етиб боради.
 От тизгинин бул бўйнига солади,
 Узангига бошин уриб жилади,
 Шул менинг акамнинг минган оти, деб
 Оёғига кўп ўралиб жилади.
 Ул Ҳакимбек туриб ўйлаб кўради,
 Акангман, деб агар ўзин билдирса,
 Бу ҳам сира айрилмайин қолади.
 Ўйлаб туриб шундай ишни қилади,
 Жilовин қўлидан силкиб олади.
 — Бу чибор от ўзимизга хоназод,
 Аста-аста менга қиласан тухмат.
 Буни билиб мунглиқ бўзлаб жилади,
 «Акам бўлса, нега бундай қилади?!
 Акам бўлса, албатта маълум беради»,
 Бошқа одам дейди, кўнглин бўлади,
 Хафа бўлиб туяга қайтиб жўнади.
 Сингисининг бундай аҳволин кўриб,
 Боради бек Ҳаким кўнгли бузилиб,
 От ёлига кўзнинг ёши тўкилиб.
 Рози бўлиб худо қилган ишига,
 Фалак титрар юрганда нолишига,
 Остидаги Чиборини ўйнатиб,
 Бориб қолди кўп қўйнинг бошига.

Шунда чўпонларга қараб, бу қўй кимники, деб сўраб турибди:

Даҳмардалар, мен билмайман уйингни,
Хабар бергин бокиб юрган қўйингни.
От ўйнатиб бул устингга келайин,
Чўлни ёйлаб ётган, чўпон, сўрайин,
Қўйингнинг эгаси кимдир, билайин?
Хар қайсинг беҳаддан молни боқасан,
Даврон шул, деб бу чўлларда юрасан,
Қўй эгасин менга хабар берасан.
Жафо тиғи бу кун жондан ўтади,
Фалак зулми шу кулфатга элтади,
Чорвадорни даҳмарда, деб айтади,
Чорвадорлар, боққан қўйинг кимники?
Савлат билан ўнгу сўлга қарадим,
Бу чўлларда қўй семиртмак муродинг,
Мол билан чўлларда сенинг қувватинг,
Мен билмайман ётган қўйнинг ададин.
Мен сўрайман бокиб юрган молингни,
Билмайман, чўпонлар, сенинг ҳолингни,
Элда юрган сенинг кирдикорингни,
Элда ном қўтарган зўраборингни.
Остимда ўйнайди бул минган отим,
Олдингда яқиндир Бойсин элатинг,
Сендан сўрар мендайин валламинг,
Даҳмардалар, боққан қўйинг кимники?
Мен ҳам бир юртларнинг юрган тўраси,
Қандай бойдир бу қўйларнинг эгаси.
Чўлда юриб ганг бўп ўзим келаман,
Билмайман, сизлардан сўраб тураман,
Эгасини айтсанг сўнгра биламан,
Ким бўлади боққан қўйнинг эгаси?
Йўловчига оша малол келмасин,
Қўп туриб бу ерда йўлдан қолмасин,
Хабар бергин, бул йўловчи жўнасин.

Бу сўзларни эшитиб, чўпонлар бир сўз деб турган экан:

Аввал моллар Бойбўридай бийники,
Сўнгра билсанг Алпомишдай бекники,
Ҳозиргиси Ултонтоздай қулники.
Билмаймиз Ултоннинг нима ўйи бор,
Бизлар чўпон, Ултонтозга хизматкор,
Укағарнинг жуда ҳам қўп қўйи бор.
Ултонтознинг ўзи шундай балоди(р),
Муна элда қўп гапларни билади,
Қўй эгаси бек Алпомиш ўлади,
Шўнча қўй бариси Ултонга қолади.
Ултон хўжайинимиз, бек бўп сўрар,

Кўп ҳисобдон, маҳмадана баччағар,
Қўйларнинг ҳисобин бизлардан олар,
Қултой бўлар устимиздан хабардор,
Биздан сўраб хонга жавоб шул берар,
Анигин билсанг, шул бобома бор.

Беадад ёйилиб ётган кўп қўй, учу қуйруғини киши билиб бўлмайди, чўпонлар бунда ётди, қўйни ёқалаб юриб кетди, қўй чўлни тутиб ётибди, бу беадад қўйга хайрон қолиб бораётибди. Етти йил зиндонда ётиб, бу давлатлар эсдан чиқиб кетган эди. Бу ададсиз қўйларни кўриб: «Бир одамда шунча мол», — деб хайрон қолиб, йўл юриб бораётиб эди, қаради, бир марди калон, муйсафид киши қўйларнинг четида: «Армон билан фарзандимдан айрилдим», — деб йиғлаб турибди. Кўриб Алпомиш таниди. Қултой деган қадрдон қули. Бобосига қараб, танимаган киши бўлиб, бу сўзларни айтиб турган экан:

Не сабабдан, бобо, бўзлаб йиғлайсан,
Қариганда бўтадайин бўзлайсан,
Оҳ урасан, жигар-бағринг тузлайсан,
Болам дейсан, сен бировни излайсан.
Шум фалак бошингга савдо солдими,
Хаёлингга неча гаплар келдими,
Яқин ҳолда сенинг қўзинг ўлдими,
Ўлган боланг ё эсингга келдими?!
Тоза очилиб сенинг гулинг сўлдими,
Қариганда бир қиёмат бўлдими,
Хабар бергин, сенинг улинг ўлдими?!
Не сабабдан, бобо, бўзлаб йиғлайсан?
Йўловчиман, мен бурилиб сўрайин,
Йиғладинг, бойисин, бобо, билайин.
Қариганда, бобо, абгор бўлибсан,
Қўзинг ёшли, бежой йиғлаб турибсан,
Суянчидан айрилиб, ғариб бўлибсан,
Йиғлаганинг, бобо, сендан сўрайин.
Олис юртдан кўпдир менинг меҳнатим,
Чарчаб келаётир бул минган отим,
Сен жиладинг, қолмади-ку тоқатим,
Ўлдимикан бир суянган фарзандинг,
Қўнғирот музофотида қўрган қулфатинг,
Ёнингга ҳеч кишинг, йўқдир улфатинг.

Бу сўзни эшитиб: — Менинг йиғлаганим, ўғлим эмас эди, Бойбўрининг ўғли эди, икковимиз шундай қадрдон эдик, билмаганлар Алпомиш Қултоннинг ули дер эди, билганлар Қултой Алпомишнинг қули дер эди, шул Кашал бориб ўлиб кетди.

Шунча давлат кулларга қолиб кетди. Шу эсимга тушиб, йиғлаб туриб эдим, — деди.

Алпомиш туриб айтди: — Бобо, Алпомишни кўрсатсам, нима берар эдингиз?

Култой айтди: — Укангнинг қорнини берар эдим, кўрсам, ўзим ҳам таниб олар эдим.

Алпомиш айтди: — Мен кимга ўхшайман.

— Сен бир гўрга ўхшайсан, сенинг ўхшаганинг билан қачон ишим бор менинг, сендай неча одамлар Алпомиш келаётир, суюнчи бер, деб неча саркаларимни алдаб еб кетган. Алпомиш деб борсак, Култой аҳмоқ бўп бизга бир нима беради, алдаб бир саркасини оламиз, деб кепсан, — деди.

Бу сўзни эшитиб: — Хайр бобо, мени танимадингиз. Алпомишнинг нима белгиси бор эди? — деди.

Култой айтди: — Алпомишнинг белгиси шул эди, ўнг эғнида Шохимардон пирнинг беш панжасининг доғи бор эди, чап эғнида ўзимнинг беш панжамнинг белгиси бор эди.

Эғнини кўрсатди. Сийпалаб панжанинг доғини билиб, фарзандим сен экансан, деб айрилмай қолиб, бу сўзни айтиб, иккови топишиб ётир:

Бу сўзни айтиб Култой кўзин ёшлади,
Болам деб устига ўзин ташлади.
Муна тоғда бўқтарилган қормисан,
Қаторга тиркалган лўкча-нормисан,
Эли-юртга, болам, интизормисан,
Кўрар кўзим, юрт эгаси бормисан?
Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Юрт эгаси келдинг, энди, Ҳақимхон,
Болам, деб бағрига босди ул замон,
Кетгандай бўп қолди ғам билан туман.
Кўзларимдан кетди равшан,
Топилмади саройи бўстон,
Дўстлар бўлди менга душман,
Ўтган ишга мен қилмайин пушаймон,
Кўрар кўзим, жоним болам, бормисан?
Ота-энанг қаттиқ кунда қолганди,
Ултонтоз суяги бузук бўлганди,
Ул қурғур наслига тортиб қолганди(р),
Шуларни ҳам хизматига солганди,
Шукур қилай, кўрдим сендай полвонди.
Омон-эсон сендай кўзим келганди,
Энди кўргин ўз юртингда давронди,
Неча марта Ҳақимбекдан айналди,
Юрт эгаси, жоним болам, бормисан?

Сен кетдинг, бизлар бўтадай бўзлаб,
Боролмадик Қалмоқ юртини излаб,
Энди юргин душман бағрини тузлаб,
Меҳрибоним, жоним болам, бормисан?
Худойим бергайда барчага дармон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
Сени кўриб кетди мендан юз армон,
Кувват энди, менга келганди дармон,
Бу юртингда душман қилар пушаймон,
Душман куллар бўлар ер билан яксон,
Соғ-саломат элга келган сен султон.
Яхши кунлар бўлиб хор-а,
Юрагим неча садпора,
Аҳволимни, болам, сўра,
Кўр бўлган тарзима қара.
Бу сўздайтиб йиғлаб босиб бағрига,
Етишдинг, жон болам, куллар даврига,
Сен ҳам мундан ўз элингга борасан,
Ул кулларнинг қилган ишин кўрасан,
Болам, кўрсанг чидаёлмай қоласан.
Сен билмайсан куллар оша зўрабор,
Ҳаммаси ҳам бўлиб кетди ҳукмдор,
Ултоннинг гапиман зўр бўлди булар.

Бу сўзларни айтишиб, иккови бир-бири билан топишиб:

— Қани, бобо, элда қандай гап бор? — деди. Қултой айтди: — Сени қатайиб келган десам, хали ҳам шу ердаги бўшлигинг қолган йўқ экан. Эндиги гап шул, ўттиз кунча бўлди. Ултонтоз тўй бериб, хотинингни олмоқчин бўлиб ётир. Энди бориб ўлдирасан-да, эндиги гап шул-да! — деди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш айтди: — Бобо, сиз мен бўлиб боринг, мен сиз бўлиб бораёин, ким дўст, ким душман, ўз кўзим билан кўрайин, бировнинг чориғига биров тойиб, ўлиб кетмасин, — деди.

Қултой айтди: — Шуйтсанг, шуйт, ўғлим, сенинг келган вақти хушлигингга кулларнинг тўйига бориб, бир кўпқари чопиб қолайин.

Шунда тушиб Бойчиборни Қултойга берди, Қултой Алпомишнинг кийимларини кийиб, Бойчиборни миниб, чўпка либосда, дуппа-дуруст мўйсафид бўлиб, отланиб, кулларнинг тўйига жўнаб кетди. Алпомиш Қултойнинг кийимларини кийиб, елкасига жанда-жундани қўйиб, кебанакни устидан елбағай кийиб, сиртидан белини бўғиб, тумоқ, чориқларини кийиб, оқ саркани сўйиб, гўшт билан шўрвасига тўйиб, терисидан кесиб соқол, бурун қилиб, учини қайчилаб қийиб олдида, кўл бор эди, кўлнинг ёқасида эди, шундай энкайиб кўлга қаради, сувнинг ичида

Ўзини кўрди: худди-мудди жасади букуртоб Қултойнинг ўзи бўпти. Таёғини ушлаб, Қултой жасадли бўлиб, тўйга кета берди. Бир қатор уйнинг олдидан ўтиб бораётиб эди, шунда бир келинчак чиқиб қаради, Қултойни кўриб, бул учта эчки қўшиб қўйиб эди, шу эчкиларимни сўрайман, деб чоғиб бораётир. Келинчакнинг Алпомишга қараб, айтиб турган сўзи:

Бобо, эшит менинг айтган сўзимни,
Тўйга бораяпсан, билдим ўзингни.
Сабр қилсанг, бобо, айтар арзим бор,
Чарчаб чоғиб келди мендайин ночор,
Сизга тайинлаган учта эчким бор,
Омон-эсон юрибмикан жонивор?
Ярашиққа ловдон рўмол ўрайман,
Бобо, кунда мен ҳам йўлга қарайман,
Сизни кўриб, мен эчкимни сўрайман.
Мендай санам мунда фиғон этдими,
Эчкилар семириб, қочиб кетдими?
Бобо, қайтинг, уйга меҳмон қилайин,
Уйга сизни эргаштириб борайин,
Бобо, юринг шўрва қилиб берайин,
Эчки сўраб, ҳаққатига қонайин.
Чўпонлар устидан сардор бўласан,
Эчкиларни кунда кўриб юрасан,
Ўлса-йитса, бобо, хабар берасан,
Маларойнинг айтган сўзин биласан,
Хизмат қилганини жуда кўрасан,
Қайтинг, бобо, бир дам сўнгра борасан,
Югуриб мен ҳалак бўлдим, биласан,
Эчкимдан аниқлаб хабар берасан.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш билди: «Қултойнинг олдида бу келинчак эчки қўшган экан. Мени Қултой фаҳмлади», — деб шўхлиги келиб: — Эчкиларинг семириб, баҳрини очиб юрур, такани қўйиб, қўчқордан қочиб юрур, йилда эғиз-сегиз туғиб, уч эчкинг юз ўн тўртта бўлди, — деди.

Кам фаҳм, ҳеч нарсасига тушунмайдиган аёл юз ўн тўртта деганига думоғи чоғ бўлиб, кўнгли кўтарилиб: — Оғзингизга мой, уйга юринг, — деб тармашиб қўймай, уйига эргаштириб борди. Борса, уйда нон йўқ. — Бобо, ўтиринг, нон йўқ экан, мен муна қўшиникидан элак олиб келиб, мен сизга бир патир қотириб, устига мой солиб берай, — деди. Элакка жўнаб кетди, борса, беш-олти хотинлар уни-буни гапириб ўтирибди. «Элакка борган хотиннинг эллик оғиз гапи бор», дегандайин, у хотинлар билан ўрлаша кетди. Гап кўпайиб, Қултой эсидан чиқиб кетди. Қултой қориндаги мойни, қондаги қуртни, уйдаги керакли нар-

сасининг барини эрмак кип еб қайтди. Келинчак ҳам элакни олиб келаётиб эди, Култойни кўриб қолди: — Ҳа, қайтинг, бобо, — деб порт бўлиб қолди. «Култой» айтди: — Энди тўйга кеч бўлди, уйингдан уни-муни еб, тузингни тортдик, — деб қайтди. — Эса, қайтарда келинг, — деб тайинлаб қолди.

Элакни олиб уйига борди. Борса, уйда аён-жинс бўлиб, ҳеч нима қолмапти. Уйланиб қолди: «Култой бўлса, Култойнинг мунча овқатни ҳал қиладиган қуввати йўқ эди, бу бир алпнинг иши-да. Нима бўлса, Алпомиш келдимикан?» — деб фикр қилиб қолди.

Ана энди Култой бўлиб, тўйга Алпомишнинг кетиб бораётган ери:

Таёғини судраб «Култой» боради.
Худо насиб қилса анинг уйини,
Мен кўрайин Барчин сулув бўйини,
Томоша қилайин ёрим тўйини.
Ким билади «Култой қулнинг» ўйини,
Қизиқ бўлар қилиб ётган тўйини,
Борсак бўлар у ерларда ўйини.
Бу сўзни айтиб «Култой» боради,
Қизу жувон бари йўлга тўлади,
Хотинларман бирга кетиб боради.
Қўп хотинлар дастархонин орқалаб,
Йўлда «Култой» билан ҳамроҳ бўлади,
«Култой» қулга қўп миннатдор бўлади,
Аламжон йўл тўйхонанинг ораси,
Хом семиз хотинлар чарчаб қолади:
— Бобо, хизмат қилсанг қандай бўлади.
Яхши хотин йўликсин деб дуо қилайик,
Дастархонни биз орқанга солайик.
Бобожон, кўтаргин салт бўп юрайик,
Сизман йўлдош бўлиб тўйга борайик,
Миннатдор бўп жуда дуо қилайик.
Қариганда адрас-кимхоб кийсин, деб
Ҳақдан келган ишга бўйнин эйсин, деб,
Бобомнинг душмани ўтдай қуйсин, деб
Жамъи хотин чувлаб дуо қилайик,
Киндиккинанг иссиқ ерга тейсин, деб.
Бу сўздайиб қўп миннатдор бўлади,
Хотинлар «Култой»нинг ақлин олади,
Дастархоннинг барин йиғиб ул замон,
«Култой» қулнинг орқасига солади,
Кебанакка йиғиб ани кўтариб,
Хотинларман бирга-бирга боради.
Хотинларман ҳангома кип йўл тортди,

Бирор майдон ияриб кичаб кетди.
 Рўпарай хотинлар кейин қолади,
 «Қултой» шундай хўп ҳалослаб юради,
 Югуриб-елиб, ҳарчанд кичаб кўради,
 Анғишлаб бу «Қултой» кетиб боради.
 Кўринг энди «Қултойди»,
 Неча қирлардан ошди,
 «Қултойдан» тоза адашди,
 Етолмай хотинлар жуда қарғашди.
 Худой урди «Қултойди»,
 Икки энаги бултайди,
 Йиғлатган Маларойди,
 Еб келган у ерда қурутман мойди,
 Бу хотинлар ҳеч қорасин кўрмайди,
 Қайтиб қуруқ борамиз деб ўйлайди.
 Шу ойнасда «Қултой» кичаб боради,
 Неча қирдан нари хотинлар қолади,
 «Қултой» бораётиб шундай қаради,
 Бир поданинг ётоғини кўради,
 Чашманинг бўйнига бориб қолади,
 Энди бориб «Қултой» шунда кўнади,
 Дастархонни «Қултой» очиб кўради.
 Тўйга қилган бари қатлама, қуймоқ —
 Барисини ейиб адо қилади.
 «Қултой» қулдан бўғирсоқ ҳам қолмади.

Товоқда бор нимарсаларнинг барини еб, қурутиб, дастархон
 товоқ қолди. Подачининг қилган тезагидан олиб келиб, ўзлари-
 никадай қилиб товоққа солиб, кўпига кўп, озига оз ўраб, қадим
 орқасига солганда қандай бўлса, шундай қилиб, барини қатор-
 лаштириб, ўзи кетди жўнаб.

Хотинлар гоҳ қайтар бўлиб, гоҳ борар бўлиб, шул чашманинг
 бўйнигачай келди, дастархон, товоқларини кўриб, бобосини дуо
 қилиб қолди: — Илойим бир яхши семиз кампир йўликсин,
 бизни уялмасин, деб шу ерга қўйиб кетибди, — деб чашмадан сув
 ичиб, ҳар қайсиси ўз товоғини олиб, қадимгидай бошига қўйиб,
 бу булоқнинг сувидан ирғиб ўтаётиб эди, бирови қаттиқроқ
 ирғидими, тарс этиб дастархондан тезак тушиб қолди. Бу хотин-
 нинг дастархонидан тезак тушганини кўриб, ўзга хотинлар айт-
 ди: — Бунинг кундоши бор-да, тўйга бориб, дастархондан таппи
 чиқиб, шарманда бўлсин, деб қўшиб ўраган-да. Бир хотин: «Биз-
 ники ҳам таппи бўлиб юрмасин», — деб очиб кўрди, очиб кўрса,
 бариники таппи. «Қултой»ни қарғаб, саросима бўлиб, товоқлар-
 ни қайтарда олиб кетамиз, деб ариқнинг ёқасига кўмиб, дастар-
 хонларни қўйлакнинг ичидан белига бойлаб: «Тўйга қуруқ ке-
 либсизлар деган одам бўлса, «Қултой» шундай қилди, деб айта-
 миз», — деб (йўлга тушди).

Энди булар ҳам тўйга бора берсин, эндиги гап боронағи
Бойчиборни миниб кетган кўҳна Култойдан. Култой Бойчиборни
миниб, тўйга борди. Борса, Ултонтоз Алпомишнинг бор вақтига
таассиб солган, Барчинга бахмал ўтов тикиб берган, ҳар ким
улоқни олиб бориб солса, Барчиннинг бахмал ўтовига олиб
бориб солади. Шунча Бойчиборни калта қантариб, отнинг сояси-
га ташлаб: — Куллар, улоғингни чиқар, — деб ёнбошлаб, кул-
лар улоқ чиқарди, кулларнинг тўйга аралашиб, Култойнинг
кўпқари чопиб ётгандаги сўзи:

Ошиқ фаҳми окшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,
Йиғилишган сатта норча,
Кўпқарини чопиб ётир
Ўн икки мингча бойваҷча,
Санаб кўрган одам йўқдир,
Тахминан ўн икки мингча,
(Уст)-устига ташлаб турур
Кўсам сарка, олапоча.
Кўринг энди Култой мардди,
Чибор отга қамчи қатди,
Урган қамчи симдай ботди,
Йиғинни қоқ ёриб кетди,
Йиғин-тўдани нуратди,
Бу бобонг қилди ғайратди,
Не одамлар ҳайрон қоғти,
Улоқни олиб жўнаб кетди,
Болалар, ҳисоб бўлдимиз, деб
Чанғароқдан ташлаб қайтди.
Мундай кунда кўнглин хушлаб,
Урди қамчинни қулочлаб,
Бойчибор борди анғишлаб,
Боз устига улоқ ташлаб.
Ҳаққа етгай айтган доди,
Ултонтознинг жийрон оти
Улоқни олиб жўнай берди,
Култой фақир бошин бурди,
Бойчиборга қамчи урди.
Жапс бўлиб ёнбошдан етди,
Ушлади кейинги путди,
Узанги ташлаб берқитди,
Ёнбош тушиб бирни тортди,
Ултонтознинг жийрон отин
Ўмма қип нуратиб кетди,
Жамъи куллар йиғилиб етди.
Меҳмон, қайдан келасан, деб,

Нима уруғ бўласан, деб,
Буйтиб чопма, ўласан, деб,
Кечга солим оласан, деб,
Бекнинг отин сен йикитдинг,
Қариганда ўласан, деб,
Зўрнинг тўйин биласан, деб,
Бундай ишни қиласан, деб
Чопди Қултойнинг улогин.
Душманлар мени билсин, деб,
Солганим соврин бўлсин, деб
Дамба-дамда улоқ ташлар,
Маррага етиб қайтарар.
Чатоқлашиб юру Қултой,
Хеч солим бермайди қуллар.
Қултой отини буради,
Йиғинда суриб юради,
Қулларман тараф бўлади.
Ултонни парвой қилмади,
Сира кўзига илмади,
Чатоғин Қултой қўймади.
Дамба-дам улоқни олар,
Қултой узанги қайтарар,
Ўласан деди кўп қуллар.
Қултой кўпкарида донгдор,
Остига мингани тулпор,
Тир келолмайди одамлар,
Улоқдолиб Қултой кетар,
Юлдуздай бўп оқиб ўтар,
Хеч ким қўл сололмай кетар,
Қултой шундай иш кўрсатар,
Бир нечалар хайрон қолар.
Устида яхши либослар,
Гап қиб ётади одамлар:
«Қайси элдан келган бу чол,
Остидаги оти тулпор,
Чол ҳам бўлса кўп зўрабор,
Кўп чатоқ қилади қуллар,
Парвой қилмайди баччағар».
Қултой йиғинда шағалмас,
Айтганини қилмай қўймас,
Гапирганман қулоқ солмас,
Гап деганни кўнглига олмас.
Бойчиборга камчи урди,
Алпомиш келгани шулди(р),
Қултой ай-хайлаб маст бўлди,
Кўп улоқни Қултой олди,

Хеч ким буни билмай қолди.
Йиғинда ўзар Бойчибор,
Устида Қултой зўрабор,
Ай-хайлаб чикарди номдор.

Бахмал ўтовга улоқни ташлаб, қайтган вақтида орт-сиртидан
Бойчиборни кўриб, Барчин таниб, Ёдгор ўғлига қараб, бир сўз
айтиб турган экан:

Мен йиғлайман яратганга зори-зор,
Не килса, ҳукми бор қудратли жаббор,
Тўйхонага отанг келгандир, Ёдгор.
Сувда бўлар сулув ўтнинг суйруғи,
Биз билан бўларми ҳақнинг буйруғи,
Чўлтонглаб кўринди Чибор куйруғи.
Ғамли бўмай оҳу фиғон этмайди,
Ёби от туёқдан отган турпоғи
Сира ҳам бир чатанидан ўтмайди,
Богонада бир Чибор от кеп эди,
Уй гирдидан, болам, тўзанг кетмайди.
Тўйхонага, болам, отанг келганди(р),
Ким яхши, ким ёмон, англаб билганди(р),
Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
Мард йигит майдонга кирса желлидир,
Тўқайда йўлбарснинг изи беллидир.
Отанг йўлбарс, тўйхонада юргандир,
Ким яхши, ким ёмон, англаб билгандир,
Дўсту душманларни синаб кўргандир,
Отанг шуйтиб билдирмайин юргандир,
Кашал юртга кетган отанг келгандир.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлгандир,
Бу ўчган чироғим ёниб қолгандир,
Мен билувда душман қуллар ўлгандир,
Болам, элга қайсар отанг келгандир,
Отанг келиб оти мунда юргандир,
Ҳозир ўзин билдирмайин тургандир.
Кепти Қалмоқ элдан соғу саломат,
Билмаганлар қилар эди маломат,
Душман кўрса энди солар қиёмат,
Бек отанг келибди соғу саломат.

Бу сўзни энасидан эшитиб, Ёдгор: — Бу қулларининг бир
жонига тегайин, агар отамнинг келгани рост бўлса, қулларни
ўлдирайин, ётган вақтида ҳам ингранса, айириб олади, агар
отамнинг келгани ёлғон бўлса, бу қуллардан бундай зулм кўриб
юрганча, ўлганим ҳам ўнггай келади, — деди. Шунда кўнглини

хушлаб, бир кайқи таёқни қўлига ушлаб, кулларнинг кўпқарига ташлаб ётган саркаларини қувиб, четга чиқариб кетди. Саркани қувиб бораётиб эди, Алпомиш Қултой суратли бўлиб келаётиб эди, олдидан чиқа кетди, Ёдгорни кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Сен ҳам бир-бировнинг жони-дилисан,
Сарка ҳайдаган болам, кимнинг улисан?
Бу элларда қайси уруғдан бўласан,
Сарка ҳайдаб, болам, қайда борасан?
Жамолнинг ўхшатдим осмонда ойга,
Ўзингни менгзайман бўз қарчиғайга,
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга,
Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
Бойвачча сифатлим кимнинг ўғлисан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадин,
Сендай фарзанд бино бўлмас энадин,
Парвоз қилдинг қайси мазгилхонадин,
Баланд парвоз қўзим, кимнинг ўғлисан?
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Сени тукқанларнинг борми армони,
Сени кўриб кетди бобонг дармони,
Наслинг одам десам, беҳишт филмони,
Филмон сифат болам, кимнинг ўғлисан?
Қариганда худо дейман, жилайман,
Кўз юборти атрофима қарайман,
Авлоди-аждодинг сендан сўрайман,
Хабар бергин, болам, кимнинг ўғлисан?
Қийғир деган қуш ўлтурар кияда,
Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Тарзинг кўрса, шоҳлар юрар пиёда,
Ғайратинг бор Рустамдан ҳам зиёда,
Қайсар сифат болам, кимнинг ўғлисан?

Бу сўзни эшитиб, Ёдгорнинг кўнгли бузилиб, бу сўзни айтиб турган экан:

Жафоларга тушган танда жон эдинг,
Қул ичинда меҳрибоним сен эдинг,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон?
Тоғу тошининг бошин чалган туман-а,
Мендай сағир-шўрга охир замон-а,
Бек отам Қашалга кетган вақтинда,
Энамнинг бўйида қопман гумона,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон?
Баҳорда очилган боғнинг гулиман,

Мен ҳам бир-бировнинг жони-дилиман,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон,
Кашал кетган Алпомишнинг улиман.

Бу сўздайтиб сағир Ёдгор каради,
Қўпкаридан икки отли келади,
Келаётган отлиларни кўради,
Кўнгли бузилиб Ёдгор йиғлади.
Армон билан ўлдим, гаминг е, деди,
Қадингдан, бобожон, берман ке, деди,
Сағир Ёдгор бобосига не деди:
— Бобо, раҳбар бўлгин мендай гўдакка,
Мени олгин, бобожон, кебанакка,
Мени берма бу икки бадиракка.
Гап эшитгин, бобо, айтган тилимдан,
Қариганда ҳазар килма ўлимдан,
Жон бобожон, мени берма қўлингдан,
Айириб қол муна икки қўлингдан.
Жон бобожон, мени берсанг қўлингдан,
Бу бадбахтлар қилар менинг ишимни,
Кўздан тўқар бунда селоб ёшимни,
Зулм билан кесар қуллар бошимни,
Ғазаб билан дорга тортар лошимни,
Ўрни ўчиб қолар Алпомишингни,
Жон бобожон, мени берма қўлингдан.
Бу сўздайтиб сағир Ёдгор туради,
Қўпкаридан икки отли келади.
Сиёсатман бу Ёдгорга етишди,
Бу сағир Ёдгорнинг ақили шошди,
— Бобо, — деди,
«Култой» қулнинг белбоғига тармашди.
Аччиғи кеп улар отидан тушди,
Бу энағар оша ҳаддидан ошди,
Бизлар билан бу бекликка талашди,
Қуллар келиб Ёдгор билан ушлашди.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
Олло бунинг ақли-ҳушин олибди,
Ажал етиб, паймонаси тўлибди.

Фарзанд-да, кўриб «Култой»да тобу токат қолмади, қулларга туриб айтди: — Мунинг ҳам бир замонда отаси бор эди, худо қилди, етим бўлди, етим билан сағирни ура берармикан? Мунки кўй, ўз вақти хушлигингни кўр, — деб билатигдан ушлаб турди. Алп-да, панжаси билагини янчиб борапти, кўзи ёшга тўлиб, билагини айириб ололмай ётибди. «Култой»нинг кўнглига кел-

ди: «Мабода зўрлигимдан англаб юрмасин», — деб билagini бўшатди, булар ҳам минди бедов отди, икковига икки саркани ўнгартди. «Одам одамни синаб бўлмайди экан, «Култой»нинг зўрлиги ҳар кимсача бор экан», деб жўнаб кетди. «Бобосига» қараб, Ёдгор бу сўзни айтди:

Гап эшитгин, бобо, айтган тилимдан,
Ҳазар қилмадинг-ку, бобо, ўлимдан,
Айириб қолгансан икки қулингдан,
Култой бўлсанг,
Мундай ишлар келмас эди қўлингдан.
Кашал кетган менинг отам бўлмагин,
Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
Баланд тоғнинг бошин чалганди туман,
Худойим сақлагай бандани омон,
Ёмон кунда менга бўлдинг меҳрибон,
Отам дедим, сендан қилдим мен гумон,
Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Душманга билдириб, сириг бермагин,
Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
Олдинда жиланиб мендай фарзандинг,
Бошимда кўп ғаму кулфатим,
Култойга келмайди, бобо, жасадинг,
Асқар тоғни откудай бор ғайратинг,
Ҳар кимсача бордир бул ҳукуматинг,
Кашал кетган менинг отам бўлмагин.
Тўкарман кўзимдан селоб ёшимни,
Бобо, бежой билдим қилган ишингни,
Сен эшитгин йиғлаган нолишимни.
Кашал кетган менинг отам бўлмагин,
Отам бўлсанг, мени хафа қилмагин,
Билламиш бўп, ота, бунда турмагин.

Бу сўзни эшитиб, «бобоси» ҳам Ёдгорга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Устихон эмраниб, бағрим эзилди,
Хафа қилдим, қайтай, сендай кўзимди,
Отам дема, менинг қўнглим бузилди.
Ҳақ таоло мени қилган саргардон,
Ғамли кулга эгам бўлсин меҳрибон,
Отам деб бобонгни айтма, Ёдгоржон,
Отангнинг мазгили қоронғу зиндон,
Отанг эмас, болам, Култой бобонгман.

Ешлик қилиб хаёлингни бўлмагин,
 Лодон кўнглинг ҳар бир йўлга солмагин,
 Отам деб бобонгдан гумон қилмагин.
 Отанг Кашал юртда ғариб қолгандир,
 Қалмоқлар қўлида зиндон бўлгандир,
 Отанг қайда, ғарибликда қолгандир,
 Қалмоқлар юртида отанг ўлгандир,
 Лодон болам мендан гумон қилгандир,
 Отам десанг, кўнглима гап келгандир.
 Ўлиб кетган отанг қайдан келади,
 Қултой бобонг қандай отанг бўлади.
 Қариганман, болам, қаддим букилиб,
 Оҳ тортганда кўзда ёшим тўкилиб,
 Отанг кетган оша юртга
 Билмайман қандай бўлиб,
 Сендай лодон болам бул гумон қилиб.
 Отанг бўлса, сенга раҳбар бўлмайми,
 Сени суйиб бу бағрига олмайми,
 Ул кўтариб тўйхонага бормайми,
 Эр қип ётган Барчин гулни кўрмайми,
 Душман қуллар бундай тўйда ўлмайми?!
 Бек отангни қалмоқ айлаган зиндон,
 Чириб ўлган қалмоқ юртда саргардон,
 Отанг ҳам ҳаддили жуда зўр полвон,
 Отам деб сен гумон қилма, Ёдгоржон.
 Отам десанг, отанг ёдима келар,
 Кўхнарган дардларим янгирар,
 Отам деб гапирма, сағир Ёдгор.

Бу сўзни эшитиб: «Мен ҳам билмайман экан. Қултой бобонинг адаптовур кучи бор экан. Мунинг билан овлоқда бир сирлашиб кўрайин, қандай бўлса, энамни бермайман, Ултонтозга ўзим қанча чатоқ қилиб ётибман, мунинг бир кўнглини билиб кўяйин», — деб бу сўзни айтаётган экан:

Оҳ урганда кўзда ёшим бўлар сел,
 Сирлашайин, жоним бобо, берман кел
 Ултонтоз дер билмаганим билдирди,
 Ханжар урмай, бағрим қона тўлдирди,
 Нечовларни айтганига кўндирди.
 Қанча қўйни, қанча сўқим сўяди,
 Беваю бечора қолмай тўяди,
 Бу орада ўтгиз кунча бўлибди,
 Гул энама узмай совчи қўяди.
 Асли ўзим добонбийлик тўраман,
 Гул энамни қандай бунга бераман,
 Гул энамни Ултонтозга берган сўнг,

Не бет билан Қўнғирот элда юраман?!
Солма юрагима доғу аламни,
Хафа қилма, бобо, мендай болангни,
Ултонтозга қандай берай энамни.
Ултонтоз зўрлигин маълум қилади,
Узилмай энама одам келади,
Энам қабул қилмай, ўрлаб туради,
Хамма қулнинг сўзин маъқул қилади,
Энам қўнмай, жуда ўрлаб туради,
Хисоб бергин, бобо, қандай бўлади?

Бу сўзни эшитиб, «бобоси» бир сўз деган экан:

Ултонтоздир Қўнғирот элда зўрабор,
Муни билан ҳеч ким бўлмас баробар,
Англагин албатта, болам, мухрдор,
Мухрдорман ўрлашмаклик не даркор?
Солма юрагинга доғу аламни,
Кунинг учун берасан-да энангни.
Мен биламан добонбийлик тўрасан,
Кунинг учун шул энангни берасан,
Шул энангни Ултонтозга бермасанг,
Билгин, болам, қийнов билан ўласан.
Мундайгачок, қўзим, лодон бўлмагин,
Ултонбекман кўп ўрлашиб юрмагин,
Ултоннинг қўлида ғариб ўлмагин,
Бермайман, деб сира айта кўрмагин.
Биласан Ултонтоз элга тўради(р),
Хукуми хаммага маълум бўлади,
Зўрлик билан шу энангни олади,
Сағирсан, қўлингдан нима келади,
Ултоннинг сўзига хамма қўнади,
Кўпдан чиққан одам аҳмоқ бўлади.
У Ултонтоз билгин энди айдахор,
Зарбидан титрайди Бойсиндай эллар,
Тақал қилмай сен энангни беракўр.
Меҳрибон бўп Ултон ақлин ола бер,
Қаватида бирга беклик қила бер,
Нима деса, айтганига қўна бер,
Сенга айтган насихатим шул бўлар.
Сен бузмагин, энанг қилар ихтиёр,
Энангни ҳам шунга тегмаги даркор.
Қўнғирот элда унаб турган одамлар,
Катта-кичик, бари бу сўзин билар,
Энанг Ултонтозга тегса, тинч бўлар.
Бир чеккаси сенда ҳам бор ихтиёр.

Бу сўзни эшитиб, Ёдгор бир сўз айтиб турган экан:

Дардли кул дардимни кимга ёрайин,
Хасратимдан элдан эл ахтарайин,
Гул энамни Ултонтозга берганча,
Ултонтознинг кийновинда ўлайин,
Хар на бўлсам, жоним бобо, бўлайин,
Ўлганимча тўйни бузиб кўрайин,
Гар қўлимдан келса, ўрлаб турайин.
Мен ҳам энди бермайманда тураман,
Бошимни кесганча ўрлаб кўраман,
Жоним борида Ултонтозни демайман,
Айтган сўзин қулоғимга олмайман.
Мен ҳам сира билганимдан қолмайман.
Мен ҳам қайтай, ҳали ёшлиқ қиламан,
Сағирлигим яратгандан кўраман,
Ажал етса, ахир бир кун ўламан,
Мен энамни қандай бунга бераман.
Майли Ултон кўздан тўксин ёшимни,
Зўрлик қилса, кессин тандан бошимни,
Йиғлатсин элимда қариндошимни,
Зўр бўлса, қилағўйсин ишимни.
Ўлдирмаса, мен бермайман энамни,
Бошим кесиб, дорга тортсин танамни.
Ултон жуда бизга изза беради,
Кўрмаган кунларни менга солади,
Хозир билдим, юртга эга бўлади,
Сағир деб баччағар қачон кўнглим сўради,
Бизни жуда ерман яксон қилади.
У бизларни одам сонда кўрмади,
Ғариб деб ҳолимни сира билмади,
Нокаслик қилди-да, писанд илмади,
Яхши қараб, бизга назар солмади,
Баччағарнинг катталиги қолмади,
Ёдгорнинг кўнглидагин билмади.

Шунда Ёдгордан бу сўзни эшитиб: — Баракалла, ўғлим, энадан бўлсанг, шундай бўл, — деди. — Мен ҳам қўйдан келаётирман, мен ҳам шу баччағарнинг тўйига борайин, қўлимдан келганча бузиб кўрайин, деб келаётирман, сен нораства гўдак, биз ёши етган «чол», икки ёрти бирикса, бутун деган гап бор. Нима бўлса, болам, борлашиб тўй бузмокни «бобонгдан» кўр, — деди.

Ёдгор ҳеч кимдан мундай илиқ сўз эшитган эмас эди, «бобосидан» бу сўзни эшитиб, жуда хўроزلаниб, айрилмай қолди. «Қултой» туриб айтди: — Икковимиз даладан борсак, Қултой билан Ёдгор ваъдалашган деб юрар, сен кўпқари тарафдан бор,

мен тўйхона тарафдан борайин, ҳамма вақт мен чатоқ қилайин, — деб иккови икки тарафдан бораётир.

«Қултой» бу сўзни айтиб, тўйхона тарафга бораётгани:

Чечан банда гапни гапга улади,
Қултойдайдан Ёдгор қувониб боради,
Иккови ваъдани шундай қилади,
Ҳар на деса, айтганига қўнади.
«Қултой» ҳам бу замон бундан жўнади,
Таёғи қўлида кетиб боради,
Тўйхонага «Қултой бундан жўнади,
Қўрган одам «Қултой» дейишиб боради,
Алпомиш эканини ким билади?!
Ултонтоз хонни бориб қўрай, деб,
Қилиб ётган шавкати билай, деб,
Болам дейин, унинг ақлин олай, деб,
Билдирмайин тоза синаб қўрай, деб,
Ултонбекка қулли бўлсин қилай, деб
Бу сўздўйлаб «Қултой» кетиб боради.
Қулок солинг сўзининг мазасига,
Жаҳон титрар «Қултой» овозасига,
Шу замонда таёғини судираб,
Энди борди Қўнғирот дарвозасига.
Дарвозадан ичкарига киради,
Катта-кичик халойикка қаради,
Оқ сут берган энасини қўради.

Энаси ариқнинг бўйида тўйга сўйган қўйларнинг қорин-ға-жок, ичак-чавок, каллаларини тозалаб ўтирибди. Шунда энасини таниб, таниса ҳам танимаган киши бўлиб: — Қунтуғмуш енга, омонсизми? — деди. Энаси мундай қаради, қараса, Қултойнинг довуши Алпомишнинг довушига ўхшади. Қултойга қараб, бу сўзни энаси айтиб турган экан:

Хой дединг банди-бўғним бўшади,
Соғ суягим жой-жойидан бўшади,
Довушгинанг Алпомишга ўхшади,
Қултойман деб, болам, мени алдама.
Сени қўриб ичим ўтдай қуяди,
Кувраб кетган эмчакларим ияди.
Оҳ урганда кўздан ёшим сел бўлди,
Болам, кетганингга етти йил бўлди,
Сендан қолиб қўрган қуним шул бўлди,
Кўз ёшима ёқаларим ҳўл бўлди,
Қултойман деб, болам, мени алдама.
Қозилар олдинда шабгир нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,

Келдингми, жон болам, элнинг сойиби?
Кумушдандир қарчиганинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Келдингми, жон болам, юртнинг эгаси?
Етти йиллик бандилик захмин кўрдингми,
Шукур қилай, болам, озод бўлдингми,
Туя бокқан Қалдирғочни кўрдингми,
Мунглиқнинг ҳолидан хабар олдингми?
Бобир чўлда шўрли йиғлаб юрганди,
Бир бурилиб шундан хабар олдингми?
Култой бўлиб мени алдаб турдингми,
Хийла билан, болам, ақлимдолдингми,
Кўрар кўзим, омон-эсон келдингми,
Дўсту душман, элатингни кўрдингми?
Култойман деб, болам, мени алдама.
Сени кўриб қолмас менинг тоқатим,
Ёлғиз болам, сенсан менинг роҳатим,
Култой қулга ўхшамайди келбатинг,
Шундай бўлди беклик қилган элатинг,
Ёлғиз кўзим, бошимдаги давлатим.
Куллар менга мунча қилган зулм, деб,
Энди менинг тар очилган гулим, деб,
Шукрилилло, келди жони-дилим деб,
Сўз айтаман сени кетган улим, деб.
Култой бўп энангга раҳбар бўласан,
Сен менинг ҳолимни сўраб турасан,
Жоним болам, менга хийла қилмагин,
Хийла қилма, менинг болам бўласан.
Хафа қилма алам кўрган энангни,
Ёнган ўтга солма, болам, танамни,
Сен бориб кўргайсан Барчин санамни,
Култойман деб, болам, мени алдама.

Бу сўзни энасидан эшитиб: — Енга, сиз миён хатанамой бўп қолибсиз. Алпомиш келса, Алпомиш бўп келар эди-да, наинки Култой бўп келса, — деди. Бу сўзни эшитиб энаси: — Не билайин, менинг ҳам кўзим хаста бўлиб қолган, — деди. Энаси бунинг билан бир сирлашайин, деб бу сўзни айтиб турган экан:

Оҳ урганда кўздан ёшим бўлар сел,
Сирлашайин, жоним қайним, берман кел.
Жон қайним, эшитгин айтган тилимди,
Ҳеч хабари борми ёлғиз улимди?
Дала-дашда сен юрасан, Култойжон,
Алпомиш ўлгани энди билинди.
Ёлғиз фарзанд оёғидан йитарми,
Бойбўридан шундай давлат қайтарми,

Елғиз болам бедарак бўп кетарми,
 Бунда юрти вайрон бўлиб ётарми,
 Барчин келин кулга тегиб кетарми,
 Не катталар қонлар ютиб ётарми?!
 Давлатидан адрас-кимхоб киймасин,
 Давлатли деб Ултонтозни суймасин,
 Қариганда бий бобосин йиғлатиб,
 Барчин келин Ултонтозга теймасин.
 Сен ҳам бундан тўйхонага борасан,
 Тўйда юриб Барчинойни кўрасан,
 Менинг сўзим унга маълум қиласан,
 Барчин гулга насихатни берасан.
 Яхши одам кўнар тангри ишига,
 Кулоқ сол енгангнинг бул нолишига,
 Мен қўрқаман Ултонтознинг зулмидан,
 Боролмайман Барчин келин қошига.
 Баримиз суяниб бунга қолганмиз,
 Алпомиш ўрнига Барчин деганмиз.
 Қайси юртда ул Алпомиш ўлади,
 Кетиб баримизни сарсон қилади,
 Бу Барчин ҳам қўлдан кетиб боради.
 Хар на десанг, айтганингга кўндиргин,
 Хафа қилмай Барчинойни кулдиргин,
 Қандай бўлса Ултонтозга тегмасин,
 Шу сўзимни Барчинойга билдиргин.
 Айронлик ўтига бағрим доғлатиб,
 Алпомиш деб фироғинда йиғлатиб,
 Ултонтозни сира қабул қилмасин.
 Элда юриб бўтадайн бўзлайди,
 Қариганда у қаерни излайди?!
 Алпомиш деб жигар-бағрин тузлайди.
 Ёлғиз улдан жудо бўлиб қолган-да,
 Барчинга суяниб кунлар кўрган-да,
 Қариганда улдан жудо бўлган-да,
 Ултон уни хизматига солган-да!
 Хозир Ултон элимизга тўради(р),
 Баримизга кўп бир азоб беради,
 Зўрлик билан Барчинойни олади,
 Барчин кетса, бобоси йиғлаб қолади,
 Йиғлаганда нима илож қилади,
 Бир облонинг қилганига кўнади,
 Такдирига банда рози бўлади,
 Бу сўзларни енганг айтиб туради.
 Сен ҳам, билдим, бугун қўйдан келасан,
 Ўз-ўзингда тўйда чалқиб юрасан,
 Деганимни Барчинга билдирасан,
 Чақириб оп кўп насихат берасан,

Барчинни сўзинга кўндирасан.
Қайта бошдан бий бобоси ўлмасин,
Алпомиш ўлгани маълум бўлмасин,
Ултонтозга сира ихтиёр қилмасин,
Насихат қил, зўрлаганман кўнмасин.
Бобосининг етагида бўлади,
Хизмат қилиб бийнинг кўнглин олади,
Барчинни ҳам зўрлаб йўлга солади.

«Қултой» бу сўзни эшитиб: — Енга, ишингиз бўлмасин, йўли-
қиб уни ўзим созлайман, — деди. — Қадрдонсан-да, созлай
кўр, — деб энаси ҳам тайинлаб қолди. Тўйхонага ўтиб борди, Ул-
тонтозни кўрди. Ултонтоз тахт устида ўтирибди. Отаси Бойбўри
султон хизмат қилиб, эгнида қора меш, туйда сув ташиб турибди.
Бир нечалар хушомадга Бойбўрини Ултонтозга ёмон етказиб, сув-
лик меши билан қойиб-сўкиб, ёжиб турибди. Бунини «Қултой» кў-
риб, Ултонтозга насихат бериб, бу сўзни айтиб турибди:

Устинга кийганинг яшил кўк бўлар,
Подшолар бўшатган хурма тўп бўлар,
Ҳар ўлкада сендай беклар кўп бўлар,
Отасини урган фарзанд оқ бўлар,
Урма дейман Бойбўридай бийингни.
Қариганда гангитмагин бошини,
Кўздан тўкма мунинг селоб ёшини,
Азоб берма бундай катта кишини,
Эйнига ортибсан сувли мешини,
Худо олган полвон Алпомишини.
Қариганда қилган экан хизматди,
Кўхна бийга таъзир бермак уятди(р),
Сабил қилган муна Бойсин элатди.
Полвони Кашалда ўлиб ҳам кетди.
Қариганда шуйтиб қилди хизматди,
Қариганда йиғлатма валломатди,
Қариганда хизматингни қилади,
Азоб берсанг, ҳамма сенга кулади,
Отасини урган қандай бўлади.
Қора¹ бўлибди-ку, сенга хизматкор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Бунга азоб бермаклигинг не дақрор,
«Қултой» қулнинг айтган сўзи шул бўлар,
Яхши сўзман бунини билмаклик даркор,
Ўвладан айрилиб бўпти хору зор.

¹ Қарол.

Бу сўзни Ултонтозга айтиб, отасига қараб ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Мирзамсан, эшитгин айтган сўзимди,
Кўп еб эдим мен ҳам сенинг тузингди,
Сен тургин, менга хизмат лозимди(р),
Худо олган сенинг полвон қўзингди,
Қариганда хизмат қилган ўзингди(р).
Сенга сўз айтади Қултойдай ночор,
Мен турганда, Сизга хизмат не даркор,
Қулингман-да, мен бўлайин хизматкор,
Қултой қулнинг эътиқоди шул бўлар,
Мирзамсан, мешингни бергин, кўтарай.
Кўтарган мешингни сендан тилайин,
Бу азобдан сени халос қилайин.
Кўп еганман, тузингдоқлаб турайин,
Тўйхонага мен кўтариб борайин,
Сенинг учун ўзим хизмат қилайин.
Азамат мард эдинг, бўлгансан ночор,
Сувли мешинг менга бермоғинг даркор,
Қариганда абгор қилганди қуллар,
Қартайганда бежой қипти хизматкор.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулистонда маст бўп сайрар булбуллар,
Булутлар маст (бўлса), чалкийди қўллар,
Сенинг учун мен бўлайин хизматкор.
Мен ҳам Қултойидим, ҳолим билайин,
Қариганда сенинг кўнглинг сўрайин,
Мешни бергин, мен кўтариб юрайин.
Тўйхонага ўзим элтиб берайин.
Юрагингда бордир аламли дардинг,
Юртдан кетган бир суянган фарзандинг,
Сени кўриб қолмади-ку тоқатим,
Сен тургин, бўлсин менинг хизматим,
Қариганда шундай бўпти меҳнатинг.

Бу сўзни эшитиб, Бойбўри ҳам «Қултой»га қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Фалакнинг гардиши, облонинг иши,
Облонинг ишига кўнмайми киши,
Ҳақ деб чиқар, ғамли қулнинг довуши,
Эйнима ортилган бу сувли меши.
Худонинг тақдири шундай бўлади,
Нима қилса, банда бунда кўнади,
Кўнмаганда, нима илож қилади,
Сендай Қултой келиб мешни сўради.

Кариганда мен билмайман ишимни,
Шум фалак гангитди азиз бошимни,
Сенга берсам мен ҳам сувли мешимни,
Турган куллар менга таъзир беради.
Азоб бериб, балки мени уради,
Бир нечалар аҳволима кулади,
Азали тақдирим шундай бўлади.
Қўйгин, Култой, ўзим қилай хизматди,
Ёлғиз фарзанд ўз оёғидан йитди,
Суйганин оп эди, ул йўқ бўп кетди.
Раҳбар бўлиб, Култой, қилма хизматди.
Худо солди бизга бундай кулфатди,
Хозир биздан қайтган қанча давлатди.
Оҳ, урганда кўзда ёшим сел бўлди,
Кўз ёшима ёқаларим ҳўл бўлди,
Неча вақт сўрадим бек бўлиб элди,
Охирида кўрган куним шул бўлди.
Култой, ўз уруғимни мендан сўрама,
Кўпнинг бири бўлгин, менга қарама,
Мешни сенга берсам, булар қўяма?!
Кетгин, Култой, лодон кўнглинг бўлмагин,
Ўз-ўзингдан гапни сотиб олмагин,
Кўп айналиб менинг кўнглим бўлмагин,
Мешни сўраб сен ҳам ишдан қолмагин.

Бу сўзни эшитиб, «Култой» яна бир сўз айтиб турган экан:

Чечанликдан гапни гапга улайин,
Кўнгилда борини айиб тураин,
Мешингни бер, бу кулларни синайин,
Таъзир берса, ўзим жавоб берайин.
Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этарман,
Умрим ўтиб мен ҳам қўйда ётарман,
Меҳнат қилиб юриб бунда етарман,
Таъзир берса, ўзим жавоб айтарман.
Аҳволингни кўриб кўнглим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Шу сўзларга жавоб айтмай не бўлди?!
Бу сўздайтиб мешни энди тилади,
Бойбўри инжилиб базўр қўнади,
Билмайди бу куллар қандай қилади,
Култой қўймай миннатдор бўп сўради,
Ноилож ўйланиб мешни беради.
Шу замонда «Култон» кўнглин хушлади,
Икки қўллаб энди мешни ушлади,
У мешни эйнига қоқиб ташлади.
Бу мешни кўтариб «Култой» жўнади,

Ким дўст, ким душманин шуйтиб билади,
Отасига меҳрибонлик қилади.
Тўйхонада халойиқлар қаради,
«Култой» жуда шундай хизмат қилади,
Бойбўрининг мешин олиб келади,
Бу тўйда одамлар гап қип туради.
«Бу «Култой»га не бир бало бўлади,
Бойбўрининг мешин олиб келади.
Бекнинг сўзин наъма-сима қилади,
Бек Ултонтоз билса, «Култой» ўлади,
Жўн юрмай, баччағар бундай қилади,
Балони ўзига сотиб олади,
Ултон билса, билганидай қилади.
Барча одам шундай сўйлаб туради,
Қариганда Култой айниб ўлади,
Хон кўрса, қаттиқ азоб беради».
Бораётиб «Култой» буни билади,
Билса ҳам бир билмашиш бўп боради,
Эшитмаган киши бўлиб жўнади,
Тўйхонага энди етиб қолади.
Ғанимлар сирини бундай фошлади,
Ким ғариб бўлса, кўнглини хушлади,
Тўйхонага энди мешни ташлади.
Хизматкорлар ўртага олиб қолади,
Меши билан қўп сув олиб боради,
Ошпазлар қозонга сувни солади,
Ҳар қайсиси ўз ишида бўлади,
Балли, бобо, дейди, савол қилади,
«Култой» қарамайди, бундан жўнади,
Ултонбек олдиға қайтиб келади.

Келиб, тўйни куллуқ бўлсин қилди. Ултонтоз куллуқ бўлсини олиб: — Бобо, қўйдан келган экансиз, — деди. «Култой» туриб айтди: — Ўғлим, қўйда юриб, сени тўй бераётир, Алпомишнинг хотинини олаётир, деб эшитдим, нима бўлса, замон ўзимизники бўлиб қолди, деб қўйда ҳам тургим келмади. Ултонбекнинг тўйига бораин, инқилаб паловига тўяин, ўнғайи келса, тўппи, рўмолини олайин, деб сола бердим. Ултонтоз туриб айтди: — Бобо, келсангиз, яхши келибсиз, ошпазларнинг ичига боринг, бир қозонга ўт ёккич бўлинг, ошнинг кўтини-бетини еб, хўб корнингизни тўйғизиб олинг.

«Култой» туриб жўнаб кетди. Ошпазларнинг ичига оралаб кетди. Қирқ ошпаз қирқ қозонни осиб ошни пишириб ётибди. Ҳар йигитлар ўт ёккич бўлиб турибди. «Култой» ҳар қайсига тегинаятибди. — Бобо, сенга бир гап бўлдимиз? — деса, — Замон ўзимизники бўп қолди, — дейди. Бир йигитнинг елкасидан олди, олиб туриб ерга бир урди. — Мен нима қилдим, — деб энтикиб

колди. — Ўғлимнинг тўйида ўзим ўт ёкаман, — деб сирикни қўлига олди. Бир қозонга ўт ёққич бўлди. Ҳамма ошни пиширмак билан бўлиб ётди. Бул бу ёкка ўтди, у ёкка ўтди, бир қозон ошни пишмай туриб қуритди.

Алпомиш бор вақтида озод қилган Фармонкул деган кули бор эди. Қўрди, бу кул тўйга баковул бўлиб турибди. Бу вақтида Ёдгор тўйхонани оралаб кела берди. Баковул капкирни сермаб юборди: — Энагар, тўйхонада сенга нима бор? Капкир Ёдгорнинг бети-оғзига тегиб, оғзи қонаб, чиркиллаб йиғлаб қолди. Муни қўриб, «Қултой» баковулга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Шамол турса, шобирлайди шотерак,
Ёдигорга зулм қилма, бадирак,
Бир иликман гўштинг адо бўлами?!
Алпомиш боринда раҳбар бўлганди,
Ўйлагин отаси озод қилганди.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлами,
Обло сенинг ақли-хушинг олами,
Алпомиш арвоҳин ҳурмат қилмадинг,
Бир иликман гўштинг адо бўлами?!
«Қултой» қулнинг сўзин сен ҳам биласан,
Ёдигорга нега зулм қиласан,
Писанд қилмай, бунга азоб берасан,
Гўштга тўйиб, кўтарилиб турасан,
Ёдигорни жуда бежой урасан,
Бу ерда сен бир ноқаслик қиласан.
Катталикнинг иши шундай бўлами,
Беҳуда етимга азоб берами,
Берган билан гўштинг адо бўлами?
Ёдгорнинг қўйини сўйиб оласан,
Шунинг орқасидан катта бўласан,
Мол эгасини сен ҳам нега урасан,
«Қултойнинг» сўзини шундай биласан.

Бу сўзни айтиб, бир катта иликни олиб, Ёдгорга ушлатиб юборди. Ёдгор иликни қўлига ушлаб, бир ёғини оғзига тишлаб, энасининг қошига кетди. Бир неча девонбегилар айтди: — «Қултой» жуда юртни бузди, Ёдгорнинг қўлидан иликни олиб қўйинглар. Бир нечаси айтди: — Кел-е, «Қултой» ҳам ўзимизнинг катта-миз-да, катталик қилиб бир иликни олиб берди. Бир иликни Ёдгор оқ еяқўйсин.

Бу сўзни эшитиб, баковулнинг хотини келиб, баковулга қараб, бир сўз деб турган экан:

Сендай бойкиш нега менман бўласан,
Мен билувда эрта чошка ўласан,

Ёдигорга нега зулм қиласан?
Эртан сен ҳам кўп азобни кўрасан.
Сен эшитгин мендай мунглиқ тилини,
Нега урдинг Алпомишнинг улини?
Танимайсан мунда келган кишини,
Ким кўтарди Бойбўрининг мешини?!
Билсанг куллар берибётир ошини,
Эртан чошка кесар қулнинг бошини.
Билмай кўтарилиб, менман бўласан,
Ҳозир гўштга тўйганингни биласан,
Мен билувда эртан чошка ўласан,
Элга йўлбарс оралади, баковул.
Эртан сендай шўрли бундан ўтади,
Қилган ишинг бу олдингга қайтади,
Қўлинг бойлаб, сени ҳайдаб кетади,
Бошинг кесиб, сени дорга тортади,
Шўрли ёзган, тўғри юрсанг нетади,
Менманлигинг бу бошингга етади.
Эртан сени билганидай қилади,
Бола-чақанг ебир-есир бўлади,
Сендай менманларнинг бошин олади,
Қул битганга қиёмат бўп қолади,
Йўлбарс келиб, юртига оралади.

Бу сўзни эшитиб, баковул ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Сен, синглифар, ёш вақтингдан шум бўлдинг,
Алпомиш келганин қаёқдан билдинг?!
Довшингни астароқ чиқар, синглифар,
Ултон шоҳим билса, сен тайин ўлдинг.
Магар билса кўздан тўқар ёшингни,
Йиғлатади қовми-қариндошингни,
Билса қилар энди сенинг ишингни,
Зулм билан Ултонбек кесар бошингни,
Укасини... Алпомишингни,
Синглифар, астароқ чиқар довшингни.
Кўп яшасин, Ултон шоҳим ўлмасин,
Алпомиш отиман ўчсин, келмасин,
Сенинг бу сўзингни шоҳим билмасин,
Ўзи яхши, ёмонликни кўрмасин.
Агар билса, билмаганинг билдирар,
Дўст йиғлатар, душманингни кулдирар,
Ёш бошингдан тўйхонада нима бор,
Тур йўқол, синглифар, энди уйга бор,
Ултон шоҳим билса, сени ўлдирар.
Ёш бошингдан гап етаклаб юрасан,

Тўйхонада неча гап гапирасан,
Синглиғар, сен бир балони қиласан,
Билиб қолса, Ултонбекдан ўласан,
Ўлган Алпомишни оғзингга оласан.
Билса агар, ўтга солиб куйдирар,
Оғзингга кўргошинлар куйдирар,
Алпомиш деб гапирса, ўлдирар,
Бу гаплардан сен, синглиғар, беҳабар.
Йўқ гапни бор қилиб олиб келасан,
Йўқолгин қошимдан, нима қиласан,
Неча сўзни бунда бошлаб турасан,
Юрт сўраган Ултонбекни биласан,
Кета бер, синглиғар, тайин ўласан.

Бу сўзни баковулдан эшитиб, тағи хотини бир сўз айтиб турган экан:

Худо дейин, яратганга жилайин,
Кичикликдан ғариб қилган худойим,
Алпомиш келганин қайдан билайин.
Ўз элинда шоҳлик ғамин еб эди,
Бойбўрига кайсинг раҳбар бўб эдинг?
Ким кўтарди Бойбўрининг мешини,
Ул сабабдан билдим Алпомишини.
Эшитгин сен мендай мунглиқ тилидан,
Меш кўтарар келмас Култой қўлидан,
Шуйтиб умид қилдим бийнинг улидан.
Ҳеч ким билмас элга келган султонди,
Ўз кўзиман билар элда душманди,
Эли-юртин шундай қилиб кўрганди(р),
Култой бўлиб хийла билан келганди(р),
Танимайсан элда юрган полвонди.
Келибди юртига соғу саломат,
Устида бор неча турли аломат,
Эрта чошка душманларга қиёмат,
Билмадинг, элга келган азамат.
Култой бўлиб юрган кетган полвонди(р),
Хозир билсанг жонсиэ' бўлиб юрганди(р),
Туриб ўйла, Ултонтозинг ўлганди(р),
Бу юртнинг соҳиби етиб келганди(р),
Эртан чошка қилар бежой майдонди.
Билган душманларга бермайди омон,
Шошмай кўриб юрган, билсанг, бул султон,
Эртан чошка бўлар коронғи туман,

¹ Жосус.

Чангалидан қутулмайсан сен омон,
Хар ишдан Ёдгорни урганинг ёмон,
Тоқат қилиб туролмайди мусулмон,
Эртан қилар бунда охират замон,
Элига саломат келган у султон.

Бу сўзни хотинидан эшитиб, баковул ҳам яна бир сўз айтиб турган экан:

Кўзингдин тўкилган селоб нур бўлди,
Қултой бобонг танимайин кўр бўлдинг,
Сен, мегажин, ёш вақтингдан ўр бўлдинг,
Кетгин энди, ўладиган шўр бўлдинг.
Қора зулфинг эшилгандир тол-тол,
Хар толига берса етмас дунё мол,
Айтган сўзга сен, синглиғар, қулоқ сол,
Магар душман келса бўлади поймол.
Ёш вақтингдан тўйхонада нима бор,
Сен ўлиб, мен бўлмайин чпқимдор,
Тур йўқол, синглиғар, энди уйга бор.
Мендайин номдорнинг кўнглин бўласан,
Кетмайсан, хали ҳам сўйлаб турасан,
Мунча сўйлаб, тўйда нима қиласан,
Кет энди, синглиғар, тайин ўласан.
Ултонбекдир Қўнғирот элда зўрабор,
Буларнинг қўлида қанча ҳам юртлар,
Элнинг каттакони шундай муҳрдор,
Осилади кунда қанча гуноҳкор,
Сен гапни қўпайтма, тургин, синглиғар,
Аяб қўймас, билса, сени ўлдираб.
Аёлсан-да, бир лодонлик қилмагин,
Гап қувиб сен бу ерларда турмагин
Даркор эмас, бундай сўзни билмагин,
Уйга кетгин, ўз йўлингдан қолмагин.
Сен аёлсан, юрган битта муштипар,
Билмаса, шохима биров етқираб,
Тўйгарчилик, жуда одам кўп бўлар,
Эшитган сўнг сени ҳам ҳайдаб борар,
Пойхатхтда сени қамаб кўп сўрар,
Ўз тилингдан бўлма энди гуноҳкор,
Кет, синглиғар, қандай бўлса, уйга бор.

Бу сўзни баковул айтиб, хотинини қойиб юборди.

Ёдгор энасининг олдига илиқни ушлаб қулиб кириб борди.
Энаси қулиб борганини кўриб, вақти хуш бўлиб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен йиғладим яратганга зори-зор,
 Зоримни эшитса қудратли жаббор,
 Дуоғўйинг(менман), энанг муштипар,
 Не сабабдан кулиб келдинг, Ёдигор?
 Йўқса, болам, бир лодонлик қилдингми,
 Ё бировдан бир илиқ сўз билдингми,
 Ул сабабдан лодон болам, кулдингми?
 Хаволаниб учган суқсур шайлансин,
 Хар ерда душманнинг қўли бойлансин,
 Ғанимнинг ичига ғамлар жойлансин,
 Жасадингдан мендай энанг айлансин.
 Не сабабдир, кулиб келдинг, Ёдигор,
 Сени кўриб менинг қўнглим бўлинар.
 Қизларнинг ичида менман ўдаға,
 Қарчиға қуш эркин қўнар ходаға,
 Баччалар молини ҳайдар подаға,
 Ўлим навбат етар шоҳу гадоға,
 Жасадингдан мендай энанг садаға.
 Не сабабдан кулиб келдинг, Ёдгоржон?
 Мен билмайман, болам, кулган ўйингни,
 Кўриб қувонаман сенинг бўйингни.
 Ярашиққа понза рўмол ўрайман,
 Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
 Кулганингни, болам, сендан сўрайман.
 Сенинг отанг Қўнғирот элда бек эди,
 Сенга ҳеч ким раҳбар бўлган йўқ эди,
 Неча йил қийганим бекнинг кўкиди,
 Сендай болам сира кулган йўқ эди,
 Азиз бошинг, болам, сарсон бўп эди,
 Хар кўрганда энанг хайрон қоп эди.
 Сенсан кўрар кўзим, болам, меҳрибон,
 Сенинг ахволингни энанг сўраган,
 Не сабабдан кулиб келдинг, Ёдгоржон?

Бу сўзни эшитиб, Ёдгор ҳам энасига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Энажон, қулоқ сол айтган тилима,
 Балки эркин бўлдим Қўнғирот элима,
 «Қултой» бобом илик берди қўлима,
 Ул сабабдан кулиб келдим олдинга.
 Неча йилдан бери мен ҳам саргардон,
 Бошимдан кетгандай қайғули туман,
 Қўнглима кўркқандай бўлди қўп душман,
 «Қултой» бобом менга бўлди меҳрибон.
 Ул баковул уриб таъзир беради,
 Қараб туриб «Қултой» бобом кўради,

Баковулни койиб изза беради,
 Йиглама деб манглаймни силади,
 Барча одам индаёлмай туради,
 Менга гўштли илик олиб беради,
 Вақтим хуш-да, эна, кулгим келади,
 Эл ичинда менга рахбар бўлади.
 Манглаймни силаб, кўнглим сўради,
 Бошдан оёғимга жуда қаради,
 «Култой» бобом шундай ишни қилади,
 Ёдгоринг кўнгли шодмон бўлади,
 Шуйтиб вақти хушди, кулиб келади.
 Хаёлима «Култой» бобом зўрабор,
 Бобома ботмади-ку кўп куллар,
 Индамади неча турган амалдор,
 Бобом «Култой» шундай ишларни қилар,
 Мехрибон бўп кўп кўнглимни кўтарар.
 Болам дейди, менга рахбарлик қилар,
 Кулганим боиси, эна, бул бўлар,
 Вақти хушдир, кулиб келди Ёдигор.

Бу сўзни Ёдгортдан эшитиб, энаси бир сўз айтиб турган экан:

Култой бобонг ўз кунини кўролмас,
 Култой бобонг сенга илик беролмас.
 Култой бўлиб болам, отанг келганди,
 Мунггайганда аҳволингни кўрганди,
 Култой бўлиб тўйхонада юрганди,
 Кўриб сенга меҳрибонлик қилганди,
 Болам, сенга отанг илик берганди,
 Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
 Хазон бўлса боғда гуллар сўлганди,
 Сўлган гулга булбул келиб кўнганди,
 Кашал юртга кетган отанг келганди,
 Етти йил Қалмоқда банди бўлганди,
 Омон-эсон ундан озод бўлганди,
 Эли-юртин ҳозир келиб кўрганди,
 Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
 Сенинг отанг элда зўрабор эди,
 Бу юртда белгили бир қайсар эди,
 Каторинда чирқиллаган нор эди,
 Кўнғиротда бир танҳо шунқор эди,
 Душман кўрса, оч бўридай дориди,
 Ўзин билсанг, мисли айдахор эди,
 Болам, сенинг шундай отанг бор эди.
 Даврон сураг эди Бойсин элига,
 Душман қирқиб чиқолмайди йўлига,
 Олмос қилич олар эди қўлига,

Қон қуярди душманлар мазгилига.
Билсанг, отанг шундай зўрабор эди,
Шул эрнинг боласи бул Ёдгор эди,
Неча йилдан бери элда хор эди,
Шу зўрнинг қадами бунда дориди,
Мендай энанг унга интизор эди,
Жоним болам, қайсар отанг бор эди.

Бу сўзни айтиб, Ёдгорнинг вақтини хушлаб турди. (Энди) бу
тўйда қулларнинг ёйандозлик ўйин бошлаб ётган ери:

Қулларнинг бари йиғилар,
Хўп гургумали тўйни қилар,
Барча халойиқ йиғилар,
Катта-кичик келган эллар,
Элни дувлатиб тўй берар,
Неча қуллар сардор бўлар,
Қирқ кунгачайин ош берар.
Нишона бойлади қуллар,
Маст бўлиб ётир баччағар,
Элга томоша кўрсатар,
Хар қайсиси ёйни отар,
Нишонани кўзлаб тортар.
Бу йиғинни «Қултой» қўриб,
Одамларман бориб туриб,
Хўп замон деб хайрон қолиб,
Қизу жувонлар йиғилиб,
Тўйгарчилик ўйин қилиб,
Хамма бирдай ўйнаб-қулиб.
Эли-халқнинг ақлин олар,
Хамма «Қултой»дан беҳабар,
Барчинойга одам келар,
Теккин деб насиҳат қилар,
Тегмайман деб ўрлаб турар.
«Билгин, Ултонбек зўрабор,
Қўлда қанча мамлакат бор,
Барчиной, қилгин ихтиёр
Сенинг бу ўрлигинг бекор».
Сўз айтар неча одамлар,
Қулоқ солмайди зулфакдор.
Қайтиб бундан одам бориб,
Ултонтозга тўғри бўлиб,
Тегди деб жавоб бериб,
«Устидаги яшил қўқди,
Барчиной сизни хоҳлабди».
Айтиб юрур бекор сўзни,
Аҳмоқ гапга қўтармалаб,

Шердай килиб Ултонтозни,
 Барчин билмас бундай сўзни,
 Тенг кўрмайди Ултонтозни.
 Барчинойнинг кўнглин билди,
 Узилмасдан одам келди,
 Келганларга озор берди.
 «Ким сизларни аҳмоқ қилди,
 Қўлидан келганин қилсин,
 Хоҳламайман ундай қулди,
 Эли-халқ, сизга не бўлди?»
 Бу сўзни Барчин айтди,
 Бир неча уялиб қайтди.
 Одам шундай бўлиб ётди,
 «Қултой» мард ишни кўрсатди.
 Қулларнинг ёйини олиб,
 Кўзлаб нишонани отди,
 Шиқирлатиб ёйни тортди,
 Бу ўйинга йиғилган ёй,
 Хаммаси ҳам синиб кетди.
 Кўп одам ҳайрон бўп ётди.
 «Қултойда бу қандай ғайратди,
 Тортган ёйи синиб кетди,
 Қултойда йўқ бу қувватди(р).
 Ўзимизга маълум Қултой,
 Якинда куч бердими худой?
 Бу Қултойда бир бало бор,
 Ҳеч ким бўлолмас баробар».
 Янги кўрган халойиқлар
 Ҳайрон қолиб бари сўрар.
 «Бобо, ишинг қандай бўлар,
 Ёй тортувни қайдан билдинг?
 Қанча ёйларни синдирдинг,
 Сен кимдан таълим олдинг?
 Ёйандазликни не билдинг?»
 Ҳамма «Қултой»нинг қошига,
 Сўраб ётир ўз бошига,
 Қойил бўп «Қултой» ишига.
 «Қултой» бобом жавоб берар,
 Шундай қип анга гапирар.
 «Билмайсан, «Қултой» зўрабор
 Илгаридан хўп ҳаваскор,
 Добонбийнинг парли ёйини
 Тортиб бул «Қултой» ўрганар,
 Арпа қўлда бирга юрган,
 Ўн тўрт ботмон ёй тортганда,
 Алпомиш ҳам ҳайрон қолар».

«Култой»: — Мен сизларга бурунги кучимни айтай, Алномишнинг Алпинбий бобосидан қолган, ўн тўрт ботмон биричдан бўлган (ёйи бор эди). Арпалининг кўлида ётиб, Алпомиш билан икковимиз ёй тортишар эдик. Ўн тўрт ботмон ёйни кўтариб тортар эдик, ёйининг ўки яшиндай бўлиб кетар эди. Асқар тоғнинг катта чўққиларини юлиб ўтар эди. Алпомишнинг ёйининг ўқидан менинг ёйимнинг ўки ўтар эди, — деди.

Бу сўзни эшитиб, турган одамлар айтди: — Бобо, сиз қариганда айнибсиз, энди кўтарилма-лоппи бўпсиз, ўн тўрт ботмон деганингиз, бир оғир нарса.

«Култой» айтди: — Айтовур биз оғир-енгилини билмас эдик, биз уни чивинча ҳам кўрмас эдик.

Куллар айтди: — Шу Алпомишнинг ёйининг қаерда қолганини билмаймиз, билсак, олиб келиб бериб, торттириб кўрар эдик.

«Култой» туриб айтди: — Сизлар билмасанглар ҳам, мен биламан, етти йил бўлди Алпомиш бориб бандиликдан ўлиб кетганига. Алпомиш кетганда, Арпалининг кўлида қолиб эди, шундан бери ажрик босиб ётгандир.

Шунда куллар одам буюрди. Ёйнинг бор эканини кўрди, кўп кўш хўкизларни хайдаб борди. ёйни кимирлата олмади. Шунда Ултонтоз сиёсат қилиб, бу сўзларни айтди:

Баринг ҳам Кўнғиротда даврон сургансан,
Алпомишман бир суҳбатда тургансан,
Шунинг билан хўб ўтириш қилгансан,
Алпомишман элда бирга юргансан,
Беклик қилиб баринг инъом олгансан,
Кўҳна беклар, шернинг ишин кўргансан.
Ултонбекнинг айтган сўзин биласан,
Кўҳна беклар, баринг хизмат қиласан,
Бу ёйнинг ҳадисин баринг биласан,
Биринг қолмай, Арпалига борасан,
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб келасан,
Шундай Ултонбекка хизмат қиласан,
Хабар қилиб баринг қолмай юрасан,
Ултонбекнинг ҳукумини кўрасан,
Элда қолган кўҳна беклар, ўласан.
Кўнғирот элда даврон суриб ётарман,
Қиличима қирмиз қонлар қотарман,
Ҳаммангни Арпали хайдаб кетарман.
Арпали қўлига хайдаб борайин,
Қани сенинг тортмаганинг кўрайин,
Кўрмаган қонларни сенга солайин,
Зўрлигимни мен ҳам маълум қилайин,
Ўн тўрт ботмон ёйни олиб келайин,
Култойга тортқизиб ёйни кўрайин.
Менинг сўзим хўб мухтасар билинглар,

Биринг қолмай чакқон бўлиб юринглар,
Эътиқодман жуда ғайрат қилинлар.
Мендай бекнинг гапин ҳазил билмагин,
Баринг боргин, бировинг ҳам қолмагин,
Бекорига бунда қолиб ўлмагин,
Азоб кўриб қаттиқ кунда қолмагин,
Ўйга бормаи, сира уйда турмагин.

Қадрдон беклар бу сўзни эшитиб, энди қандай бўлди, деб
барини ваҳм босиб қолди. Уйда туриб, қадрдон бекларга қараб,
Ултонтознинг зулм қилганини билиб, бул бекларнинг дилтанг
бўлганини кўриб, Барчин бир сўз айтиб турган экан:

Эшит, беклар, менинг айтган ноламни,
Вайрон қилмай бунда кулбахонамни,
Сизлар учун берай сағир боламни,
Қайтай, хафа қилма мендай санамни.
Қадрдонсан, беклар, эшит тилимни,
Қуллар қаттиқ қилди сенга зулмни,
Сизлар учун берай сағир улимни.
Хайдаб боринг парли ёйнинг қошига,
Эгам раҳм қилсин кўзда ёшига,
Болам рози бўлар тангри ишига.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлдирар,
Сўлган гулга булбулларни қўндирар,
Норимнинг юкини норчам келтирар,
Нор юки ҳар қандай отни ўлдирар,
Эр боласи шер-да, сағир Ёдигор,
Отасининг ёйин Ёдгор келтирар.
Мунглиқман, эшитгин сўйлар тилимдан,
Ўйга борсанг, умид узгин жонингдан,
Ўй оп келмак келмас сенинг қўлингдан,
Худойим сақласин ноҳақ ўлимдан.
Ярашиққа мен зулфимни тарайин,
Сизлар учун Ёдгоржонни берайин,
Беҳуда барингни нобуд қилмайин,
Ёдигорни ўлдирганин кўрайин,
Оғир ёйдир, билсанг ул ҳам зўрабор,
Хайбати, салмоғи унинг анча бор
Сизларнинг қандайин қувватинг келар,
Қўзғай олмас тўрт юз, беш юз одамлар,
Ўйга бориб зулм билан ўлманлар,
Ёдгорни оп бор, ўз бошинга борманглар.

Барчиндан бу сўзни эшитиб, Ултонтоз айтди: — Энди бизга
кўнгил қўйди, энасини шу жувормак Ёдгор бузиб юриб эди,

бунинг ўзбошимчалиги кўнглига урди. Бул Ёдгорни ўлимга буюрди, — деди.

Ёдгорнинг бошига камчи уриб ҳайдай берди. Ултонтозга қараб, Барчин бу сўзни айтди:

Сен зшитгин менинг айтган сўзимни,
Олмадай сўлдирма гулдай юзимни,
Ҳам қайнимсан, ҳам мирзамсан, Ултонжон,
Зулм қилиб урма сағир қўзимни.
Қулоқ соп эшитгин айтган нолага,
Худойим яратмиш бағри порага,
Мунглиқ чечанг йиғлаб тушди орага,
Зулм қип боламни урма, садаға.
Бу сағирга бундай қилма зулмни,
Зулмман ҳайдама жону дилимни,
Хафа қилиб, урма сағир улимни.
Мен йиғлайман яратганга зору зор,
Отаси бек эди-ку, Ёдгор хору зор,
Бу зулмга қўнган сағир Ёдгор.
Зулмман боради шу замон Ёдгор,
Дуо қилиб йиғлар энанг муштипар,
Отангнинг пирлари бўлсин мададкор,
Отангнинг кучини берсин парвардигор.
Хулкар бориб тарозига таялди,
Хизмат қилган хон олдидан жой олди,
Дуо қилиб йиғлаган энанг аёлиди(р),
Йиғла, болам, тор сийнангнинг доғига.
Гапга қулоқ солмас бу замон қуллар,
Бу ишни бошқарган мендайин дилбар,
Жоним болам, бўлиб келгин хизматкор,
Ўлмасин отангман кадрдон беклар,
Ғайрат қилиб ёйга боргин, Ёдгор,
Сенинг билан бирга қанча амалдор.
Бу сўзларни Барчинойим айтади,
Ёдгорнинг бошига камчи чатади,
Сиёсат қип Ултон ҳайдаб кетади.
Барчин бу сўзни Ултонтозга айтади:
— Қулоқ сол, енгангнинг айтган нолишига,
Болам рози бўлди тангри ишига,
Аччиқ камчи урма Ёдгор бошига.
Аччиқланиб қарамагин бетига,
Аччиқ камчи урма Ёдгор этига,
Кашал юртдан бек отаси келган сўнг,
Қур ҳайтлаб тушарсан қўйнинг кетига.
Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Ҳозир бир-бировнинг жини-дилисан,
Яхшилиқни тенг кўрмайсан ўзингга,

Ростин десам, шу сағирнинг кулисан.
 Шамол турса шобирлайди шотерак,
 Энанг чўри, асли ўзинг бадирак,
 Нозанин бошимда пир-пирлар желак,
 Мунча ғалва ҳам сиёсат не керак,
 Яхшилиқни тенг кўрмайсан ўзинга,
 Мунча ҳам ҳадингдан ошма, бадирак.
 Яхши сўзман қанча сўйлаб кўраман,
 Ўзим хафа, лодон кўнглим бўламан,
 Муна беклар учун ўғлим бераман,
 Шуйтиб сенга миннатдор бўп тураман.
 Мен яхши гапирдим, сира билмадинг,
 Ёдигорни урарингни қўймадинг,
 Ёмонлик кип, яхшилиқни билмадинг,
 Отасин арвоҳин ҳурмат қилмадинг,
 Бетинг-кўзим деган гапни билмадинг,
 Аслинг бузук, менманликдан қолмадинг.
 Бу сўзларни айтар шундай ғажакдор,
 Сиёсатман ҳайдай берди бу қуллар.
 Қуллар жуда Ёдигорни қўп урар.

Энасининг сўзи билан шердил бўлиб, Ёдгор ҳам бир сўз
 айтиб турган экан:

Биз авлоддан давлат қайтган,
 Давлат энди қулга етган,
 Зарбингдан ер билан яқсон,
 Ёдгор бўлди жуда сарсон,
 Ура бер, ура бер, навбат сендадир.
 Мен йиғлайман ғамли кунда зори-зор,
 Не қилса, ҳукми бор, қудратли жаббор,
 Қўлингда қолгандир сағир Ёдгор.
 Шу вақтида билганингни қилиб қол.
 Нима бўлса навбатингни олиб қол.
 Ўлмасам мен қамолимга келарман,
 Отамнинг тахтига бир кун минарман,
 Бирин-бирин баринг дорга иларман,
 Шундай кунда қасосимни оларман,
 Ура бер, ура бер, навбат сендадир.
 Бу сўзларни сағир Ёдгор айтади,
 Айтган билан ёш бола-да, қайтади.
 Раҳми келмас кўздан оққан ёшига,
 Қор-ёмғирдай қамчи урди бошига,
 Рози бўлди худо қилган ишига,
 Йиғлаб тушди бу қулларнинг қошига.
 Қуллар бу Ёдгорни ҳайдаб жўнади,
 Ёдгор аҳволини кўрган жилади,

Кадрдонлар бу сўздайтиб боради:
«Сенинг отангиди Қўнғирот тўраси,
Ғариб бўлган кадрдоним боласи,
Шу ерлар отангининг майлиسخонаси»
Бу сўздайтиб бирга-бирга боради;
«Бу азобга энанг сабаб бўлади.
Давлат қўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Банда қўнар худо қилган ишига».
Ёдгорни қуллар ҳайдаб жўнади,
Бобо «Қултой» бирга-бирга боради,
Қулнинг қилган зулумини кўради,
Ёдигорга кўп тасалли беради.
«Қултой» бобом, дейди қуллар биргалаб:
«Қултой» билан бирга-бирга борсак, деб,
Каттамир, деб буни иззат қилсак, деб,
Қўна амалдорнинг додин берсак, деб,
Ҳайдаб бориб парли ёйга солсак, деб,
Кейин қайтганини бошин олсак, деб
Бир нечаси Арпа қўлин кўрсак, деб,
Ултонбек даврида даврон сурсак, деб,
Ултонбекни жуда иззат қилсак, деб,
Ҳамиша шундай бўлиб элда юрсак, деб,
Барчинини хонга олиб берсак, деб,
Бекнинг тўйин жуда қизиқ қилсак, деб,
Бир нечамиз тўппи-рўмол олсак», деб.
Бу сўздайтиб вақтин ҳушлаб боради.
Ҳозирги Ултонтоз элнинг тўраси,
Анча ердир Арпа қўлнинг ораси,
Оғ чопса гумбурлаб тоғнинг дараси,
Ҳали кўринмайди қўлнинг қораси,
Ғариб бўлган Алпомишнинг боласи.
Ҳеч ким қулоқ солмас марднинг тилига,
Бораётир шундай узоқ йўлига,
Йўл тортиб боради Арпа қўлига.
Қулар жуда кўп шумликни ўйлади.
Ёдигорни солгандир шундай олдига.
Ҳеч ким қарамайди баланд-пастига,
Сипоҳилар минган отнинг устига.
Ёдгор борар бунда бағри эзилиб,
Гоҳ ерларда кетар қўнгли бузилиб,
Отли билан йўлда баробар юриб,
Бораётиб не ғўзаллар оғ уриб,
Худо деди, яратганга йиғлади,
Арпа қўлга энди яқин боради,
Ярқиллаган Арпа қўлни кўради.
Фалак титрар Ёдгорнинг нолишига,

Хайдаб борди парли ёйнинг қошига.
 Ғамли кунда тортар эди оху вой,
 Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
 Ўн тўрт ботмон бричдандир парли ёй.
 Ўн тўрт ботмон брич ёйни қўради,
 Отаси эсига энди келади,
 Шул-ку бул отамнинг парли ёйи, деб
 Қўнгили бузилиб Ёдгор жилади.
 Дийда гирён бўлиб ўпка тўлади,
 Отасин эсига Ёдгор олади.
 Хар кимнинг бетига сағир қаради,
 Тортгин дейди, қуллар зулм қилади,
 Ёдгорнинг бошига қамчи уради.
 Ёдигорга таёқ ўтиб боради,
 Раббим дейди, ёйга чангал солади,
 Гиришин энгига энди олади.
 Ўн тўрт ботмон бричдандир парли ёй,
 Чирпиллаб гириши ботиб боради,
 Ёдигор сағир қўп безовта бўлади.
 Тортмоққа Ёдгорда дармон қолмади,
 Ўз холига бадбахт қуллар қўймади,
 Ёдгорнинг бошига қамчи ташлади.
 Шундай бўлди бунга ҳақнинг фармони,
 Қўп бўлди юракда ғами, армони,
 «Қултой» — қараб турган Қўнғиротнинг хони,
 Қўп зулмни қилди қуллар бемаъни.
 Торт дейди, Ёдгорга жабр қилади,
 Тортмоққа Ёдгорда дармон бўлмади,
 Қуллар жуда қўп сиёсат қилади,
 Хар кимга термилиб туриб қолади.

Ёдгор хар кимга қараб, термила бергандан кейин, Ёдгорга қараб, «Қултой» бу сўзни айтиб турибди:

Эр боласи шерсан, сағир Ёдигор,
 Хар кимга термилиб турмоғинг не даркор?!
 Хар на бўлса пирга қилган эътиқод,
 Худо, деб инграниб тортгин, Ёдигор,
 Отангинг кучини берсин ҳақ парвардигор,
 Мададкоринг бўлсин имом, чилтанлар,
 Дўсту душман ичида бўлдинг шармисор,
 Сўғинингдан яратган қудратли жаббор,
 Ўзинг паноҳ берсанг, бунга на гап бор,
 Доно эгам ўзингдадир ихтиёр,
 Шу гўдакдан бўлгин, эгам, хабардор,
 Ўзингга топширдим, ҳақ парвардигор.
 Бу сўзларни «Қултой» айтиб туради,

Хожатини бир облодан тилади,
Худо қилганига рози бўлади.
Қўп зулм Ёдгорга айлади қуллар,
Фарзанди-да, «Қултой» жуда интизор,
Аввал обло, дуюм наби бўлди ёр,
Имом, чилтан келиб бўлди мадаккор.
Шоҳимардон пири назар солдилар,
Комил иирлар бунга қувват бердилар.
Ҳомиллашди келиб ўн икки Аҳмад,
Ёдигорга худо берди қўп қувват,
Пирлардан етишди шундай каромат.
Ёдгор шу замонда қаддин ростлади,
Қараб турган мўмин қўнглин хушлади.
Пирим, деди Ёдгор тортди чирпиниб,
Ўн тўрт ботмон ёйи бунда қўзғалди,
Парли ёйдан ажириклар узилди,
Қараб турган мўмин қўнгли бузилди.
Ўзин ростлаб қўлдан тортиб жўнади,
Бу сағирга қуллар хайрон қолади,
Нечовлари гумон қилиб боради.
«Мунинг ўзи шундай сағир болади(р),
Ўғли отасидан баланд бўлади,
Ўлдирмасак, бу давлатни олади,
Мунинг билан ким баробар бўлади,
Сағал кунда бизга бало бўлади,
Ултонбегинг муни нима қилади?!
Ҳисобин қилмаса, ўзи ўлади».
Маслаҳатни қуллар қилиб боради.
Жафо тиғи жондин ўтиб,
Айронлиқ бағрин йиртиб,
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб,
Қайсарнинг ўғли жўнади.
Боғдочилган гулдай бўлиб,
Чаманда булбулдай бўлиб,
Қўрганларнинг қўнгли тўлиб,
Душманларга келиб қолиб,
Ўн тўрт ботмон ёйни олиб,
Ўзини бул йўлга солиб,
Қайсарнинг ўғли боради.
Тоғ Аскарин чалиб туман,
Эгам берди бунга омон,
Неча душман бўлиб хайрон,
Ёдгор шердай бўлиб шул замон,
Қайсарнинг ўғли жўнаган.
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб,
Овоза оламга кетиб,
Орқасига қамчи ботиб,

Ёдгор ёлғиз йўлга кириб,
 Бир неча ҳисобин йитириб,
 Ёдгор ишини битириб,
 Отасин ёйин келтириб,
 Қайсарнинг ўғли боради.
 Жаҳон титрар Ёдгор овозасига,
 Қулоқ солинг бу сўзнинг мазасига,
 Ўн тўрт ботмон парли ёйни судираб,
 Келиб қолди Қўнғирот дарвозасига.
 Оҳ урганда хаста қўнглин хушлади,
 Неча душманларнинг сириш фашлади,
 Тўйхонага олиб келиб ташлади.
 Тўйхонага шул овоза бўлади,
 Ўн тўрт ботмон ёйни олиб келади,
 Шу замон Барчин гул келиб қолади.
 Боласининг қилган ишин кўради,
 Ёдигордин неча марта айланиб,
 Ёдгорнинг бетидан Барчин суяди.
 Бир облога етди менинг нолам, деб,
 Обод бўлар мунда кулбахонам, деб,
 Бўйингдан садаға мендай энанг, деб,
 Отасин ўрнини босар ўғлим, деб.
 «Қултой»нинг қўнглига сўзлар жой тутиб,
 Қўнғирот элда қўп томоша кўрсатиб,
 Бу ёйнинг қошига келгандир етиб,
 Шу замон парли ёйни тебратиб,
 Қўпдир томошамон, ён-ёқни тутиб,
 Ғайратини одамларга кўрсатиб,
 Қўринг энди «Қултой» мардди,
 Ул чинорни ўққа тутди.
 Бек «Қултой» қилди ғайратди,
 Ғайрати ғайратга етди,
 Тўқирлини туман тутди,
 Ўтдайин тутаниб кетди.
 Шиқирлатиб ёйни тортди,
 Ёйнинг ўқи чиқиб кетди,
 Яшиндай бўп шу замонда,
 Қўринг у чинорга етди,
 Бу чинорнинг бир шохини
 Ёйнинг ўқи юлиб кетди,
 Ўққа учган чинор шохи
 Даҳсарилик ерни тутди,
 Балки шу сўзлар бўп кетди.
 Қўриб куллар хайрон қопти,
 «Қултой» ишини кўрсатди,
 Овозаси юртга кетди.
 Эмиш-мемиш гап бўп ётди,

«Култой» кандай ёйни отди»,
Бир нечалар йўқ бўп кетди.
«Култой» эмас, бу балоди(р),
Бул бир бало қилади,
Курсин Ултонтознинг тўйи,
Бу ерда турган ўлади».
Бир нечаси гумон қилар,
«Алпомиш тайин келади,
Култойда не жон бўлади».

Тағи ҳар қайсиси ҳар ишда бўлиб ётди, чокдан ўлан кечаси бўлаяпти. Илгари Ултонтознинг энасини Бодом чўри дер эди, бу вақтларда Бодом бикач дейди. Хадди одам йўқ, Бодом чўри деган кишининг тилини қирқади. Илгари Алпомишнинг бор вақтида қовун қўриб, қўчқор бокиб, ҳар ерда ухлаб қолиб, тилини алаҳакқа чўкиб, соқовтоб бўлиб қолган эди. Бодом бикач: — Мен қайиганда қўйган боламнинг тўйи, ўзим бий хизмат қилайин, — деб бир айри инган туяни миниб, бу сўзларни айтиб, қизларни ўланга хабар қилиб юрур:

Пас-пасгина пас кўчалай,
Пастлаб учай мусичалай,
Қўнғиётда чечан баччалай,
Бизникига қолмай тўйга.
Майд йигитнинг бўлса уйи,
Жийин бўлай қилган тўйи,
Хабайчиди дувоғўйи,
Бизникига қолмай тўйга.
Тўй кип ётган добилбозлай,
Той биқинли сайбинозлай,
Хайип бий-бийини излай,
Қолмай бойинг чечан қизлай.
Боябейинг хўйдай бўлиб,
Ҳаммалайинг бийдай бўлиб,
Тиши гавҳай дуйдай бўлиб,
Қолмай бойинг йўлга тўлиб.
Кийгани гуйгун киймизлай,
Қўзи чўлпон юлдузлай,
Қўнғиётнинг чечан қизлайи,
Ақли ясо тамизлайи,
Қолмасин-да ёши-қайи,
Бойсинди хотин-қизлайи,
Бизникига қолмай тўйга.
Айтолмайди бойқиш тилди,
Оралади Бойсин элди,
Юриб шундай хабар қилди
Ўнолтуруғ Қўнғирот элди,

Бир неча тушуниб қолди,
Бир хили сўзини билмай,
Қандай деб анграйиб қолди,
Бир неча билдирмай қолди,
Бир нечалар мазақ қилди.
Бекнинг энаси айтувчи,
Оралади ётган элни,
Хамма ерга қўймай борди.
Элга маълум мунинг сўзи,
Тўйга айтиб юру ўзи.
Ҳар элнинг устига бориб,
Қизу жувонларни қўриб,
Тўйга дейди соқовсираб,
Хаммасига хабар қилиб:
«Ўғлимдий элнинг тўяси,
Хабайчи бийдинг энаси».
Бу элни оралаб юриб,
Қайтиб келди элни қўриб,
Қиз-жувонга хабар қилиб.
— Бояда очилай гул-ғумчалай,
Гулга яяшган нечалай,
Ойдаи бўлган қиз баччалай,
Балх уйиб бойинглай тўйга.
Катта-кичик қолмай бойинг,
Хон Ултоннинг тўйин қўйинг.
Бугун никоҳ қияй кеча,
Йиғилиб сатта ойимча,
Қолмай бойинг чечан бачча.
Олай бугун Байчин гулди,
Боймаган аймонда қолди,
Бодомнинг хабайи шулди,
Бул томоша қизик бўлди,
Бизникига қолмай тўйга.

Шунда ўлан кечаси бўлди, ҳар қизлар келаётир, ориғи эчкидай диркиллаб, семизи иркиллаб. Туя бокиб юрган ердан Қалдирғоч ойим ҳам келди. Қалдирғочнинг келгани: «Бугун никоҳ окшоми эмиш, мен чўлда туя боқаман, қул ҳам бўлса, бало-да. Никоҳ қийиб олгандан кейин ўрдага кириб кетади, ундан кейин кўрмак қайда, шу бугун бир қўриб қолайин», деб келган эди.

Бодом бикач ўлан айтиладиган уйга, қизларнинг ўртасига ўтқизиб, икки қўлига икки чирокни бериб, бошига ҳам бир чирок қўйиб, Қалдирғоч ойимни шундай қилиб туриб эди, Ёдгор даладан кириб келди. Ёдгорга Қалдирғоч бир сўз айтиб турган экан:

Кулоқ сол, Ёдгоржон, айтган нолишима,
 Келиб эдим қавми-қариндошима,
 Бу йиғинда чироқ турар бошима,
 Не сабабдан кулиб келдинг қошима?
 Бировлардан бир илиқ сўз билдингми,
 Йўкса менинг ахволима кулдингми?!
 Оҳ урсам эзилар ғариб юрагим,
 Акамнинг ўрнига қолган чироғим.
 Жоним болам, энди ёшлиқ қилдингми,
 Бул йиғинда туришимни кўрдингми,
 Жоним қўзим, эй, лодонлик қилдингми,
 Не сабабдан кулиб келдинг, Ёдгоржон?!
 Қўнғирот эли — бари менинг элатим,
 Келиб бунда ҳосил бўлмас муродим,
 Сағир Ёдгор, бор суянган қувватим,
 Қайтадан қўзғалди-ку кўнарган дардим,
 Не сабабдан кулиб келдинг, фарзандим?!
 Туя боқдим, чўлда юрдим зор йиғлаб,
 Айронлик ўтига бағримни доғлаб,
 Мен ҳам келдим куйган жойни сўроғлаб.
 Келдим бунда ҳеч ким раҳбар бўлмади,
 Қалайсан деб мендан хабар олмади,
 Сендан ўзга ҳеч суянчим бўлмади,
 Не сабабдир кулиб келдинг, Ёдгоржон?
 Хафа қип аммангнинг кўнглин бўласан,
 Тарзинг кўрсам вақти хушдай юрасан,
 Яхшилик сўз хабарини биласан,
 Хабар бергин, болам, нега куласан?

Бу сўзни эшитиб, Ёдгор энасига қараб, бир сўз деб турган экан:

Сўзимни эшитгин, энам, меҳрибон,
 Устимизда қўп гап бўлди ҳар алвон,
 Шу аммадан хабар олсанг бўлмайми?
 Ўлиб кетган бек отамнинг арвоҳин,
 Жоним энам, ҳурмат қилсанг бўлмайми.
 Чироғин кўқларга урсанг бўлмайми,
 Биринг ўлсанг, баринг ўлсанг бўлмайми?
 Ўзинг ўлмай қулга ихтиёр берганча,
 Қуллар келиб сенинг бошинг олганча,
 Жоним энам, хизмат қилсанг бўлмайми?
 Хазон уриб боғда гуллар сўлдими,
 Обло сенинг ақлу хушинг олдим
 Замон жуда қулники бўп қолдим
 Бор ихтиёр қулларники бўлдими?!
 Қулу чўри ажаб ишни қилибди,
 Эна, қара, бу иш қандай бўлибди.

Аммамнинг бошида чироқ турибди,
 Биринг ўлсанг, баринг ўлсанг бўлмайми?!
 Бу сўзларни айтди сағир Ёдигор,
 Ўрнидан тургандир Барчин зулфакдор.
 Жафолар солгандир тандаги жонга,
 Хазон бўлса зоялар кўнар гулшанга,
 Чироғини олиб отди осмонга.
 Барчин сулув шундай ишни қилади,
 Уйнинг ичи қоронғи бўп қолади,
 Жами қизлар шибир-шибир қилади:
 «Бодом бикач кириб келса даладан,
 Қалдирғоч чочини бир-бир юлади,
 Кўрмаган кунларни бунга солади,
 Бодом келса билганидай қилади».
 Бу сўзни эшитиб мунглиқ жилади,
 Худо қилганига рози бўлади,
 Тақдирга тан бериб бунда туради.
 — Юрагимда кўпдир қайғу-войимлар,
 Кимнинг акли бўлса гапни пойимлар,
 Мен эдим-ку ўрдадаги ойимлар,
 Чўлда бўлдим туя боқар дарбадар,
 Шибирлашма, товба дегин ё қизлар.
 Биздан даврон ўтди, биз ҳам кўрганмиз,
 Жойимизга биз сиғинди бўлганмиз,
 Тақдирда борини шундай билганмиз,
 Бир гап ўйлаб бу тўйларга келганмиз,
 Тўйга келиб қаттиқ кунда қолганмиз,
 Ёдгоржонни кўриб хурсанд бўлганмиз.

Бодом бикач даладан кириб келди. Қараса, уйнинг ичи қоронғи бўлиб қолибди. Булай-улай қойиш қилайин деса, Барчиннинг зехни қойиб турибди, келин бўлар деган умид билан бўлакдан чироқ ёқиб, созигарчилик қўлдан кетмасин, деб: — Қизлай, ўлан босланглай, — деб ўтира берди.

Шу вақтда «Қултой» даладан кириб келди. Бодом бикач: — «Қултой» сен нима қип жуйипсан, — деди. «Қултой»: — Енга, сен ҳарипдошсан-да, Ултонбекнинг тўйида сен билан уч-тўрт оғиз ўлан айтишайин деб келиб эдим, — деди. Бодом бикач: — Ўлан айтишсанг, сенинг тенгинг бизлай бўпмизми? Қулми, қўтонми, подачими, чўпонми, сомонхонадами, тезакхонадами, айтишабий-да, — деди. «Қултой» айтди: — Енга, сен тенгингни ганимайсан экан, сенинг тенгинг мен-да, сен енга бўлсанг, биз қайни. Мен ортингдан кумбалов берсам, кимнинг иши бор. Енга-гаси билан қайниси олғи-берги қип ётир дейди, кўяди. Бодом бикач: — Жасовлон қизлайдинг ичинда айнамай ўл, — деб қойиниб қолди.

Бу сўзларни «Қултой» билан Бодом бикач айтиб турди.

Иккови бир-бири билан жуда ҳазилкаш эди. Ул Бодом ёзган мунинг Алпомиш эканини билган йўқ. Қадимги ҳазиллашиб юрган ўзимнинг Қултойим, деб қўнглига келган йўқ. «Қултой» жасадли бўлиб бу ҳам ўзини билдирган йўқ. Шуйтиб иккови ўлан айтишмоқчин бўлиб, Бодом бикач: — Қайиганда қўйган боламнинг тўйининг ўланини ўзим бошлайин, — деб ўлан бошлаб турган ери:

Б о д о м б и к а ч :

Қўй ёйилайкан дейдинг добонинда, ёй-ёй,
Дон қолмайди оқ бўғдой сомонинда, ёй-ёй,
Айтқанғинанг келсин-да Қултой қайним, ёй-ёй,
Ўлан айтқин Ултонбек замонинда, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Ўрга тортиб ёйилар қўйинг, Бодом, ёр-ёр,
Нов теракдай улашган бўйинг, Бодом, ёр-ёр,
Қариганда келинли бўлақобсан, ёр-ёр,
Қуллук бўлсин, енгажон, тўйинг, Бодом, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч :

Сойи-сойи сайкалай қўйди бошлай, ёй-ёй,
Қалам қошли енгалай ўлан бошлай, ёй-ёй,
Қизик-қизик айтинглай, қиз-келинлай, ёй-ёй,
Қизиб кетса, Ултонбек тенга ташлай, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Сари кўсам саркалар қўйни бошлар, ёр-ёр,
Қалам қошли енгалар ўлан бошлар, ёр-ёр,
Қизик-қизик айтманглар, қиз-келинлар, ёр-ёр,
Алпомишдан қолган молни Ултонтоз кимга ташлар, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч :

Уйнинг қўйки тувуйлик, узук бўлай, ёй-ёй,
Қизнинг қўйки билазук, узук бўлай, ёй-ёй,
Қизик-қизик айтинглай, қиз-келинлай, ёй-ёй,
Бу ўланнинг охийи қизик бўлай, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Уйнинг кўрки тувурлик, узук бўлар, ёр-ёр,
Қизнинг кўрки билазук, узук бўлар ёр-ёр,
Қизик-қизик айтманглар, қиз-келинлар, ёр-ёр,
Бу ўланнинг охири бузук бўлар, ёр-ёр.

Бодом бикач: — «Култой», сенга бий бало бўлдим, гапни
айнитиб айтасан, — деди. «Култой» айтди: — Енга, кўнглингга
оғир олма-да, мен қойим айтаётирман. — Ундай бўлса гўйга, —
деб тагин бошлай берди.

Б о д о м б и к а ч:

Кайданг келдинг, Култойкул, кайдан келдинг, ёй-ёй,
Кўк қайғадай қангқиллаб қўйдан келдинг, ёй-ёй.

«К у л т о й»:

Хови сенинг, енгажон, равишингга, ёр-ёр,
Зебодайин бу майин довушингга, ёр-ёр,
Дуппа-дуруст одамни қарға дейсан, ёр-ёр,
Кўк қарғалар уя қўйсин қувушингга, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч:

Андияма, Култойкул, мандияма, ёй-ёй,
Саккуч деган кўпакдай сандияма, ёй-ёй,
Оқ чангалнинг тубига чийиб келдим, ёй-ёй,
Ичиб олсанг, чувчунинг қондияма, ёй-ёй?!

«К у л т о й»:

Андирингдан, енгажон, мандирингдан, ёр-ёр,
Кулча ёпиб нон еган тандирингдан, ёр-ёр,
Дуппа дуруст одамни кўпак дейсан, ёр-ёр,
Кўпак итлар тортсин-да, чандирингдан, ёр-ёр,
Оқ чангалнинг тубига сийиб келсанг, ёр-ёр,
Оқ чангалнинг путоғи қичувини қондирама, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч:

Ўлан айтган хўб қойим тилим бойди, ёй-ёй,
Хови менинг беқовим элим бойди, ёй-ёй,
Оғзингга келган сўзни қайтаймайсан, ёй-ёй,
Йут эгаси бек Ултон улим бойди, ёй-ёй.

«К у л т о й»:

Ўлан айтган хўб қойим тилинг бордир, ёр-ёр,
Энди айтайин
Хов қаерда бир қовим элинг бордир, ёр-ёр,
Тез бозорга солганда қирк танга олар, ёр-ёр,
Қирк тангалик Ултонтоз кулинг бордир, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч:

Қўй ёйилай Қўнғиёт этагига, ёй-ёй,
Қизлай юймас йигитнинг этагига, ёй-ёй,
Сен ўзингни одамман дема, Култой, ёй-ёй,
Тенгламайман кобусим патагига, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Қўй ёйилар Қўнғирот этагига, ёр-ёр,
Бизлар юрмас қизларнинг этагига, ёр-ёр,
Тенгламасанг, тенглама ковушингнинг патагига, ёр-ёр,
Хўрозимни қамайин катагингга, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч:

Мен ўзим дайё бўлсам, тошай эдим, ёй-ёй,
Тошган куни толлайидан ошай эдим, ёй-ёй,
Собожадай тилингни тикиллашиб, ёй-ёй
Сендайлайди мен лойдан ясай эдим, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Енгажон, сен дарё бўлсанг, тошар эдинг, ёр-ёр,
Мен биламан толлардан ошар эдинг, ёр-ёр,
Мендайларни сен лойдан ясар эдинг, ёр-ёр,
Ботбоғима келганда шошар эдинг, ёр-ёр.

Б о д о м б и к а ч:

Ўлан айтиб Култой сен кўпни ўйла, ёй-ёй,
Ўз тилингдан сен ёзиб қолма, ёй-ёй,
Не бўлса-да тилингни тойтиб сўйла, ёй-ёй.

«Қ у л т о й»:

Мен ҳам айтар сўзимни билиб сўйлаб, ёр-ёр,
Гуноҳкорман тилимни тортиб сўйлаб, ёр-ёр,
Култойкулга, енгажон, тегиб қўйма, ёр-ёр,
Мен сўрайин кўнглингди, тобинг борми, ёр-ёр.

Устида турган девонбеклар буни кўриб: — «Култой» курғур
қўйда юриб қойим айтмоқни машқ қилган экан, бекнинг энасини
беобрў қилиб, енгиб, босмалата берди. Қандай бўлса, бекнинг
энаси беобрў бўлмасин, ёш бола-да, енгилса ҳам билинмайди.
Барчин билан айтиштиради, қандай бўлар экан? Мабодо Ултон-
бекнинг кўнглига гап келиб юрмаса? — деди: Бир нечаси айт-
ди: — Бориб олдидан ўтиб келсак, қандай бўлар экан?

Тўрттаси бориб, Ултонбекка арз қилиб, Барчин билан
«Култой»ни айтиштиради, деб сўради. Ултонтоз: — Айтдира
беринглар, — деб жавоб берди. Булар келиб «Култойни» ўр-
нидан турғизиб: — Сиз жуда бало экансиз, мана келинингиз
билан айтишинг, — деб одамлар Барчинга тўғрилаб
қўйди:

Барчин билан «Култой»нинг ўлан айтишиб турган ери:

«Култой»:

Товда андиз, ёр-ёр,
Сувда қундуз, ёр-ёр,
Ол ўланни, юборди
Қайнағангиз, ёр-ёр.
Барчин келин, ёр-ёр,
Тўқинганинг гиламдир,
Қарчин келин, ёр-ёр,
Тиқиб берган белбоғинг
Адо бўлди, ёр-ёр,
Белбоғликка ярайми
Чарчин келин, ёр-ёр.

Барчин:

Ўлан айтиб банди бўғним бўшатма-чи, ёр-ёр,
Соғ суягим жой-жойидан шовшатма-чи, ёр-ёр,
Довушингни алпима ўхшатма-чи, ёр-ёр.

«Култой»:

Аёл деган бундай аҳмоқ бўламикан, ёр-ёр,
Ўлган одам тирилиб келамикан, ёр-ёр.

Барчин:

Хазон бўлса борда гуллар сўлар дейман, ёр-ёр,
Сўлган гулга булбул келиб қўнар дейман, ёр-ёр,
Ўлган алпим тирилиб келар дейман, ёр-ёр,
Ёдигоржон отали бўлар дейман, ёр-ёр.

«Култой»:

Давлатингдан кимхоб-адрас кийдинг, ёр-ёр,
Ҳақдан келган ишларга бўйнинг эйдинг, ёр-ёр,
Ўлиб кетган алпингдан умидинг бўлса, ёр-ёр,
Ултонтоздай қулларга нега тейдинг, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Давлатимдан адрас-кимхоб киёлмадим, ёр-ёр,
Хақдан келган ишга бўйним эёлмадим, ёр-ёр,
Тегмай кеткур бу бошим қайдан тегдим, ёр-ёр,
Ёдигорни ўлимга киёлмадим, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Муна элда давлатли деб суяғойғин, ёр-ёр,
Ултонтоздай қайинингга теяғойғин, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Муна элда давлатли деб суяманми, ёр-ёр,
Тегмак тува изувига сияманми, ёр-ёр,
Фиғон қилиб қамли куллар кўп қақшайди, ёр-ёр,
Ўлан айтган, Ёдгоржон, кимга ўхшайди, ёр-ёр.
Бобосининг олдига борар бўлур, ёр-ёр,
Бобосига қинғирлик қилар бўлур, ёр-ёр,
Тумоғини бошидан олар бўлур, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Фарибликда хаста кўнглим бузиб турман, ёр-ёр,
Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизиб турман, ёр-ёр,
Тумоғингни ол дема, Барчин келин, ёр-ёр,
Тонг отқали ўлан айтиб кизиб турман ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Харфдош айтган сўзин билар бўлур, ёр-ёр,
Айтиб-айтиб ҳарфдош кизиган сўнг, ёр-ёр,
Тумоғини бошидан олар бўлур, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Тонг отганча сабр сақлаб турар бўлур, ёр-ёр,
Сен эртанги ғайратим кўрар бўлур, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Ишда фикр бўлганча тишда талов, ёр-ёр,
Шу вақтда тумоғин олар бўлур, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Тар очилган баҳорда гул бўлибди, ёр-ёр,
Азал тақдир бизларга шул бўлибди, ёр-ёр,

Тумоғингни ол дема, Барчин келин, ёр-ёр,
Қаринганда қайнағанг кал бўлибди, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Тар очилган баҳорда гул бўлган йўқ, ёр-ёр,
Азал тақдир бизларга шул бўлган йўқ, ёр-ёр,
Шукрилилло, қайнағам кал бўлган йўқ, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Ёд этаман, йиғлайман, мен олломди, ёр-ёр,
Ол болангни деганда, ол болангди, ёр-ёр,
Калла катта болангга қўлим толди, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Ҳаққа етгай йиғласам айтган нолам, ёр-ёр,
Кўкайлари кесилган сағир болам, ёр-ёр,
Отасининг келганин ўғлим билди, ёр-ёр,
Исин олиб олдида ухлаб қолди, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Ўлан айтиб кўнглингни хушлаймисан, ёр-ёр,
Ғаним сирийн ҳар ерда фошлаймисан, ёр-ёр,
Ол деганда болангни сен олмайсан, ёр-ёр,
Тухматига ўғлингни ташлаймисан, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Хазон бўлса боғда гуллар сўламикан, ёр-ёр,
Сўлган гулга булбул келиб қўнамикан, ёр-ёр,
Отасининг олдида ўғли борса, ёр-ёр,
Хов шул ҳам тухмати бўламикан, ёр-ёр.

«Қ у л т о й»:

Хатнинг боши алиф билан бе бўлади, ёр-ёр,
Ол деганда болангни сен олмайсан, ёр-ёр,
Шу тухмати бўлмайин не бўлади, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Кеча-кундуз мен тортдим оху войди, ёр-ёр,
Ёд этаман, йиғлайман бир худойди, ёр-ёр,
Сағир деган шундайин зиғир мойди(р), ёр-ёр,
Бир соатда бул ҳам безор бўлғайди, ёр-ёр.

«К у л т о й»:

Ой Барчиним, ёр-ёр,
Гул Барчиним, ёр-ёр,
Аклинг бўлса, ўйла-да,
Бил Барчиним, ёр-ёр,
Ултонтозга текканча,
Ўл Барчиним, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Уй демайин қайнаға,
Буй дейсана, ёр-ёр,
Булбул қўнар тўқайнинг
Жийдасина, ёр-ёр,
Ултонтозга текканча,
Қора ерга тей дейсана, ёр-ёр.

«К у л т о й»:

Биздан қолган қўзилар
Қўй бўлибди, ёр-ёр,
Бунда қолган Барчиной
Бўй бўлибди, ёр-ёр,
Бўй қиз бўлиб жуда ҳам
Тўй бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган қулунлар
От бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган Барчиной
Ёт бўлибди, ёр-ёр.

Б а р ч и н:

Ўйлай-ўйлай Барчиной
Ўй бўлибди, ёр-ёр,
Хозир гумон қилибсиз,
Ёт бўлибди, ёр-ёр,
Сизи билан айтишиб,
Мот бўлибди, ёр-ёр.

Ана энди бу сўзларни айтишиб, ўлан охир бўлди, эрта-мертан-тонг отди, кун чошка хаддига етди, шибир-шибир гап бўп ётди, икки одамнинг боши бириккан ерда: «Шу Култой Алпомиш», — деб юрибди. Шу вақти Бойчиборни миниб юрган қадимги Култой йўлиқди. Култойга туриб айтди: — Бобо, қулларга чакириб, менинг келганимни билдиринг. Култой айтди: — Баччағарлар жуда ошиб кетган экан. Алпомиш келди, дегандан ўртага олиб,

уриб ўлдириб қўймаса, — деди. — Қўркмай айта беринг, мен ўзим хабардор бўламан, — деди. Шу вақтгачайин Бойчиборни миниб юрган эди, қандай меҳмон, деб ҳеч ким таниган йўқ эди. Бу сўзни эшитиб, пойтахт остига бориб, Бойчиборни* якжилов килиб, қулларга чақириб, бу сўзни айтиб туру:

Бугун кадр кечалари,
Боғдочилар гунчалари,
Қўнғирот элнинг баччалари,
Чувулла, Алпомиш келди.
Бу устинда яшил кўклар,
Бундай кунда қўнгли тўклар,
Хар ким бир-бирини йўқлар,
Отилмаган хурма тўплар,
Отил-ҳа, Алпомиш келди.
Баҳорда очилган гуллар,
Гулга маст бўлган булбуллар,
Етти йил даврон сурган қуллар,
Қоч энди, Алпомиш келди.
Кетади қайғу-тумани,
Ўлади қанча душмани,
Эшитгин, қуллар, бемаъни,
Келиб қолди Қўнғирот хони,
Ўл энди, Алпомиш келди.
Тар очилган тоза гули,
Ул ҳам чаманнинг булбули,
Обод бўлар Бойсин эли,
Меш кўтарган хон Бойбўри,
Бойбўрининг жони-дили,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Беҳуда тўкма кўз ёшинг,
Бизни куйдирган нолишинг,
Оч кўзингни, кўтар бошинг,
Қўнғирот элда қариндоши,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Рухсат олмай шикор кетган,
Етти йил зиндонда ётган,
Қалмоқ юртини бўзлатган,
Омон-эсон элга етган,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Чўлларда гангиган боши,
Қўндир йиғласа койиши,
Ой Қалдирғоч эмишдоши,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Келгандир Қўнғирот тўраси,
Қўндир бағрида яраси,
Банданинг йўқдир чораси,

Ок сут берган бул энаси,
Пешвоз чиқ, Алпомиш келди.
Онсот бўлғай-да бул мушқули,
Сўйлаганда қизил тили,
Гумона қолгандир ули,
Пешвоз чиқ, Алпомиш келди.
Неча вақт бўтадай бўзлаб,
Душманларнинг бағрин тузлаб,
Адашган бир-бирин излаб,
Пешвоз чиқ, Алпомиш келди.
Кетар кўнглидан ғубори,
Минганим хоннинг Чибори,
Элга келгандир шунқори,
Обод бўлар кирдикори,
Ўн саккизда тул бўп қолган
Ҳакимбекнинг Барчин ёри,
Пешвоз чиқ, Алпомиш келди.
Келибди давлатли шунқор,
Қултой шундай берди хабар,
Аланглашиб қолди қуллар,
«Энди қандай бўлди кунлар?»
Бир-биридан хабар олишиб,
Чувуллашиб, кўп адашиб,
Бир тўполон бўлиб ётир
Мундай гапга тўйхоналар.
Бу сўзларни бунда Қултой айтади,
Бир аломат ғалоғул бўп ётади,
Алпомиш ўзини маълум этади.
Устидан кийимни чечиб отади,
Жамоли ярқиллаб бекнинг кетади,
Бек келгани маълум бўлиб ётади.
Белига ярашган заррин пўтаси,
Худойим кечиргай қилган хатоси,
Во болам, деб қулоч ёйиб келади
Шу замонда Бойбўридай отаси.
Элига келгандир шундай тўраси.
Яратганга етгай марднинг ноласи,
Келиб қолган шўрлиларнинг боласи,
Болам, дейди, қулоч ёзиб келади
Шу вақтида ок сут берган энаси.
Кетмасин бекларнинг номусман ори,
Бир облога етгай банданинг зори,
Энди обод бўлса бекнинг кирдори,
Тўрам дейди, қулоч ёйиб келади
Бунда қолган бекнинг Барчиндай ёри.
Оҳ тортса, тўкилар кўзидан ёши,
Ғам билан чиқади бекнинг довуши,

Ака деиди, кулоч ёйиб келади
 Туя бокқан Қалдирғоч эмикдоши.
 Келиб бари мунда бекни кўради,
 Навбат-навбат босар эди бағрига,
 Бир-бирининг йиғлаб ҳолин сўради.
 Адашганлар бу топишиб қолади,
 Хар бир куллар хар хизматга жўнади,
 Хар қайсиси ўз ишида бўлади.
 Калма-шаҳодат мусулмоннинг тилига,
 Азамат бош берар диннинг йўлига,
 Хабар кетди ўн олтуруғ элига,
 Эли-халққа шундай хабар бўлади,
 Ўн олтуруғ Кўнғирот эли билади.
 Эли-халққа бул овоза бўлади,
 Катта-кичик хар тарафдан келади,
 Келиб бекни зиёрат қип кўради.
 Хар йўлларга одам сизмай келади.
 Тахт устига ишорат қип жўнади,
 Тахт устига давлатли хон минади.
 Муни кўриб Ултон кўнглин бўлади,
 Бек бўлмай ўлай деб бойқиш жилади,
 Бу ишига кўп пушаймон қилади.
 Ўйлаб турса менинг кўнглим бояғи,
 Қайда қолди йилқи бокқич таёғи?!
 Ултонтоз ўзини хар ерга урди,
 Алпомишни кўриб ҳоли танг бўлди.
 Элга келган Алпомишдай тўради,
 Ултон қилган ишни Ёдгор билади,
 Ёдгор сачраб ўрнидан туради,
 Ултонтоз олдиға етиб боради.
 Дод деганда эшитмайди тилини,
 Боғлаб олди Ултонтознинг қўлини.
 Ултонтознинг урганини ўйлади,
 Сен баччағар, мени қандай қилдинг, деб
 Юр отам олдиға, деди, ҳайдади.
 Ултонтоздир, кейин тортар бўлади,
 Бормайман, деб қинғирлиқни қилади,
 Нега бормайсан, деб Ёдгор уради,
 Кеча урган, бугун қайтиб қолади,
 Шундай қилиб туртиб ҳайдаб боради,
 Ёдгор зўрлигини маълум қилади,
 Пойтахт остиға яқин боради.
 Ултонтоздир, шундай бўйлаб қаради,
 Тахт устида Алпомишни кўради,
 Кўрган вақтда бўғими бўшаб боради,
 Куллуқ деб тўнкайиб салом беради.
 Ултонтозни бек Алпомиш кўради,

Хар иши ўзига маълум бўлади,
Бекни кўриб Ултон ерга қаради.
Ултонтозни хон гуноҳкор қилади,
Ясовул қўлига мун беради,
Ултонтозни бундан ҳайдаб жўнади,
Кунда қилиб Ултонтозни қамади.
Давлат қайтса, киши шундай бўлади,
Ултонтоз бу қамогли туради,
Такдирда борини шўрли кўради,
«Бошимга менманлик бало бўлади».
Катта-кичик халойиқлар йиғилиб,
Ҳамма бирдай бу давлатда туради,
Шул вақтида Қоражонни сўради:
— Нима бўлди, алп Қоражон келмади,
Мундай кунда мендан хабар олмади,
Келиб мени жоним дўстим кўрмади?!
Ҳамиша менга ҳамдам бўлган,
Пойғаларда хизмат қилган,
Тўқсон алпнинг додин берган,
Тор зиндонда хабар олган,
Бек дўстим, деб йиғлаб юрган,
Кўринмади алп Қоражон.
Бул жоним онинг қурбони,
Мен бўлдим элнинг султони,
Ул менинг азиз меҳмоним,
Йўқдир менинг Қоражоним.
Гулдай очилиб сўлдими,
Ё паймонаси тўлдими,
Ажали етиб ўлдими,
Бир ёқда овда бўлдими,
Мендан беҳабар қолдими,
Ақлини обло олдими,
Қайда бўлур Қоражоним?

Бу сўзни эшитиб, турган халойиқлардан Ҳакимбекнинг сўзига жавоб берди: — Ў, сиз кетгандан кейин Ултонтоз юртга эга бўлди, сиз билан бирга юрган одамларнинг барини хизматга солди. Қоражонни ҳам элга қўштирмай, Олатоғдан жой берди. Келиб одамларга кўриниш бериб, аралашмоққа Қоражоннинг ҳадди йўқ эди. Ултон бек бўлганда амри шул эди, муҳрлаб қўлига қоғоз қилиб берган эди. Бир одамга ёнашиб, гаплашганингни кўрсам, ўз гуноҳинг ўзинг билан, бошингни кесиб, дорга гортаман, деган эди. Шу хат Қоражоннинг қўлида бор. Ул сабабли ҳеч кимнинг кўзига тушмайди, маконида ажали етса, ўлгандир, ажали етмаса, шу Олатоғда юргандир.

Бу сўзни одамлардан эшитиб, Алпомиш бир сўз айтиб турган экан:

Энди билдим дўстим ғариб бўлибди.
 Ўзи сарсон, мени билмай қолибди,
 Эса дилтанг бўлиб унда юрибди,
 Қалласи ганг бўлиб ёзган қолибди.
 Хаялламай бир бедовни мининглар,
 Ёлғиз бормай, учта-тўртта бўлинглар,
 Қоражонга оту сарпой олинглар,
 Шундай қилиб Қоражонга боринглар,
 Бориб Қоражонга хабар қилинглар,
 Менинг келганимни хабар беринглар.
 Бу сўзларни айтар давлатли шунқор,
 Албатта бу сўзни билдирмак даркор,
 Билмай юрган қайғу-ғамда беҳабар,
 Қошима етишсин Қоражон номдор.
 Қоражон ҳам бирга ўтирган қурдошим,
 Менинг жуда ҳолим билган сирдошим,
 Улуғдир, ҳўп менинг узанги йўлдошим,
 Қоражонни кўрсам битади ишим,
 Ултонтозни бек қилган қариндошим.
 Бу сўзларни қайсар Ҳаким айтади,
 Бир неча бекларга сўзи ботади.
 Қилар ишни бунда ҳар ким билади,
 Қоражонга оту сарпой олади,
 Тўрт одам бўп Олатокқа жўнади,
 Қарамайди, кичаб кетиб боради,
 Бекнинг сўзин борса ўрин қилади,
 Мол боқар кўриб ҳайрон қолади,
 Не гап эканин ҳеч ким билмади,
 Олатокқа кичаб ўтиб боради.
 Юртга келган элнинг валламатини,
 Шундай бўлган Алпомиш сиёсатини,
 Қолмади-ку хизматкорлар тоқати,
 Терлаб бораётир остинда оти.
 Олатокқа энди бориб қолади,
 Қоражоннинг мазгилини кўради,
 Қоражон жойига шундай боради,
 Алп Қоражон ул буларни кўради.
 «Ултонтоздан менга ясовул келиб,
 Бир бало қилади булар ҳам туриб.
 Ултонтоз амрини тутиб келганди,
 Бир ишнинг бошида булар юрганди,
 Бир хизматга от терлатиб келганди».
 Қоражон билмади бундай юрганди,
 Қоражонга энди етиб борганди.

Қоражон буларни кўриб, нима гап, деб сўради. Борган одам-
 лар Алпомишнинг келганини билдириб, бир сўз айтиб турибди:

Хак таоло бергай омон,
Бир эгам бўлди меҳрибон,
Келиб қолди Ҳаким султон,
Дарров отлангин, Қоражон.
Келиб сени кўп сўради,
Алпомиш йўлга қаради,
Хон сенга интиқ бўлади,
Шуйтиб от чопиб келади.
Сенинг билан сирдош бўлган,
Қалмоқ юртида кўп юрган,
Бир-бирингининг ҳолин билган,
Бек Алпомиш элга келган,
Бекнинг дўсти, хон Қоражон.
Кўринмайди баланд-пасинг,
Кўнглингдан кетар шикасинг,
От-сарпой берган дўсинг,
Отлангин, турма, Қоражон.
Эшитгин сен айтган сўзни,
Ҳаяллаб тўхтатма бизни,
Бориб кўрсанг добилбозни,
Сенга бизлар айтдик арзни.
Бу сўзни айтди хизматкор,
Чоғланди Қоражон шунқор,
Қайтадан кўнгли очилар,
Кийиб сарпой, отин минар,
Қоражон бунга қўшилар,
Тўртов эди бешов бўлар,
Боради Қоражон қайсар.
Бошдан кетган аломатди.
Қоражон қилиб ғайратди,
Жуда қистар минган отди,
Кўрсам дейди валламатди.
Олатоғда умри ўтган,
Алпомиш деб жафо тортган,
Пиелаганда қонлар ютган.
Ўзин юртидан айрилган,
Исломнинг динига кирган,
Ўз-Ўзидан юз ўгирган,
Алпомишман Қўнғирот келган,
Охир куни шундай бўлган.
Келди, дейди Алпомишхон,
Бораётган Қоражон полвон.
Жафоларга тушиб энди танда жон,
Ғариб қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Олатоғда кўп вақт бўлиб саргардон,
Сарпой кийиб келаётир Қоражон.
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,

Кўзиман кўрмаса, нима билади,
Кўнғирот юрти ободдай кўринади,
Қоражон кеп Бойсинга оралади,
Қоражон бориши маълум бўлади,
Алпомишга биров хабар беради.
Тахтидан шул замон бул пастга тушиб,
Кўхна бўлган амалдорлар етишиб,
Пешвоз чиқиб шундай шунқор қаради,
Келаётган Қоражонни кўради,
Қоражон отидан ерга қўнади.
Қирғий деган қуш ўлтирар қиёда,
Кўп ишни ўтказди фоний дунёда,
Бир-бирига юрди пою пиёда.
Икки алп бир-бирини шундай кўради,
Айронлик ўтига бағри поради,
Бир-бирига қулоч ёйиб жўнади.
Ғариб қулга эгам бўлган меҳрибон,
Бир-бирига энди яқин боради.
Бошидан кетгандай қоронғи туман,
Кўришганди икки полвон шул замон:
— Етти йил мазгилим қоронғи зиндон,
Мендан баттар сен ҳам бўлибсан сарсон,
Сени ҳам қўймабди бу элда душман,
Эшитиб сўнгра кўп қилганман пушаймон,
Сени кўриб кетди юракдан армон,
Дўстим эдинг, жуда менга меҳрибон,
Ёмон кунда хабар олган Қоражон,
Омон-эсон келиб сени кўрдим мен,
Хамдам бўлган Қоражонбек бормисан?!
Бир-бирини кўриб кўзин ёшлади,
Сўрашиб шул замон вақтин хушлади.
Йиғилишган бунда Қўнғиротдай эллар,
Қоражон, Алпомиш бирга бу номдор,
Пойтахтга олиб жўнар одамлар,
Қанча одам пушт-пуштлайди, хизматкор.
Элу халқлар шундай зўрни кўради,
Тахт устига энди беклар жўнади,
Қанча саркардаман бул ўтиради,
Ўтириб бир-бирин холин сўради,
Айтмаса ҳам айтганча бўп қолади,
Ўтган ишни иккови ҳам билади,
Бойбўрини сўраб одам келади,
Келган одам қуллуқ бўлсин қилади,
Келган одам бунда кетмай туради,
Худонинг ишига рози бўлади,
Энди бугун кунлар кеч бўп қолади.

Кун кеч бўлиб, йиғилиб қилди маслаҳатди, қуллук бўлсинга
келган одамларнинг олдига таом тортди. Қилди зиёфатди, югу-
риб қилиб хизматди, шуйтиб оқшом ўтди. Эрта-мертан тонг отди,
тўй тараддусида бўп ётди:

Олтин отиб, олтин қовоқ оттириб,
Шу замонда оқ ўтовлар ёптириб,
Намойишга катта тўплар оттириб,
Элу халққа тўй овоза бўлади,
Алпомиш келганин маълум қилади,
Ошпази, новвойи қолмай жўнади,
Келиб бунда бари жам бўп қолади,
Раста-раста қилиб қозон қуради.
Шу бугун бошлади Қўнғиротда тўйди,
Сўйиб ташлай берди сўқимман қўйди,
Ҳар тарафдан чавандозларни жийди.
Бек Алпомиш ўзи шундай тўради,
Элу халққа тўкиб ошни беради,
Бир аломат, ажойиб тўй бўлади,
Беваю бечора тўйиб боради.
Ошга тўйиб, қўпқарига боради,
Теваракда яёв ҳам бориб туради,
Етолмаган узоқ йўлдан қаради,
Оти зўри тикка суриб боради,
Юрт йиғилган, катта йиғин бўлади,
Алпомишман алп Қоражон туради,
Катта-кичик, ҳамма ҳам йиғилади.
Бек Алпомиш қараб қўнглин хушлади,
Ҳар ерда ғанимнинг сирин фошлади,
Чавандозлар жуда қизиқиб кетди,
Ўртасига баковулни ташлади.
Давлатли қул адрас-кимхоб кийдирди,
Ҳақдан келган ишга мўйнин эйдирди,
Кимки ғаним, хони-монин куйдирди,
Зўрлигини шуйтиб маълум қилади.
Тўй бериб чавандоз вақтин хушлади,
Боз устидан Бодом чўрин ташлади,
Чавандозлар қўштақим бўп ушлади.
Ҳар қайси шердай бўп отни уради,
Душман бўлган бари ёзган ўлади.
Шуйтиб эли-халққа ҳукмин билдирди,
Қирқ кунгача кунда уриб Ултонни,
Қирқ кундан кей Ултонтозни сўйдирди.
Кўрсатди шундайин элда ишини,
Жаллодга кестириб Ултон бошини,
Шуйтиб дорга тортди анинг лошини,
Қарға-қузғун еб кетганди гўшини.

Бек Алпомиш элга келган тўради,
Қирқ кеча-кундуз тинмай тўйни беради,
Қирқ кундан кей тўйлар охир бўлади.
Жавоб олиб чавандозлар боради,
Бир нечалар кўп солимни олади.
Обод килиб келиб ётир шахрини,
Омон-эмон кўриб кирдикорини,
Никоҳ қийиб олди Барчин ёрини,
Кўнгилдан чиқариб чер-ғуборини.

Шу куни кеч бўлди, ётди. Эрта-мертан тонг отди, тонг отган-да уч-тўрт отли Бойбўрининг давлатхонасига етди. Келиб Барчинни сўраб турибди. Алпомишни кўриб, Алпомишга арзини айтаяпти:

Кўп бўлади айтган сўзнинг хатоси,
Хон Бойсари Барчин гулнинг отаси.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлгандир,
Аввал обло унинг аклин олгандир,
Барчин келиб, қалмоқ юртда қолгандир,
Қайта бошдан ҳақ меҳрибон бўлгандир,
Кетган давлатининг барин олгандир,
Қайтиб элатим деб излаб юргандир,
Меҳнат тортиб кўп ишларни кўргандир.
Элатим деб юртин излаб юргандир,
Неча одам унга ҳамро бўлгандир,
Қалмоқ юртдан ўтиб мунда келгандир,
Кўкқамиш қўлига келиб қўнгандир,
Бурунгидай юртни ёйлаб тургандир,
Барчинойга жуда интиқ бўлгандир.
Оҳ урганда сўйлайдиган сўзим, деб,
Балки менинг кўрадиган кўзим, деб,
Барчин ойим менинг ёлғиз қизим, деб.
Бойсари амриман бизлар келамиз,
Отасин Барчинга маълум қиламиз,
Барчинойни бизлар сўраб турамиз,
Кўрсак, бизлар суюнчини оламиз,
Бойсарининг қизин сўраб турамиз,
Меҳнат килиб Кўкқамишдан келамиз,
Бойсари ҳурмати, хизмат қиламиз,
Йўлиқсак, Барчинга жавоб берамиз.

Бу сўзни эшитиб, буларни отдан тушириб, зиёфат килиб, сарпой-инъомлар бериб, буларни жўнатди. Яна катта-кичикларни йиғиб, соп номдор бийлардан ўн кишини Бойсарини олиб келгани буюрди. Бул Кўкқамиш ўзининг яйлови, элдан уриб чиқадиған яқин ери. Бу ўн киши Бойсарини олиб келгани

жўнаб кетди, йўлга тушиб йўл тортди. Бориб Бойсарига кўри-
ниш бериб, Бойсарига неча насихатларни айтиб, Бойсари ҳам
буларнинг сўзини қулоғига тутиб, бурунги кек, аччиқ гинала-
рини ташлаб, ўлмай қариндошига келганига шукур қилиб, бу-
ларнинг сўзини маъкул билиб, Барчинни кўрмакчин бўлиб,
қанча шохлик шавкат билан ўн одамни олдига солиб, Қўнғи-
ротга яқинлашиб келди. Буларнинг ҳам келаётганини билиб,
олдига одам чикиб, бу нима гап, деб Барчиной қараб, отаси
билан энасини кўриб, пою-пиёда олдига чикиб, бу сўзни айтиб
бораётир:

Юрагимдан кетган доғу аламми,
Бу кўрганим ё ўнгимми, тушимми,
Келаётган оқ сут берган энамми?!
Белига боғлаган заррин пўтаммми,
Қалмоқ юртда қолган менинг отамми?!
Бу сўздайтиб борар қулочин ёзиб,
Қўздан мунчоқдай ёшини тизиб,
Кетди отасининг қўнглини бузиб,
Бойсарининг мунда бағри эзилиб.
Барчинни кўрганди, бўғни бўшади,
Яёв бўлиб бари отдан тушади.
Ёлғиз қизин бул Бойсари кўради,
Барчинни кучоклаб номдор жилади.
— Отам менинг учун жафо кўрган, деб,
Қалмоқлар юртида изза бўлган, деб,
Мен келган сўнг қонлар йиғлаб қолган, деб,
Эшитганма дўсту душмандан бу юртда,
Қалмоқлар юртида отам ўлган, деб.
Қўнглимнинг чироғи равшан бўлибди,
Ўлган отам қалмоқ юртдан келибди,
Келиб бунда бул мунглюкни кўрибди,
Ўчган чироғим қайтадан ёнибди,
Душманлар ер билан яксон бўлибди,
Кеча-кундуз шукур айтай худога,
Худо менинг тилагимни берибди.
Неча йил йиғлатди мендай санамни,
Бунда вайрон қилган кулбахонамни,
Энди олди қанча доғу аламни,
Аввал кўрдим ўлди деган тўрамни,
Боз кўрдим отам билан энамни.
Етти йил қуриди танамдан дармон,
Шукрилилло, кўрдим яна қайтадан,
Қариганча сурсам бу элда даврон,
Иншоолло, қутулдим ғаму кулфатдан,
Энди бўлсам бунда Қўнғиротда даврон.

Бу сўздайтиб бир-бирини кўради,
 Барчинни кучоклаб энди жилади.
 Кўккамиш кўлида кулбахонаси,
 Барчинни кучоклаб йиғлар энаси:
 — Кўнғирот қараб қайтдинг Барчин зулфакдор,
 Сен кетган сўнг вайрон бўлди ул жойлар,
 Неча йил сандираб бўлдик дарбадар,
 Бу ишларни солди ҳақ парвардигор.
 Неча вақт бизларга бўлди киёмат,
 Бизга тангри бир кун қилди шафоат,
 Қайта бошдан келди қадимги давлат,
 Отангман ўтириб қилдик маслаҳат,
 Элга келдик тағи соғу саломат,
 Неча гапдир, устимизда аломат.
 Кўккамишга бир кун келиб қўнибмиз,
 Омон-эсон, болам, сени кўрибмиз,
 Шу азобни кўрмагандай бўлибмиз.
 Худойим бергайда барчага дармон,
 Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
 Омон-эсон сен келдингми, Ҳакимжон,
 Ҳакимни бағрига босиб ул замон.
 Бир-бирини кўриб ақили шонди,
 Адашганлар бир-бириман топишди,
 Кўнғлидан гинани қанча сўрашди,
 Бойбўриман бул Бойсари кўришди.
 Оғайни-да, меҳри тоблаб қолади,
 Бир-бирининг йиғлаб ҳолин сўради,
 Қанча кулфат ўтиб кетган бошидан,
 Ул азобни кўрмагандай бўлади.
 Алпомиш келибди, шукур қилади,
 Ҳаммасига Ҳаким сабаб бўлади,
 Катта-кичик қариндошлар келади,
 Ҳаммаси бир-бирин келиб кўради,
 Сабил бўлган элин обод қилади,
 Барчин энасини бирга олади,
 Шу замон ўрдага қараб юради.
 Хизматкорлар Барчиннинг хизматида,
 Тонг отганча туриб иззат қилади,
 Бир-бирининг жуда ҳолин сўради,
 Ётмайди, меҳмондан хабар олади,
 Барчиндан барининг кўнғли тўлади.
 Барчин сулув ақли расо, доноди,
 Ўзи аёл, кўп ишларни билади,
 Билмагани бул ҳам йўлга солади,
 Энаси Барчиндан рози бўлади.
 Кўрган кун эсига тушганда армон,
 Оҳ тортса танидан қурийди дармон,

Эсига олса кўнгли майлис¹, паришон,
Қанча ғамдан озод бўлган шул замон,
Ўйнаб-кулар, сира қолмади армон,
Қайтадан Қўнғиротда бўлгани даврон.
Пойтахтга бегу хонлар жийилди,
Карнай-сурнай тортиб қилди ўйинди,
Созанда, нағмагар — бари жийилди.
Хар қайси ўз машкига ўйин қилади,
Қизу жувон томошага келади,
Пойтахтда вақти хушлик бўлади,
Томошамон саф-саф бўлиб туради,
Кўча-раста бул одамга тўлади,
Кўролмаган баланд ердан қаради.
Бир неча шоирлар айтиб туради,
Бекнинг давлатидан инъом олади,
Қизу жувон аралашиб қолади.
Қизик дейди, қочар-писар бўлмади,
Ҳаммаси ҳам томошага келади,
Бек келганин шуйтиб маълум қилади,
Бир кеча, бир кундуз ўйин қилади,
Шу замонда энди жавоб бўлади.
Бу ўйинни жавоб бериб тарқатди,
Томошамон бари мазгилга қайтди,
Келган бари пойтахтга йиғилиб,
Ўтириб бир ўпка-гинани айтди,
Кўтариб кўнглидан қанча гинани,
Булар ҳам туриб мазгилига қайтди.

Шуйтиб ўз юртини шунқор кўрибди,
Омон-эсон мунда элга келибди,
Гунохкорлар Ҳакимбекдан ўлибди.
Шундай қилиб кўрди ўсган шаҳрини,
Ўзи қайтиб олган Барчин ёрини,
Шуйтиб топган мурод-мақсадларини,
Фозил шоир айтар билганларини.
Бу сўзларнинг бири ёлгон, бири чин,
Вақти хушлик билан ўтсин кўрган кун,
Эслаб-себлаб айтган сўзим бўлди шул.
Хой десанг, келади сўзнинг маъқули,
Шоир бўлар билинг одам факири,
Шуйтиб адо бўлди гапнинг охири.

¹ Маънос.

ИЗОҲ ВА ЛУҒАТЛАР

Ушбу изох ва луғатларни тузишда атоқли олим Ходи Зарифнинг айрим дostonларга илова қилинган луғатларидан фойдаланилди ҳамда сўзларнинг факат «Алпомиш» дostonидаги маъноларигина изохланди.

Абгор бўлмоқ — хароб бўлмоқ.

Абжил — энчил.

Абжўш — куйма, етти марта эритиб куйилган каттиқ жисм.

Тожикча хафт жўш — етти эритма.

Авбаҳолам — аввалам бор.

Адавур — анча, талай, кўп.

Ажнос (айнос) — тартиб, пайт, хил.

Айвон — қаср, сарой.

Аймашиб — чирмашиб, ўралиб.

Айролиқ — айрилиқ, хижрон.

Айтувчи — хабарчи.

Алам — байроқ.

Алпозӣ сўз — алпозӣ «алфоз» сўзининг бузилган шакли. Алфоз — сўз, сўзлар.

Бу ерда кераксиз сўз маъносида.

Анг — ов, овладаниган жонзод.

Ангнимоқ — кузатмоқ, пойлаб турмоқ.

Ангишгамоқ — кишнамоқ; отнинг кишнаб, гижинглаб ирғиши.

Арна — дарёдан ажралган қўлча, сел ювган сой.

Аташтирмоқ — унаштирмоқ.

Ақирмоқ — хайкирмоқ, қаттиқ кичкирмоқ.

Аҳли қубур — қабр аҳли, ўликлар.

Байдоқ — байроқ.

Бардор-бардор — кўтар-кўтар.

Бақан — келинни узатиб бораётганда, йўлни тўсиш учун ишлатиладиган арқон.

Бақан солмақ — келинни узатиб келаётганда, келин сепидан улуш (совға-салом) олиш учун йўлни тўсиш одати.

- Бежо — ёмон; жойиз эмас, ножўя, ноўрин.
 Белдов — ўтовнинг белидан ўраб боғланган аркон.
 Беллик — отнинг белини эгар урмаслиги учун бел чўққисининг икки ёнбошидан қўйиладиган кигиз ёки мато.
 Берман — бери томон.
 Бесоҳиб — эгасиз.
 Бешкирти — болаларни ёшлигида аташтириш, никоҳлаб қўйиш одати.
 Бидоҳат — бидъат.
 Билмамиш — билмагандай.
 Бирдон — овланган жонзод солинадиган хўржинсимон халта.
 Бирич — бронза. Мис, қўрғошин, алюминий, калайи каби маъданлар эритмасидан ҳосил қилинган қотишма.
 Биқтирма — пистирма. Панада биқиб (писиб) турган одам.
 Бой — эр.
 Булдираб (билдираб) — милдираб.
 Бурум — ўрим, соч ўрими.
 Бўлжал — мўлжал.
 Бўгча-бўй — аёлларга тегишли уй-рўзғор, кийим-кечак, пардоз-андоз буюмлари.
 Газа — тоғнинг икки чўққиси ораси.
 Газзоб — каззоб, ёлғончи, фирибгар.
 Гала — боқувга ҳайдалган туялар тўпи.
 Гана-гана — баъзи-баъзи.
 Ганг бўлмоқ — гангимок.
 Гумгумадор (гургумадор) — катта, дабдабали.
 Гуппи — ҳовлиқма, мактанчок.
 Гуппон — еб ётган; семириб кетган.
 Гурос-гурос — тўп-тўп.
 Давр — отнинг белидан сағрисиғача ёпиладиган ёпиқ.
 Давриқмоқ — ховрикмок.
 Дарбанд — тоғ орасидаги тор йўл.
 Дарманда бўлмоқ — дучор бўлмоқ.
 Дархон — эркин; солиқ ва тўловлардан озод этилган шахс ёки уруғ аъзолари.
 Даҳмарда — қўй-мол боқувчи хизматкор; чўпонлар бошлиғи; чорвадор.
 Дотқа бўлмоқ — шикоят қилмоқ.
 Дурмак-дурмак — тўда-тўда.
 Дўстаман — мукка, муккаси билан.
 Дунмоқ — айланмоқ; қайтмоқ.
 Дўғилмоқ — тўқнашмоқ, дуч келмоқ.
 Елбагай — сарпойчан, бели боғланмаган; тўнни киймай, елгага ташлаш.
 Елмаст (желмас) йигит — етилган йигит.
 Ёзган — гуноҳли, ёзқили; кулфатли.
 Ёқмоқ — суртмоқ.
 Жабдуқ — от асбоблари.
 Жайнамоқ — яйрамоқ, яшнамоқ.
 Жайрағир — яшамагур.
 Жапсар — ўтовнинг увуқ ва керагалари туташган ерда қўйилган туйнук.
 Жарғи — жарима.
 Желак — ятак; бола тўни катталигидаги ятаксимон аёллар ёпинғичи.
 Жериб қолмоқ — қаттиқ иссиқламоқ.
 Жийирмоқ — буриштирмоқ. Қуйруғини жийирмоқ — думини қайирмоқ.
 Жингил (жинил) — юлғун; дарё бўйида ўсадиган майда дарахт.
 Жиранда — сел ювиши натижасида ҳосил бўлган чуқурлик.
 Кича — уқпар ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган, бош кийимга тақиладиган зийнат буюми.
 Жигадор — жиғали; саройда жиғаларни сакловчи амалдор.
 Жовлик — ялли, ёппасига.
 Жодирим бўлмоқ — ажралмоқ.
 Жойли (ёйли) — текис, ёзик, ёйилган.

Жонсиз — жосус.

Жузъя — ғайридинлардан олинадиган солик.

Жумийтмоқ — кулоқни чимириб, орқа томонга кия килмоқ.

Жумоқламоқ — калавасимон килиб ұраб бойламоқ.

Жұрамоқ — йўймоқ, тушнинг таъбирини айтмоқ.

Занг — расм, одат.

Зилванг — оғир, зил-зил.

Зинкийиб — қакқайиб; тик туриб.

Иза — этак. Тоғ изаси — тоғ этағи

Изи-чув — кий-чув.

Изгор чўл — хадсиз, чексиз, кенг чўл.

Ийир — даволи ўсимлик тури.

Ийсинмоқ — иймоқ, елинга сут тўлмоқ.

Илкисдан — тўсатдан.

Илқув-силқув — туртки, турткиламоқ.

Интиқ — интизор.

Иркилмоқ — хавфсираб тортинмоқ, тўхталмоқ.

Истара — ранг-рўй, кўриниш.

Исфиҳон — исфиҳоний қилич, кескир тиг.

Ит йиқилиш — беихтиёр равишда одатдаги ҳолатдан бошқа бир ҳолатга кириш.

Ит ириллар — чимилдикка қираётган қуёвнинг ит ҳолатига кириб олдини тўсиш одати. Одатда буни кекса кампирлар бажариб, қуёвдан совға-салом олғач, йўл беради.

Ияртмоқ — эргаштирмоқ.

Йитмоқ — йўқолмоқ; адашмоқ.

Йўл айрит — айрилиш, йўлнинг икки ёки бир неча ёкка айрилиб кетадиган ери.

Кабир — қатта, улуг.

Каж — эгри, тескари, терс.

Калта бақай — оёғи қисқа. Бақай — бақалок.

Кампир ўлди — никоҳ тўйи одати. Чимилдикка қираётган қуёв йўлини икки кампир ўзини ўлганга солиб тўсиб олади. Қуёвдан совға-салом олғач, йўл беради.

Карк — ёввойи туя.

Касратки — қалтакесак.

Кашмири — айёр.

Кебанак — астари кигиз, авраси юнг чўпонлар чакмани.

Кия — гуноҳ.

Қуёв улоқ — никоҳ тўйи одати. Тўйнинг эртасига қуёвнинг жўраларига қуёв томонидан бериладиган улоқ ёки бирор жондор. Қуёв жўралар ё кўпқари ташкил этади, ёки жондорни сўйиб, зиёфат уюштиради.

Кузан — қатталиғи юмрондай чўл хайвони.

Қўқай — дил, қалб. Қўқай кесмоқ — дил оғритмоқ.

Қўнак — қимиз сақланадиган идиш.

Қўрганли бойлар — тўқ, бадавлат бойлар.

Қўтоҳлик — гуноҳ. Қўтоҳ — қисқа.

Лангар тўқмоқ — оғирлик солиб вазиятни сақламоқ.

Ланқа — доғ; таъна, маломат.

Ловдон рўмол — қизил ипак рўмол.

Лодон — нодон.

Лоловлашмоқ — чувиллашмоқ.

Лозимат — лозимлик.

Лоппи — беҳудага мактанувчи.

Лот — қўчма маънода ўч, қасд, қасос.

Лўкча — эркак ёш туя.

Мегажин — урғочи чўчка.

Майна — мия.

Марол — кийик.

Менгзамоқ — ўхшатмоқ.

- *Менман* — манман, мактанчок.
- *Мини йўқ* — тенги йўқ, бебаҳо.
- *Мия* — ўсимлик тури.
- *Музтар* — ночор.
- *Муғойиб* — арабча «муғиб», «муғиба» сўзларининг бузилган шакли бўлиб, тирик бева маъносиди; мунглик.
- *Наза қилмоқ* — кўнгил чўқтирмак, хафа қилмок.
- *Назаркарда* — пирнинг назари тушган, эгали; илоҳий кучлар томонидан қўриқланадиган.
- *Нар-мода* — ҳезалак.
- *Наркас* — нарғиз.
- *Наҳ урмоқ* — камситмок.
- *Нишон қўймай олмоқ* — ҳеч нарса қолдирмай олмок.
- *Новос* — бокишга қўйилган ёш мол.
- *Носоқи сўз* — қўпол, вайсаки сўз.
- *Обдол талагандай* — девона талагандай.
- *Оvloқ* — чекка, хилват.
- *Орқа-ўриш* — суянчик.
- *Палас* — қўқиган, тўзиган.
- *Парқин* — от қўлтиғи; афсонавий тулпор қаноти ва қаноти жойлашган ер.
- *Понза рўмол* — юпка ипак рўмол. Ходи Зариф бу терминни Россиянинг Пенза шаҳри хунараманд аёллари тўкиб чиқарган гулдор тивит рўмолнинг тарқалиши билан пайдо бўлган бўлса керак, деб ҳисоблайди.
- *Поримас* — таъсир этмас.
- *Равза* — гулзор, боғ, жаниат. Бк ерда мукаддас қабр, азиз-авлиёлар қабри.
- *Рўмол ўрамоқ* — чақалоқларни бир-бирига унаштириб қўйиш одати.
- *Салдорли* — салмоқли, оғир, залварли.
- *Само* — садо, товуш.
- *Сангров* — анков.
- *Саф-синдирмоқ* — сафни бузмак, енгмок.
- *Селайиб* — сулайиб, холсизланиб.
- *Селанглаб* — аланглаб.
- *Селтаймоқ* — қурук қолмок, махрум бўлмок.
- *Сермамоқ* — кесиб силтамок.
- *Серпилмоқ* — тортилмок, орқага тисарилмок.
- *Силинмок* — шилинмок.
- *Собилмас* — чарчамас.
- *Совлиқ* — она қўй.
- *Совуқ оёқ* — доим ёмонлик қиладиган, ёмонлик билан машғул одам.
- *Сова* — қимиз солинадиган идиш.
- *Созигарлик* — мурса.
- *Солим* — кўпқарида улоқни олиб чиқиб, маррага етказган кўпқаритозга бериладиган совға, солимга қўйилган бир нарса, жондор ёки пул.
- *Соли сува кетган* — бўшашган, суст, шашти қайтган.
- *Соққаси (сўққиси)* — зарби.
- *Сурсат* — солиқ тури.
- *Сўлмамоқ* — мўлжалламок, чўтламок.
- *Табгил* — тадбир, мўлжал; табдил.
- *Табгир* — таъбир. Табгирдан адашмок — шошиб қолмок.
- *Таккон* — табиб.
- *Таммай* — танбех.
- *Тараф* — душман.
- *Тари-тармоқ* — тез пишар донли ўсимликлар.
- *Таркаш* — пиёла ва косаларни сафарда синишдан сақлаш учун теридан ёки ёғочдан қубба шаклида ишланган ғилоф.
- *Тенгсалмоқ* — тебранмок, чайқалмок.
- *Тилга энмоқ* — тили чиқмок, гапира бошламок.
- *Тиклаб* — тикилиб қараб

Тир келадиган — тенг келадиган, баробар бўладиган.

Том — пахса ёки синч девор билан ўралиб, усти ёпилган уй; уйнинг устн.

Томир бўлмоқ — қариндош, қуда-қудагай бўлмоқ.

Томошамон — томошабин.

Топиш қилмоқ — топширмоқ.

Тортимли — залворли; ёкимли.

Тува — тугул.

Турбат — тупроқ, ер; қабр; улуг зотларнинг қабрлари устига қурилган макбара; зиёратгоҳ.

Тублигиб — түпланиб.

Туяқсиндан — бирдан, қўнғисдан.

Туримоқ — диққат била

Тўсат-тўсат — тўда-тўда.

Тўта — қиска. Тўталаб — ўрталаб.

Тўққиз товоқ — бўлғуси келинга бисот юбораётганда ҳар бир буюмдан тўққиз-тўққиз қилиш одати.

Улгу — нусха, нишона.

Урри — ўғри.

Уюр — боқувга ҳайдалган йилкилар тўдаси.

Хаса — сара, наслли. Хаса тулпор — сара тулпор.

Хонавор — ҳавор, текис.

Хун довламоқ — ўлдирилган кишининг хуини талаб қилмоқ.

Хўрач — кичкина, митти.

Чакас — ов қушини қўндириб қўйиладиган мослама.

Чалқарамон — чалқанча.

Чалқимоқ — тўлиб-тошмоқ.

Чанароқ — қора уй ва ўтовнинг тепасидаги гардиш.

Чача — от оёғининг пастки қисмида туёққа томон ўсган сочок қил.

Чақ-чақ уччириб — чақ-чак отиб, бир-бирига қараб сайраб.

Чегизиби — чиқишиб, келишиб.

Чер — дард-алам, кайғу.

Чийир — из.

Чинраган чўл — иссиқда қакраган чўл.

Чирпа — чиппа.

Читмоқ — чимирмоқ.

Чиганоқ — тирсақ.

Човлаб қолмоқ — семиз молнинг семизликдан чарчаб юролмай, оёғини босолмай қолишига човлаб қолиш, дейдилар.

Чупурон — тожикча «Чукбурон» сўзининг бузилган шакли. Бу ерда суннат тўйи

Чори — тўрт яшар қўй.

Чоримоқ — чирмаб боғламоқ.

Чуйда — бошнинг орқа суяги.

Чўбир — хашаки, оддий, от.

Чўғариб — чўкириб.

Чўнтоқ — ёли, думи қиска от.

Чўпгун ер — ўтлоқ ер.

Чўпонларнинг маҳмаданаси — чўпонларнинг бошлиғи, сўзамоли.

Чўчанглатиб — ликиллатиб.

Шағалмас — жушқин; кайфи ошган.

Широлга — овланган қуш ёки хайвондан бериладиган тортиқ.

Шобир — товуш, шарпа.

Элибой — чорвадор.

Энчи — фарзандга атаб ажратилган бош мол.

Этана бўлмоқ — қуйиб-пишмоқ, меҳрибонлик қилмоқ.

Эшонсиниб — Эшон санаб, эшонга ўхшаб.

Юракчойди — юрак олдириб қўйган.

Ют — ёмон, зарарли, офат, фалокат.

Яланг қатори — ҳамма қатори.

Янгилма — адашма.

Ўзавон — ўзича

Ўлим ўти — гунохи.

Ўр — чуқур ёр.

Ўр — ўжар. Ўрлик — ўжарлик.

Ўргиб — урчиб.

Ўрол — бошланғич, кириш. Гапнинг ўроли — гап боши, кези келганда.

Ўтирик — ёлгон.

Қаба — қаттик, берахм. Қаба фалак — золим фалак.

Қадим — кадам, одим.

Қайқи — эгилган.

Қаллиққа бормоқ — унаштирилгандан кейин қуёвнинг яширинча қизнинг уйига бориш одати. Бундан янгалар хабардор бўлади.

Қамсамоқ — ўрамоқ, ўраб олмоқ.

Қанжига — эгарнинг орқасига ёки олдига бирор нарсани танғиш учун махсус боғлаб қўйилган тасма.

Қаёда — одат.

Қиз опқонди — никоҳ кечаси қизни қўшниларникига ўтказиш одати.

Қиз сўйлатар — падар вакилларнинг келиннинг розилигини сўраганда, қизни розилик беришга ундовчи қайвони.

Қирмиз — қизил.

Қирин — қирғин.

Қовдон — ёввойи ўсимлик тури.

Қуёнчиқ — касал тури.

Қулотуз — кенг дала.

Қўнғирсалқин — хавонинг ола булут бўлган мўътадил пайти.

Қўр — тўп, тўда.

Қўра — боқувга ҳайдалган қўйлар тўдаси; қўйлар қамаладиган бостирма.

Қўриқ — отни ушлаш учун ишлатиладиган арқон.

Қўтос — сержун, серёл тибет хўкизи. Қўтос ёлидан ясалган туғсимон махсус безак.

Қўш — чўпонлар яшайдиган уч оёқ қапа.

Қаба — қаба, қўпол.

Қани — бой.

Қаним — душман.

Қарқоб — сув остига қолиш.

Қарвона — туянинг қириғи, лўки.

Қишшай — ёмғирли, рутубатли, нам.

Қут — яхши, фойдали, эзгу; ой номи.

Алпомиш: Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони // Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли, ёзиб олувчи: М.Зарифов/. — Т.: «Шарқ», 1998. — 400б.

Сарл. олдиди: Ўзбекистон Республикаси ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти.

ББК 82.3(5У—6)

АЛПОМИШ

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1998

Мухаррир И.Шоймардонов
Рассомлар Қ.Башаров, Л.Башарова
Бадний муҳаррир Ф.Башарова
Техник муҳаррир Г.Ломиворотова
Мусаххих Ж. Тоирова

Теринга берилди 08.07.98 й. Босишга рухсат этилди 11.08.98 й.
Бичими 60х90 ¹/₁₆. Офсет босма. Кудряшев гарнитураси.
Шартли босма табағи 25,0. Нашриёт ҳисоб табағи 26,38.
Адади 15 000. Буюртма № 2699.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси,
Тошкент — 700083, Буюк Турон кўчаси, 41.